सामवेदसंहितायाः

प्रथमोभागः ।

पूज्यपा

श्रीजीव

कलिकातानग

सिद्धेश्वरयन्त्रे

मुद्रितः ।

ई १८६२ ।

প্রকাশক—শ্রীজীবানন্দ বিদ্যাসাগর
২ নং রমানাথ মজুমদারের ষ্ট্রীট।
প্রিণ্টর—শ্রীসিদ্ধেশ্বর পান
৩৮ নং শিবনারায়ণ দাসের লেন।

सामवेदसंहितायाः

छन्द आर्चिकस्य आग्नेयं पर्व ।

प्रथमप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे प्रथमा दशतिः ।

हरिः ओम् ।

२ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २
अग्न आ याहि वीतये गृणानो हव्यदातये ।
१ २र ३ १ २
नि होता सत्सि बर्हिषि ॥ १ ॥

प्रथमे खण्डे अग्न आयाहीत्येषा भरद्वाजेन दृष्टा गायत्री आग्नेयी। सैषा प्रथमा। हे 'अग्ने' अङ्गनादिगुणविशिष्ट! त्वम् 'आयाहि' अस्मद्यज्ञं प्रत्यागच्छ। किमर्थम्? 'वीतये' हविषां चरुपुरोडाशादीनां भक्षणाय। कीदृशः सन्? 'गृणानः' अस्माभिः स्तूयमानः (व्यत्ययेन कर्मणि कर्तृप्रत्ययः) पुनश्च किमर्थम्? 'हव्यदातये'। देवेभ्यो हविः प्रदानाय, आगत्य च 'होता' देवानामाह्वाता सन् 'बर्हिषि' आस्तीर्णे दर्भे 'निषत्सि' निषीद(सदेश्छान्दसः शपोलुक्) ॥ १ ॥

१ २ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ २
त्वमग्ने यज्ञानाꣳ होता विश्वेषाꣳ हितः ।
३ २ ३ १ २ ३ १ २
देवेभिर्मानुषे जने ॥ २ ॥

त्वमग्ने इत्यस्या ऋचाद्याः पूर्ववत् । सैषा द्वितीया । हे 'अग्ने' त्वं 'विश्वेषां यज्ञानाम्' अग्निष्टोमात्यग्निष्टोमादीनां सम्बन्धी 'होता' होमनिष्पादनशील: (जुहोतेस्ताच्छीलिक-स्तृन्) यद्वा 'यज्ञानां' यष्टव्यानां 'विश्वेषां' देवानां 'होता' आह्वाता । एवं भूतस्त्वं 'मानुषे' मनोरपत्यभूते यजमान-लक्षणे 'देवेभिः' देवैः छान्दसोभिस ऐसभाव:) देवनशीलै-र्ऋत्विग्भिः 'हितः' निहितः गार्हपत्यादिरूपे संस्थापितो भवसि । यद्वा । देवैरिन्द्रादिभिरुक्तलक्षणः सन् यज्ञानां निष्पादनाय यजमाने नियुक्तोऽसि ॥ २ ॥

२ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
अग्निं दूतं वृणीमहे होतारं विश्ववेदसम् ।
३ २ ३ १ २ ३ १ २
अस्य यज्ञस्य सुक्रतुम् ॥ ३ ॥

अग्निं दूतमित्येषा कण्वपुत्रेण मेधातिथिना दृष्टा, छन्दो-देवते पूर्ववत् । सैषा तृतीया । 'दूतम्' देवानां दौत्ये विनि-युक्तम् 'अग्निं देवम्' 'वृणीमहे' स्तुतिभिर्हविर्भिः सम्भजामहे [अस्य च दूतत्वं तैत्तिरीयके समाम्नातम्—"अग्निर्वै देवानां दूत आसीदुशनाकाव्योऽसुराणाम्" इति] कथं भूतम् ? 'होतारं' साधुदेवानामाह्वातारं [ह्वयतेः साधुकारिणि तृन्, 'बहुलं छन्दसि (६,१,३४)' इति सम्प्रसारणम्] 'विश्ववेदसं' विश्वानि वेत्तीति विश्ववेदाः, तम् [वेत्तेरसुन्] यद्वा, वेद इति धननाम विश्वं सर्वं वेदो धनं यस्य, तम् [बहुव्रीहौ विश्वं संज्ञायाम् (६,२,१०६), इति पूर्वपदान्तोदात्तत्वम्] 'अस्य' प्रवर्त्तमानस्य यज्ञस्य 'सुक्रतुम्' निष्पादकत्वेन शोभन-कर्माणम् अथवा क्रतुरिति प्रज्ञानाम शोभनप्रज्ञं वा । तं त्वां वृणीमहे इति पूर्वेण सम्बन्धः ॥ ३ ॥

३ २ ३ १ २   ३ १ २ ३ १ २
अग्निर्वृत्राणि जङ्घनद्द्रविणस्युर्विपन्यया।
१ २   ३ १   २र
समिद्धः शुक्र आहुतः॥ ४॥

अग्निर्वृत्राणीत्येषा भरद्वाजेन दृष्टा, छन्दोदेवते पूर्ववत्। सेषा चतुर्थी। 'द्रविणस्युः' द्रविणं धनं स्तोतॄणामिच्छन् छन्दसि परेच्छायां क्यच्। प्रातिपदिकेभ्यः इच्छायां क्यचि सुगागमः यद्वा। हविर्लक्षणं धनं तदात्मन इच्छन्नग्निः 'विपन्यया' पनतिः स्तुत्यर्थः अस्माभिः क्रियमाणया स्तुत्या स्तूयमानः सन् 'वृत्राणि' बलेन जगतामावरकाणि रक्षः-प्रभृतीनि, तमांसि वा 'जङ्घनत्' भृशं हन्तु [हन्तेर्यङ्लुगन्ताल्लिङर्थे लेट् (३,४,७)] कीदृशोऽग्निः? 'समिद्धः' समिदादिभिर्हविर्भिः सम्यग्दीपितः। अतएव 'शुक्रः' दीप्यमानः। 'आहुतः' हविर्भिराहुतः॥ ४॥

१ २ ३ १ २   ३ २ ३ १ २ ३ २
प्रेष्ठं वो अतिथिꣳ स्तुषे मित्रमिव प्रियम्।
२ ३ २ ३ १ २र
अग्ने रथं न वेद्यम्॥ ५॥

प्रेष्ठं व इत्येषा उशनसा दृष्टा, छन्दो देवते पूर्ववत्। सैषा पञ्चमी। हे 'अग्ने' 'वः' त्वां पूजार्थे बहुवचनं 'स्तुषे' स्तौमि, अहमुशना इति शेषः। कीदृशम्? 'प्रेष्ठं' स्तोतॄणामस्माकं धनदानेन प्रियतमम्। 'अतिथिं' सर्वैरतिथिवत् पूज्यम्। यद्वा अत सातत्यगमने। ऋतन्यञ्जीत्यादिना अतेरिथिन् सततं देवानां हविः प्रदातुं गच्छन्तम्। 'मित्रमिव' सखायमिव 'प्रियं' स्तोतुः प्रीणनकरम्। 'रथं न' रथमिव 'वेद्यं' वेदोधनं धनहितं लाभहेतुं, यथा रथेन धनं लभते, तद्वत्, स्तोतारोऽनेन धनं लभन्ते, तादृशधनलाभकारणम्।

"अग्ने" इति छन्दोगानाम्, "अग्निम्" इति बह्वृचानां पाठः ॥ ५ ॥

१ २ ३ १ २ ३ १ २र ३ १ २
त्वं नो अग्ने महोभिः पाहि विश्वस्या अरातेः ।
३ २ ३ १ २र
उत द्विषो मर्त्यस्य ॥ ६ ॥

त्वं न इत्येषा सुदीति पुरुमीढ़ाभ्यां तयोरन्यतरेण वा दृष्टा, छन्दोदेवते पूर्ववत्। सैषा षष्ठी। हे 'अग्ने' त्वं 'नः' अस्मान् 'महोभिः' पूजाभिः महद्भिर्धनैर्वा 'पाहि' रक्ष। कस्याः पाहि? 'विश्वस्याः' बहुविधात् 'अरातेः' अदातुः सकाशात् अदानाद्वा पाहि। त्वमेव महद्धनं दत्त्वा अदातुरदानाद्वा सकाशाद्रक्षेत्यर्थः। यद्वा महोभिः युक्तस्त्वमिति योज्यम्। 'उत' अपि च। 'द्विषः' द्वेष्टुः 'मर्त्यस्य' मर्त्यात् सकाशात् पाहि अस्मभ्यं बलं दत्त्वेति भावः। अथवा मर्त्यस्य द्विषो द्वेषाद्रक्षेति सम्बन्धः। अरातेरित्यस्य अदानादिति पक्षे तत्रापि मर्त्यस्यादानादिति सम्बन्धनीयम् ॥ ६ ॥

२ ३ १ २र ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
एह्यूषु ब्रवाणि तेऽग्न इत्थे तरा गिरः ।
३ १ २ ३ १ २
एभिर्वर्धास इन्दुभिः ॥ ७ ॥

एह्यूष्वित्येषा भरद्वाजेन दृष्टा, छन्दो देवते पूर्ववत्। सैषा सप्तमी। हे 'अग्ने' 'एहि' आगच्छ 'ते' तुभ्यं त्वदर्थं 'गिरः' स्तुतीः 'इत्था' इत्थमनेन प्रकारेण 'सु' सुष्ठु 'ब्रवाणि' इत्याशास्यते। ताः स्तुतीः शृणु इत्यर्थः। 'उ' इत्येताः 'इतराः' "असुरैः कृताः, स्तुतीः शृणु इति शेषः। [तथाच ब्राह्मणम्—अग्निरित्येतरा गिर इत्यसुर्य्याह वा इतरा गिरः" इति]

अपिच। आगतस्त्व 'एभिः' एतैः 'इन्दुभिः' सोमैः 'वर्धास' वर्द्धस्व ॥ ७ ॥

१ २ ३ १ २र ३ १ २ ३ १ २
आ ते वत्सो मनो यमत्परमाच्चित्सधस्थात्।

२ ३ १ २ ३ २
अग्ने त्वां कामये गिरा ॥ ८ ॥

आ ते वत्स इत्येषा कण्वगोत्रेण वत्सेन दृष्टा, छन्दोदेवते पूर्ववत्। सैषा अष्टमी। 'वत्सः' एतन्नाम्ना ऋषिः 'ते' तव 'मनः' 'परमाच्चित्' उत्कृष्टादपि 'सधस्थात्' सहस्थानात् द्युलोकात् 'आ यमत्' आ यमयति। केन साधनेन? 'गिरा' स्तुत्या। शिष्टं प्रत्यक्षकृतम्। हे 'अग्ने' 'त्वां कामये' त्वदीयं मनो मय्येव नियच्छामीति प्रार्थये।

"त्वाङ् कामये" इति छन्दोगाः। "त्वाम् कामये" इति बह्वृचाः, सुवन्तत्वादवग्रहं पठन्ति ॥ ८ ॥

१ २ ३ १ २ ३ १ २र ३ १ २
त्वामग्ने पुष्करादध्यथर्वा निरमन्थत।

३ १ २र ३ १ २
मूर्ध्नो विश्वस्य वाघतः ॥ ९ ॥

त्वामग्न इत्येषा भरद्वाजेन दृष्टा, छन्दो देवते पूर्ववत्। सैषा नवमी। हे 'अग्ने' 'अथर्वा' एतत् सञ्ज्ञ ऋषिः 'त्वां' 'पुष्करादधि' पुष्करे पुष्करपर्णे 'निरमन्थत' अरण्योः सकाशा-दजनयत्। कीदृशात् पुष्करात्? 'मूर्ध्नः' मूर्द्धवद्धारकात्। 'विश्वस्य' सर्वस्य जगतः 'वाघतः' वाहकात् ["पुष्करपर्णे हि प्रजापतिर्भूमिमप्रथयत् तत् पुष्करपर्णं प्रथयत्" इति श्रुतेः। भूमिश्च सर्वजगत आधारभूतेति पुष्करपर्णस्य सर्वजगद्धारक-त्वम्। अत्र पुष्कर-शब्देन पुष्करपर्णमभिधीयते, इत्येतच्च

तैत्तिरीयके विस्पष्टमाम्नातम् "त्वामग्ने, पुष्करादधीत्याह, पुष्करपर्णे ह्येनमुपश्रुतमविन्दत्" इति ॥ ९ ॥

२ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २
अग्ने विवस्वदा भरास्मभ्यमूतये महे ।
३ १ २र ३ २
देवो ह्यसि नो दृशे ॥ १० ॥

इति प्रथमप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे प्रथमा दशतिः ।

सैषा दशमी। पूर्वोक्तासु ऋक्षु बह्वृचानामनुक्रमणिकाग्रन्थं पर्य्यालोच्य तत्रोक्ता ऋषिच्छन्दोदेवता योजिताः। एवमुत्तरास्वपि योजनीयाः ॥ अग्ने विवस्वदित्येषा तु बह्वृचैर्नाम्नाता, तथाप्यस्याः छन्दोदेवते पूर्ववद्विस्पष्टे, ऋषिस्तु वामदेव इति ग्रन्थान्तरादवगतः ॥ हे 'अग्ने' त्वम् 'अस्मभ्यम्' अस्माकं 'महे ऊतये' महते रक्षणाय अव रक्षणे इति धातोः ऊतियूतिजूतीति सूत्रेण निपातितं रूपम् 'विवस्वत्' स्वर्गादि-लोकेषु विशेषेण निवासस्य हेतुभूतमिदं कर्म 'आभर' सम्पादय। [हृग्रहोर्भश्छन्दसीति भत्वम्] 'हि' यस्मात् त्वं 'नः' अस्माकं 'दृशे' दर्शनार्थं 'देवः' द्योतमानः 'असि'। इन्द्रादयो नास्माभिर्दृश्यन्ते, त्वं तु गार्हपत्यादिदेशेऽतिद्योतमानः प्रत्यक्षेण दृश्यसे तस्मात्त्वां विशेषेण प्रार्थयामहे इत्यभिप्रायः ॥ १० ॥

इति सायणाचार्य्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दो व्याख्याने प्रथमस्याध्यायस्य प्रथमः खण्डः ।

अथ प्रथमप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे द्वितीया दशतिः ।

१ २   ३ १ २   ३ १ २   ३ १ २
नमस्ते अग्न ओजसे गृणन्ति देव कृष्टयः ।
१ २ ३ १ २
अमैरमित्रमर्दय ॥ १ ॥

अथ द्वितीय खण्डे । सेयं प्रथमा । आयुङ्क्षाहिर्ऋषिः । हे 'अग्ने! देव'! 'ते' तुभ्यं 'नमो गृणन्ति' नमस्कारशब्दमुच्चारयन्ति । किमर्थम् ? 'ओजसे' बलाय । के ? "कृष्टयः" मनुष्याः, यजमानाः, अतोऽहमपि गृणामीत्यर्थः। त्वं च 'अमैः' बलैः। 'अमित्र' शत्रुम् । 'अर्दय' नाशय ॥ १ ॥

३ १ २ ३ १ २   ३ २ ३ १ २
दूतं वो विश्ववेदसꣳ हव्यवाहममर्त्यम् ।
१ २   ३ २
यजिष्ठमृञ्जसे गिरा ॥ २ ॥

सैषा द्वितीया । वामदेव ऋषिः । हे अग्ने ! 'विश्ववेदसं' विश्वं समस्तं वेदो धनं यस्यासौ विश्ववेदाः, तम् सर्वविदं वा । 'हव्यवाहं' देवेभ्यो हविषां वोढ़ारम्। 'अमर्त्यं' अमरणधर्माणम्। 'यजिष्ठम्' अतिशयेन यष्टारम्। 'दूतम्' देवानाम्। 'वः' त्वाम्। 'गिरा' स्तुतिरूपया वाचा। 'ऋञ्जसे' यजमानोऽहं प्रसाधयामि वर्द्धयामीत्यर्थः। 'ऋञ्जतिः प्रसाधनकर्मा' इति यास्कः॥ २ ॥

१ २   ३ २ ३   २ ३ १ २   ३ १ २
उप त्वा जामयो गिरो देदिशतीर्हविष्कृतः ।
३ १   २र
वायोरनीके अस्थिरन् ॥ ३ ॥

सैषा तृतीया। प्रयोग ऋषिः। हे अग्ने! 'हविष्कृतः' यजमानार्थम्। 'गिरः' स्तुतयः। 'जामयः' स्वसार इव। 'देदि-

मतीः' तव गुणान् दिशन्त्यः। 'त्वा' त्वाम्, उपतिष्ठन्ते। 'वायोः' 'अनीके' समीपे, त्वां समेधयन्त्यः, 'अस्थिरन्' अतिष्ठंश्च ॥ ३ ॥

१ २   ३ १ २ ३   १ २   ३ २   ३ २

उप त्वाग्ने दिवे दिवे दोषावस्तर्धिया वयम् ।

२ ३   १ २ ३   १ २

नमो भरन्त एमसि ॥ ४ ॥

सैषा चतुर्थी। मधुच्छन्द ऋषिः। हे 'अग्ने' 'वयम्' अनुष्ठातारः 'दिवे दिवे' प्रतिदिनं 'दोषावस्तः' रात्रावह्नि च 'धिया' बुद्धया 'नमो भरन्तः' नमस्कारं सम्पादयन्तः 'उप' समीपे 'त्वा एमसि' त्वामागच्छामः॥ उपशब्दस्य निपात-स्वरः। 'त्वामौ द्वितीयायाः [८,१,२३]' इति युष्मच्छब्दस्यानुदात्तस्त्वादेशः। दोषाशब्दो रात्रिवाची। वस्तः इत्यहर्वाची द्वन्द्वसमासे कार्त्तकौजयादित्वादाद्युदात्तः। सावेकाच इति धियो विभक्तिरुदात्ता। नमः इति निपातः यद्वा, नब्विषयस्येत्याद्युदात्तः। भरन्त इत्यत्र शपः पित्त्वात् शतुर्लसार्वधातुकत्वाच्च अनुदात्तत्वे सति धातुस्वरः शिष्यते। एमसीति 'इदन्तोमसि' इत्यनेन इकारः, 'तिङः' इति निघातः ॥४॥

१ २   ३ १ २   ३ १   २   ३ १ २

जराबोध तद्विविड्ढि विशे विशे यज्ञियाय ।

१ २   ३ १ २   ३ २

स्तोमꣳ रुद्राय दृशीकम् ॥ ५ ॥

अथ पञ्चमी। शुनःशेप ऋषिः। हे 'जराबोध'! जरया स्तुत्या बोध्यमानाग्ने! 'विशेविशे' तत्तद्यजमानरूपप्रजानुग्रहार्थम्। 'यज्ञियाय' यज्ञसम्बन्ध्यनुष्ठानसिद्ध्यर्थम्। 'तद्' देव-यजनम्। 'विविड्ढि' प्रविश। यजमानोऽपि 'रुद्राय' क्रूरायाग्नये तुभ्यम्। 'दृशीकं' दर्शनीयम् समीचीनं, 'स्तोमं' स्तोत्रं करोतीति शेषः॥ अत्र यास्क एवं व्याख्यातवान्। "जरा

स्तुतिः, जरतेः स्तुतिकर्मणः तद्बोधतया बोधयितरिति वा। तद् विविड्ढि तत् कुरु। मनुष्यस्य यजमानाय। स्तोमं रुद्राय दृशीकम्" इति। जराबोध! जृष् वयोहानौ अत्र तु स्तुत्यर्थः। 'षिद्भिदादिभ्योऽङ्' इत्यङ् प्रत्ययः, अत-ष्टाप्। जरया स्तुत्या बोधो यस्यासौ जराबोधः। यद्वा, जरया बोध्यते इति जराबोधः, कर्मणि आमन्त्रिताद्युदा-त्तत्वम्। विविड्ढि विश् प्रवेशने, लोटो हिः, 'बहुलं छन्दसि' इति शपः श्लुः, अभ्यास-हलादिशेषौ, 'हुझल्भ्योहेर्धिः' इति हेर्धिरादेशः, षत्वष्टुत्वे। यद्वा, विष्लृ व्याप्तावित्यस्य लोटमध्य-मैकवचने अभ्यासस्य गुणाभावः। विशेविशे, 'सावेकाच' इति चतुर्थ्या उदात्तत्वम्, 'अनुदात्तञ्च' इत्याम्रेड़ितानुदात्त-त्वम्। यज्ञियाय, 'यज्ञर्त्विग्भ्यां घखञौ' इति घः। दृशीकम्, 'अनिदृशीभ्याञ्चेति कीकन्' नित्त्वादाद्युदात्तः॥ ५॥

२ ३ १ २र ३ १ २ ३ २ ३ १ २
प्रति त्यं चारुमध्वरं गोपीथाय प्रहूयसे।
३ १ २ ३ १ २
मरुद्भिरग्न आ गहि॥ ६॥

अथ षष्ठी। मेधातिथिर्ऋषिः। त्यच्छब्दः सर्वनामस्तच्छब्द-पर्य्यायः। हे 'अग्ने!' यो यज्ञः चारुः अङ्गवैकल्यरहितः। 'त्यं' तथाविधम्, 'चारुम्, अध्वरम् प्रति' लक्ष्य। 'गोपीथाय' सोम-पानाय। 'प्रहूयसे' प्रकर्षेण त्वं हूयसे। तस्मादस्मिन्नध्वरे त्वं मरुद्भिर्देवविशेषैः सह, 'आ गहि' आगच्छ। सेयमृग् यास्के-नैवं व्याख्याता—'तं प्रति चारुमध्वरं सोमं पानाय प्रहूयसे— सोऽग्निर्मरुद्भिः सहागच्छ' [१०,३,१२] इति॥ ६॥

२ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २र
अश्वं न त्वा वारवन्तं वन्दध्या अग्निं नमोभिः।
३ १ २ ३ १ २
सम्राजं तमध्वराणाम्॥ ७॥

अथ सप्तमी। शुनःशेप ऋषिः। अध्वराणां यज्ञानां, 'सम्राजम्' तं' सम्राट्स्वरूपं स्वामिनम् अग्निम् त्वां, 'नमोभिः' स्तुतिभिः, 'वन्दध्यै' वन्दितुं प्रवृत्ताः-इति शेषः। अग्ने-र्दृष्टान्तः—'वारवन्तं' वालयुक्तम्। 'अश्वं न' अश्वमिव। अश्वो यथा वालैर्व्यथकान् मशकमक्षिकादीन् परिहरति, तथा त्वमपि ज्वालाभिरस्मद्विरोधिनः परिहरसीत्यर्थः ॥ ७ ॥

३   .१   २र   ३ १   २र
और्वभृगुवच्छुचिमप्नवानवदाहुवे ।
३ १   २ ३ १ २
अग्निꣳसमुद्रवाससम् ॥ ८ ॥

अथाष्टमी। प्रयोग ऋषिः। 'समुद्रवाससं' समुद्रमध्यवर्त्तिनं वाड़वं 'शुचिं' शुद्धम् अग्निम् 'और्वभृगुवत्' तथा और्वभृगुः 'अप्नवानवत्' यथा अप्नवानः, तथा 'आहुवे' अहमाह्वयामि ॥८॥

३ १ २ ३ १   २र ३   १ २   ३ १ २
अग्निमिन्धानो मनसा धियꣳसचेतमर्त्यः ।
३ १   २   ३ १ २
अग्निमिन्धे विवस्वभिः ॥ ९ ॥

अथ नवमी। प्रयोग ऋषिः। 'मर्त्यः' मनुष्योऽग्निमिन्धानः काष्ठैः प्रज्वलयन् मनसा एव श्रद्दधानः 'धियं' कर्म 'सचेत' काले भजेत। 'विवस्वभिः' ऋत्विग्भिश्च 'अग्निम्' एव 'इन्धे' प्रज्वलयति।

बह्वृचानाम् "ईधे" इति पाठः ॥ ९ ॥

२उ   ३ २ ३ १ २ ३ १ २   ३ २
आदित्प्रत्नस्य रेतसो ज्योतिः पश्यन्ति वासरम् ।
३ २उ   ३ १ २ ३ २
परो यदिध्यते दिवि ॥ १० ॥

इति प्रथमप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे द्वितीया दशतिः ।

अथ दशमी। वत्स ऋषिः। 'परोदिवि' दिवः परस्तात् व्यत्ययेन सप्तमी (३,४,८८)। बह्वृचानां दिवेति तृतीयान्तेन व्यत्ययः, दिवि द्युलोकस्योपरि 'यद्' यदा अयं वैश्वानरोऽग्निः सूर्य्यात्मना 'इध्यते' दीप्यते 'आदित्' अनन्तरमेव 'प्रत्नस्य' चिरन्तनस्य 'रेतसः' गन्तुः 'री' गतिरेषणयोः' अस्मात् 'सृरीभ्यां तुड्वेत्यतुसुन् तुड़ागमश्च। यद्वा, रेतस इत्युदकनाम (नि०१,१२,१६) रेतस्विन उदकवतः, सामर्थ्यान्मत्वर्थो लभ्यते ईदृशस्येन्द्रस्य सूर्य्यात्मनः 'वासरं' नियामकं वासरस्य निवासहेतुभूतं वा 'ज्योतिः' द्योतमानं तेजः 'पश्यन्ति' सर्वे जनाः। यद्वा वासरमित्यत्यन्तसंयोगे द्वितीया (२,३,५), कृत्स्नमहः उदयप्रभृत्यास्तमयात् ज्योतिः पश्यन्तीत्यर्थः 'इसुसोः सामर्थ्ये (८,३,४४) इति विसर्जनीयस्य षत्वम् ॥ १० ॥

इति सायणाचार्य्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने प्रथमस्याध्यायस्य द्वितीयः खण्डः ।

अथ प्रथमप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे तृतीया दशति ।

२ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
अग्निं वो वृधन्तमध्वराणां पुरूतमम् ।
२ ३ २ ३ १ २
अच्छा नप्त्रे सहस्वते ॥ १ ॥

अथ तृतीय खण्डे। सैषा प्रथमा। प्रयोग ऋषिः। 'अध्वराणां' अहिंस्यानां बलिनाम्। 'नप्त्रे' बन्धुम्। 'सहस्वते' बलवन्तम्। विभक्तिव्यत्ययः। 'वृधन्तं' ज्वालाभिर्वर्द्धमानम्। 'पुरूतमम्' अतिशयेन बहुमग्निम्। हे ऋत्विजः! 'वः' यूयम्। 'अच्छा' अभिगच्छत ॥ १ ॥

१ २ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३ २ ३ २ १ २
अग्निस्तिग्मेन शोचिषायꣳसद्विश्वं न्या३त्रिणम्।
३ १ २ ३ २
अग्निर्नोवꣳसते रयिम् ॥ २ ॥

अथ द्वितीया। भरद्वाज ऋषिः। 'अयम् अग्निः', 'तिग्मेन' तीक्ष्णेन 'शोचिषा' तेजसा। 'विश्वं' सर्वम्। 'अत्रिणम्' अत्तारम् राक्षसादिकम्। नियंसत् निहन्तु। बह्वृचा अनुस्वारस्थाने आकारं कृत्वा "यासत्" इति पठन्ति] अपिच 'न', अस्मभ्यमग्निः 'रयिं' धनं 'वंसते, ददातु।

"वंसते" इति छन्दोगाः। "वनते" इति बह्वृचाः ॥ २ ॥

१ २ ३ २ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २र
अग्ने मृड़ महाꣳ अस्यय आ देवयुं जनम्।
३ १ २ ३ २ ३ १ २
इयेथ बर्हिरासदम् ॥ ३ ॥

अथ तृतीया। वामदेव ऋषिः। हे 'अग्ने'! 'मृड़' अस्मान् सुखय। स त्वं 'महान् असि' प्रभूतो भवसि। 'यः' त्वम् 'अयः' गन्ता 'देवयुं' देवानां कामयितारं 'जनं' यजमानं 'बर्हिः' दर्भम् 'आसदम्' यज्ञे आसत्तुम् 'आ इयेथ' आगच्छसि।

"अयः" इति छन्दोगाः। "ययीम्" इति बह्वृचाः ॥ ३ ॥

२ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २
अग्ने रक्षाणो अꣳहसः प्रति स्म देव रीषतः।
१ २ ३ १ २
तपिष्ठैरजरोदह ॥ ४ ॥

अथ चतुर्थी। वसिष्ठ ऋषिः। हे 'अग्ने'! त्वं 'न' अस्मान् 'अंहसः' पापात् 'रक्षा' पाहि संहितायां दीर्घश्छान्दसः अपिच हे 'देव' द्योतमानाग्ने! 'अजरः' जरारहितस्त्वं 'रीषतः'

हिंसतः शत्रून् [संहितायां दीर्घश्छान्दसः] 'तपिष्ठैः' अतिशयेन तापकैस्तेजोभिः 'प्रति दह स्म' भस्मीकुरु।

स्मेति सकारस्य संहितायां "प्रति ष्म" इति षत्वं बह्वृचाः कुर्वन्ति॥ ४॥

१ २ ३ १ २र २र १ २ ३ १ २
अग्ने युंक्ष्वा हि ये तवाश्वासो देवसाधवः।
२ ३ १२ ३ १२
अरं वहन्त्याशवः॥ ५॥

अथ पञ्चमी। भरद्वाज ऋषिः। हे 'देव' द्योतमान! 'अग्ने'! तानश्वान् 'युङ्क्ष्व' आत्मीये रथे योजय [बह्वृचास्तैत्तिरीयाश्च विकरणप्रत्ययस्य लोपं कृत्वा "युक्ष्व" इति पठन्ति] ये 'तव' त्वदीयाः 'साधवः' साधकाः सुशीला वा 'अश्वासः' अश्वाः 'आशवः' क्षिप्रगामिनः 'अरम्' अलं पर्य्याप्तं त्वदीयं रथं 'वहन्ति'।

"वहन्त्याशवः" इति छन्दोगाः। "वहन्ति मन्यवः" इति बह्वृचाः॥ ५॥

१ २ ३ १ २ ३ २
नित्वा नक्ष्य विश्पते द्युमन्तं धीमहे वयम्।
३ १ २
सुवीरमग्न आहुत॥ ६॥

अथ षष्ठी। वशिष्ठ ऋषिः। 'नक्ष्य'! उपगन्तव्य! नक्षतिर्व्याप्तिकर्मा 'विश्पते' विशाम्पते! 'आहुत' सर्वैर्यजमानैरभिहुत! हे 'अग्ने'! 'द्युमन्तं' दीप्तिमन्तं 'सुवीरं' कल्याणस्तोत्रकं 'त्वा' त्वां वयं 'नि धीमहे' निहितवन्तः।

"धीमहे वयम्" इति छन्दोगाः। "देव धीमहि" इति बह्वृचाः॥ ६॥

३ २ ३ २ ३ २ ३ १ २र ३ २ ३ २
अग्निर्मूर्ध्वा दिवः ककुत्पतिः पृथिव्या अयम् ।
३ १ २र
अपाꣳरेताꣳसि जिन्वति ॥ ७ ॥

अथ सप्तमी। विरूप ऋषिः। 'मूर्द्धा' देवानां श्रेष्ठः 'दिवः' द्युलोकस्य 'ककुत्' उच्छ्रितः 'पृथिव्याः' च 'पतिः' 'अयम्' अग्निः 'अपां रेतांसि' स्थावरजङ्गमात्मकानि भूतानि 'जिन्वति' प्रीणयति ॥ ७ ॥

३ २ ३ २उ ३ १ २ ३ १ २ ३ १र २र
इममू षु त्वमस्माकꣳसनिं गायत्रं नव्याꣳसम् ।
१ २ ३ २ ३ १ २
अग्ने देवेषु प्र वोचः ॥ ८ ॥

अथाष्टमी। शुनः शेप ऋषिः। हे 'अग्ने'! त्वम् 'अस्माकम्' अस्मत्सम्बन्धिनम् ["अस्मभ्यम्" इति तैत्तिरीयाः] 'इममूषु' पुरोदेशेऽनुष्ठीयमानमपि 'सनिं' हविर्दानं 'नव्यासं' नवतरं ["नवीयांसम्" इति तैत्तिरीयाः] 'गायत्रं' स्तुतिरूपं वचोऽपि 'देवेषु' देवानाम् अग्रे 'प्रवोचः' प्रब्रूहि ॥ ८ ॥

१ २ ३ १ २ ३ १ २र
तं त्वा गोपवनो गिरा जनिष्ठदग्ने अङ्गिरः ।
१ २ ३ १ २
स पावक श्रुधी हवम् ॥ ९ ॥

अथ नवमी। गोपवन ऋषिः। हे 'अग्ने'! 'तं' 'त्वा' 'त्वं' 'गोपवनः' ऋषिः 'गिरा' स्तुत्या 'जनिष्ठत्' जनयति वर्द्धयति स्तूयमाना हि देवता वर्द्धन्ते तादृशाग्ने 'अङ्गिरः' सर्वत्र गन्तः, अङ्गिरसां पुत्रो वा हे 'पावक' शोधक! गोपवनस्य 'हवम्' आह्वानं 'श्रुधि' शृणु ।

"तं त्वां" इति "जनिष्ठत्" इति च छन्दोगाः, "यं त्वा" इति "जनिष्ठत्" इति च बह्वृचाः ॥ ९ ॥

२ ३ १ २ ३ २३ २३ १ २
परि वाजपतिः कविरग्निर्हव्यान्यक्रमीत्।
२ ३ १ २ ३ १ २
दधद्रत्नानि दाशुषे ॥ १० ॥

अथ दशमी। वामदेव ऋषिः। 'वाजपतिः' वाजानामन्नानां पतिः पालकः [परि वाजपतिः कविरित्येष हि वाजानां पतिरिति ब्राह्मणम्] 'कविः' क्रान्तदर्शी मेधावी वा। 'दाशुषे' हविर्दत्तवते यजमानाय 'रत्नानि' रमणीयानि धनानि 'दधत्' प्रयच्छन् 'अग्निः' 'हव्यानि' हवींषि 'पर्य्यक्रमीत्' परिक्रामति व्याप्नोतीत्यर्थः ॥ १० ॥

२ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
उदु त्यं जातवेदसं देवं वहन्ति केतवः।
३ १ २र ३ १ २
दृशे विश्वाय सूर्य्यम् ॥ ११ ॥

इयं सौरी। आग्नेयसमाख्यानं छत्रिणो गच्छन्तीतिवत् प्राणभृत उपदधातीतिवच्च द्रष्टव्यम्।

अथैकादशी। कण्व ऋषिः। 'केतवः' प्रज्ञापकाः सूर्य्याश्वाः यद्वा, सूर्य्यरश्मयः 'सूर्य्यम्' सर्वस्य प्रेरकमादित्यम् 'उद्वहन्ति' ऊर्द्धं वहन्ति 'उ' इति पादपूरणः। [उक्तञ्च—"मिताक्षरेष्वनर्थकाः कमीमिद्विति"] किमर्थम्? 'विश्वाय' विश्वस्मै सर्वस्मै भुवनाय 'दृशे' द्रष्टुम्। यथा सर्वे जनाः सूर्य्यं पश्यन्ति तथोर्द्धं वहन्तीत्यर्थः। कीदृशं सूर्य्यम्? 'त्यं' तं प्रसिद्धम्, 'जातवेदसं' जातानां प्राणिनां वेदितारं, जातप्रज्ञं, जातधनं

वा, 'देवं' द्योतमानम् [अत्र निरुक्तम्—'उद्वहन्ति जातवेदसं देवमश्वाः केतवो रश्मयो वा सर्वेषां भूतानां सन्दर्शनाय सूर्य्यम् (१२,२,४) इति ॥ ११ ॥

३ २ ३ १ २र ३ १ २ ३ २
कविमग्निमुप स्तुहि सत्यधर्माणमध्वरे ।

३ १ २ ३ १ २
देवममीवचातनम् ॥ १२ ॥

अथ द्वादशी । मेधातिथिर्ऋषिः । हे स्तोतसङ्घ ! 'अध्वरे' क्रतौ 'अग्निम्' 'उपस्तुहि' उपेत्य, स्तुतिं कुरु कीदृशम् ? 'कविं' मेधाविनं 'सत्यधर्माणम्' सत्यवचनरूपेण धर्मेणोपेतं 'देवं' द्योतमानम् 'अमीवचातनम्' अमीवानां हिंसकानां शत्रूणां वा घातकम् ॥ १२ ॥

१ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
शं नो देवीरभिष्टये शं नो भवन्तु पीतये ।

२उ ३ १ २
शं योरभिस्रवन्तु नः ॥ १३ ॥

अथ त्रयोदशी । सिन्धुद्वीपोऽम्बरीषो वा त्रित आप्तोवा ऋषिः । 'नः' अस्माकं पापापनोदद्वारेण 'शं' सुखं भवन्तु । 'देवीः' देव्यः आपः 'अभिष्टये' अस्मद्यज्ञाय भवन्तु, यज्ञाङ्ग-भावाय च भवन्तु इत्यर्थः । अपिच, 'नः' अस्मत्सम्बन्धिने 'पीतये' पानाय च 'शं' सुखं भवन्तु । तथा, 'शम्' उत्पन्नानां रोगाणां शमनम् 'योः' यापनम् अनुत्पन्नानां पृथक्करणं च कुर्वन्तु । अपिच, 'नः' अस्माकम् 'अभि' उपरि स्रवन्तु, अत्यर्थं सिञ्चन्तु ॥

"शन्नोभवन्तु" इति छन्दोगाः । "आपोभवन्तु" इति बह्वृचाः तैत्तिरीयाश्च ॥ १३ ॥

१ २ २ १ २र ३ १ २
कस्य नूनं परीणसि धियो जिन्वसि सत्पते।
१ २ ३ १ २ ३ १ २
गोषाता यस्य ते गिरः॥ १४॥

इति प्रथमप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे तृतीया दशतिः।

अथ चतुर्दशी। उशना ऋषिः। हे 'सत्पते' सतां पते! अग्ने! 'नूनम्' इदानीं 'कस्य' कीदृशस्य जनस्य 'परीणसि' ब्रह्मणि 'धियः' कर्माणि 'जिन्वसि' प्रीणयसि। 'यस्य' 'ते' तव सम्बन्धिन्यः 'गिरः' स्तुतयः 'गोषाता' गोसातौ गवां लाभे भवन्तु खलु। तस्मात्त्वं कुत्र तिष्ठसि? अस्माकमिदानीं गवेच्छा प्रवर्त्तते॥

यद्वा। हे अग्ने! त्वमिदानीं कस्य कर्माणि प्रीणयसि? न कस्यापीत्यर्थः। अस्माकमेव कर्माणि प्रीणयेतिभावः॥

"परीणसि" इति "सत्पते" इति च छन्दोगाः, "परिणसः" इति "दम्पते" इति च बह्वृचाः॥ १४॥

इति सायणाचार्य्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने प्रथमस्याध्यायस्य तृतीयः खण्डः।

✓

अथ प्रथमप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे चतुर्थी दशतिः।

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
यज्ञायज्ञा वो अग्नये गिरागिरा च दक्षसे।
१ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २र
प्रप्र वयममृतं जातवेदसं प्रियं मित्रं न शंसिषम्॥ १

अथ चतुर्थे खण्डे—सेयं प्रथमा। शंयुरृषिः। हे स्तोतारः! 'वः' यूयं 'यज्ञा यज्ञा' यज्ञे यज्ञे सर्वेषु यागेषु 'दक्षसे' प्रवृद्धाय 'अग्नये' 'गिरा गिरा' स्तुतिरूपया वाचा स्तोत्रं कुरुतेतिशेषः

['च' शब्दोभिन्नक्रमोव इत्यस्मात्परोद्रष्टव्यः] यूयं च स्तोत्रं कुरुत, वयमपि तमग्निं 'प्र प्र शंसिषम्' 'प्रसमुपोदः पादपूरणे (८,१,६०)' इति प्रशब्दस्य द्विरुक्तिः पादपूरणार्था। व्यत्ययेनैकवचनं (३,४,९८)। छान्दसोलुट् प्रशंसामः कीदृशम्? 'अमृतं' मरणरहितम्। 'जातवेदसं' जातानां वेदितारं जात-प्रज्ञानं जात-धनं वा। 'मित्रं न' सखिभूतमिव प्रियमनुकूलम्। यद्वा व्यत्ययेन त्वमित्यस्य वसादेशः (३,४,९८)। अग्नय इति च कर्मणि चतुर्थी, क्रियाग्रहणमपिकर्त्तव्यम्, इति कर्मणः सम्प्रदानत्वात्। च शब्दश्च णिति निपातश्चेदर्थे वर्त्तते। दक्षस इति दक्षेर्वृद्धिकर्मणः अन्तर्भावितण्यर्थाल्लटि रूपम्। 'चण्योगान्निपातैर्यद्यदिहन्त' इति निघातप्रतिषेधः। तत्रायमर्थः—हे स्तोतस्त्वं यज्ञे इममग्निं गिरा स्तुत्या दक्षसे च वर्द्धयसि चेत् वयमपि अमृतत्वादिगुणकं तं प्रशंसामः ॥ १ ॥

३ १ २ ३ १ २ ३ २ २ ३ १ २
पाहि नो अग्न एकया पाह्यू३त द्वितीयया।
३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
पाहि गीर्भिस्तिसृभिरूर्जां पते पाहि चतसृभिर्वसो २

अथ द्वितीया। भर्गऋषिः। हे 'अग्ने'! 'नः' अस्मान् 'एकया' ऋचा गिरा 'पाहि' रक्ष। 'उत' अपिच। 'द्वितीयया' ऋचा 'पाहि' पालय। 'तिसृभिः' 'गीर्भिः' स्तुतिभिः 'ऊर्जाम्' अन्नानां बलानां वा हे 'पते'! स्वामिन्! तथा 'पाहि'। हे 'वसो!' वासक! अग्ने! 'चतसृभिः' गीर्भिः 'पाहि' ॥ २ ॥

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
बृहद्भिरग्ने अर्चिभिः शुक्रेण देव शोचिषा।

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २

भरद्वाजे समिधानो यविष्ठ रेवत्पावक दीदिहि ॥३॥

अथ तृतीया। शंयुरृषिः। हे 'देव!' दानादि-गुण-युक्त! 'यविष्ठ' युवतम! 'पावक' शोधक! अग्ने! 'शुक्रेण' निर्मलेन 'शोचिषा' तेजसा 'भरद्वाजे' अस्मद्भ्रातरि 'समिधानः' समिध्यमानस्त्वं 'वृहद्भिः' महद्भिः स्तेजोभिः 'नः' अस्मदर्थं 'रेवत्' धनयुक्तं यथा भवति तथा 'दीदिहि' दीप्यस्व॥

"रेवत्पावक" इति छन्दोगाः। "रेवन्नः शुक्र दीदिहि द्युमत् पावक" इति बह्वृचाः॥ ३॥

१ २ ३ १ २ ३ १ २

त्वे अग्ने स्वाहुत प्रियासः सन्तु सूरयः।

३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ ३२ ३ १ २

यन्तारो ये मघवानो जनानामूर्वं दयन्त गोनाम् ४

अथ चतुर्थी। वसिष्ठऋषिः। हे 'अग्ने!' 'स्वाहुत' यजमानैः सुष्ठुभिः हुत! 'त्वे' तव 'सूरयः' प्रेरकाः स्तोतारः 'प्रियासः' प्रियाः 'सन्तु' भवन्तु। किञ्च। 'ये' 'मघवानः' धनवन्तः 'यन्तारः' प्रदातारः जनानाम् अस्मदीयानाम् 'ऊर्वम्' समूहम्। 'गोनां' गवां च ऊर्वं समूहं 'दयन्त' प्रयच्छन्ति, ते च तव प्रियाः सन्तु इति पूर्वेणान्वयः॥

"ऊर्वम्" इति छन्दोगाः। "ऊर्वान्" इति बह्वृचाः॥४॥

२ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ १ २

अग्ने जरितर्विश्पतिस्तपानो देव रक्षसः। अप्रो-

३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ २

षिवान् गृहपते महाँ असि दिवस्पायुर्दुरोणयुः ५

अथ पञ्चमी। भारद्वाजऋषिः। हे 'अग्ने! देव!' 'जरितः' स्तोतः! स्तुत्य इत्यर्थः। 'विश्पतिः' प्रजानां पालकः 'रक्षसः'

राक्षसानां 'तपानः' सन्तापकः असि। हे 'गृहपते'! यजमानगृहस्य पालकाग्ने! त्वम् 'अप्रोषिवान्' यजमानस्य गृहमत्यजन् 'महान्' अतिशयेन पूज्योऽसि। 'दिवः' द्युलोकस्य 'पायुः' पाता। 'दुरोणयुः' यजमानगृहस्य मिश्रयित्वा सर्वदा वर्त्तमानः इत्यर्थः। तादृशस्त्वं महानसीत्यर्थः।

"तपान" "तपान" इति पाठौ। "गृहपते" "गृहपतिः" इति च ॥ ५ ॥

१ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २र
अग्ने विवस्वदुषसश्चित्रꣳ राधो अमर्त्य ।
२ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
आ दाशुषे जातवेदो वहा त्वमद्या देवाꣳउषर्बुधः ६

अथ षष्ठी। प्रस्कण्व ऋषिः। हे 'अग्ने'! त्वम् 'उषसः' उषोदेवतायाः सकाशात् 'राधः' धनं 'दाशुषे' हविर्दत्तवते यजमानाय 'आवह' आनीय प्रापय। सोऽग्निर्विशिष्यते। 'अमर्त्य' मरणरहित! हे 'जातवेदः' जातानां वेदितः! कीदृशं राधः? 'विवस्वत्' विशिष्टनिवासोपेतम्। 'चित्रं' नानाविधम्। किञ्च। 'अद्य' अस्मिन् दिने 'उषर्बुधः' उषःकाले प्रबुद्धान् देवानावह ॥ ६ ॥

१ २ ३ २ ३ २उ ३ १ २
त्वं नश्चित्र ऊत्या वसो राधाꣳसि चोदय ।
३ २ ३ १ २र ३ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ २र
अस्य रायस्त्वमग्ने रथीरसि विदा गाधं तुचे तु नः॥७

अथ सप्तमी। दृणपाणि ऋषिः। हे 'वसो' वासक! अग्ने! 'चित्रः' दर्शनीयस्त्वं 'ऊत्या' रक्षया सह 'राधांसि' धनानि 'नः' अस्मभ्यं 'चोदय' प्रेरय। 'अस्य लोके परिदृश्यमानस्य 'राधः' धनस्य

त्वं 'रथोः' 'असि' रंहिता नेता भवसि। अतः कारणात् अस्मभ्यं धनानि प्रेरयेत्यर्थः। अपिच 'नः' अस्माकं 'तुचे' [अपत्यनामैतत् (नै०२,२,१) अपत्याय अपतनहेतुभूताय पुत्राय 'गाधं' प्रतिष्ठां 'तु' क्षिप्रं 'विदाः' लम्भय॥ ७॥

२उ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ २ १
त्वमित्सप्रथा अस्यग्ने त्रातर्ऋतः कविः। त्वां
२र ३ १ २ ३ १ २
विप्रासः समिधान दीदिव आ विवासन्ति वेधसः॥८

अथाष्टमी। विरूप ऋषिः। हे 'अग्ने'! 'त्रातः' रक्षक! 'ऋतः' सत्यभूतः 'कविः' क्रान्तप्रज्ञः 'त्वमित्' त्वमेव 'सप्रथाः' सर्वतः पृथुः 'असि' भवसि। हे 'समिधान' समिध्यमान! हे 'दीदिवः' दीप्ताग्ने! 'त्वां' 'विप्रासः' विप्राः मेधाविनः विधातारः स्तोतारः 'आविवासन्ति' विचरन्ति॥ ८॥

१ २ ३ १२ ३ १ २ ३ १ २
आ नो अग्ने वयोवृधꣳ रयिं पावक शꣳस्यम्।
१ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
रास्वा च न उपमाते पुरुस्पृहꣳ सुनीती सुयशस्तरम्॥९

अथ नवमी। शुनःशेप ऋषिः। हे 'अग्ने'! 'पावक' शोधक! 'वयोवृधम्' अन्नस्य वर्द्धकं 'शंस्यं' स्तुवन्तं 'रयिं' धनं 'नः' अस्मभ्यम् आभरेति शेषः। आहृत्य च हे 'उपमाते' उपास्मात्समीपे मातिष्ठतमित्युपमातिः, हे तादृश अग्ने 'नः' अस्मभ्यं 'सुनीती'! सुनीत्या शोभननयनेन 'पुरुस्पृहं' बहुभिः स्पृहणीयं 'सुयशस्तरम्' अत्यन्तस्वभूतं कीर्त्ति-धनं 'रास्व' देहि।

"सुयशस्तरं" "स्वयशस्तरम्" इति पाठौ॥ ९॥

२उ ३ १२३ २३ १ २ ३ १ २र
यो विश्वा दयते वसु होता मन्द्रो जनानाम्।

३ २ १ २र ३ १ २ ३ १ २र ३ १ २
मधोर्न पात्रा प्रथमान्यस्मै प्र स्तोमा यंत्वग्नये ॥१०॥

इति प्रथमप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे चतुर्थी दशतिः।

अथ दशमी। सौभरि ऋषिः। होता देवानामाह्वाता 'मन्द्रः' मोदनः यः अग्निः 'विश्वा' सर्वाणि 'वसु' वसूनि धनानि 'जनानां' जनेभ्यः 'दधते' प्रयच्छति। तस्मै 'अस्मै' अग्नये 'मधोः न' मदकरस्य सोमस्येव 'प्रथमानि' मुख्यानि 'पात्रा' पात्राणि 'स्तोमाः' स्तोत्राणि 'प्रयन्ति' गच्छन्ति ॥१०॥

इति सायणाचार्य्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने प्रथमस्याध्यायस्य चतुर्थः खण्डः।

अथ प्रथमप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे पञ्चमी दशतिः।

३ १ २ ३ १ २र ३ १ २र ३ १ २
एना वो अग्निं नमसोर्जो न पातमा हुवे।
३ १ २र ३ १ २ ३ १ २र ३ २ ३ १ २
प्रियं चेतिष्ठमरतिꣳ स्वध्वरं विश्वस्य दूतममृतम् ॥१

अथ पञ्चम खण्डे—सेयं प्रथमा। वामदेवऋषिः। 'ऊर्जः' बलस्य 'नपातं' पुत्रं 'प्रियम्' अस्माकं, चेतिष्ठम्' अतिशयेन ज्ञातारं प्रज्ञातारं प्रज्ञापकं वा। 'अरतिं' गन्तारं स्वामिनं वा 'स्वध्वरं' सुयज्ञं, 'विश्वस्य' सर्वस्य यजमानस्य 'दूतम्' 'अमृतं' नित्यम् 'अग्निम्' 'एना' एनेन 'नमसा' स्तोत्रेण यद्यप्यत्रान्वादेशो नास्ति तथापि छान्दसत्वादिदं शब्दस्यैनादेशः) । हे स्तोतारः! 'वः' युष्मदर्थम् 'आहुवे' आह्वयामि ॥१॥

२ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ २
शेषे वनेषु मातृषु सं त्वा मर्तास इन्धते।
१ २ ३ १ २ ३ २ ३ २उ ३ १ २
अतन्द्रो हव्यं वहसि हविष्कृत आदिद्देवेषु राजसि २

अथ द्वितीया। भर्ग ऋषिः। हे 'अग्ने'! 'वनेषु' 'मातृषु' च 'स्वपिषि' वर्त्तसे। तथाभूतं 'त्वा' त्वां 'मर्त्तासः' मनुष्याः अध्वर्य्वादयः मन्थनेनोत्पाद्य 'समिन्धते'। पश्चात्प्रवृद्धस्त्वं 'अतन्द्रः' अनलसः सन् 'हविष्कृतः' यजमानस्य 'हव्यं' हविः 'वहसि' देवान् प्रति। 'आदित्' अनन्तरमेव 'देवेषु' मध्ये 'राजसि' दीप्यसे। "मातृषु" "मात्रोः" इति पाठौ। "हव्यं" "हव्यः" इति च॥ २॥

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २
अदर्शि गातुवित्तमो यस्मिन् व्रतान्यादधुः।
२ ३ २ ३ १ २र ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
उपो षु जातमार्य्यस्य वर्धनमग्निं नक्षन्तु नो गिरः३

अथ तृतीया। सौभरि ऋषिः। 'यस्मिन्' अग्नौ 'व्रतानि' कर्माणि 'आदधुः' यजमानाः आहितवन्तः। 'गातुवित्तमः' अतिशयेन मार्गाणां ज्ञाता, सोऽग्निः 'अदर्शि' प्रादुरभूत्। किञ्च। 'सुजातं' सम्यक् प्रादुर्भूतम् अस्य 'आर्य्यस्य' उत्तमवर्णस्य 'वर्द्धनं' वर्द्धयितारं 'अग्निं' 'नः' अस्माकं 'गिरः' स्तुतिरूपाः वाचः 'उपो नक्षन्तु' उपगच्छन्तु। नक्ष गताविति धातुः॥ "नक्षन्तु नोगिरः" "नक्षन्त नोगिरः" इति बह्वृचाः॥३॥

३ २ ३ २ ३१ ३ ३ १ २ ३ १ २ ३ २
अग्निरुक्थे पुरोहितो ग्रावाणो बर्हिरध्वरे।
३ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ २
ऋचा यामि मरुतो ब्रह्मणस्पते देवा अवो वरेण्यम्४

अथ चतुर्थी। मनुःप्रार्थयते। 'उक्थे' स्तोत्रशस्त्रात्मके 'अध्वरे' हिंसारहिते अस्मिन् यज्ञे 'अग्निः' 'पुरोहितः' यज्ञात्पुरतः उत्तरवेद्याम् ऋत्विग्भिर्निहितोऽभूत्। यथा 'ग्रावाणः' सोमाभिषवार्थं पुरतो निहिताः। 'बर्हिः' च पुरतो-निहितम् आसादितम्। एवं सामग्र्यां सत्यां हे 'मरुतः' एको-नपञ्चाशन्मरुद्गणाः। हे 'ब्रह्मणस्पते' स्तोत्रस्य पालक! एत-न्नामक! देव! हे 'देवाः' द्योतनादि-गुणयुक्ता! इन्द्रादयः!। 'वरेण्य' वरणीयं भजनीयम् 'अवः' रक्षणम् 'ऋचा' सूक्त-रूपया स्तुत्या 'वः' युष्मान् 'यामि' मनुरहं याचामि। याचते-र्लटि रूपम्। वर्ण लोपश्छान्दसः॥ 'मरुतः' 'ब्रह्मणस्पते'-'देवाः' इति त्रीण्यामन्त्रितत्वेन छन्दोगाः पठन्ति। 'मरुतः' —'ब्रह्मणस्पतिं'-'देवान्' इति द्वितीयान्तत्वेन बह्वृचाः॥४॥

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
अग्निमीडिष्वावसे गाथाभिः शीरशोचिषम्।
३ २ ३ १ २ ३ २उ ३ १ २ ३ १ २ ३ २
अग्निꣳ राये पुरुमीढ़ श्रुतं नरोऽग्निः सुदीतये छर्दिः ५

अथ पञ्चमी। सुदीतिरृषिः पुरुमीढ़ो वास्कम्भोवा। हे 'पुरुमीढ़' त्वम् 'अग्निम्' 'अवसे' रक्षणाय 'ईडिष्व' स्तुहि 'गाथाभिः' गाथेति वाङ्नाम[१,११,२६] मन्त्ररूपाभिः वाग्भिः। कीदृशम्? 'शीरशोचिषं' शयन-स्वभाव-रोचिषम्। तथा 'राये' धनाय ईडिष्व। 'श्रुतम्' एनं 'नरः' अन्येऽपि यजमानाः स्तुवन्ति स्वार्थम्। तस्मात् 'सुदीयते' मह्यम् 'अग्निः' त्वया-भिष्टुतः सन् 'छर्दिः' गृहं प्रयच्छत्वित्येवं सुदीतिः पुरुमीढ़ ब्रूते॥ "अग्निः सुदीतयेछर्दिः" इति छन्दोगाः। "अग्निं सुदीतये छर्दिः इति बह्वचाः॥ ५॥

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
श्रुधि श्रुत्कर्ण वह्निभिर्देवैरग्ने सयावभिः।
१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २
आ सीदतु बर्हिषि मित्रो अर्यमा प्रातर्यावभिरध्वरे॥६

अथ षष्ठी। प्रस्कण्व ऋषिः। बृहतीच्छन्दः। अग्निः देवता। हे 'श्रुत्कर्ण'! श्रवणसमर्थाभ्यां कर्णाभ्यां युत! 'अग्ने'! अस्मदीयं वचनं 'श्रुधि' शृणु। यः 'मित्रः' देवः 'अर्य्यमा' देवश्च 'अन्यैः' 'प्रातर्यावभिः' प्रातःकाले देवयजनं गच्छद्भिः 'देवैः' सर्वैः 'सयावभिः' आहवनीयाग्निना त्वया समानगतिभिः अन्यैः 'वह्निभिः' देवैः सह 'अध्वरे' क्रतुनिमित्ते 'बर्हिषि' दर्भे 'आ सीदतु' उप विशतु। "आसीदतुबर्हिषिमित्रो अर्य्यमा प्रातर्यावभिरध्वरे" इति छन्दोगाः। "आसीदन्तु बर्हिषिमित्रो अर्य्यमा प्रातर्यावाणो अध्वरम्" इति बह्वृचाः॥ ६॥

१ २र ३ २ ३ २उ ३ २ ३ १ २
प्र दैवोदासो अग्निर्देव इन्द्रो न मज्मना।
१ २ ३ १ २ ३ १ २र ३ १ २र ३ १ २
अनु मातरं पृथिवीं वि वावृते तस्थौ नाकस्य शर्मणि॥७

अथ सप्तमी। सौभरि ऋषिः। छ० बृहती। दे० अग्निः। 'देवः' द्योतमानः इन्द्रः परमैश्वर्य्ययुक्तः 'दैवोदासः' दिवोदासेनाहूयमानः 'अग्निः' 'मातरं' सर्वस्य लोकस्य धारणात् पृथिवी माता, ताम्, पृथिवीम् 'अनु प्र वि वावृते' देवान् प्रति हविर्वोढुं विशेषेण प्रवर्त्तयति। यस्मादेनमग्निं दिवोदासः 'मज्मना' बलेन आजुहाव तस्मादयम् अग्निः 'नाकस्य' स्वर्गस्य शर्मणि गृहे स्वायतने एव 'तस्थौ' अतिष्ठत्। "अग्निर्देव इन्द्रः" इति। "नाकस्य शर्मणः" इति छन्दोगाः। "अग्निर्देवाँ अच्छ" इति "नाकस्य सानवि" इति च बह्वृचाः॥ ७॥

२ ३ १ २र ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २र
अध ज्मो अध वा दिवो बृहतो रोचनादधि ।
३ १ २ ३क २र ३ २उ ३ १ २
अया वर्धस्व तन्वा गिरा ममा जाता सुक्रतो पृण ॥८

अथाष्टमी । मेधातिथिर्मेध्यातिथिश्चोभावृषी । छ० बृहती । देवता इन्द्रः । हे इन्द्र । 'अध' अधुना । 'ज्मः' जमन्ति गच्छन्त्यस्यामिति ज्मा पृथिवी तस्याः सकाशात् । 'अध वा' अपि वा 'दिवः' अन्तरिक्षात् 'बृहत' महतः रोचनात् नक्षत्रैर्दीप्यमानात् स्वर्गाद्वा आगत्य । 'अधि' पञ्चम्यर्थनुवादी । 'अया' अनया 'तन्वा' तथा विस्तृतया 'ममा' मदीयया 'गिरा' स्तुत्या 'वर्द्धस्व' वृद्धोभव । हे 'सुक्रतो' ! शोभनकर्मवन्निन्द्र ! 'जाता' जातान् अस्मदीयान् जनान् अभिलषितैः फलैः आपूरय ॥ ८ ॥

१ २ ३ २उ ३ १ २र ३ २
कायमानो वना त्वं यन्मातॄरजगन्नपः ।
१ २र ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ २उ ३ १ २
न तत्ते अग्ने प्रमृषे निवर्त्तनं यद्दूरे सन्निहाभुवः॥९

अथ नवमी । विश्वामित्र ऋषिः । छ० बृहती । दे० अग्निः । हे 'अग्ने' ! 'वना' वनानि काननानि भक्षितुं 'कायमानः' कामयमानः त्वं 'यत्' यस्मात् कारणात् तानि विहाय 'मातॄः' मातृभूताः 'अपः' 'अजगन्' अगमः गतवानसि । अप्सु प्रविष्टत्वाच्छान्तो वर्त्तसे । 'तत्' तस्मात् 'ते' तव निवर्त्तनं नितरां तत्रैव वर्त्तनं, तेन च विनाशो लक्ष्यते । सः 'न प्रमृषे' (कृत्यार्थे केन् प्रत्ययः) न प्रमृष्यते न सह्यते । कुतः ? इत्यत आह 'यत्' यस्मात्कारणात् 'दूरे सन्' दूरे अदृश्यतया वर्त्तमानस्त्व' 'इह' अस्मत्समस्बन्धिष्वरणीरूपेषु काष्ठेषु 'आ

भुवः' समन्तात् भवेः। मन्थनात् क्षणमात्रेणास्माकं समीपे भवसि, तस्मात् तव दूरतो वर्त्तनम् अस्मभ्यं न रोचते। "इहाभुवः" इति "इहाभवः" इति च पाठौ॥ ९॥

१   २र ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
नि त्वामग्ने मनुर्दधे ज्योतिर्जनाय शश्वते।
३ २ ३ १ २ ३ १ २   ३ १   २र ३ १ २ ३ १ २
दीदेथ कण्व ऋतजात उक्षितो यं नमस्यन्ति कृष्टयः१०

इति प्रथमप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे पञ्चमी दशतिः।

इति प्रथमप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धं समाप्तम्।

अथ दशमी। कण्व ऋषिः। छ०बृहती। दे० अग्निः। हे 'अग्ने' 'ज्योतिः' प्रकाशरूपं 'शश्वते' बहुविधाय यजमानाय 'मनुः' प्रजापतिः 'निदधे' देवयजनदेशे स्थापितवान्। हे 'अग्ने'! त्वम् 'ऋतजातः' ऋतेन यज्ञेन निमित्तभूतेनोत्पन्नः 'उक्षितः' हविर्भिः स्तर्पितः सन् 'कण्वे' एतन्नामके महर्षौ मयि 'दीदेथ' दीप्तवानसि। 'यम्' अग्निं 'कृष्टयः' मनुष्याः 'नमस्यन्ति' नमस्कुर्वन्ति स त्वमिति पूर्वेणान्वयः॥ १०॥

इति सायणाचार्य्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने प्रथमस्याध्यायस्य पञ्चमः खण्डः।

अथ प्रथमप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे प्रथमा दशतिः।

३ १ २   ३ २ ३१ २ ३ १२
देवो वो द्रविणोदाः पूर्णां विवष्ट्वासिचम्।
१ २ ३ २ ३ १ २   ३ १ २र ३ १ २
उद्वा सिञ्चध्वमुप वा पृणध्वमादिद्वो देव ओहते॥१

अथ षष्ठे खण्डे—सेयं प्रथमा। वशिष्ठ ऋषिः। छ०वृ०। दे० अग्निः। 'द्रविणोदाः' धनानां दाता 'देवः अग्निः' 'वः' युष्मदीयां 'पूर्णाम्' हविषा 'आसिचम्' आसिक्तां च स्रुचं 'विवष्टु' कामयताम्। अतः 'उत्सिञ्चध्वं वा' सोमेन पात्रम्। 'उपपृणध्वं वा' सोमं वाशब्दौ समुच्चयार्थौ। ध्रुवग्रहेण होतृचमसं पूरयत च, अग्नये सोमं प्रयच्छत चेत्यर्थः 'आदिद्' अनन्तरमेव 'देवः' अग्निः 'वः' युष्मान् 'ओहते' वहति।

"विवष्टु" "विवष्टी इति पाठौ ॥ १ ॥

२ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३क २र ३ १ २
प्रैतु ब्रह्मणस्पतिः प्र देव्येतु सूनृता।
१ २ ३ १ २र ३ १ २ ३ २ ३ १ २
अच्छा वीरं नर्य्यं पङ्क्तिराधसं देवा यज्ञं नयन्तु नः॥२

अथ द्वितीयाः। अस्या उत्तरस्याश्च कण्व ऋषिः। छ० बृहती। दे०अग्निः। 'ब्रह्मणस्पतिः' देवः 'प्रैतु' अस्मान् प्राप्नोतु। 'सूनृता' देवी प्रियसत्यभूता वाग्देवता प्रैतु अस्मान् प्राप्नोतु। 'देवाः' ब्रह्मणोस्पत्यादयो देवताः 'वीरं' शत्रुं निःशेषेण 'दूरं' प्रेरयन्तु। तं 'नर्य्यं' मनुष्येभ्यो हितम्। 'पङ्क्तिराधसं' ब्राह्मणोक्तहविषा पङ्क्त्यादिभिः समृद्धं यज्ञं प्रति न अस्मान् 'अच्छ' आभिमुख्येन 'नयन्तु' प्रापयन्तु ॥ २ ॥

३ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ ३र ३ २
ऊर्द्ध्व ऊ षु ण ऊतये तिष्ठा देवो न सविता।
३ १ २र ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
ऊर्द्ध्वो वाजस्य सनिता यदञ्जिभिर्वाघद्भिर्विह्वयामहे३

अथ तृतीया। ऋषिः स एव। हे यूप! यद्वा, यूपात्मकदारुनिष्ठाग्ने! 'नः' अस्माकम् 'ऊतये' रक्षणाय 'ऊर्द्ध्वः'

उन्नतः 'तिष्ठा' तिष्ठ। 'सविता' देवः 'न' यथा सूर्य्यो दिव उन्नतस्तिष्ठति, तद्वत् ऊर्ध्वः उन्नतः सन् 'वाजस्य' अन्नस्य 'सनिता' दाता भविष्यसि। 'यद्' यस्मात् कारणात् 'अञ्जिभिः' यज्ञेन यूपमञ्जद्भिः 'वाघद्भिः' यज्ञं वहद्भिः ऋत्विग्भिः सह 'विह्वयामहे'। अन्नस्य दानाय त्वां विशेषेणाह्वयामः तस्मादन्नस्य दाता भवेति पूर्व्वत्रान्वयः ॥ ३ ॥

२उ ३ १ २र ३ २ ३ १ २ ३ १ २ २
प्र यो राये निनीषति मर्त्तो यस्ते वसो दाशत्। स

३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
वीरं धत्ते अग्न उक्थशꣳसिनं त्मना सहस्रपोषिणम् ४

अथ चतुर्थी। सौभरिर्ऋषिः। छ० बृहती। दे० अग्निः। हे 'वसो' वासकाग्ने! त्वां 'यो' तव स्तोता 'राये' धनार्थं 'प्र निनीषति' प्रणेतुमिच्छति। 'यः' 'मर्त्तः' मनुष्यः 'ते' तुभ्यं 'दाशत्' हवींषि प्रयच्छति। 'सः' मनुष्यः 'उक्थशंसिनम्' उक्थानां शस्त्राणां शंसितारम् 'त्मना' आत्मनैव 'सहस्रपोषिणं' बहुधनम् 'वीरं' पुत्रं 'धत्ते' धारयति।

"प्र योराये निनीषति" "प्रयं राये निनीषसति" इति पाठौ ॥ ४ ॥

१ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २
प्र वो यह्वं पुरूणां विशां देवयतीनाम्। अग्निꣳ

३ २ ३ १ २ ३ २उ ३ २ ३ १ २
सूक्तेभिर्वचोभिर्वृणीमहे यꣳ समिदन्य इन्धते ॥५॥

अथ पञ्चमी। कण्व ऋषिः। छ० बृ०। दे० अग्निः। हे ऋत्विग्यजमानाः! 'देवयतीनां' देवान् कामयमानानां 'पुरूणां' बहूनां 'विशां' प्रजारूपाणां 'वः' युष्माकमनुग्रहाय 'यह्वं' महान्तम् 'अग्निं' 'सूक्तेभिः,' सूक्तरूपैः 'वचोभिः' वाक्यैः 'प्र

वृणीमहे'। 'अन्ये इत्' अन्येऽप्यृषयः 'यम्' एनमग्निं 'समिन्धते' सम्यग्दीपयन्ति तमग्निमिति पूर्वत्रान्वयः।

"वचोभिर्वृणीमहे" इति। "अन्य इन्धतम्" इति च छन्दोगाः। "वचाभिरीमहे" इति "अन्यइच्छते" इति च बह्वृचाः॥ ५॥

२ २ ३ २ ३ २ ३ २ ३ १ २र

अयमग्निः सुवीर्य्यस्येशे हि सौभगस्य।

३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २

राय ईशे स्वपत्यस्य गोमत ईशे वृत्रहथानाम्॥६॥

अथ षष्ठी। अनेनोत्कीलः स्तौति। छ० बृहती। दे० अग्निः। 'अयम्' यजनीयत्वेनाङ्गुल्या निर्दिश्यमानोऽग्निः 'सुवीर्य्यस्य' शोभनसामर्थ्योपेतस्य 'सौभगस्य', त्वम् 'ईशे हि' ईष्टे खलु। ईश्वरो भवसि सर्वस्य बलारोग्यहेतुतया सौभाग्य-कारित्वात् तथा 'गोमतः' गवादिपशुयुक्तस्य 'स्वपत्यस्य' शोभ-नापत्यस्य 'रायः' धनस्य 'ईशे' ईष्टे, पुत्रपश्वाद्युद्देशेन क्रियमाणकर्मफलसम्पादकत्वेन तत्स्वामित्वात्। तथा एव-भूतोऽग्निः 'वृत्रहथानां' हननं हथः शत्रुभूतपापविनाशाना-मपि 'ईशे' त्वयि समर्पितकर्मणामस्माकं त्वत्प्रसादात् पाप-क्षयो भवतीति तस्यापि स्वामी।

"ईशेहि" इति "ईशेमहे" इति च पाठौ॥ ६॥

१ २ ३ १ २ ३ १ २र ३ २

त्वमग्ने गृहपतिस्त्वꣳ होता नो अध्वरे।

१ २र ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २

त्वं पोता विश्ववार प्रचेता यक्षि यासि च वार्य्यम्॥७

अथ सप्तमी। वशिष्ठ ऋषिः। छ० बृहती। दे० अग्निः।

हे 'अग्ने'! 'नः' अस्माकम् 'अध्वरे' यज्ञे 'त्वं' 'गृहपतिः' यजमानोऽसि। 'त्वं' 'होता' देवानामाह्वातासि। हे 'विश्ववार'! सर्वैर्वरणीयाग्ने! 'त्वं' 'पोता' एतन्नामक ऋत्विगसि। अतः 'प्रचेताः' प्रकृष्टमतिस्त्वं 'वार्यं' वरणीयं हविः 'यक्षि' यज। 'यासि च' अस्माकं धनं प्रापय।

"यक्षि यासि च" इति छन्दोगाः। "यक्षि वेषि च" इति बह्वृचाः ॥ ७ ॥

१ २ ३ १ २र ३ १ २ ३ १
सखायस्त्वा ववृमहे देवं मर्त्तास ऊतये। अपां
२र ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
नपातꣳ सुभगꣳ सुदꣳससꣳ सुप्रतूर्त्तिमनेहसम् ॥८

इति प्रथमप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे प्रथमा दशतिः।

अथाष्टमी। विश्वामित्रः स्तौति। हे अग्ने! 'सखायः' सोमाज्यादिहविः प्रदानेनोपकारकत्वात् मित्राणि 'मर्त्तासः' मनुष्याः ऋत्विजो वयम् 'अपां नपातम्' अपां नप्तारं 'सुभगं' शोभनधनयुक्तम्। 'सुदंससं' सुकर्माणं 'सुप्रतूर्त्तिं' शोभनप्रतरं कर्मानुष्ठातृभिः सुखेन गन्तव्यम् 'अनेहसम्' उपद्रवरहितम्। एतादृशन्त्वाम् 'ऊतये' रक्षणाय 'ववृमहे' वृणीमहे ॥८॥

इति सायणाचार्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थकप्रकाशे छन्दोव्याख्याने प्रथमास्याध्यायस्य षष्ठः खण्डः।

प्रथमप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे द्वितीया दशतिः।

१ २ ३ १ २ ३
आ जुहोता हविषा मर्जयध्वं
१ २र ३ १ २
नि होतारं गृहपतिं दधिध्वम्।
३ २ ३ १ २र ३ १ २
इडस्पदे नमसा रातहव्यꣳ
३ १ २ ३ २ ३क २र
सपर्यता यजतं पस्त्यानाम्॥ १॥

अथ सप्तमखण्डे। सेयं प्रथमा। श्यावाश्वऋषिः वामदेवो वा। छ० त्रिष्टुप्। अग्निः देवता। हे ऋत्विजः! 'आ जुहोता' अग्निमाह्वयत। किञ्च 'हविषा मर्जयध्वं' मृड़यध्वं सुखयध्वम्। डकारस्य जकारश्छान्दसः। अपिच, 'इडः' इलायाः पदे उत्तरवेद्यामित्यर्थः। 'होतारं' देवानामाह्वातारम्। 'गृहपतिं' गृहपालकं अग्निम्। 'निदधिध्व' निःशेषेण धारयध्वम्। किञ्च 'नमसा' नमस्कारेण हविषा वा युक्तम्। अतएव 'रातहव्यं' दत्तहविष्कम्। 'पस्त्यानां' यज्ञगृहाणां मध्ये। 'यजतं' यजनीयं पूजनीयमग्निम्। 'सपर्य्यत' परिचरत॥ १॥

३ २उ ३ १ २ ३ २ ३
चित्र इच्छिशोस्तरुणस्य वक्षथो
२उ ३ १ २ ३ २ ३ १ २
न यो मातरावन्वेति धातवे।
३ १ २र ३ १ २ ३ २
अनूधा यदजीजनदधा चिदा
३ १ २ ३ १ २र ३ २ १ २
ववक्षत्सद्यो महि दूत्यं चरन्॥ २॥

अथ द्वितीया। वार्ष्टंहव्यो वा वार्षहव्योवेति ऋषिः। जगतीछन्दः। अग्निः देवता। 'शिशोः' शिशुभूतस्य। अत-एव 'तरुणस्य' अग्नेः। 'वक्षथः' वक्षेरौणादिकोऽथस् प्रत्ययः। हविर्वहनं 'चित्रइत्' आश्चर्य्यभूतमेव। 'यः' जातोऽग्निः। 'मातरौ' सर्वस्य निर्मात्र्यौ, सर्वस्य मातृभूते द्यावापृथिव्यावरणी वा। 'धातवे', धेट् पाने तुमर्थे इति (३,४,९) तवेन् प्रत्ययः। स्तनपानाय 'न अन्वेति' न गच्छति। इण् गतौ लटि उपसर्गेण समासः। तिङि चोदात्तवतीति (८,१,७१) गतेर्निघातः। 'अनूधाः' नञा बहुव्रीहिसमासः, तस्मिन् अनूङ्स्त्रियामिष्टत्वात् अत्रानङ्भावः, प्रत्येकविव-क्षया एकवचनम्, ऊधोरहितः सन् अयं लोकोऽसौ लोकश्च। 'यत्' यदि। एनमग्निम्। 'अजीजनत्' जनयेत्, तर्हि स्तन-पानाय न गच्छतीति युक्तम्, तथा न भवति, किन्तु द्यावा-पृथिव्यौ हि सर्वेषां कामदुघे खलु। तथापि न याति। तस्मा-दस्य हविर्वहनं विचित्रम्। 'अध चित्' उत्पत्त्यनन्तरमेव। 'सद्यः' तदानीमेव। शीघ्रं, 'महि' महत्त्वम्। 'दूत्यं' "दूतस्य भाग-कर्मणी (४,४,१२०)" इति कर्मणि यत् प्रत्ययः, दूतकर्म 'चरन्' आचरन्। 'आववक्षत्' देवान् प्रति हवींष्यावहति ॥२॥

२ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
इदं त एकं पर ऊ त एकं

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
तृतीयेन ज्योतिषा सं विशस्व।

३ १ २ ३ २ १ २
संवेशनस्तन्वे ३चारुरेधि

३ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २
प्रियो देवानां परमे जनित्रे ॥ ३ ॥

अथ तृतीया। बृहदुक्थऋषिः। त्रिष्टुप्छन्दः। दे० अग्निः। एतया बृहदुक्थो वाजिनं नाम स्वपुत्रं मृतं वदति। हे मृतपुत्र! 'ते' तव। 'इदम्' उपरि ज्योतिषेति वक्ष्यमाणत्वात् अत्रेदं शब्देन ज्योतिरभिधीतते इदं ज्योतिरग्न्याख्यम, 'एकम्' एकोऽंशः' अतः 'ते' तव देहगताग्न्यंशेन वाह्यमग्निं 'संविशस्व' सङ्गच्छस्व। तथापरः 'ऊ' अन्योऽपि 'ते' तव 'एकं' वाय्वाख्योऽंशः, तेन च प्राणवाय्वाख्येनांशेन वाह्यं वायुं संविशस्व शरीराग्निप्राणवाय्वोः वाह्याग्निवाय्वोश्चैकत्वादंशत्वमिति भावः तथा, 'तृतीयेन ज्योतिषा' आदित्याख्येन तेजसा तवात्मना संविशस्व सूर्य्यगतात्मचैतन्ययोरभेदादंशत्वम्, "योऽहं सोऽसौ" "योऽसौ सोऽहं" सूर्य्य आत्मा जगतः" इत्यादिश्रुतेः आत्मनः सूर्य्यप्रवेशो युक्तः 'तन्वे' ततवे पुनः शरीरग्रहणाय 'चारुः' कल्याणो भूत्वा तस्मिन् सूर्य्ये 'संवेशनः' सम्यक् प्रवेष्टा। 'एधि' भव। कीदृशस्त्वम्? 'प्रियः' तेन सह प्रीयमाणः। कीदृशि तस्मिन्? 'देवानां परमे' उत्तमे। 'जनित्रे' जनके। "देवानां ह्येतत् परमं जनित्रं यत् सूर्य्यः" इति हि श्रुतिः॥ ३॥

३ २उ ३ १ २ ३ १ २ ३
इमꣳ स्तोममर्हते जातवेदसे

१ २ ३ १ २ ३ १ २
रथमिव सं महेमा मनीषया।

३ २उ ३ १ २ ३ १
भद्रा हि नः प्रमतिरस्य सꣳसद्-

२र ३ १ २र ३ १ २र
यग्ने सख्ये मा रिषाम वयं तव॥ ४॥

अथ चतुर्थी। कुत्स ऋषिः। जगतीछन्दः। अग्निः देवता। 'अर्हते' पूज्याय। 'जातवेदसे' जातानामुत्पन्नानां वेदित्रे जात-

प्रज्ञाय जातधनाय वा अग्नये। 'मनीषया' निश्चितया बुद्ध्या। 'इमं स्तोमम्' एतत् स्तोत्रम्। 'रथमिव', यथा तक्षा रथं संस्करोति तथा। 'सम्महेमा' सम्यक् पूजितं कुर्मः। 'अस्य' अग्नेः 'संसदि' सम्भजने। 'नः' अस्माकम्। 'प्रमतिः' प्रकृष्टा बुद्धिः। 'भद्रा हि' कल्याणी समर्था खलु। अतस्तया बुद्ध्या कुर्म इत्यर्थः। हे 'अग्ने'! 'तव सख्ये', अस्माकं त्वया सह सखित्वे सति। वयं 'मा रिषाम' हिंसिता न भवाम। अस्मान् रक्षेत्यर्थः॥ ४॥

२ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १
मूर्द्धानं दिवो अरतिं पृथिव्या
२ ३ २ ३ २उ ३ २ ३ २
वैश्वानरमृत आ जातमग्निम्।
३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
कविꣳ सम्राजमतिथिं जनाना-
३ २ ३ १ २ ३ २
मासन्नः पात्रं जनयन्त देवाः॥ ५॥

अथ पञ्चमी। द्वयोर्भारद्वाज ऋषिः। त्रिष्टुप् छन्दः। अग्निः देवता। 'मूर्द्धानं' शिरोभूतम्। कस्य? 'दिवः' द्युलोकस्य। 'पृथिव्याः' प्रथिताया भूमेः। 'अरतिं' गन्तारम्। यद्वा गन्तव्यं स्वामिनम्। 'वैश्वानरं' विश्वेषां सर्वेषां नराणां सम्बन्धिनम्। 'ऋते' ऋतमिति सत्यस्य यज्ञस्य वा नाम। निमित्तसप्तम्येषा ऋतनिमित्तम्। 'आ' आभिमुख्येन जातम् स्पृध्यादावुत्पन्नम्। 'कविं' क्रान्तदर्शिनम्। 'सम्राजं' सम्यग्राजमानम्। यजमानानाम् 'अतिथिं' हविर्वहनाय सततं गन्तारम्। यद्वा, अतिथिवत्पूज्यम्। 'आसन्' आसनि आस्यं, द्वितीयार्थे सप्तमी, आस्यभूतम्। "अग्निलक्षणेना-

स्येन हि देवा हवींषि भुञ्जते"। 'पात्रं' पातारं रक्षकम्। यद्वा, आस्येन धारकम्। एवं गुणविशिष्टं वैश्वानराग्निम्। 'नः' अस्माकं सम्बन्धिनि यज्ञे। 'देवाः' स्तोतार ऋत्विजः, देवा एव वा। 'आ जनयन्त' आभिमुख्येनाजनयन्। अरण्योः सकाशाद् उदपादयन् ॥ ५ ॥

२७ ३ १ २र ३ २
वि त्वदापो न पर्वतस्य पृष्ठा-
३ १ २ ३ २
दुक्थेभिरग्ने जनयन्त देवाः।
२ ३ १ २ ३ १ २
तं त्वा गिरः सुष्टुतयो वाजय-
३ १ २र३ १ २ ३ १ २
न्त्याजिं न गिर्ववाहो जिग्युरश्वाः ॥ ६ ॥

अथ षष्ठी। भरद्वाज ऋषिः। त्रिष्टुप्छन्दः। अग्निः देवता। हे 'अग्ने'! 'त्वत्' त्वत्सकाशात्। 'उक्थेभिः' उक्थैः स्तोत्रैः यज्ञैर्हविर्भिश्च। 'देवाः' स्तोतारः। कामान् आत्मनः 'व्यजनयन्त' विविधं जनयन्ति। तत्र दृष्टान्तः। 'पर्वतस्य' मेघस्य 'पृष्ठात्' उपरिभागात् 'आपो न' आपः उदकानि यथा तद्वत्। अपिच, हे 'गिर्ववाहः!' गीर्भिः स्तुतिरूपाभिः वाग्भिर्वहनीयाग्ने! भरद्वाजाः स्तोतारः। 'तं' प्रसिद्धम्। 'त्वा' त्वाम्। 'वाजयन्ति' बलिनं कुर्वन्ति। यद्वा। वाजमन्न-मिच्छन्ति। अपिच। त्वां 'सुष्टुतयः' शोभनस्तुतिरूपाः। 'गिरः' वाचः। 'जिग्युः' जयन्ति वशीकुर्वन्ति। तत्र दृष्टान्तः। अश्वाः वाहाः 'आजिन्न' संग्रामं यथा शीघ्रं जयन्ति तद्वदि-त्यर्थः ॥ ६ ॥

२ ३ १ २ ३ १ २ ३ १
आ वो राजानमध्वरस्य रुद्रꣳ
२र ३ २ ३ १ २
होतारꣳ सत्ययजꣳ रोदस्योः ।
३ २ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३
अग्निं पुरा तनयित्नोरचित्ता-
१ २ ३ १ २
द्धिरण्यरूपमवसे कृणुध्वम् ॥ ७ ॥

अथ सप्तमी। वामदेवो ब्रूते। छ० त्रिष्टुप्। दे० अग्निः। हे ऋत्विग्यजमानाः! 'अध्वरस्य' यज्ञस्य। 'राजानम्' अधिपतिम्। 'होतारं' देवानामाह्वातारम्। 'रुद्रं' रोरूयमाणं द्रवन्तम्, शत्रून् रोदयन्तं वा। यद्वा, 'एषा वा घोरा तनूर्यद्रुद्रः' इति रुद्रात्मकम्। 'रोदस्योः' द्यावापृथिव्योः 'सत्ययजं' सत्यस्यान्नस्य दातारम्। यद्वा सत्ययजं सत्येन हविषा देवान् यजन्तम्। यद्वा, सत्यस्यानन्द-लक्षणस्य सङ्गमयितारं रोदस्योर्व्याप्य वर्त्तमानम्। 'हिरण्य-रूपं' सुवर्ण-प्रभम्। एवं विधम् 'अग्नि' 'वः' युष्माकम् 'अवसे' रक्षणाय 'तनयित्नोः' तनयित्नुरशनिः सह्याकस्मिकः, तत् सदृशाद् 'अचित्तात्' न विद्यते चित्तं यस्मिन् तदचित्तम्, चित्तोपलक्षित-सर्वेन्द्रियोपसंहारो मरणमिति यावत् तस्मान्मरणात् 'पुरा' प्रागेव 'आ कृणुध्वं' यूयं समन्ताद्धविर्भिरग्निं भजध्वम् ॥ ७ ॥

३ २उ ३ २ ३ १ २र ३
इन्धे राजा समर्यो नमोभिः
२ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
यस्य प्रतीकमाहुतं घृतेन ।

१ २ ३ १ २ ३ २ ३
नरो हव्येभिरीडते सबाध
१ २र ३ १ २
अग्निरग्रमुषसामशोचि ॥ ८ ॥

अथ अष्टमी। वसिष्ठ ऋषिः। छ० त्रिष्टुप्। दे० अग्निः। 'राजा' दीप्तः 'अर्य्यः' स्वामी हविषां प्रेरकोवा 'अग्निः' 'नमोभिः' स्तुतिभिः सह 'समिन्धे' समिध्यते। 'यस्य' अग्नेः 'प्रतीकं' रूपं 'घृतेन आहुतं' भवति। ये च 'नरः' अस्मदीयाः 'सबाधः' संश्लिष्टाः सञ्जातबाधाः 'हव्येभिः' हव्यैः सार्द्धम् 'ईड़ते' स्तुवन्ति। 'सः' अग्निः 'उषसाम्' 'अग्रम्' 'आ अशोचि' आ दीप्यते ॥ ८ ॥

२ ३ १ २ ३ १ २ ३ १
प्र केतुना बृहता यात्यग्नि-
२र ३ १ २
रा रोदसी वृषभो रोरवीति।
३ २ ३ १ २ ३ १ २र
दिवश्चिदन्तादुपमामुदान-
३ २ ३ १ २ ३ १ २
ड़पामुपस्थे महिषो ववर्द्ध ॥ ९ ॥

अथ नवमी। त्रिशिरास्त्वाष्ट्रऋषिः। छ० त्रिष्टुप्। दे० अग्निः। 'अग्निः' 'बृहता' 'केतुना' प्रज्ञानेन युक्तः सन् 'आ' इदानीं 'रोदसी' द्यावापृथिव्यौ 'प्रयाति' प्रकर्षेण गच्छति। किञ्च, देवानामाह्वानकाले 'वृषभः' इव 'रोरवीति' अत्यर्थं शब्दं करोति। 'दिवश्चित्' अन्तरिक्षलोकस्यापि 'अन्तात्' पर्य्यन्तात् 'उपमाम्' (उपमेत्यन्तिकनाम) मेघस्य समीपम् 'उदानट्' उदश्नुते ज्वलनात्मनादित्या-

त्मनावस्थितः सन् ऊर्द्ध्वं व्याप्नोति। अश्नोतेर्व्यत्ययेन परस्मैपदम्। तिपोहल्ङ्यादिलोपः। 'अपां' वृष्टिलक्षणानामुदकानाम् 'उपस्थे' उपस्थाने अन्तरिक्षे वैद्युतात्मना 'महिषः' महान् 'ववर्द्ध' वर्द्धते॥ ९॥

२ ३उ ३ १ २ ३ २ ३
अग्निं नरो दीधितिभिररण्यो-
१ २ ३ २
र्हस्तच्युतं जनयत प्रशस्तम्।
३ १२ ३१२ ३ २
दूरेदृशं गृहपतिमथव्युम्॥ १०॥

इति प्रथमप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे द्वितीया दशतिः।

अथ दशमी। वसिष्ठऋषिः। छ० त्रिष्टुप्। दे० अग्निः। 'नरः' नेतारऋत्विजः 'प्रशस्तं' प्रकर्षेण स्तुतं 'दूरे दृशं' दूरे दृश्यमानं दूरे पश्यन्तं वा 'गृहपतिं' गृहाणां पालकम् 'अथव्युं' अथर्वतिर्गत्यर्थः अगम्यम् अतनवन्तं वा 'हस्तच्युतं' हस्तेन जातम्, अरण्योः विद्यमानम् अग्निः 'दीधितिभिः' अङ्गुलिभिः 'जनयत' जनयन्ति। [अत्र यास्कः—"दीधितयोऽङ्गुलयो भवन्ति, धीयन्ते कर्मसु अरणी प्रत्यृत एने अग्निः समरणाज्जायत इति वा, हस्तच्युती हस्तप्रच्युत्या जनयन्त प्रशस्तं दूरे दर्शनं गृहपतिमतनवन्तम् (५,२,११)]" इति॥ १०॥

इति सायणाचार्य्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने प्रथमस्याध्यायस्य सप्तमखण्डः।

अथ प्रथमप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे तृतीया दशति ।

१ २ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३
अबोध्यग्निः समिधा जनानां
१ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २
प्रति धेनुमिवायतीमुषासम् ।
३ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३
यह्वा इव प्र वयामुज्जिहानाः
२ ३ १ २ ३ २ ३ १ २
प्र भानवः सस्रते नाकमच्छ ॥ १ ॥

अथ अष्टमखण्डे । प्रथमा । बुधस्य गविष्ठिरस्य चार्षम् । त्रिष्टुप्छन्दः । दे० अग्निः । अयम् 'अग्निः' जनानाम् अध्वर्य्यादीनां 'समिधा' समिद्भिः 'अबोधि' प्रबुद्धोऽभूत् । 'धेनुमिव' अग्निहोत्रार्थं धेनुं प्रति यथा प्रातर्बुध्यते तद्वत् 'आयतीम्' आगच्छन्तीम् 'उषासम्' प्रति उषः काले इत्यर्थः । अथ प्रबुद्धस्याग्नेः 'भानवः' रश्मयो ज्वालाः 'यह्वाः' महान्तः 'वयां' शाखां 'प्रोज्जिहानाः' प्रोद्गमयन्तो वृक्षा इव । यद्वा महान्तः प्रोज्जिहानाः स्वाधिष्ठानं त्यजन्तो भानवः 'नाकम्' अन्तरिक्षम् 'अच्छ' आभिमुख्येन 'प्र सस्रते' प्रसरन्ति ।

"सस्रते" "सिस्रते" इति पाठौ ॥ १ ॥

२ ३ १ २ ३ १ २ ३ २
प्र भूर्जयन्तं महां विपोधां
३ १ २र ३ २ ३ १ २
मूरैरमुरं पुरां दर्माणम् ।
१ २ ३ २ ३ १ २र २
नयन्तं गीर्भिर्वना धियं धा

१ २ ३ १ २र ३ २
हरिश्मश्रुं न वर्मणा धनर्चिम् ॥ २ ॥

अथ द्वितीया । वत्सप्रिऋर्षिः । त्रिष्टुप्छन्दः । अग्निः देवता । हे स्तोतः ! त्वम् 'जयन्तम्' असुरसेनानां जेतारं 'महां' महान्तं 'विपोधां' मेधाविनः धर्त्तारं 'सूरैः' सूढैरधिष्ठितानां 'पुरां' शरीराणां 'दर्माणम्' आदरेण रक्षकम् 'असूरम्' असूढ़मग्निं 'प्रभूः' स्तोतुं प्रभव समर्थो भव 'गीर्भिः' स्तुतिभिः 'वना' वननीयं सम्भजनीयं 'नयन्तं' धनानि प्रापयन्तं 'वर्मणा' कवचस्थानीयज्वालयोपेतं 'हरिश्मश्रुं न' हरितवर्णकेशमयमिव 'धनर्चिं' धार्य्यमाणं क्रियमाणं स्तोत्रं यस्य तम्, प्रीणनकरस्तोत्रं वा अग्निमुद्दिश्य 'धियं' परिचरणरूपं कर्म 'धाः' विधेहि ।

"सूरैः" सूराः" इति च पाठौ । "नयन्तं गीर्भिर्वना धियन्धा हरिश्मश्रुं न वर्मणा धनर्चिम्" इति छन्दोगाः । "नयन्तो गर्भं वनां धियं धुर्हरिश्मश्रुं नार्वाणं धनर्चम्" इति बह्वृचाः ॥ २ ॥

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १
शुक्रं ते अन्यद्यजतं ते अन्यद्

२र ३ १ २ ३ १ २
विषुरूपे अहनी द्यौरिवासि ।

२ ३ २ ३ १ २र
विश्वा हि माया अवसि स्वधावन्

३ १ २ ३ २ ३ १ २
भद्रा ते पूषन्निह रातिरस्तु ॥ ३ ॥

अथ तृतीया । भरद्वाज ऋषिः । त्रिष्टुप्छन्दः । पूषा देवता । हे 'पूषन्' ! 'ते' तव 'शुक्रं' शुक्लवर्णम् 'अन्यत्' एकमहर्भवति

वासरात्मकम्, तथा 'ते' तव सम्बन्धि 'यजतं' यजिरत्र सङ्गति-करणे वर्त्तते यजनीयं प्रकाशेन सङ्गमनीयं स्वतः कृष्णवर्णम् 'अन्यत्' एकमहर्भवति रात्र्याख्यम्। इत्थं 'विषुरूपे' शुक्लकृष्ण-तया नानारूपे 'अहनी' तव महिम्ना निष्पद्येते। यद्वा, हे पूषन्! त्वदीयमन्यद्रूपं 'शुक्रं' निर्मलं दिवसस्योत्पादकम्, त्वदीय-मन्यदेकं रूपं 'यजतं' केवलं यजनीयं न प्रकाशकं रात्रे-रुत्पादकम्। अतएव 'विषुरूपे' विषमरूपे 'अहनी' अहश्च रात्रिश्च भवतः। अहोरात्रयोर्निर्माणे सूर्य्य एव कर्त्ता। कथमस्य प्रसक्तिरिति? तत्राह, 'द्यौरिवासि' यथा द्यौरा-दित्यः प्रकाशयिता तथा त्वं प्रकाशकोऽसि। कुतः? इत्यत आह, हे स्वधावन्'! अन्नवन्! पूषन्! 'विश्वाः' सर्वाः मायाः प्रज्ञाः 'हि' यस्मात् कारणाद् 'अवसि' रक्षसि, अतः कारणात् त्वं सूर्य्य इव भवसीत्यर्थः। तादृशस्य 'ते' तव 'भद्रा' कल्याणी 'रातिः' दानम् 'इह' अस्मासु 'अस्तु' भवतु। यास्कस्त्वाह—"शुक्रं तेऽन्यल्लोहितं तेऽन्यद्यजतं तेऽन्यद्यज्ञियं तेऽन्यद्विषमरूपे ते अहनी कर्मणा द्यौरिव चासि सर्वाणि च प्रज्ञानान्यवस्यन्नन्नवन् (१२,२,६)" इति।

"स्वधावन्" "स्वधावः" इति च पाठौ ॥ ३ ॥

१ २ ३ १ २ ३ १
इडामग्ने पुरुदꣳसꣳ सनिं गोः
२र ३ १ २र
शश्वत्तमꣳ हवमानाय साध।
१ २ ३ १ २र ३ २उ
स्यान्नः सूनुस्तनयो विजावा-
३ १ २ ३ १ २ ३ २
ग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ ४ ॥

अथ चतुर्थी। विश्वामित्र ऋषिः। छ० त्रिष्टुप्। दे० अग्निः। हे 'अग्ने'! 'पुरुदंसस' 'दंसः वेषः' इति (नि० १२,१,३) कर्म-नामसु पठितत्वाद् दंसः-शब्दः कर्मवाची पुरूणि बहूनि दंसांसि कर्माणि यस्याः सा, तां बहुकर्माणं 'गोः सनिं' गवादिपशूनां सम्पादयित्रीम् 'इड़ाम्' एतन्नामिकां गोरूपां देवतां 'शश्वत्तमं' निरन्तरं 'हवमानाय' यजमानाय मह्यं 'साध' साधय। किञ्च, 'नः' अस्माकं 'सूनुः' पुत्रः 'तनयः' पौत्रः 'स्यात्' भवतु, इति 'ते' तव या 'सुमतिः' शोभना बुद्धिः सा 'विजावा' अवन्ध्या सती 'अस्मे' अस्माकं 'भूतु' भवतु ॥ ४ ॥

१ २र ३ २ ३ १ २ ३ २
प्र होता जातो महान्नभोविन्
३ १ २ ३ १ २ २ ३ २
न्टषद्मा सीददपां विवर्त्ते।
२ ३ २ ३ २ ३ १ २र
दधद्यो धायी सुते वयाᳬंसि
३ १ २र ३ १ २ ३ २
यन्ता वसूनि विधते तनूपाः ॥ ५ ॥

अथ पञ्चमी। वत्सप्रिर्ऋषिः। छ० त्रिष्टुप्। दे० अग्निः। 'यः' 'नृषद्मा' अग्निः 'अपाम्' अन्तरीक्षनामैतत् (नि०१,३,८) अन्तरिक्षस्य 'विवर्त्ते' विवर्त्तने उत्सङ्गे वैद्युतरूपेण निषण्णो-ऽभूत्, स इदानीं 'होता' यजमानानां होमनिष्पादको जातः प्रादुर्भूतः 'महान्' गुणैः पूज्यः। 'नभोवित्' अन्त-रिक्षस्य ज्ञाता यतस्तत्रोत्पन्नः अतस्तस्य ज्ञाता 'नृषद्मा' नृषु सीदन् सदेर्मनिन्, नित्स्वरः (६,१,११७)] 'प्रसीदत्' वेद्यां प्रसीदति। "अपासुपस्थे महिषा अगृभ्णत" इति

हि निगमः। यद्वा, अपां पयसाम् इत्यर्थः, कर्मणामुपस्थे उपस्थाने समीपे वेद्यामुक्तलक्षणः सन्। अथवा, अपाम् उदकानां विवर्त्ते मध्ये योऽग्निर्हविर्वोढुमसहमानो निगूढ़ः सन् स देवैः पुनः प्रार्थितः उक्तविधः सन् वेद्यां प्रसीदति, सोऽग्निः 'दधत्' हवींषि धारयन् 'सुधायी' वेद्यां निहितोऽभूत्। हे स्तोतः! सोऽग्निः 'विधते' परिचरते 'ते' तुभ्यं 'वयांसि' अन्नानि 'वसूनि' धनानि च 'यन्ता' नियमयिता भवतु। किञ्च, तनूपाः, 'तन्वः' पाता च भवत्विति शेषः।

"नृषद्मा" नृषद्वा" इति च पाठौ। "दधद्यो धायी सुते" इति छन्दोगाः "दधिर्यो धायी सते" इति बह्वृचा॥ ५॥

२ ३ २ ३ १ २ ३ २
प्र सम्राजमसुरस्य प्रशस्तं
३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
पुꣳसः कृष्टीनामनुमाद्यस्य।
१ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
इन्द्रस्येव प्र तवसस्कृतानि
३ १ २ ३ १ २
वन्दद्वारा वन्दमाना विवष्टु॥ ६॥

अथ षष्ठी। वशिष्ठ ऋषिः। छ० त्रिष्टुप्। दे० अग्निः। 'असुरस्य' बलवतः 'पुंसः' वीरस्य पौंस्यमिति वीर्य्यमुच्यते तथाच यास्कः, 'पुमान् पुरुमना भवति पुंसतेर्वेति 'कृष्टीनां' जनानाम् 'अनु माद्यस्य' स्तुत्यस्य 'तवसः' बलवतः 'इन्द्रस्येव तस्याग्नेः प्रशस्तम् उत्कृष्टं 'सम्राजं' सम्यग्राजमानं स्वरूपं प्रस्तौतु। तथा 'वन्दद्वारा' वन्दनं वन्दः स्तुतिः, तद्द्वाराणि स्तुतिप्रमुखानि 'वन्दमाना' सर्वैः स्तूयमानानि 'कृतानि' कर्माणि 'प्र विवष्टु' प्रकर्षेण कामयताम्।

"प्रसम्राजमसुरस्य प्रशस्तम्" इति छन्दोगाः। "प्रसम्राजो असुरस्य प्रशस्तिम्" इति बह्वृचाः। "वन्दद्वारा वन्दमानां विवष्टु" इति, वन्दे दारुं वन्दमानो विवच्मि" इति च पाठौ ॥ ६ ॥

३२ ३ १ २ ३ १ २ ३
अरण्योर्निहितो जातवेदा

१ २ ३ १ २र ३ १ २
गर्भ इवेत्सुभृतो गर्भिणीभिः।

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
दिवेदिव ईड्यो जागृवद्भि-

३ १ २ ३क २र ३ २
र्हविष्मद्भिर्मनुष्येभिरग्निः ॥ ७ ॥

अथ सप्तमी। विश्वामित्र ऋषिः। छ० त्रिष्टुप्। दे० अग्निः। 'जातवेदाः' सर्वविषयज्ञानवान् 'अयम्' अग्निः अरण्योर्निहितः' देवैर्यज्ञार्थं नितरां स्थापितः। तत्र दृष्टान्तः, 'गर्भः इव' इति यथा गर्भो गर्भिणीभिः स्त्रीभिः 'सुभृतः' सुष्ठु धार्य्यते तद्वत्। स तादृशोऽग्निः 'हविष्मद्भिः' सम्भृतहविष्कैः अतएव 'जागृवद्भिः' कर्मणि जागरूकैः 'मनुष्येभिः' मनुष्यैरस्माभिः 'दिवे दिवे' प्रत्यहं स्तुत्यर्थम् 'ईड्यः' स्तुतिरूपाभिर्गीर्भिः स्तोतव्यः।

"सुभृतो गर्भिणीभिः" इति "सुधितो गर्भिणीषु" इति च पाठौ ॥ ७ ॥

२ १ २ ३ २ ३
सनादग्ने मृणसि यातुधानान्

२ ३ १ २ ३ १ २
न त्वा रक्षांᳲसि पृतनासु जिग्युः।

१२ ३१२ ३२३
अनु दह सहमूरान् क्रयादो
१ २ ३१ २ ३ १२
मा ते हेत्या मुक्षत दैव्यायाः ॥ ८ ॥

इति प्रथमप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे तृतीया दशति ।

अथाष्टमी । पायुर्ऋषिः । छ० त्रिष्टुप् । दे० अग्निः । हे 'अग्ने' ! त्वं 'सनात्' चिरादेवारभ्य 'यातुधानान्' राक्षसान् । 'हणसि' बाधसे । तथापि 'त्वा' त्वाम् । 'पृतनासु' संग्रामेषु । 'रक्षांसि' राक्षसाः 'न जिग्युः' नाजयन् । किञ्च । स त्वमधुना अनुक्रमेण सह मूरान् मूलेन सहितान् मारकव्यापारेण युक्तान् 'क्रयादः' क्रव्यादो मांसभक्षकान् राक्षसान् 'दह' तेजसा भस्मीकुरु । किञ्च, तव सम्बन्धिनो 'दैव्यायाः' दैव्यात् 'हेत्याः' 'आयुधात्' ते यातुधानाः 'मा मुक्षत' मुक्ता मा भूवन् ।

"क्रयादः" "क्रव्यादः" इति च पाठौ ॥ ८ ॥

इति सायणाचार्य्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने प्रथमस्याध्यायस्य अष्टमखण्डः ।

अथ प्रथमप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे चतुर्थी दशति ।

२ ३ १ २ ३१ २ ३२३१२
अग्न ओजिष्ठमा भर द्युम्नमस्मभ्यमध्रिगो ।
१ २ ३१ २र ३ २ ३ १ २ ३ १२
प्र नो राये पनीयसे रत्सि वाजाय पन्थाम् ॥ १ ॥

षोड़शानुष्टुभोऽह्यग्नओजिष्ठमिति खण्डयोः।
सोमंराजानमित्येषा वैश्वदेवी ततः परा।
स्तुतिरङ्गिरसां शिष्टाः आग्नेय्यस्तु चतुर्दश।

अथ नवमे खण्डे—सेयं प्रथमा। गयलिऋर्षिः। छ० अनुष्टुप्। दे० अग्निः। हे अग्ने! 'ओजिष्ठं' बलवत्तमं 'द्युम्न' द्योतते कटक-मुकुटादि-रूपेण सर्वत्र काशते इति द्युम्नं धनम् अस्मभ्यम् 'आभर' आहर। हे 'अध्रिगो!' अधृत-गमन! अधृतमप्रतिहतं गमनं यस्येति, अधृता अनिवारिता गावो रश्मयो यस्येति वा, अध्रिगुः, तस्य सम्बोधनं हे अध्रिगो! 'पनीयसे' पनीयसा स्तोतव्येन 'राये' राया धनेन। सुपां सु लुगिति (७,१,३९) शे आदेशः 'नः' अस्मान् प्रकर्षेण योजय। 'वाजाय' अन्नस्य लाभाय 'पन्थाम्' पन्थानम् अन्नस्य, मत्समीप-प्राप्ति-साधनं मार्गं, 'रन्धि' विलिख कुर्वित्यर्थः॥

"प्र नो राये पनीयसे" इति छन्दोगाः, "प्र णो राया परीणसा" इति बह्वृचाः॥ १॥

१ २ ३ २उ　३ २ ३ १　२　३ १ २
यदि वीरो अनु ष्यादग्निमिन्धीत मर्त्यः।
३ १ २ ३ १ २ ३ १　२र　३ १ २
आजुह्वद्धव्यमानुषक्शर्म भक्षीत दैव्यम्॥ २॥

अथ द्वितीया। वामदेव ऋषिः। भरद्वाजोवार्हस्पत्यो वा। छ० अनुष्टुप्। दे० अग्निः। 'यदि' यदा 'यस्य' मनुष्यस्य 'वीरः' पुत्रः, स्यात्' भवति, तदा सः 'मर्त्यः' 'अग्निमिन्धीत' आधानमादधीत कुर्वीत। किञ्च। 'आनुषक्' अविच्छिन्नं यथा भवति तथा 'हव्यम्' 'आ जुह्वत्' आभिमुख्येन जुह्वोति।

अपिच। 'दैव्यं' देव-सम्बन्धि 'शर्म' गृहं सुखं वा 'भचीत' भजेत सेवेतेत्यर्थः ॥ २ ॥

३ १ २ ३ १ २ ३ २उ ३ १ २र
त्वेषस्ते धूम ऋण्वति दिवि सं छुक्र आततः।
२ ३ २उ ३ २उ ३ १ २ ३ १ २
सूरो न हि द्युता त्वं कृपा पावक रोचसे ॥ ३ ॥

अथ तृतीया। द्वयोर्भरद्वाज ऋषिः। छ० अनुष्टुप्। दे० अग्निः। हे अग्ने! 'त्वेषः' दीप्तस्य 'ते' तव 'शुक्रः' शुक्लो निर्मलः शुभ्रवर्णो वा 'धूमः' 'दिवि' अन्तरिक्षे 'आततः' विस्तीर्णः 'सन्' 'ऋण्वति' मेघात्मना परिणतो गच्छति। अपिच, हे 'पावक'! शोधक! अग्ने! 'सूरो न' सूर्य्य इव 'कृपा' स्तोतव्याभिमुखीकरणसमर्थया स्तुत्या स्तूयमानस्त्वं 'द्युता' दीप्त्या 'रोचसे हि' प्रकाशसे खलु।

"दिवि सन्" इति, "दिवि षन्" इति च पाठौ ॥ ३ ॥

१ २र ३ १ २र ३ १ २र
त्वꣳ हि चैतवद्यशोऽग्ने मित्रो न पत्यसि।
१ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २र
त्वं विचर्षणे श्रवो वसो पुष्टिं न पुष्यसि ॥ ४ ॥

अथ चतुर्थी।

हे 'अग्ने'! 'त्वं हि' त्वं खलु 'चैतवत्' चितिः चयोऽपचयः तत्सम्बन्धि चैतं शुष्कं काष्ठं तद्युक्तं 'यशः' अन्नं (नि०२,७) हविर्लक्षणं 'पत्यसि' अभिपतसि गच्छसि। तत्र दृष्टान्तः, 'मित्रो न' अहरभिमानी मित्रो देवः स इव यद्वा, चय इति गृहनाम (नि०३,४) 'चैतवत्' चैतं निवासकं हविर्लक्षणमन्नं तद्युक्तम् यजमानगृहं मित्रभूतः पुरुष इवाभि-

पतसि। यद्वा, पत्यतिरैश्वर्य्यकर्मा, (नि०२,२१) ईदृशमन्नं 'पत्यसे' ईशिषे अतः कारणात् हे 'विचर्षणे'! विशेषेण सर्वस्य द्रष्टः! 'वसो'! वासकाग्ने! त्वं 'अवः' अवणीयमन्नम् यजमानगृहस्थं न अयं न शब्दस्वार्थें। (नि०२,७) अन्नकार्य्य-भूतां 'पुष्टिं' च 'पुष्यसि' वर्द्धयसि ॥ ४ ॥

३ २३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
प्रातरग्निः पुरुप्रियो विश स्तवेतातिथिः।
२ ३ २ ३ १२ ३ १ २र ३ १ २
विश्वे यस्मिन्नमर्त्ये हव्यं मर्त्तास इन्धते ॥ ५ ॥

अथ पञ्चमी। सुतम्भराहिता ऋषिः। छ० अनुष्टुप्। दे० अग्निः। 'पुरुप्रियः' बहुप्रियः 'विशः' यजमाने धनस्य निवेशकः 'अतिथिः' यजमानानां गृहान् प्रति तिथिषु न अभ्येतीत्यतिथिः। तथाह यास्कः, "अतिथिरभ्येति गृहान् भवत्यभ्येति तिथिषु परकुलानीति परगृहाणीति वा (४,१,५)" इति एवं विधोऽग्निः 'प्रातः' 'स्तवेत' स्तूयते। 'अमर्त्ये' अमरणधर्मके 'यस्मिन्' अग्नौ 'विश्वे' सर्वे 'मर्त्तासः' मर्त्ताः मनुष्याः 'हव्यम्' 'इन्धते' दीपयन्ति दधत इत्यर्थः।

"विश्वे यस्मिन्नमर्त्ये हव्यं मर्त्तास इन्धते" इति छन्दोगाः, "विश्वानि यो अमर्त्यो हव्या मर्त्तेषु रण्यति" इति बह्वृचाः ॥ ५ ॥

१ २र३ २ ३ १ २ ३ १ २
यद्वाहिष्ठं तदग्नये बृहदर्च्च विभावसो।
१ २ ३ २ ३ २उ ३ १ २
महिषीव त्वद्रयिस्त्वद्वाजा उदीरते ॥ ६ ॥

अथ षष्ठी। वसूयव आत्रेया ऋषयः। छ० अनुष्टुप्। दे० अग्निः। 'वाहिष्ठं' वोढृतमं 'यत्' स्तोत्रं 'तत् अग्नये' क्रियते।

अतः हे 'विभावसो'! प्रभाधनाग्ने! 'बृहत्' बह्वन्नं धनं च 'अर्च्च' अस्मभ्यं प्रयच्छ। कथमस्यान्नधनप्रदातृत्वमित्यपेक्षायामाह, यतः 'त्वत्' त्वत्तः सकाशात् 'महिषी' महती 'रयिः' धनम् 'उदीरते' उद्गच्छन्ति। 'इव' इति पाद-पूरणः ॥ ६ ॥

२ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २
विशो विशो वो अतिथिं वाजयन्तः पुरुप्रियम्।
३ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ २
अग्निं वो दुर्य्यं वचः स्तुषे शूषस्य मन्मभिः ॥ ७॥

अथ सप्तमी गोपवन ऋषिः। सप्तवध्रिर्वा। छ० अनुष्टुप्। दे० अग्निः। हे ऋत्विग्यजमानाः! 'वः' यूयं 'वाजयन्तः' अन्नमिच्छन्तः 'विशोविशः' सर्वस्याः प्रजायाः 'पुरु-प्रियं' बहुप्रियम् 'अतिथिं' पूज्यम् 'अग्निं' स्तुत्या परिचरतेतिशेषः। अहं च 'वः' युष्मदर्थं 'दुर्य्यं' गृह-हितम् अग्निं 'वचः' 'स्तुषे' स्तौमि 'शूषस्य' सुखस्य लाभाय। कैः साधनैः? 'मन्मभिः' मननीयैः स्तोत्रैः ॥ ७ ॥

३२उ ३ २ ३ १ २र ३ २ ३ १ २
बृहद्वयो हि भानवेऽर्च्चा देवायाग्नये।
२ ३ १ २र ३ १ २ ३ २ ३ २
यं मित्रं न प्रशस्तये मर्त्तासो दधिरे पुरः ॥ ८ ॥

अथ अष्टमी। पुरुरात्रेय ऋषिः। छ० अनुष्टुप्। दे० अग्निः। यस्मै 'भानवे' दीप्तिमते 'अग्नये' 'बृहत्' महत् 'वयः' हवीरूपमन्नं दीयते 'हि' अतस्त्वमपि 'देवाय' द्योतमानायाग्नये वयः 'अर्च' प्रयच्छ। 'मर्तासः' मनुष्याः 'यम्' अग्निं

'मित्रं न' सखायमिव 'प्रशस्तये' प्रकृष्ट-स्तुतये अस्मदर्थं देवानग्निः स्तौत्विति 'पुरः' 'दधिरे' पुरस्कुर्वन्ति ॥

"प्रशस्तये" "प्रशस्तिभिः" इति पाठौ ॥ ८ ॥

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २र
अगन्म वृत्रहन्तमं ज्येष्ठमग्निमानवम् ।
१ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
यः स्म श्रुतर्वन्नार्क्षे बृहदनीक इध्यते ॥ ९ ॥

अथ नवमी। गोपवन ऋषिः। 'वृत्रहन्तमं' पापानामतिशयेन हन्तारं 'ज्येष्ठं' प्रशस्यम् 'आनवं' मनुष्यसम्बन्धिनं, तेषां हित-कारिणम् 'अग्निम्' 'अगन्म' गन्ता 'वयं' पूजार्थं बहुवचनम्। अग्निः 'यः' 'आर्क्षे' ऋक्ष-पुत्रे 'श्रुतर्वन्' नाम्नि राजनि निमित्तं 'बृहत्' महान् 'अनीकः' ज्वाला-समूहः सन् 'इध्यते स्म' प्रवृद्धोऽभवत्। लट् स्मे (३,२,११८) इति भूते लट् तमग्निमागता इति समन्वयः। एवं श्रुतर्वाणं भिक्षणायागतो गोपवनः अग्निं स्तौति ॥

"अगन्क्ष" "आगन्म" इति च पाठौ। "यः स्म श्रुतर्वन्नार्क्षे बृहदनीक इध्यते" इति छन्दोगाः, "यस्य श्रुतर्वा बृहन्नार्क्षोअनीकएधते" इति च बह्वृचाः ॥ ९ ॥

३ १ २र ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
जातः परेण धर्मणा यत्सवृद्भिः सहाभुवः ।
३ २उ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ २र ३ २
पिता यत्कश्यपस्याग्निः श्रद्धा माता मनुः कविः॥१०

इति प्रथमप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे चतुर्थी दशति।

अथ दशमी। वामदेवः कश्यपो वा मारीचोमनुर्वा वैवस्वत उभौवा। छ० अनुष्टुप्। दे० अग्निः। हे 'अग्ने'! त्वं 'परेण' उत्कृष्टेन 'धर्मणा' आधानादिकर्मणा 'जातः' प्रादुर्भूतोऽसि। 'यत्' यः 'सवृद्भिः' यज्ञे सह वर्तन्ते इति सवृतः ऋत्विजः, तैः सह 'अभुवः' भूमि-सम्बन्धि-यज्ञे वर्तसे कश्यपस्याग्निरित्येतयोः परस्परं विभक्ति-व्यत्ययः 'यत्' यस्याग्नेः 'कश्यपः' 'पिता' 'श्रद्धा' देवी 'माता' च 'मनुः' 'कविः' क्रान्त-कर्मा मेधावी वा "मनुर्वैवस्वतः स्तोता आसीत् सोऽग्निः यजमानायाभीष्टं फलं प्रयच्छतु" अनेन सूचितमुपाख्यानं ब्राह्मणान्तरे द्रष्टव्यम् ॥ १० ॥

इति सायणाचार्य्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थकप्रकाशे छन्दोव्याख्याने प्रथमास्याध्यायस्य नवमः खण्डः।

प्रथमप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे पञ्चमी दशतिः।

२ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २
सोमꣳ राजानं वरुणमग्निमन्वारभामहे।
३ २उ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २
आदित्यं विष्णुꣳ सूर्य्यं ब्रह्माणं च बृहस्पतिम् ॥ १॥

अथ दशमे खण्डे—सेयं प्रथमा। अग्निस्तापस ऋषिः। छन्दः अनुष्टुप्। देवता विश्वेदेवा। 'राजानं' राजमानमीश्वरं वा 'सोमं' 'वरुणं' च 'अग्निं' च 'गीर्भिः' स्तुतिभिः 'अन्वारभामहे' रक्षणार्थम् आह्वयामहे। तथा 'आदित्यम्' अदितेः पुत्रं 'विष्णुं' च 'सूर्य्यं' च 'ब्रह्माणं च बृहस्पतिं' च अन्वारभामहे ॥ १ ॥

२ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २र
इत एत उदारुहन् दिवः पृष्ठान्या रुहन्।
२ ३ २ ३ १ २ ३ १ २र
प्र भूर्जयो यथा पथोद्यामङ्गिरसो ययुः॥ २॥

अथ द्वितीया। वामदेवो द्वयोः। छन्दः अनुष्टुप्। देवता विश्वेदेवा। एते अङ्गिरसः 'यथा' 'उत्' मार्गेणैव 'द्यां' दिवं 'प्र ययुः' प्रापुः। कीदृशाः? 'भूर्जयः' भृज्जतिः पाक-कर्मा हविषां पक्तारः। तत्र दृष्टान्तः 'पथा' मार्गेण जना ग्रामादीन् गच्छन्ति, तथा इतः भूमेः सकाशात् 'उदारुहन्' उदगच्छन्। आगत्य च 'दिवः' स्वर्गस्य 'पृष्ठानि' स्थानानि 'आरुहन्' आक्रमन्ति॥ २॥

३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
राये अग्ने महे त्वा दानाय समिधीमहि।
१ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २
ईडिष्वा हि महे वृषं द्यावा होत्राय पृथिवी॥३॥

अथ तृतीया। एतस्याः कश्यपोऽसितो देवलोवा। हे 'अग्ने!' 'त्वा' त्वां 'महे' महतः 'राये' धनस्य 'दानाय' दानार्थं 'समिधीमहि' वयं सम्यग् दीपयामहे। 'वृषन्' वर्षितः। अग्नये 'महते' 'होत्राय' अग्निहोत्रार्थं 'द्यावा' दिवं 'पृथिवी' च 'ईडिष्वा' स्तुहि॥ ३॥

३ २ ३ २ ३ २ ३ २ ३ २उ ३ २ ३ २
दधन्वे वा यदीमनु वोचद्ब्रह्मेति वेरु तत्।
२ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २
परि विश्वानि काव्या नेमिश्चक्रमिवाभुवत्॥ ४॥

अथ चतुर्थी। भार्गड्डतिः सोमो वा ऋषिः। छन्दः

अनुष्टुप्। देवता अग्निः। 'वा' अथवा 'ईम्' एनं यज्ञम् 'अनु' लक्षीकृत्य 'यत्' हविरादिकं 'दधन्वे' धारयत्यध्वर्य्यादिः यद्‌ 'ब्रह्म' स्तोत्रम् 'अनुवोचत्' अनुवक्ति होत्रादिः अत्र वा अन्वित्येतद्योज्यम्। 'तत्' सर्वं 'वेरु' वेरेव कामयते जानाति वा स्वयमनुष्ठातुम्। अयमग्निः 'विश्वानि' सर्वाणि 'काव्या' काव्यानि 'कवयः' मेधाविन ऋत्विजः तत् सम्बन्धीनि कर्माणि 'पर्य्यभुवत्' परिभवति स्वायत्तानि करोति व्याप्नोतीत्यर्थः। व्याप्तौ दृष्टान्तः 'नेमिः' बहिर्वेष्टनवलयः 'चक्रमिव' रथाङ्ग यथा कार्त्स्न्येन व्याप्नोति तद्वत्॥

"ब्रह्म" इति "ब्रह्माणि" इति च पाठौ। "भुवद्‌" "भवत्" इति च॥ ४॥

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ २
प्रत्यग्ने हरसा हरः शृणाहि विश्वतस्परि।
३ १ २ ३ २ ३ २ ३क २र ३क २र
यातुधानस्य रक्षसो बलं न्युब्ज वीर्य्यम्॥ ५॥

अथ पञ्चमी। पायुर्ऋषिः। छन्दः अनुष्टुप्। देवता रक्षोहा अग्निः। हे 'अग्ने!' त्वं 'हरसा' त्वदीयेन तेजसा क्रोधेन वा तथाच यास्कः हरोहरतेर्ज्योतिर्हर उच्यते इति। 'यातुधानस्य' राक्षसस्य 'हरः' हरणशीलं बलं 'विश्वतः' सर्वतः 'परि' गतं प्रति 'शृणाहि' नाशयेत्यर्थः। तथा, 'रक्षसः' राक्षसस्य 'वीर्य्यं' च 'न्युब्ज' निःशेषेण रुज भञ्जयेत्यर्थः॥

"शृणाहि" "शृणीहि" इति पाठौ। "बलं न्युब्ज वीर्य्यम्" "बलं विरुज वीर्य्यम्" इति च॥ ५॥

१ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ २
त्वमग्ने वसूꣳरिह रुद्राꣳआदित्याꣳ उत।

१ २ ३ २उ ३ १ २ ३ १ २
यजा स्वध्वरं जनं मनुजातं घृतप्रुषम् ॥ ६ ॥

इति प्रथमप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे पञ्चमी दशति।

इति प्रथमः प्रपाठकः समाप्तः।

अथ षष्ठी। प्रस्कण्व ऋषिः। छन्दः अनुष्टुप्। देवता अग्निः। हे 'अग्ने!' त्वम् 'इह' कर्मणि वस्वादीन् 'यज'। 'उत' अपिच 'जनम्' अन्यमपि देवतारूपं प्राणिनं यज। कीदृशम्? 'स्वध्वरं' शोभनयागयुक्तं 'मनुजातं' मनुना प्रजापतिना उत्पादितं 'घृतप्रुषम्' उदकस्य सेक्तारं यजेति सम्बन्धः॥ ६॥

इति सायणाचार्य्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने प्रथमस्याध्यायस्य दशमः खण्डः।

अथ द्वितीयप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे प्रथमा दशति।

२ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २
पुरु त्वा दाशिवाꣳ वोचेऽरिरग्ने तव स्विदा।
३ १ २ ३ २उ ३ १ २
तोदस्येव शरण आ महस्य॥ १॥

खण्डयोर्हिपुरुत्वेति ककुभोऽष्टौ दशोष्णिहः।
जज्ञानः पावमानी स्यादुतस्येत्यदितेः स्तुतिः।
शिष्टाः षोड़श चाग्नेय्यः समाख्या छन्निणीति वत्॥
अथैकादश खण्डे—सेयं प्रथमा। दीर्घतमा ऋषिः।

छन्दः उष्णिक्। देवता अग्निः। हे 'अग्ने!' 'त्वा' त्वां 'पुरु' बहु 'वोचे' यद्वा बहु दाश्वानिति सम्बन्धः पुत्रं देहि, वित्तं देहि इत्याद्याशासनानि ब्रवीमीत्यर्थः। किन्तूष्णीम्? नेत्याह यतः 'दाशिवान्' दाश्वान् अभिमतं हविर्दत्तवानस्मि, अतो वोचे। इतरसाधारणेन ब्रुवतः कथं दातव्यम् इति न मन्तव्यम्। यतः हे अग्ने! 'तव स्विदा' 'अरिः' तवैव अर्त्ता सेवकोऽहं 'महस्य' महतः 'तोदस्य' प्रेरकस्य स्वामिनः "शरणाः' 'इव' इत्युपमार्थे तदा ईशगृहे यथा गर्भदासादि-र्नियतो वर्त्तते तद्वदहमपि। यस्मादेवं तस्मात् अभिमतं बहु वोचे। त्वमपि तत् सर्वं देहीत्यर्थः॥

अत्र निरुक्तम् "बहु दाश्वांस्त्वामभिह्वयाम्यरिरमित्र-मृच्छतेरीश्वरोऽप्यरिरितस्मादेव यदन्यदेवत्या अग्नावाहुतयो-ह्रियन्तइत्येतद्दृष्ट्वैवमवक्ष्यत्तोदस्येव शरणा महस्य तुल्यस्येव शरणेधि महतः (५,१,८)" इति॥ १॥

१ २र ३ २उ ३ १ २ ३ २
प्र होत्रे पूर्व्यं वचोऽग्नये भरता बृहत्।
३ १ २र ३ १ २ ३ २ ३ १ २
विपां ज्योतीꣳषि बिभ्रते न वेधसे॥ २॥

अथ द्वितीया। विश्वामित्र ऋषिः। छन्दः उष्णिक्। देवता अग्निः। यजमानो होत्रादीन् प्रति ब्रूते हे होत्रादयः! 'विपां' विप्राणाम् मेधाविनाम् अध्वर्य्वादीनां 'ज्योतींषि' सत्-कर्मानुष्ठानसम्पाद्यानि तेजांसि 'बिभ्रते' निमित्ततया कुर्वा-णाय 'वेधसे' जगतो विधात्रे 'होत्रे' देवानामाह्वात्रे 'अग्नये' 'बृहत्' महत् 'पूर्व्यं' पुरातनं 'वचः' स्तोत्रशस्त्रादिकं वाक्यं 'प्र भरता' सम्पादयत। नेत्ययं पादपूरणः, अन्वयाभावात्।

यद्वा 'विधसे न' यथा वेधाः जगद्विधाता परमेश्वरः आदित्यादीनि ज्योतींषि करोति तद्वदिति। प्र शब्दस्य "छन्दसि" "व्यवहिताश्च" इति भरतेत्यनेन सम्बन्धः॥ २॥

२ ३   १ २ ३ १ २ ३ १ २
अग्ने वाजस्य गोमत ईशानः सहसो यहो।
३ १ २   ३ २ ३ १ २
अस्मे देहि जातवेदो महि श्रवः॥ ३॥

अथ तृतीया। गोतम ऋषिः। छन्दः उष्णिक्। देवता अग्निः। हे 'सहसोयहो'! बलस्य पुत्र! 'अग्ने!' 'गोमतः' बहुभिर्गोभिर्युक्तस्य 'वाजस्य' अन्नस्य 'ईशानः' ईश्वरस्त्वमसि, अतः 'अस्मे' अस्मासु हे जातवेदः!' जातधन! जातानां 'वेदितः' वा अग्ने! 'महि' प्रभूतं 'श्रवः' अन्नं 'देहि' प्रयच्छ स्थापयेत्यर्थः। सहसोयहो पराङ्गवद्भावाद् आमन्त्रितस्य षष्ठ्यामन्त्रितसमुदायो निहन्यते। अस्मे सुपांसुलुगिति (७,१,३९) सप्तम्याः शे आदेशः॥

"अस्मे देहि" "अस्मे धेहि" इति च पाठौ॥ ३॥

२ ३   १ २   ३ २ ३ १ २ ३ १ २
अग्ने यजिष्ठो अध्वरे देवां देवयते यज।
१ २ ३ १   ३र ३ २ ३ १ २
होता मन्द्रो वि राजस्यति स्रिधः॥ ४॥

अथ चतुर्थी। विश्वामित्र ऋषिः। छन्दः उष्णिक्। देवता अग्निः। हे 'अग्ने!' 'यजिष्ठः' यष्टृतमः 'त्वम्' 'अध्वरे' यज्ञे 'देवयते' देवानात्मन इच्छते यजमानाय 'देवान् यज' तदर्थं यष्टव्यानग्न्यादीन् देवान् पूजय। किञ्च। 'होता'

देवानामाह्वाता 'मन्द्रः' यजमानस्य मादयिता स त्वं 'स्निधः' क्षपयिष्यन् शत्रून् 'अति' अतिक्रम्य 'वि राजसि' विशेषेण शोभसे ॥ ४ ॥

३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २र ३ २
जज्ञानः सप्त मातृभिर्मेधामाशासत श्रिये ।
३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २
अयं ध्रुवो रयीणां चिकेतदा ॥ ५ ॥

अथ पञ्चमी। त्रित ऋषिः। छन्दः उष्णिक्। देवता पवमान सोमः। 'ध्रुवः' स्थिरोऽयमग्निः 'रयीणां' धनानाम् 'आचिकेतत्' अस्यानुशासने जानाति। 'सप्त' सप्त सङ्ख्याभिः' मातृभिः हविर्मानसमर्थाभिर्जिह्वाभिः स्वात्मनि हविःप्रचेत्रीभिर्वा जिह्वाभिः सह। 'जज्ञानः' प्रादुर्भूतः सोऽग्निः 'मेधां' कर्मणो विधातारं सोमं 'श्रिये' सेवार्थम् 'आशासत' अनुशास्ति। शास्तेर्लेटि व्यत्ययेनात्मनेपदम् (३,४,९८) "बहुलं छन्दसि" इति (२,४,७३) शपो लुङ् न भवति अन्विच्छतीत्यर्थः ॥

"जज्ञानः सप्तमातृभिः" "जज्ञानं सप्त मातरः" इति च पाठौ। "चिकेतद्" "अचिकेतयद्" इति च ॥ ५ ॥

३ २उ ३ १ २ ३ १ २र ३ १ २
उत स्या नो दिवा मतिरदितिरूत्यागमत् ।
१ २र ३ १ २ ३ २ ३ १ २
सा शन्ताता मयस्करदप स्निधः ॥ ६ ॥

अथ षष्ठी इरिमिठिर्ऋषिः। छन्दः उष्णिक्। देवता अदितिः। 'उत' अपिच 'स्या' सा पूर्वोक्ता 'मति' 'मन्त्री मन्तव्या स्तोतव्या वा 'अदितिः' "ऊत्या" रक्षया सार्द्धं 'दिवा' अहनि 'नः'

अस्मान् 'अगमत्' आगच्छतु, आगत्य च 'शन्ताता' शन्तातिः शान्तिकरं 'मयः' सुखं 'सा' अदितिः 'करत्' करोतु। 'स्रिधः' नाशकान् शत्रूंश्चापगमयतु स्रिधिर्बाधनार्थः॥

"उत स्या" "उत त्या" इति च पाठौ। "सा शन्ताता" "सा शन्ताति" इति च॥ ६॥

१ २ ३ १ २ ३ २ १ २ ३ १ २
ईड़िष्वा हि प्रतीव्या३ं यजस्व जातवेदसम्।
२ १ २३१२
चरिष्णु धूममगृभीतशोचिषम्॥ ७॥

अथ सप्तमी। द्वयोर्विश्वमनावैयश्व ऋषिः। छन्दः उष्णिक्। देवता अग्निः। 'प्रतीव्यां' शत्रुषु प्रतिगमनशीलम् अग्निं 'हि' अवधारणे, अग्निमेव 'ईडिष्वा' स्तुतिभिः स्तुतं कुरु। किञ्च, 'चरिष्णुधूमम्' सर्वत्र चरण-शील-धूम-ज्वालम् 'अगृभीतशोचिषं' रक्षोभिर-प्रहृत-दीप्तिम् 'जातवेदसं' जातप्रज्ञं यद्वा, जातानि भूतानि वेत्तीति जातवेदाः, तमग्निं 'यजस्व' हविर्भिः पूजय॥ ७॥

१ २र ३१२ ३ २ ३१२ ३ १२
न तस्य मायया च न रिपुरीशीत मर्त्यः।
२ ३१२ ३१२ ३१२
यो अग्नये ददाश हव्यदातये॥ ८॥

अथ अष्टमी। 'मर्त्यः' मनुष्यः 'रिपुः' शत्रुः चनेति निपात समुदायोऽप्यर्थे 'मायया चन' माययापि 'तस्य' जनस्य 'न ईशीत' ईश्वरो न भवति। 'यः' जनः 'हव्यदातये' हविषामादानसमर्थाय 'अग्नये' यो यजमानः 'ददाश' हवींषि प्रयच्छति तस्य रिपुर्न ईशीतेत्यर्थः॥

"हव्यदातये" "हव्यदातिभिः" इति च पाठौ ॥ ८ ॥

२ ३ १ २ ३२ ३ २ ३ १ २ ३क २र

अप त्यं वृजिनꣳ रिपुꣳ स्तेनमग्ने दुराध्यम् ।

१ २ ३ २ ३ २

दविष्ठमस्य सत्पते कृधी सुगम् ॥ ९ ॥

अथ नवमी । भारद्वाज ऋजिश्वा ऋषिः । छन्दः उष्णिक् । देवता वैश्वदेव अग्निः । हे 'अग्ने ! त्वं 'त्यं' तं प्रसिद्धं 'वृजिनं' कुटिलं 'रिपुं' पापकारिणं 'दुराध्यं' दुःखसाध्यमत्तारं दुष्टाभिप्रायम् वा एवम्भूतं 'स्तेनं' हिंसकं 'दविष्ठ' दूरतमम् 'अपास्य' अप क्षिप अस्तु, क्षेपणे इति धातुः । हे 'सत्पते !' सतां पालयितः अग्ने ! अस्माकं 'सुगं' शोभनेन गन्तव्यं सुखं 'कृधि' कुरु । अत्र सर्वदेवात्मकस्याग्नेः स्तवनाद्‌ वैश्वदेवत्वम् ॥ ९ ॥

३क २र ३ १ २ ३ १ २

श्रुष्ट्यग्ने नवस्य मे स्तोमस्य वीर विश्पते ।

२ ३ २ ३ १ २ ३ १ २

नि मायिनस्तपसा रक्षसो दह ॥ १० ॥

इति द्वितीयप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे प्रथमा दशति ।

अथ दशमी । विश्वमना एवर्षिः । छन्दः उष्णिक् । देवता वैश्वदेवः अग्निः । 'वीर' शत्रूणां विनाशयितः ! वा 'विश्पते' विशां पालयितः ! हे अग्ने ! 'नवस्य' इदानीं क्रियमाणत्वान्नूतनं 'मे' मदीयं 'स्तोमस्य' स्तोत्र-शस्त्रादिकं 'श्रुष्टी' श्रुत्वा 'मायिनः' मायाविनः रक्षसः कर्म-विघ्नकारिणः, राक्षसान् 'तपसा' तापकेन तेजसा 'निदह' नितरां

भस्मीकुरु। अष्टौति "स्नात्व्यादयश्च (७,१,३९) इति निपातितः, वकार-लोपश्छान्दसः ॥

"तपसा" तपुषा इति च पाठौ ॥ १० ॥

इति सायणाचार्य्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने प्रथमस्याध्यायस्य एकादश खण्डः ।

---

१ २र ३ १ २ ३ २ ३ १ २

प्र मꣳहिष्ठाय गायत ऋताव्ने बृहते शुक्रशोचिषे।

३ १ २ ३ १ २

उप स्तुतासो अग्नये ॥ १ ॥

अथ द्वादश खण्डे—सेयं प्रथमा। प्रयोभार्गव ऋषिः। छन्दः ककुप्। देवता अग्निः। हे 'उपस्तुतासः!' हे उपस्तोतारः! यूयं 'मंहिष्ठाय' दातृतमाय 'ऋताव्ने यज्ञवते सत्यवते वा 'बृहते' महते 'शुक्रशोचिषे' दीप्ततेजसे 'अग्नये' 'प्र गायत' स्तोत्रं पठत ॥ १ ॥

१ २र ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २

प्र सो अग्ने तवोतिभिः सुवीराभिस्तरति वाजकर्मभिः।

२ ३ २ ३ १ २र

यस्य त्वꣳसख्यमाविथ ॥ २ ॥

अथ द्वितीया। द्वयोः सौभरिर्ऋषिः। छ० ककुप्। दे० अग्निः। हे 'अग्ने!' 'तव' 'ऊतिभिः' रक्षाभिः 'सः' यजमानः 'प्र तरति' प्रवर्द्धते। ऊतयो विशेष्यन्ते 'सुवीराभिः' शोभनवीराः पुत्रादयो यासु, ताभिस्तथोक्ताभिः 'वाजकर्मभिः' वाजानामन्नानां बलानां वा कर्म रक्षणं यासु, तादृशीभिः। हे अग्ने! 'त्वं' 'यस्य' यजमानस्य 'सख्यं' सखित्वं मित्रत्वम् 'आविथ' प्राप्नोषीत्यर्थः, सः प्र तरतीति पूर्वेणान्वयः ॥

"तरति वाजकर्मभिः" "तिरते वाजभर्मभिः" इति च पाठौ। "आविथ" "आवरे" इति च ॥ २ ॥

१ २ ३क २र ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २

तं गूर्द्धया स्वर्णरं देवासो देवमरतिं दधन्विरे।

३ २ ३ १ २

देवत्रा हव्यमूहिषे ॥ ३ ॥

अथ तृतीया। हे 'स्तोतः!' 'तं' प्रसिद्धमग्निं 'गूर्द्धया' स्तुहि गूर्धयतिः स्तुतिकर्मा (नि०३,१४,५) कीदृशम् 'स्वर्णरं' सर्वस्य नेतारं सर्वैः यजमानैः कर्मादौ नेतव्यं वा। अथवा, स्वर्गं प्रति हविषां नेतारम्। 'देवासः' दीव्यन्ति स्तुवन्तीति देवा ऋत्विजः 'देवं' दानादिगुणयुक्तम् 'अरतिं' स्वामिनं, यद्वा, अभिप्राप्तव्यं 'दधन्विरे' धन्वन्ति गच्छन्ति स्तुत्यादिभिः प्राप्नुवन्ति धविर्गत्यर्थः प्राप्य च तेनाग्निना 'देवत्रा' देवान् देवमनुष्येत्यादिना द्वितीयार्थे त्रा प्रत्ययः। 'हव्यं' चरुपुरोडाशादि-लक्षणं हविः 'आ ऊहिषे' अभि प्रापय वहेर्लिटि यजादित्वात् सम्प्रसारणम् ॥ ३ ॥

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ २

मा नो हृणीथा अतिथिं वसुरग्निः पुरुप्रशस्त एषः।

२ ३ १ २ ३ २

यः सुहोता स्वध्वरः ॥ ४ ॥

अथ चतुर्थी। प्रयोगोभार्गव ऋषिः। सोभरिः काण्वो वा। छ० ककुप्। दे० अग्निः। हे ऋत्विक्-सङ्घ! 'नः' अस्मत्-सम्बन्धि-यज्ञे 'अतिथिम्' अतिथिवत् प्रियम् अग्निम् 'मा हृणीथाः' मा हर। कमग्निम्? इत्यत आह 'यः' अग्निः 'सुहोता' सुष्ठु देवानामाह्वाता 'स्वध्वरः' शोभनयज्ञो भवति।

'एष:' अग्नि: 'पुरुप्रशस्त:' बहुभि: स्तुत: 'वसु:' वासकश्च भवति तमिति पूर्वत्रान्वय: ॥

"मा वृणीथा अतिथिम्" इति छन्दोगा:, मा वृणीतामतिथि:" इति बह्वृचा: ॥ ४ ॥

२ १ २ ३ १ २र ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २
भद्रो नो अग्निराहुतो भद्रा राति: सुभग भद्रो अध्वर:।
३ २ ३ १ २र
भद्रा उत प्रशस्तय: ॥ ५ ॥

अथ पञ्चमी। तिसृणां सोभरिर्ऋषि:।

'आहुत:' हविर्भिस्तर्पितोऽग्नि: 'न:' अस्माकं 'भद्र:' कल्याणो भवतु। हे 'सुभग'! शोभन-धनाग्ने! 'भद्रा' 'कल्याणी' 'राति:' दानं च अस्माकं भवतु। 'भद्र:' कल्याण: 'अध्वर:' यागश्च भवतु। 'उत' अपिच 'भद्रा:' कल्याण्य: 'प्रशस्तय:' प्रशंसा: स्तुतयश्च भवतु ॥ ५ ॥

१ २ ३ १ २ ३ १ २र ३ १ २
यजिष्ठं त्वा ववृमहे देवं देवत्रा होतारममर्त्यम्।
३ २ ३ १ २ ३ १ २
अस्य यज्ञस्य सुक्रतुम् ॥ ६ ॥

अथ षष्ठी। हे अग्ने! 'यजिष्ठं' यष्टृतमं 'त्वा' त्वां 'ववृमहे' वृणीमहे सम् भजामहे। कीदृशं त्वाम्? 'देवत्रा' देवेषु मध्ये 'देवम्' अतिशयेन दानादिगुणम्। 'होतारं' देवानामाह्वातारम्। 'अमर्त्यम्' अविनाशिनम्। 'अस्य' 'यज्ञस्य' यागस्य 'सुक्रतुम्' सुष्ठु कर्तारम् ॥ ६ ॥

१ २ ३ १ २र ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
तदग्ने द्युम्नमा भर यत्सासाहा सदने कं चिदत्रिणम्।

३ १ २र ३क २र
मन्युं जनस्य दूढ्यम् ॥ ७ ॥

अथ सप्तमी। हे 'अग्ने!' 'तत्' 'द्युम्नम्' अन्नं यशोवा 'आभर' अस्मभ्यमाहर। 'यत्' यदा 'आसदने' यज्ञ-गृहे वर्त्तमानं कञ्चित् कमपि 'अत्रिणम्' अत्तारं राक्षसादिकं 'सासाहा' अत्यर्थमभिभव। तथा 'दूढ्यं' दुर्धियं पापबुद्धिं शत्रुं 'जनस्य' 'मन्युं' क्रोधं च अभिभव, तदेति पूर्वत्रान्वयः॥

"दूढ्या" "दूढ्यम्" इति च पाठौ॥ ७॥

१ २र ३ १ २ ३ १ २र ३ १ २ ३ २
यद्वा उ विश्पतिः शितः सुप्रीतो मनुषो विशे।
२उ ३ २उ ३ १ २
विश्वेदग्निः प्रति रक्षाꣳसि सेधति॥ ८॥

इति द्वितीयप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे द्वितीया दशतिः।

अथ अष्टमी। विश्वमना ऋषिः। छ० उष्णिक्। दे० अग्निः। 'विश्पतिः' विशां पतिः पालयिता 'शितः' हविर्भिस्तीक्ष्णीकृतः सोऽग्निः 'सुप्रीतः' सुष्ठु प्रीतः सन् 'मनुषः' मनुष्यस्य 'विशे' विश निवेशने (तु०प०) गृहे 'यद्वै' यदा खलु वर्त्तते तदानीम् 'अग्निः' 'विश्वाइत्' विश्वान्येव तस्य बाधकानि रक्षांसि 'प्रतिसिसेधति' हिनस्ति। षिधु गत्यां भौवादिकः, 'उ' प्रसिद्धौ॥

"विशे" "विशि" इति च पाठौ॥ ८॥

इति सायणाचार्य्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने प्रथमस्याध्यायस्य द्वादश खण्डः।

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद् विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराज-परमेश्वर-वैदिक-मार्ग-प्रवर्त्तक-श्रीवीर-बुक्क-भूपाल-साम्राज्य-धुरन्धरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये-सामवेदार्थ-प्रकाशे छन्दोव्याख्याने आग्नेय-पर्वणि प्रथमोऽध्यायः ।

इति समाप्तम् आग्नेयं पर्व आग्नेयं काण्डं वा ।

अथ द्वितीयाध्याय आरभ्यते ।

अस्मिन्नध्याये इन्द्रः स्तूयते ।

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वन्दे विद्यातीर्थ-महेश्वरम् ॥

अथ द्वितीयप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे तृतीया दशति ।

१ २   ३ १   २र   ३ २ ३ १ २
तद्वो गाय सुते सचा पुरुहूताय सत्वने ।
२उ   ३ २   ३ १ २
शं यद्गवे न शाकिने ॥ १ ॥

अथ प्रथमे खण्डे—सेयं प्रथमा । शंयुर्वार्हस्पत्य ऋषिः । गायत्री छन्दः । दे० इन्द्रः । हे 'स्तोतारः !' 'वः' यूयम् 'सुते' अभिषुते सोमे सति 'पुरुहूताय' बहुभिर्यजमानैराहूताय 'सत्वने' शत्रूणां सादयित्रे । यद्वा । धनानां सनित्रे दात्रे इन्द्राय इन्द्राय 'तत्' स्तोत्रम् 'सचा' सह संहता भूत्वा 'गाय' गायत । 'यत्' स्तोत्रं 'शाकिने' शक्तिमते इन्द्राय 'शं' सुखकरं भवति । 'गवे न' यथा गवे यवसं सुखकरं तद्वदित्यर्थः ॥ १ ॥

१ २   ३ १   २   ३ १ २   ३ १ २ ३   १ २
यस्ते नूनꣳ शतक्रतविन्द्र द्युम्नितमो मदः ।

१ २ ३ १ २र
तेन नूनं मदे मदेः ॥ २ ॥

अथ द्वितीया। श्रुतकक्ष ऋषिः।

अत्र सोमः स्तूयते—हे "शतक्रतो!" शतविधप्रज्ञान! हे "इन्द्र!" "द्युम्नितमः" यशस्वितमः "यः मदः" माद्यन्त्यनेन इति मदः सोमः यः सोमः "नूनं" पुरा "ते" त्वदर्थम् अस्माभिरभिषुतोऽस्ति। "तेन" अस्माभिर्दीयमानेन सोमेन "नूनम्" इदानीम् "मदे" तत्पानेन तव मदे सञ्जाते सति अस्मानपि "मदेः" धनादिदानेन त्वं मादय मदी हर्षे, अन्तर्भावितण्यर्थः "छन्दसि बहुलम्" इति शप् ॥ २ ॥

२ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
गाव उप वदावटे मही यज्ञस्य रप्सुदा।
३ १ २र ३ १ २
उभा कर्णा हिरण्यया ॥ ३ ॥

अथ तृतीया। ऋषिः हर्य्यतः प्रगाथः। हे "गावः" घर्मदुघाः! यूयम् "अवटे" अवटं महावीरं प्रति "उप वद" उपावत वर्णव्यत्ययः (३,४,९८) उपागच्छत। "यज्ञस्य" घर्मयागस्य साधनभूते 'रप्सुदा' रप्सुदे आ रिप्सोः फलदे रिप्सोरश्विनोर्दातव्ये वा, यद्वा रपणं शब्दनं रप् मन्त्रः, तेन सुदातव्ये, अथवा षुद क्षरणे (भ्वा० आ०), रपा मन्त्रेण क्षारणीये दोहनीये, ईदृशे गवाजयोः पयसी "मही" महती बहुले अपेक्षिते, अत उपावत गोशब्दो अजाया अप्युपलक्षकः, अजापयसोऽपि महावीरे आसेचनीयत्वात्। अपिच अस्य महावीरस्य "उभा" "उभौ" 'कर्णा' कर्णस्थानीयौ द्वौ रुक्मौ "हिरण्यया" हिरण्मयौ सुवर्णरजतमयावित्यर्थः।

"उपवदावटे" इति छन्दोगाः, "उपावतावतम्" इति बह्वृचाः ॥ ३ ॥

२ ३ १ २   ३ १ २ ३ २ ३ १ २
अरमश्वाय गायत श्रुतकक्षारं गवे ।
२ ३ १ २ ३ १ २
अरमिन्द्रस्य धाम्ने ॥ ४ ॥

अथ चतुर्थी । द्वयोः श्रुतकक्षनाम ऋषिः ।

श्रुतकक्ष ऋषिरात्मानमेव सम्बोधयति, हे 'श्रुतकक्ष' आत्मन् ! "अरम्" अलं "गायत" [वचनव्यत्ययः (३,१,८५,)] गाय गीतिं कुरु । किमर्थमिन्द्रोद्देशेन स्तुतिस्तत्राह, "अश्वाय" इन्द्रेण दीयमानायाश्वाय तदर्थम् "अरम्" अलं गाय इन्द्रविषयं स्तोत्रं कुरु, तथा "गवे" अलं गाय, "इन्द्रस्य" इन्द्रकर्तृकाय "धाम्ने" गृहाय तदर्थञ्च "अरम्" पर्य्याप्तं स्तुहि, गृहादिकमिन्द्रः प्रयच्छति, तस्मै गायेति यद्वा इन्द्रस्येति कर्मणि षष्ठी, गवादिलाभार्थमिन्द्रं स्तुहि ।

"श्रुतकक्षा", "श्रुतकक्षः" इति च पाठौ ॥ ४ ॥

१   २र   ३ २ ३ २ ३ १ २
तमिन्द्रं वाजयामसि महे वृत्राय हन्तवे ।
१   २र   ३ १   २
स वृषा वृषभो भुवत् ॥ ५ ॥

अथ पञ्चमी । श्रुतकक्ष ऋषिः ।

यजमाना आहुः, "तम्" पूर्वोक्तलक्षणम् "इन्द्रम्" वाजयामसि" सोमेन स्तुतिभिर्वाजयामः वाजवन्तं कुर्मः, किमर्थम् ? "महे" महान्तम् "वृत्राय" अपामावरकं वृत्रासुरं "हन्तवे" हन्तुम्, सोमपानेन मत्तः स्तुतिभिर्वा स्तुतः सन्,

वृत्रहत्यायाञ्च, वाजयामसि वाजवन्तं करोतीत्यर्थे तत्करोतीति णिच्, 'णाविष्ठवत्' इति णेरिष्ठवद्भावात् 'टेः' (६,४,१५५) इति टिलोपः, 'विन्मतोर्लुक् (५,३,६५)' इति वचनान्मतुपो लुक् "वृषा" धनानां सेक्ता दाता "सः" इन्द्रः "वृषभः" अस्माकं स्तोतॄणां सोमस्य दातॄणां धनादिसेचको दाता "भुवद्" भवतु ॥ ५ ॥

१ २ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २र

त्वमिन्द्र बलादधि सहसो जात ओजसः ।

१ २र ३ १ २र

त्वꣳ सन् वृषन् वृषेदसि ॥ ६ ॥

अथ षष्ठी । इन्द्रमातरो देवजामय ऋषिकाः ।

हे "इन्द्र !" "त्वम्" "सहसः" परेषामभिभावुकाद् "बलात्" "अधि जातः" असि अधिः पञ्चम्यर्थानुवादकः । वृत्रादिवधहेतुभूताद् बलाद्धेतोस्त्वं प्रख्यातो भवसि इत्यर्थः अपिच "ओजसः" ओजोनाम बलहेतुः हृदयगतं धैर्य्यं, तस्मादपि त्वं जातोऽसि । हे "वृषन्" वर्षितः ! "सन्" श्रेष्ठः "त्वम्" "वृषा इत् असि" कामानां वर्षितैव भवसि ॥ ६ ॥

३ १ २र ३ २उ ३ १ २

यज्ञ इन्द्रमवर्द्धयद्यद्भूमिं व्यवर्त्तयत् ।

३ १ २ ३ २ ३ २

चक्राण ओपशं दिवि ॥ ७ ॥

अथ सप्तमी । गोषूक्त्यश्वसूक्तिनौ ऋषी वृचस्य ।

"यज्ञः" यजमानैरनुष्ठीयमानो यागः "इन्द्रं" देवम् "अवर्द्धयत्" श्रूयते हि, 'इन्द्र इदं हविरजुषतावीवृ-

धत महोज्यायो ऽतः' इति स इन्द्रः "यत्" यस्मात् "भूमिम्" पृथिवीं (नि०१,१,१८) "व्यवर्त्तयत्" वृष्ट्यादिप्रदानेन विशेषेण वर्त्तमानामकरोत्। किं कुर्वन्? "दिवि" अन्तरिक्षे मेघम् "ओपशम्" उपेत्य शयानं "चक्राणः" कुर्वन् यद्वा आत्मनि समवेतो वीर्य्यविशेषः ओपशः, तमन्तरिक्षे कुर्वन् ॥७॥

१ २ ३ २उ ३ १ २र ३ २ ३ २ ३ २

यदिन्द्राहं यथा त्वमीशीय वस्व एक इत्।

३ २ ३ १ २

स्तोता मे गोसखा स्यात् ॥ ८ ॥

अथ अष्टमी। हे "इन्द्र!" "यथा" "त्वम्" "एक इत्" एक एव केवलः "वस्वः" वसुनः धनस्य ईषिषे, एवम् "अहम्" अपि "यद्" यदि "ईशीय" ऐश्वर्य्ययुक्तः स्याम्। तदानीं "मे" मम "स्तोता" "गोसखा स्यात्" गोभिः सहितो भवेत् ईश्वरस्य तव स्तोता कुतो हेतोर्गोभिः सहितो न भवेत्? अपितु भवेदेवेत्यभिप्रायः ॥ ८ ॥

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २

पन्यंपन्यमित्सोतार आ धावत मद्याय।

१ २ ३ २ ३ १ २

सोमं वीराय शूराय ॥ ९ ॥

अथ नवमी। मेधातिथिराङ्गिरस ऋषिः।

हे "सोतारः" अभिषोतारोऽध्वर्यवः! "मद्याय" मादयितव्याय "वीराय" विक्रान्ताय "शूराय" शौर्य्यवते इन्द्राय "पन्यम् पन्यम् इत्" सर्वत्र स्तुत्यमेव "सोमम्" "आ धावत" अभि गमयत प्रयच्छतेत्यर्थः ॥ ९ ॥

३ १ २　३ २उ ३　२ ३ १ २　३ १ २
इदं वसो सुतमन्धः पिबा सुपूर्णमुदरम्।
१ २　३ १ २
अनाभयिन् ररिमा ते॥ १०॥

इति द्वितीयप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे तृतीया दशतिः।

अथ दशमी। काण्वः प्रियमेध ऋषिः।

हे "वसो" वासयितः! इन्द्र! "इदम्" पुरोवर्त्तमानं "सुतम्" अभिषुतम् "अन्धः" अन्नम् सोमलक्षणम् "पिबा" यथा "उदरम्" त्वदीयं जठरं "सु पूर्णम्" अतिशयेन सम्पूर्णम् भवति तथेत्यर्थः। हे "अनाभयिन्!" आ समन्ताद् बिभेत्याभयी, बिभेतेरौणादिक इनिः, न आभयी अनाभयी तादृश! हे इन्द्र! "ते" तुभ्यं त्वदर्थं "ररिमा" उत्तगुणं सोमं दद्मः रा दाने, छान्दसो लिट्॥ १०॥

इति सायणाचार्य्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने द्वितीयाध्यायस्य प्रथमः खण्डः।

अथ द्वितीयप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे चतुर्थी दशतिः।

२उ ३ २　३ १ २　३ १　२र
उद्घेदभि श्रुतामघं वृषभं नर्य्यापसम्।
१ २
अस्तारमेषि सूर्य्य॥ १॥

अथ द्वितीये खण्डे—सेयं प्रथमा। द्वयोः सूतकक्षः श्रुतकक्षो वा ऋषिः। अस्मिन् तृचे सूर्य्यरूपेणेन्द्रस्य स्तुतिः क्रियते—'असौ वा आदित्य इन्द्रः' इति श्रारिद्रविकम्। हे

"सूर्य्य !" द्वादशस्तु भानुषु इन्द्रोऽपि सूर्य्यात्मना पठितः, तस्मात् सूर्य्यात्मक ! सुवीर्य्य ! हे इन्द्र ! "श्रुतामघम्" सर्वदा देयत्वेन विख्यातधनम्, अतएव "वृषभम्" याचमानानां धनस्य वर्षितारं "नर्य्यापसम्" नरहितं नर्य्यम् नरहितकर्माणम् "अस्तारं" दानशौण्डम् औदार्य्यवन्तम् एतादृशानुभावम् "उदेषि" अभित उदेषि। "इदम्" अवधारणे, त्वमेव तस्य यज्ञे सूर्य्यात्मना उद्गतोऽसि। "घ" इति प्रसिद्धौ ॥ १ ॥

२ ३ १   २र   ३ १ २   ३ १   २
यदद्य कच्च वृत्रहन्नुदगा अभि सूर्य्य ।
२ ३ १ २   ३ १ २
सर्वं तदिन्द्र ते वशे ॥ २ ॥

अथ द्वितीया। अत्र शौनकः,—

"यदद्यकच्चेत्युदिते रवौ स्तुत्वा पुरन्दरम्।

गृणन्नपाहते रिप्रं वश्यं वा कुरुते जगत्" इति ॥

हे 'वृत्रहन्' वृत्रस्य अपामावरकस्य मेघस्य हन्तः! हे 'सूर्य्य' सूर्य्यात्मकेन्द्र! 'अद्य' अस्मिन् दिने 'यत् कच्च' यत् किञ्चित् पदार्थजातम् 'अभि' अभिमुखीकृत्य 'उदगाः' इण् गतौ उत्पूर्वः, तस्य लुङि गादेशः उदयं प्राप्तवानसि 'तत् सर्वं' पदार्थजातं 'ते' तव 'वशे' वशवर्त्ति स्वायत्तमस्ति ॥ २ ॥

१   २र   ३ २ ३   १ २   ३ २ ३   १ २
य आनयत्परावतः सुनीती तुर्वशं यदुम् ।
२ ३   २   ३   २ ३   १ २
इन्द्रः स नो युवा सखा ॥ ३ ॥

अथ तृतीया। भरद्वाज ऋषिः।

'यः' इन्द्रः 'तुर्वशं यदुं' च एतत्संज्ञौ राजानौ शत्रुभिः

दूरदेशे प्रक्षिप्तौ 'सूनीती' सुनीत्या शोभनेन नयनेन 'परावतः' तस्माद् दूरदेशात् 'आनयत्' आनीतवान् 'युवा' तरुणः 'सः इन्द्रः' 'नः' अस्माकं 'सखा' भवतु ॥ ३ ॥

१ २ ३ २ २ ३ १ २ ३ १ २र
मा न इन्द्राभ्या३दिशः सूरो अक्तुष्वा यमत ।
२ ३ १ २ ३ २
त्वा युजा वनेम तत् ॥ ४ ॥

अथ चतुर्थी । श्रुतकक्ष ऋषिः ।

हे 'इन्द्र !' 'आदिशः' आदेष्टा समन्तादायुधान्यतिसृजन् 'सूरः' सृ गतौ (भ्वा०प०) सर्वत्र सरणशीलः राक्षसः 'अक्तुषु' रात्रिषु 'नः' अस्माकम् 'अभ्यायमत्' आ आभिमुख्येन 'मा' नियन्ताऽगन्ता भवतु । यद्यागन्ता चेत् तदा 'तत्' रक्षः 'त्वायुजा' त्वत्सहायेन वयं 'वनेम' हन्याम श्नथ क्नथ हिंसार्थाः, वन चेत्यत्र (भ्वा०प०) पठितत्वाद्धिंसार्थः ॥

"आयमत्" "आयमन्" इति च पाठौ ॥ ४ ॥

१ २ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १२
एन्द्र सानसिꣳ रयिꣳ सजित्वानꣳ सदासहम् ।
१ २ ३ १ २
वर्षिष्ठमूतये भर ॥ ५ ॥

अथ पञ्चमी । अस्याः परस्याश्च मधुच्छन्दा ऋषिः ।

हे "इन्द्र !" ऊतये" अस्मद्रक्षार्थम् "रयिम्" धनम् "आ भरा" आहर, कीदृशं रयिम् ? "सानसिम्" सम्भजनीयम् "सजित्वानम्" समानशत्रुजयशीलम् धनेन हि शूरान् भृत्यान् सम्पाद्य शत्रवो जीयन्ते 'सदासहम्' सर्वदा शत्रूणामभिभवनहेतुम् 'वर्षिष्ठम्' अतिशयेन वृद्धम् प्रभूतमित्यर्थः ॥ ५ ॥

१ २ ३ १ २ ३ २उ ३ १ २
इन्द्रं वयं महाधन इन्द्रमर्भे हवामहे ।
१२ ३ १ २ ३ १ २
युजं वृत्रेषु वज्रिणम् ॥ ६ ॥

अथ षष्ठी । "वयम्" अनुष्ठातारः "महाधने" प्रभूतधन-निमित्तम् "इन्द्रम्" "हवामहे" आह्वयामः, "अर्भे" अर्भके स्वल्पेऽपि धने निमित्तभूते सति इन्द्रं हवामहे । कीदृशम् इन्द्रम् ? "युजं" सहकारिणं समाहितं वा । "वृत्रेषु" शत्रुषु धनलाभविरोधिषु प्राप्तेषु तन्निवारणाय "वज्रिणं" वज्रोपेतम् । महाधनशब्दो यद्यपि संग्रामवाची तथापि महद्धनमत्र विवक्षितम् ॥ ६ ॥

१ २ ३ १ २ ३ १ २र ३ १ २
अपिबत्कद्रुवः सुतमिन्द्रः सहस्रबाह्वे ।
१ २ ३ १ २
तत्रादर्दिष्ट पौꣳस्यम् ॥ ७ ॥

अथ सप्तमी । त्रिशोक ऋषिः । "इन्द्रः" "कद्रुवः" कद्रु-नामकस्य ऋषेः सम्बन्धिनं "सुतम्" अभिषुतं सोमम् "अपिबत्" पीतवान् । "सहस्रबाह्वे" सहस्रबाह्वाख्यं शत्रुम् अहन्निति शेषः । "तत्र" तस्मिन्नवसरे "पौंस्यम्" इन्द्रस्य वीर्य्यम् "आ ददिष्ट" आ दीप्यत ।

"तत्रादर्दिष्ट" इति छन्दोगाः, "अत्रादर्दिष्ट" इति बह्वृचाः ॥ ७ ॥

३ १ २ ३ २ ३ १ २र
वयमिन्द्र त्वायवोऽभि प्र नोनुमो वृषन् ।
३ २ १ २
विद्धी त्वा३स्य नो वसो ॥ ८ ॥

अथ अष्टमी। वसिष्ठ ऋषिः। हे 'वृषन्'! कामानां वर्षितः! 'इन्द्र!' 'त्वायवः' त्वत्कामाः 'वयं' वासिष्ठाः त्वाम् 'अभि प्र नोनुमः' प्रकर्षेण स्तुमः। हे 'वसो'! वासयितः इन्द्र! 'अस्य' इदम् 'नः' अस्मदीयं स्तोत्रं 'विद्धी' अवधारय ॥ ८ ॥

२ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २
आ घा ये अग्निमिन्धते स्तृणन्ति बर्हिरानुषक्।
२ ३ २ ३ २ ३ १ २
येषामिन्द्रो युवा सखा ॥ ९ ॥

अथ नवमी। द्वयोस्त्रिशोक ऋषिः। 'ये' ऋषयः 'आ घा' आभिमुख्येन खलु 'अग्निम्' 'इन्धते' दीपयन्ति 'येषां' च 'युवा' नित्यतरुणः 'इन्द्रः' 'सखा' भवति ते 'आनुषक्' आनुपूर्व्येण 'बर्हिः' 'स्तृणन्ति' ॥ ९ ॥

३ २उ ३ २ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २र
भिन्धि विश्वा अप द्विषः परि बाधो जही मृधः।
१ २ ३ १ २र
वसु स्पार्हं तदा भर ॥ १० ॥

इति द्वितीयप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे चतुर्थी दशतिः।

अथ दशमी। हे 'इन्द्र!' 'विश्वाः' सर्वाः 'द्विषः' द्वेष्ट्रीः शत्रुसेनाः 'अप भिन्धि' विदारय 'बाधः' हिंसित्रीः 'मृधः' संग्रामान् 'मृधः, मृधः', इति संग्रामनामसु पठितत्वात् 'परिजही' हिंस्याः। ततः तासां 'स्पार्हं' स्पृहणीयं 'तत्' प्रसिद्धं 'वसु' 'आ भर' अस्मभ्यम् आ हर ॥ १० ॥

इति सायणाचार्य्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने द्वितीयाध्यायस्य द्वितीयः खण्डः।

अथ द्वितीयप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे पञ्चमी दशति ।

३ १ २   ३ २ ३ १ २ ३ १ २र
इहेव शृख्व एषां कशा हस्तेषु यद्वदान् ।
१   २र ३ १ २
नि यामं चित्रमृञ्जते ॥ १ ॥

अथ तृतीयखण्डे—सेयं प्रथमा। कण्वोघौर ऋषिः। 'एषां' मरुतां 'हस्तेषु' स्थिताः 'कशाः' स्वस्ववाहनताड़न-हेतवः 'यद् वदान्' यद् वदन्ति ध्वनिं कुर्वन्ति, तं ध्वनिम् 'इहेव' अत्रैव स्थित्वा 'शृख्वे' शृणोमि। स ध्वनिविशेषः 'यामम्' संग्रामे 'चित्र' विविधं शौर्य्यं 'न्यृजते' नितरामलं करोति 'ऋञ्जतिः प्रसाधनकर्मा (६,४,२४)' इति यास्कः ॥ १ ॥

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २   ३ १ २
इम उ त्वा वि चक्षते सखाय इन्द्र सोमिनः ।
३ १ २ ३ १ २ ३ २
पुष्टावन्तो यथा पशुम् ॥ २ ॥

अथ द्वितीया। द्वयोस्त्रिशोक ऋषिः। हे 'इन्द्र!' 'त्वा' त्वां 'सोमिनः' अभिषुतसोमाः 'सखायः इमे उ' खल्वस्मदीया जनाः 'पुष्टावन्तः' सम्भृतपाशाः 'यथा पशु' पशुमिव 'वि चक्षते' वि पश्यन्ति ॥ २ ॥

१ २ ३ २ ३ २ ३ १ २   ३ १ २
समस्य मन्यवे विशो विश्वा नमन्त कृष्टयः ।
३ १ २ ३ १ २
समुद्रायेव सिन्धवः ॥ ३ ॥

अथ तृतीया। वत्सः काण्व ऋषिः। 'विशः' निविशन्त्यः

'विश्वाः' सर्वाः 'कृष्टयः' प्रजाः 'अस्य' इन्द्रस्य 'मन्यवे' क्रोधाय यद्वा मन्युसंननसाधनं स्तोत्रं तदर्थं 'सं नमन्त' सम्यक् स्वतएव नमन्ति प्रह्वीभवन्ति। तत्र दृष्टान्तः, 'समुद्राय इव' यथा समुद्रम् अब्धिं प्रति 'सिन्धवः' स्यन्दनशीला नद्यः स्वयमेव नमन्ति तद्वत् ॥ ३ ॥

३ २ ३ १ २र ३ १ २र ३ २
देवानामिद्वो महत्तदा वृणीमहे वयम् ।
१ २ ३ १ २ ३ १ २
वृष्णामस्मभ्यमूतये ॥ ४ ॥

अथ चतुर्थी। कुसीदी काण्व ऋषिः। हे देवाः! 'देवानां' स्वतेजसा सर्वतो दीप्यमानानाम् 'इत्' एवार्थे युष्माकमेव 'महत्' व्याप्तं मंहनीयं वा 'अवः' पालनं यद् विद्यते 'तत्' 'वृष्णां' कामानां वर्षितॄणां युष्माकं स्वभूतं तद्रक्षणं यजमानाः 'वयम्' 'आ वृणीमहे' समन्तात् सम्भजामहे। किमर्थम्? 'अस्मभ्यम्' 'ऊतये' पूर्वमस्मभ्यमस्मदर्थमिति साधारण्येनोक्तं तद् विशिनष्टि ऊतय इति, अस्माकं पालनायेति ॥ ४ ॥

३ २ ३ १ २ ३ १ २
सोमानाꣳ स्वरणं कृणुहि ब्रह्मणस्पते ।
३ १ २ ३ १ २ ३ २
कक्षीवन्तं य औशिजः ॥ ५ ॥

अथ पञ्चमी। मेधातिथिः ऋषिः। हे 'ब्रह्मणस्पते!' एतन्नामक देव! त्वं 'सोमानाम्' अभिषवस्य कर्त्तारं माम् अनुष्ठातारं 'स्वरणं' देवेषु प्रकाशनवन्तम् 'कृणुहि' कुरु। तत्र दृष्टान्तः, 'कक्षीवन्तम्' एतन्नामकमृषिम् इवशब्दो-

ऽत्राध्याहार्य्यः कक्षीवान् यथा देवेषु प्रसिद्धः तद्वदित्यर्थः 'यः' कक्षीवान् 'औशिजः' उशिजः पुत्रः तमिवेति पूर्वत्र योजना। कक्षीवतोऽनुष्ठातृषु मुनिषु प्रसिद्धिस्तैत्तिरीयैराम्नायते, 'एवं वै पर आट्णारः कक्षीवानौशिजो वीतहव्यः आयसस्त्रसदस्युः पौरुकुत्स्यः प्रजाकामा अचिन्वत' इति। ऋगन्तरेऽप्यृषित्वकथनेन अनुष्ठातृत्वप्रसिद्धिः सूच्यते, 'अहं कक्षीवानृषिरस्मि विप्रः' इति। तस्मादस्यानुष्ठातारं प्रति दृष्टान्तत्वं युक्तम्। मन्त्रोऽप्येवं यास्केनैव व्याख्यातः, 'सोमानां सोतारं प्रकाशनवन्तं कुरु ब्रह्मणस्पते! कक्षीवन्तमिव य औशिजः कक्षीवान् कक्षावानौशिजः उशिजः पुत्रः' उशिक् वष्टेः कान्तिकर्मणोऽपि त्वयं मनुष्यकक्ष एवाभिप्रेतः स्यात्, तं सोमानं सोतारं मां प्रकाशनवन्तं कुरु ब्रह्मणस्पते! (६,२,१२)' इति। अस्मिन् मन्त्रे सोममिति पदेन ब्रह्मण इति पदेन च सूचितं तात्पर्य्यम् तैत्तिरीया आमनन्ति, 'सोमं स्वरणमित्याह, सोमपीथमेवावरुन्धे, कृणुहि ब्रह्मणस्पत इत्याह ब्रह्मवर्चसमेवावरुन्धे' इति ॥ ५ ॥

१ २   २   १ २   ३   १   २र

बोधन्मना इदस्तु नो वृत्रहा भूर्य्यासुतिः ।

३   १ २   ३   २   ३   १ २

शृणोतु शक्र आशिषम् ॥ ६ ॥

अथ षष्ठी। श्रुतकक्ष ऋषिः। अयं परोक्षकृतः। 'वृत्रहा' वृत्रस्य हन्ता 'भूर्य्यासुतिः' बहुषु देशेषु इन्द्रार्थं सोमा आसूयन्ते अभिषूयन्त इति तादृशः यद्वा, बहूनि सोमादिहवींषि इन्द्रार्थमासूयन्ते हूयन्त इति तादृशः 'बोधन्मनाः' बुध अवगमने (भ्वा० प०), औणादिकोऽतृप्रत्ययः यस्य मनः स्तोतॄणामभिमतं बुध्यते जानातीति तथोक्तः

'इद्' अवधारणे 'नः' अस्माकं बोधन्मना एव 'अस्तु' सर्वदास्मदभीप्सितानि जानात्वेवेत्यर्थः। यद्वा, एतादृश इन्द्रः नोऽस्माकं सम्बन्धिनि यज्ञे भवत्विति। किं ततः? 'शक्रः' संग्रामे शत्रुहननसमर्थः इन्द्रः 'आशिषम्' अस्मदीयां स्तुतिम् आशासनं वा 'शृणोतु'।

"बोधन्मना" बोधिन्मना इति पाठौ ॥ ६ ॥

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
अद्य नो देव सवितः प्रजावत्सावीः सौभगम्।
१२ ३ १ २
परा दुष्वप्न्यꣳ सुव ॥ ७ ॥

अथ सप्तमी। श्यावाश्व ऋषिः। हे 'सवितः देव!' 'नः' अस्मभ्यम् 'अद्य' अस्मिन् यागदिने 'प्रजावत्' पुत्राद्युपेतं 'सौभगं' धनं 'सावीः' प्रेरय। 'दुष्वप्न्यम्' दुःस्वप्नं दुःस्वप्नवद् दुःखकरं दारिद्र्यं 'परासुव' दूरे प्रेरय ॥ ७ ॥

२ १ २ ३ १ २र ३ २ ३ १ २
क्वा३स्य वृषभो युवा तुविग्रीवो अनानतः।
२ १ २र
ब्रह्मा कस्तꣳ सपर्य्यति ॥ ८ ॥

अथ अष्टमी। प्रागाथः काण्व ऋषिः। 'स्यः' सः 'वृषभः' वर्षिता 'युवा' नित्य-तरुणः 'तुविग्रीवः' प्रवृद्ध-ग्रीवः 'अनानतः' कदाचिदप्यनवनतः इन्द्रः 'क्व?' कुत्र वर्त्तते इति को जानातीत्यर्थः। 'कः' 'ब्रह्मा' स्तोता 'तम्' इन्द्रं 'सपर्य्यति' पूजयति ॥ ८ ॥

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
उपह्वरे गिरीणाꣳ सङ्गमे च नदीनाम्।
३ १ २र
धिया विप्रो अजायत ॥ ९ ॥

अथ नवमी। वत्स ऋषिः। 'गिरीणां' पर्वतानाम् 'उपह्वरे' उपह्वर्त्तव्ये प्रान्ते। 'नदीनां' सरितां 'सङ्गमे' सङ्गमने च ईदृग्विधे देशे क्रियमाणया 'धिया' स्तुत्या 'विप्रः' मेधावी इन्द्रः 'अजायत' प्रादुर्भवति, स्तुतिं श्रोतुमिति शेषः गिरीणामित्यत्र 'नामन्यतरस्याम्' (६,१,१७७) इति नाम उदात्तत्वम्।
"सङ्गमे" "सङ्गथे" च इति पाठौ ॥ ९ ॥

२ ३ १ २ ३ १ २र ३ १ २ ३ २
प्र सम्राजं चर्षणीनामिन्द्रꣳ स्तोता नव्यं गीर्भिः।
१ २ ३ २ ३ १ २
नरं नृषाहं मꣳहिष्ठम् ॥ १० ॥७०

इति द्वितीयप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे पञ्चमी दशति।

द्वितीयप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धं समाप्तम्।

अथ दशमी। इरिमिठ ऋषिः। 'चर्षणीनां' मनुष्याणां मध्ये 'सम्राजं' सम्यग् राजमानम्। यद्वा मनुष्याणामधीश्वरम् 'इन्द्रम्' हे स्तोतारः! 'प्रस्तोत' प्रकर्षेण स्तुत। कीदृशम्? 'गीर्भिः' स्तुतिभिः 'नव्य' स्तुत्यं "नरं" नेतारं "नृषाहम्" नृणां शत्रुमनुष्याणाम् अभिभवितारम् "मंहिष्ठम्" दातृतमम् ॥ १० ॥

इति सायणाचार्य्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने

द्वितीयस्याध्यायस्य तृतीयः खण्डः।

अथ द्वितीयप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे प्रथमा दशतिः ।

१ २　३ १ २　३ १ २　३ १ २
अपादु शिप्र्यन्धसः सुदक्षस्य प्रहोषिणः ।
२ ३ २ ३ १ २
इन्दोरिन्द्रो यवाशिरः ॥ १ ॥

अथ चतुर्थखण्डे—सेयं प्रथमा । श्रुतकक्ष ऋषिः । 'शिप्री' 'शिप्रे हनू नासिके वा' शोभनहनुः । यद्वा शिप्राः शीर्षण्याः, सुशिरस्त्राणः सः 'इन्द्रः' एव 'प्रहोषिणः' प्रकर्षेण देवान् हविर्भिर्जुह्वतः 'सुदक्षस्य' एतन्नामकस्य ऋषेः सम्बन्धि 'यवाशिरः' श्रीञ् पाके (क्र्या०उ०) आङ् पूर्वकस्य 'अपस्पृधेथामानृचुः' इत्यादिना धातोः शिरादेशः' यवैराशिश्रितं यवैः सह पक्वम् 'इन्दोः' सर्वत्र पात्रेषु क्षरन्तम् 'अन्धसः' सोमलक्षणमन्नम् 'अपात्' अपिवत् 'यद्वा सोमस्य भागम् इन्द्रार्थम् परिकल्पितं सोमांशम् अपिवत् । 'उ' इत्यवधारणे ॥ १ ॥

३ १ २　३ १　२र ३ १ ३
इमा उ त्वा पुरूवसोऽभि प्र नोनवुर्गिरः ।
१ २ ३ २उ　३ १ २
गावो वत्सं न धेनवः ॥ २ ॥

अथ द्वितीया । मेधातिथि ऋषिः । हे 'पुरुवसो !' बहुधन ! 'यद्वा वसवो यज्ञाः बहुयज्ञ ! इन्द्र ! 'त्वा' त्वाम् 'अभि' 'इमाः' अस्मदीयाः 'गिरः' स्तुतयः 'प्रनोनवुः' प्रकर्षेण पुनः पुनः स्तुवन्ति प्राप्नुवन्तीत्यर्थः । नौतिरत्र 'व्याप्तिकर्मा ।' तत्र दृष्टान्तः 'गावो वत्सं न धेनवः' यथा धेनवः गावः गृहे वर्त्तमानं वत्सं शीघ्रमभिगच्छन्ति तद्वत्

यद्वा, अस्मदीया वाचः त्वाम् अभिनोनवुः शब्दयन्ति स्तुवन्ति, यथा गावो वत्समभिलक्ष्य हम्भारवं कुर्वन्ति तद्वत्॥ २॥

२उ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३क २र
अत्राह गोरमन्वत नाम त्वष्टुरपीच्यम्।
३ २ ३ १ २ ३ २
इत्था चन्द्रमसो गृहे॥ ३॥

अथ तृतीया। गोतम ऋषिः। 'अत्राह' अस्मिन्नेव 'गोः' गन्तुः 'चन्द्रमसः' 'गृहे' मण्डले 'त्वष्टुः' एतत्संज्ञकस्य आदित्यस्य सम्बन्धि 'अपीच्यं' रात्रौ अन्तर्हितं स्वकीयं यत् 'नाम' तेजः तदादित्यस्य रश्मयः। 'इत्था' इत्थम् अनेन प्रकारेण 'अमन्वत' अजानन्। उदकमये स्वच्छे चन्द्रबिम्बे सूर्य्यकिरणाः प्रतिफलन्ति, तत्र प्रतिफलिताः किरणाः सूर्य्ये यादृशीं सञ्ज्ञां लभन्ते, तादृशीं चन्द्रेऽपि वर्त्तमाना लभन्त इत्यर्थः। एतदुक्तम् भवति यद्रात्रावन्तर्हितं सौरं तेजः तच्चन्द्रमण्डलं प्रविश्याह्नीव नैशं तमो निवार्य्य सर्वं प्रकाशयति। ईदृग्भूततेजसा युक्तः सूर्य्य इन्द्रएव, द्वादशस्वादित्येषु इन्द्रस्यापि परिगणितत्वात्। अतोऽहोरात्रयोः प्रकाशक इन्द्र एवेति इन्द्रस्तुतेः प्रतीयमानत्वात् इन्द्रो देवतेत्युपपन्नं भवति, ईदृग्भूतस्य तेजसः आश्रयत्वेन चन्द्रमसः प्राधान्यविवक्षया चान्द्रमस्यामिष्टौ विनियोगोऽप्युपपद्यते॥ अत्र निरुक्तम् 'अथाप्यस्यैको रश्मिश्चन्द्रमसं प्रति दीप्यते तदेतेनोपेक्षितव्य आदित्यतोऽस्य दीप्तिर्भवतीति सुषुम्णः सूर्य्यरश्मिश्चन्द्रमा गन्धर्व इत्यपि निगमो भवति सोऽपि गौरुच्यते अत्राह-गोरमन्वतेति' (२,३,८), अत्र ह गोः सममं सतादित्यरश्मयः स्वनामापीच्यमपगतमपचितमपिह्रितमन्तर्हितं वा अमुत्र चन्द्रमसो गृहे (४,४,२५)' इति॥ ३॥

२उ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २र
यदिन्द्रो अनयद्रितो महीरपो वृषन्तमः ।
१ २ ३ १ २ ३ १ २
तत्र पूषाभुवत्सचा ॥ ४ ॥

अथ चतुर्थी। भरद्वाज ऋषिः। 'यद्' यदा 'इन्द्रः' 'वृषन्तमः' अतिशयेन वर्षिता इन्द्रः 'रितः' गच्छतीः 'महीः' महतीः 'अपः' वृष्ट्युदकानि 'अनयत्' इमं लोकं प्रापयति। 'तत्र' तदानीं 'पूषा' पोषको देवः 'सचा भुवत्' इन्द्रस्य सहायो भवति ॥ ४ ॥

१ २ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ २
गौर्धयति मरुताᳬ श्रवस्युर्माता मघोनाम् ।
३ २उ ३ १ २
युक्ता वह्नी रथानाम् ॥ ५ ॥

अथ पञ्चमी। बिन्दुः पूतदक्षो वा ऋषिः। 'मघोनां' धनवतां 'मरुतां' 'माता' निर्मात्री 'गौः' पृश्निरूपा। पृश्निर्वै पयसो मरुतो जाता इति श्रुतेः, गौर्माध्यमिका वाक्, तत्रैव मध्यमस्थाने मरुतामपि वर्त्तमानात्, तेषां तत् पुत्रत्वमुपचर्य्यते, सा 'धयति' सोमं पिबति पोषयति वा स्वपुत्रान् मरुतः किमिच्छन्ती? 'श्रवस्युः' अन्नं कामयमाना। कीदृशी? 'रथानां' मरुतां 'वह्निः' पृषतीभिः वडवाभिर्वोढ्री संयोजयित्री सा। 'युक्ता' सर्वत्र सम्मता पूज्या भवति ॥ ५ ॥

१ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २
उप नो हरिभिः सुतं याहि मदानां पते ।
१ २ ३ १ २ ३ २
उप नो हरिभिः सुतम् ॥ ६ ॥

अथ षष्ठी । द्वयोः श्रुतकच्च एव सुकच्चो वा ऋषिः । हे 'मदानां पते !' 'माद्यन्त्यनेनेति मदः सोमः 'मदोऽनुपसर्गे ?' इति करणे अप् प्रत्ययः सोमानां स्वामिन् ! इन्द्र ! 'हरिभिः' आ शतेन हरिभिरित्यादिषु बहूनामश्वानां श्रुतेः अत्रापि शतसहस्रसंख्याकैः अश्वैः सह 'नः' अस्माकं यज्ञे 'सुतम्' अभिषुतम् सोमम् 'उपयाहि' तत्पानार्थं शीघ्रमागच्छ । पुनः 'उप नः' इत्याद्युक्तिरादरार्था ॥ ६ ॥

३ १ २र ३ १ २ ३ १ २ ३ २
इष्टा होत्रा असृक्षतेन्द्रं वृधन्तो अध्वरे ।
१ २ ३ १ २र
अच्छावभृथमोजसा ॥ ७ ॥

अथ सप्तमी । 'अध्वरे' अस्मदीये यज्ञे 'वृधन्तः' हविर्भिरिन्द्रं वर्द्धयन्तः 'इष्टाः' इष्टवन्तः यागं कृतवन्तः सप्तसंख्याकाः 'होत्राः' होत्रकाः 'अवभृथम्' सुत्याभिषवम् 'अच्छ' अभि प्रति 'ओजसा' स्वतेजसा सहिताः । 'इन्द्रम्' 'असृक्षत' व्यसृजन् । यावदवभृथसमाप्तिं होत्रका यजन्तीति ॥ ७ ॥

३ २उ ३ १ २र ३ २ ३ १ २ ३ १ २
अहमिद्धि पितुष्परि मेधामृतस्य जग्रह ।
३ १ २र
अहꣳ सूर्य्य इवाजनि ॥ ८ ॥

अथ अष्टमी । वत्सः काण्व ऋषिः । 'पितुः' पालकस्य 'ऋतस्य' सत्यस्यापि तस्येन्द्रस्य 'मेधाम्' अनुग्रहात्मिकां बुद्धिम् 'अहम् इत्' अहमेव 'परिजग्रह' परिगृहीतवानस्मि नान्यः । 'हि' यस्मात् एवं तस्मात् 'अहं' 'सूर्य्यः इव अजनि'

सूर्य्यो यथा प्रकाशमानः सन् प्रादुर्भवति तथा अहमजनिषम् प्रादुरभूवम् ॥ ८ ॥

३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
रेवतीर्नः सधमाद इन्द्रे सन्तु तुविवाजाः ।
३ २ ३ २ ३ १ २
क्षुमन्तो याभिर्मदेम ॥ ९ ॥

अथ नवमी। शुनः शेप ऋषिः। 'क्षुमन्तः' अन्नवन्तः वयं 'याभिः' गोभिः 'मदेम' हृष्येम 'इन्द्रे' सधमादे अस्माभिः सह हर्षयुक्ते सति 'नः' अस्माकं ता गावः 'रेवतीः' क्षीराज्यादिधनवत्यः 'तुविवाजाः' प्रभूतबलाश्च 'सन्तु' ॥ ९ ॥

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २
सोमः पूषा च चेततुर्विश्वासाᳫं सुक्षितीनाम् ।
३ २ ३क २र ३ २
देवत्रा रथ्योर्हिता ॥ १० ॥

इति द्वितीयप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे प्रथमा दशति ।

अथ दशमी। शुनः शेपो वामदेवो वा ऋषिः। 'देवत्रा' देवेषु 'रथ्यः' रथार्हः 'अर्हिता' आरोढा 'सोमः' तादृशः 'पूषा' सूर्य्यश्च 'विश्वासां' सर्वासां 'सुक्षितीनां' क्षियन्ति निवसन्तीति क्षितयः प्रजाः। शोभनक्षितीनां मनुष्याणां सम्बन्धीनि हवींषि इन्द्रार्थं कृतानि 'चेततुः' जानीतः॥ १० ॥

इति सायणाचार्य्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने

द्वितीयस्याध्यायस्य चतुर्थः खण्डः ।

अथ द्वितीयप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे द्वितीय-दशति ।

२ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २र
पान्तमा वो अन्धस इन्द्रमभि प्र गायत ।
३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २
विश्वासाहꣳ शतक्रतुं मꣳहिष्ठं चर्षणीनाम् ॥१॥

अथ पञ्चमे खण्डे—सेयं प्रथमा। श्रुतकक्ष ऋषिः। हे ऋत्विजः! 'वः' यूयम् 'अन्धसः' सोमलक्षणम् अन्नम् 'आ पान्तम्' आभिमुख्येन पिबन्तं पा पाने (भ्वा०प०) छान्दसः शपोलुक्। 'सर्वे विधयः छन्दसि विकल्प्यन्ते' इति 'न लोकाव्यय' (२,३,६९पा०) इति षष्ठी-प्रतिषेधाभावः। ततोऽन्धस इत्यत्र 'कर्तृकर्मणोः' (२,३,६५पा०) इति षष्ठी सोममाभिमुख्येन पिबन्तम् एतादृशम् 'इन्द्रम्' 'प्र गायत' प्रकर्षेण अभिष्टुत। कीदृशम्? 'विश्वासाहम्' सर्वेषां शत्रूणा-मभिभवितारम् 'सर्वेषां भूतजातानां वा' अतएव 'शतक्रतुम्' बहुविधप्रज्ञानं 'बहुविधकर्माणं वा' 'चर्षणीनाम्' मनुष्याणाम् 'मꣳहिष्ठम्' धनस्य दातृतमं यद्वा यजमानानां यष्टव्यत्वेन पूजनीयमिन्द्रं प्र गायतेति समन्वयः॥ १ ॥

२ ३ १ २ ३ १ २३ १ २
प्र व इन्द्राय मादनꣳ हर्य्यश्वाय गायत ।
१ २ ३ १ २
सखायः सोमपाव्ने ॥ २ ॥

अथ द्वितीया। वसिष्ठ ऋषिः।

हे 'सखायः!' 'वः' यूयं 'हर्य्यश्वाय' हरिनामकाश्वाय 'सोमपाव्ने' सोमानां पात्रे 'इन्द्राय' 'मादनं' मदकरं स्तोत्रं 'प्र गायत' प्र पठत॥ २ ॥

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २
वयमु त्वा तदिदर्था इन्द्र त्वायन्तः सखायः ।
१ २ ३ १ २
कण्वा उक्थेभिर्जरन्ते ॥ ३ ॥

अथ तृतीया । मेधातिथिः ऋषिः प्रियमेधश्च । हे 'इन्द्र !' 'त्वायन्तः' त्वामात्मनः इच्छन्तः 'सखायः' समानख्यानाः 'वयम्' 'तदिदर्थाः' यत् त्वद्विषयं स्तोत्रं तदित्, तदेवार्थः प्रयोजनं येषां, तादृशाः सन्तः 'त्वा' त्वाम् स्तुमहे । 'उ' इति पादपूरणः । 'कण्वाः' कण्वगोत्रोत्पन्नाः अस्मदीयाः पुत्राश्च 'उक्थेभिः' उक्थैः शस्त्रैः 'जरन्ते' त्वां स्तुवन्ति ॥ ३ ॥

१ २ ३ १२ ३ १ २र ३ १ २
इन्द्राय मद्वने सुतं परि ष्टोभन्तु नो गिरः ।
३ १ २ ३ १ २
अर्कमर्चन्तु कारवः ॥ ४ ॥

अथ चतुर्थी । श्रुतकक्ष ऋषिः । 'मद्वने' 'माद्यतेः क्वनिप्' मदनशीलाय 'इन्द्राय' तदर्थं 'सुतम्' अभिषुतं सोमं 'नः' अस्मदीयाः 'गिरः' स्तुतिलक्षणा वाचः 'परिष्टोभन्तु' 'स्तोभतिः स्तुतिकर्मा (नि०३,१४,४)' परितः सोमं स्तुवन्तु । ततः 'कारवः' स्तुतिकारिणः स्तोतारश्च 'अर्कम्' सर्वैरर्चनीयं सोमम् 'अर्चन्तु' पूजयन्तु ॥ ४ ॥

३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
अयं त इन्द्र सोमो निपूतो अधि बर्हिषि ।

१ २ ३ २उ ३ १ २
एह्रीमस्य द्रवा पिब ॥ ५ ॥

अथ पञ्चमी । इरिमिठ ऋषिः । हे 'इन्द्र !' 'ते' तुभ्यं त्वदर्थम् 'अयं सोमः' बर्हिषि अधि' वेद्यामास्तीर्णे दर्भे 'निपूतः' नितरां दशापवित्रेण शोधितः अभिषवादिसंस्कारैः संस्कृतः इत्यर्थः 'इम्' इदानीम् 'अस्य' इमं सोमं प्रति 'एहि' आगच्छ, आगत्य च यत्र रसात्मकः सोमो हूयते तं देशं प्रति 'द्रव' शीघ्रं गच्छ, तदनन्तरं तं सोमं 'पिब' ॥ ५ ॥

३   २ ३ १ २ ३ १ २   ३ १ २
सुरूपकृत्नुमूतये सुदुघामिव गोदुहे ।
३ २ ३ १ २
जुहूमसि द्यविद्यवि ॥ ६ ॥

अथ षष्ठी । मधुच्छन्दा ऋषिः । 'सुरूपकृत्नुम्' शोभनरूपोपेतस्य कर्मणः कर्त्तारम् इन्द्रम् 'ऊतये' अस्मद्रक्षार्थं 'द्यविद्यवि' प्रतिदिनं 'जुहूमसि' आह्वयामः । आह्वाने दृष्टान्तः 'गोदुहे' गोधुगर्थं 'सुदुघाम् इव' सुष्ठु दोग्ध्रीं गामिव, यथा लोके गोर्यो दोग्धा तदर्थं तस्याभिमुख्येन दोहनीयां गामाह्वयन्ति तद्वत्। वस्तोरित्यादिषु नामसु द्यविद्यवीति द्वादशाहर्नामानीति पठितम् निरु० (२,३,२८) ॥ ६ ॥

३ १ २   ३ २ ३ १ २   ३ १ २
अभि त्वा वृषभा सुते सुतꣳ सृजामि पीतये ।
३ १ २ ३ १ २
तृम्पा व्यश्नुही मदम् ॥ ७ ॥

अथ सप्तमी । त्रिशोक ऋषिः । हे 'वृषभ !' कामानां

वर्षितरिन्द्र! 'त्वा' त्वाम् 'सुते' सोमेऽभिषुते सति तं 'सुतम्' अभिषुतं सोमं 'पीतये' पानाय 'अभिसृजामि' 'तृम्प' तृप्यं 'मदं' मदकरं सोमं 'व्यश्नुहि' विशेषेण प्राप्नुहि ॥ ७ ॥

१ २ ३ १ २र ३ १ २ ३ २
य इन्द्र चमसेष्वा सोमश्चमूषु ते सुतः ।
१ २र ३ १ २
पिबेदस्य त्वमीशिषे ॥ ८ ॥

अथ अष्टमी। कुसीद ऋषिः। हे 'इन्द्र!' 'ते' त्वदर्थं 'सुतः' अभिषुतो यः 'सोमः' 'चमसेषु' एतन्नामकेषु पात्रेषु तथा 'चमूषु' चमन्ति भक्षयन्त्यत्रेति चम्वोग्रहाः तेषु च 'आ' सर्वतः अस्ति। 'अस्य' तमेतं सोमं 'त्वम्' 'पिब इत्' इदवधारणे पिबैव। कथं मम सोमपानयोग्यता? तत्राह हे इन्द्र! त्वम् 'ईशिषे' तस्य त्वमीश्वरो भवसि खलु, यत एवं ततः पिबेति समन्वयः ईश ऐश्वर्ये (अ०आ०) लटि 'ईशः से (७,२,७७)' इति इडागमः ॥ ८ ॥

१ २ ३ १ २ ३ १ २
योगेयोगे तवस्तरं वाजेवाजे हवामहे ।
१ २ ३ १ २ ३ १ २
सखाय इन्द्रमूतये ॥ ९ ॥

अथ नवमी। शुनःशेप ऋषिः। 'योगे योगे' प्रवेशे प्रवेशे तत्तत्कर्मोपक्रमे 'वाजे वाजे' कर्मविघातिनि तस्मिन् सङ्ग्रामे 'तवस्तरम्' अतिशयेन बलिनम् 'इन्द्रम्' 'ऊतये' रक्षार्थं 'सखायः' सखिवत् प्रिया वयं 'हवामहे' आह्वयामः ॥ ९ ॥

२उ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २र
आ त्वेता नि षीदतेन्द्रमभि प्र गायत ।
१ २ ३ १ २
सखायः स्तोमवाहसः ॥ १० ॥ ८०

इति द्वितीयप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे द्वितीय-दशति ।

अथ दशमी । मधुच्छन्दा ऋषिः ।

तु शब्दः चिप्रार्थो निपातः 'आ तु आ इत' इति द्वाभ्या-आङ्भ्यां मन्त्रे तु इतशब्दोऽभ्यसनीयः हे 'सखायः'! ऋत्विजः! चिप्रमस्मिन् कर्मणि आगच्छतागच्छत आदरार्थोऽभ्यासः आगत्य च 'निषीदत' उपविशत 'इन्द्रम्' 'अभिप्रगायत' सर्वतः प्रकर्षेण स्तुत। कीदृशाः सखायः? 'स्तोमवाहसः' त्रिवृत्पञ्चदशादिस्तोमान् अस्मिन् कर्मणि वहन्ति प्रापयन्ति ॥ १० ॥

इति सायणाचार्य्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने द्वितीयाध्यायस्य पञ्चमः खण्डः ।

अथ द्वितीयप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे तृतीय-दशति ।

३ १ २र ३ १ २
इदꣳ ह्यन्वोजसा सुतꣳ राधानां पते ।
२ ३ २ १ २
पिबा त्वा३स्य गिर्वणः ॥ १ ॥

अथ षष्ठे खण्डे—सेयं प्रथमा । विश्वामित्र ऋषिः । हे 'राधानां' धनानां 'पते'! 'गिर्वणः' गीर्भिः स्तुतिभिर्वन-

नीय ! इन्द्र ! 'ओजसा' बलेनोपहितस्त्वं 'इदम् अनु' अनेनानुक्रमेणेत्यर्थः 'ओजसा' बलेन ग्रावभिः 'सुतम्' अभिषुतं 'अस्य' इमं सोमं 'तु' क्षिप्रं 'पिब हि' ॥ १ ॥

३ १ २र ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २

महाᳬं इन्द्रः परश्च नो महित्वमस्तु वज्रिणे ।

१ २र ३ १ २र

द्यौर्न प्रथिना शवः ॥ २ ॥

अथ द्वितीया । मधुच्छन्दा ऋषिः । अयम् 'इन्द्रः' 'महान्' शरीरेण प्रौढः 'परश्च' गुणैरुत्कृष्टः, किञ्च 'वज्रिणे' वज्रयुक्ताय इन्द्राय 'महित्वं' पूर्वोक्तं द्विविधमाधिक्यम् सर्वदा 'अस्तु' स्वभावसिद्धस्यापि भक्त्या प्रार्थनमेतत्, किञ्च 'द्यौर्न' द्युलोक इव 'शवः' बलम् इन्द्रस्य सेनारूपं 'प्रथिना' पृथुत्वेन पृथ्यताम् इति शेषः। यथा द्युलोकः प्रभूतः एवमस्य सेना प्रभूता अस्तु। 'नु' शब्दो यद्यपि क्षिप्रनामसु नुमक्षित्यादिषु पठितः तथापि अत्र तदर्थत्वासम्भवात् समुच्चयार्थोऽत्र गृहीतः। न शब्दो लोके प्रतिषेधार्थ एव, स्वाध्याये तु प्रतिषेधार्थ उपमार्थश्चेति द्विविधः, येन पदेन अन्वीयते, तस्मात् पूर्वं प्रयुज्यमानः प्रतिषेधार्थः, उपरिष्टात् प्रयुज्यमान उपमार्थः, तथाच यास्क उदाहरति, 'उभयमन्वध्यायं नेन्द्रं देवममंसतेति प्रतिषेधार्थीयः पुरस्तादुपचारस्तस्य यत् प्रतिषेधति, दुर्मदासो न सुरायामित्युपमार्थीय उपरिष्टादुपचारस्तस्य येनोपमिमीते (१,२,६)' इति। अत्रोपमावाचिनो द्युशब्दस्योपरिप्रयुक्तत्वादुपमार्थः स्वीकृतः ॥ २ ॥

१ २र ३ १ २ ३ २ ३ १ २र

आ तू न इन्द्र क्षुमन्तं चित्रं ग्राभᳬं सं गृभाय ।

३ १ २र
महाहस्ती दक्षिणेन ॥ ३ ॥

अथ तृतीया। कुसीदो काण्व ऋषिः। हे 'इन्द्र' ! 'महाः हस्ती' महाहस्तवान् त्वं 'तु' तदानीमेव 'नः' अस्मभ्यं दातुं 'द्युमन्तं' शब्दवन्तं स्तुत्यमित्यर्थः 'चित्रं' चायनीयं 'ग्राभं' ग्राहकं ग्रहणार्हं वा धनं 'दक्षिणेन' हस्तेन 'आ संगृभाय' आभिमुख्येन संगृहाण ॥ ३ ॥

३ १ २र ३ १ २ ३ १२ ३ २
अभि प्र गोपतिं गिरेन्द्रमर्च यथा विदे ।
३ २ ३ २३ १ २
सूनुꣳ सत्यस्य सत्पतिम् ॥ ४ ॥

अथ चतुर्थी। प्रियमेध ऋषिः। 'गोपतिं' गवां स्वामिनम् 'इन्द्रम्' 'अभि अर्च' 'गिरा' स्तुत्या प्रकर्षेण पूजय। 'यथा विदे' स यथा स्वात्मानं स्तुतिप्रकारं जानाति यथा वा यागं प्रति गन्तव्यमिति जानाति तथाऽर्चेति। कीदृशमिन्द्रम् ? 'सत्यस्य' यज्ञस्य 'सूनुम्' पुत्रं तत्रानुरक्तत्वात् सूनुरित्युपचर्य्यते 'सत्पतिं' सतां यजमानानां पालकम् ॥ ४ ॥

१ २ ३ १ २र ३ २ ३ १ २ ३ १ २
कया नश्चित्र आ भुवदूती सदावृधः सखा ।
२ ३ १ २ ३ २
कया शचिष्ठया वृता ॥ ५ ॥

अथ पञ्चमी। वामदेव ऋषिः। 'सदावृधः' सर्वदा वर्द्धमानः 'चित्रः' चायनीयः 'सखा' मित्रभूतः इन्द्रः। 'कया' 'ऊती' ऊत्या तर्पणेन 'नः' अस्मान् 'आ भुवत्'

आभिमुख्येन भवेत्। 'शचिष्ठया' प्रज्ञावत्तमया प्रज्ञासहित मनुष्ठीयमानेन 'कया वृता' केन वर्त्तनेन कर्मणा च अभिमुखो भवेत् ॥ ५ ॥

१ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
त्यमु वः सत्रासाहं विश्वासु गीर्ष्वायतम्।
१ २ ३ १ २
आ च्यावयस्यूतये॥ ६ ॥

अथ षष्ठी। श्रुतकक्ष ऋषिः। यजमानः स्तोतारं सम्बोध्याह। हे स्तोतः! 'सत्रासाहं' सत्रा शब्दो बहुवाची बहूनामभिभवितारं यद्वा शत्रून् स्वबलेन सङ्गत्य जेतारम्। 'वः' युष्मदीयेषु विश्वासु गीर्षु' सर्वेषु स्तोत्रेषु 'आयतं' विस्तृतं सर्वत्रेन्द्र एव स्तूयते तस्मात् तेषु विततम् 'त्यम् उ' 'उ' इत्यवधारणे तमेवेन्द्रम् 'ऊतये' अस्मद्रक्षणाय 'आच्यावयसि' च्युङ्, प्रुङ्, प्लुङ्गतौ (भ्वा०आ०) त्वदीयैः स्तोत्रैः यज्ञं प्रति आभिमुख्येन गमय ॥ ६ ॥

१ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २र ३ १ २
सदसस्पतिमद्भुतं प्रियमिन्द्रस्य काम्यम्।
३ २ ३ १ २
सनिं मेधामयासिषम् ॥ ७ ॥

अथ सप्तमी। मेधातिथिर्ऋषिः। 'मेधां' लब्धुं 'सदसस्पतिं' एतन्नामकं देवम् 'अयासिषम्' प्राप्तवानस्मि। कीदृशम्? 'अद्भुतम्' आश्चर्यकरम् 'इन्द्रस्य प्रियम्' सोमपाने सहचारित्वात् 'काम्यम्' कमनीयं 'सनिं' धनस्य दातारम् ॥ ७ ॥

२ ३ १ २ ३ २ ३ २उ ३क २र ३ १ २
ये ते पन्था अधो दिवो येभिर्व्यश्वमैरयः।
३ १ २ ३ १ २
उत श्रोषन्तु नो भुवः॥ ८॥

अथ अष्टमी। वामदेव ऋषिः। हे इन्द्र! 'दिवः' द्युलोकस्य 'अधः' अधस्तात् 'ये' 'पन्थाः' पन्थानः मार्गाः सन्ति, 'येभिः' यैर्मार्गैः 'विश्वं' सर्वं जगत् 'ऐरयः' प्राप्तवानसि, ते मार्गाः यजमानैः स्तूयन्तामिति शेषः। 'उत' अपिच 'नः' अस्मदीयाः 'भुवः' भूमीः निवासस्थानानि 'श्रोषन्तु' यजमानाः त्वदनुग्रहाच्छृण्वन्तु॥ ८॥

३ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ २
भद्रं भद्रं न आ भरेषमूर्जꣳ शतक्रतो।
१ २ ३ १ २
यदिन्द्र मृड़यासि नः॥ ९॥

अथ नवमी। श्रुतकक्ष ऋषिः। हे 'शतक्रतो' शतविधकर्मन्! शतप्रज्ञ! वा 'इन्द्र!' 'भद्रं भद्रं' कल्याणतमं सुखोत्पादकं वा धनं 'नः' अस्मभ्यम् 'आभर' सम्पादय देहि, तथा 'इषम् ऊर्जम्' अन्नरसम् यद्वा बलवदन्नं देहि, 'नः' अस्मान् 'यद्' यदि 'मृड़यासि' सुखयसि तर्हि धनादिकं देहीति मृड सुखे (क्र्या०प०) तस्य लेटि अङ्गस्याडागमः॥ ९॥

२ ३ १ २ ३ २ ३ १ २र ३ १ २
अस्ति सोमो अयꣳ सुतः पिबन्त्यस्य मरुतः।
३ २ ३ १ २ ३ १ २
उत स्वराजो अश्विना॥ १०॥

इति द्वितीयप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे तृतीय-दशति।

अथ दशमी। बिन्दुर्ऋषिः। 'अयं' पुरोवर्त्ती 'सोमः' 'सुतः' मरुदर्थमस्माभिः अभिषुतः 'अस्ति' विद्यते, तस्मात् 'अस्य' अन्वादेशे एनं सुतं सोमं 'स्वराजः' स्वयं दीप्यमानाः स्वतेजसा नान्यदीयेनेत्यर्थः, तादृशाः 'मरुतः' प्रातः 'पिबन्ति', 'उत' अपिच। 'अश्विना' अश्विनौ च सोमं प्रातः सवने पिबतः॥ १०॥

इति सायणाचार्य्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने द्वितीयाध्यायस्य षष्ठः खण्डः।

अथ द्वितीयप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे चतुर्थ-दशति।

३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २र
ईङ्खयन्तीरपस्युव इन्द्रं जातमुपासते।
३ १ २ ३ १ २
वन्वानासः सुवीर्य्यम्॥ १॥

अथ सप्तमे खण्डे—सैषा प्रथमा। इन्द्रमातरो देवजामय ऋषिकाः। 'ईङ्खयन्तीः' गच्छन्त्यः स्तुत्यादिभिः इन्द्रं प्राप्नुवन्त्यः 'अपस्युवः' अपः कर्म्म आत्मन इच्छन्त्यः इन्द्रमातरः अस्य सूक्तस्य द्रष्ट्र्यः। 'जातं' प्रादुर्भूतं तम् 'इन्द्रम्' 'उपासते' परिचरन्ति, 'सुवीर्य्यं' शोभनवीर्य्योपेतं धनं च 'वन्वानासः' तस्मात् इन्द्रात् सम्भक्तवत्यो भवन्ति॥

"वन्वानासः" "भेजानासः" इति पाठौ॥ १॥

१ २ ३ १ २र
न कि देवा इनीमसि न क्या योपयामसि।
३ १ २ २
मन्त्रश्रुत्यं चरामसि॥ २॥

अथ द्वितीया। गोधा ऋषिः। हे 'देवाः' इन्द्रादयः! युष्मद्विषये 'न कि इनीमसि' न किमपि हिंस्मः। मीङ् हिंसायां, क्र्यादिकः 'मीनाते र्निगमे (७,३,८१पा०)' इति ह्रस्वः, इदन्तोमसि (७,१,४६पा०)' मकारलोपश्छान्दसः। आकारः समुच्चये। 'न कि' न च 'योपयामसि' योपयामः अननुष्ठानेन अन्यथानुष्ठानेन वा मोहयामः युप विमोहने (चु०प०)। किन्तर्हि 'मन्त्रश्रुत्यं' मन्त्रेण स्मार्यं श्रुतौ विधिवाक्यप्रतिपाद्यं यद् युष्मद्विषयं कर्म तत् 'चरामसि' आचरामः अनुतिष्ठामः॥

"इनीमसि" "मिनीमसि" इति च पाठौ॥ २॥

३ १   २र ३ १ २ ३ १ २
दोषो आगाद्बृहद्गाय द्युमद्गामन्नाथर्वण।
३ २ ३१ २ ३ १ २
स्तुहि देवꣳ सवितारम्॥ ३॥

अथ तृतीया। दध्यङ्ङाथर्वण ऋषिः। हे 'बृहद्गाय!' बृहदाख्यस्य साम्नो गातः! द्युमद्गामन्' दीप्तगमन! 'आथर्वण!' अथर्वऋषेरपत्य! ऋषिः स्वात्मानमेवामन्त्रयते त्वं 'दोषः ऋत्विग्यजमानापराधेन यः कश्चिद् दोषः 'आगात्' आगच्छति तत्परिहारार्थं 'सवितारं' प्रेरकम् एतन्नामकं 'देवं' 'स्तुहि'। यद्वा 'दोषः' दूषयति नाशयति तमांसीति, दुनोति उपतपति रक्षांसीति वा दोषः, सः सविता 'आगात्', अतो हे 'आथर्वण!' 'बृहत्' स्तोत्रं 'गाय'। तथा 'गामन्' गायतीति गामा हे एवंविध! स्वात्मन्! 'द्युमत्' दीप्तिमदन्यत् स्तोत्रम् उपगाय। श्लिष्टं पुनरादरार्थम्॥ ३॥

३ २ ३ १ २र ३क २र ३ २ ३ २
एषो उषा अपूर्व्या व्युच्छति प्रिया दिवः ।
३ २ २ ३ २
स्तुषे वामश्विना वृहत् ॥ ४ ॥

अथ चतुर्थी। प्रस्कण्व ऋषिः। 'एषः' एषैव अस्माभिः परिदृश्यमाना 'प्रिया' सर्वेषां प्रीतिहेतुः 'अपूर्व्या' पूर्वेषु मध्यरात्रादिकालेषु विद्यमाना न भवति किन्त्विदानीन्तना 'उषा' उषो देवता 'दिवः' द्युलोकस्य सकाशात् आगत्य 'व्युच्छति' तमो वर्जयति। हे अश्विनौ! 'वां' युवां 'वृहत्' प्रभूतं यथा भवति तथा 'स्तुषे' स्तौमि ॥ ४ ॥

१ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २र
इन्द्रो दधीचो अस्थभिर्वृत्राण्यप्रतिष्कुतः ।
३ १ २ ३ १ २र
जघान नवतीर्नव ॥ ५ ॥

अथ पञ्चमी। गोतम ऋषिः। अत्र शाट्यायनिन इतिहास माचक्षते 'आथर्वणस्य दधीचो जीवतो दर्शनेन असुराः पराबभूवुः। अथ तस्मिन् स्वर्गते, असुरैः पूर्णा पृथिव्यभवत्। अथेन्द्रस्तैरसुरैः सह योद्धुमशक्नुवंस्त ऋषि मन्विच्छन्, स्वर्गं गत इति शुश्राव। अथ पप्रच्छ तत्रत्यान् इह किमस्य किञ्चित् परिशिष्टमङ्गमस्ति? इति, तस्मा अवोचन् अस्त्येतदाश्वं शीर्षं, येन शिरसा अश्विभ्यां मधुविद्यां प्राब्रवीत्, तत्तु न विद्मः तद्यत्राभवदिति, पुनरिन्द्रोऽब्रवीत् तदन्विच्छतेति। तद्धा अन्वेषिषुः। तच्छर्यणावत्यनुविद्या जह्रुः, (शर्यणावद्ध वै नाम कुरुक्षेत्रस्य जघनार्द्धे

सरः स्यन्दते)। तस्य शिरसोऽस्थिभिरिन्द्रोऽसुरान् जघानेति ॥

'अप्रतिष्कुतः' परैरप्रतिशब्दितः प्रतिकूलशब्दरहितः 'इन्द्रः' आथर्वणस्य 'दधीचः' एतन्नाम्नकस्य ऋषेः 'अस्थभिः' पार्श्वशिरःसम्बधिभिरस्थिभिः 'नवतीर्नव' नवसंख्याका नवतीः, दशोत्तरा अष्टशतसंख्याकाः [८१०] तथाहि लोकत्रयवर्त्तिनो देवान् जेतुम् आदावासूरी माया त्रिधा सम्पद्यते, त्रिविधा सा अतीतानागतवर्त्तमानकालभेदेन तत्कालवर्त्तिनो जेतुं पुनरपि प्रत्येकं त्रिगुणिता भवति, एवं नव सम्पद्यन्ते, पुनरपि उत्साहादिशक्तित्रयरूपेण त्रैगुण्ये सति सप्तविंशतिः सम्पद्यते, पुनः सात्विकादिगुणत्रयभेदेन त्रैगुण्ये सति एकोत्तरा अशीतिः सम्पद्यते, एवं चतुर्भिस्त्रिकैर्गुणितायाा मायाया दशसु दिक्षु प्रत्येकमवस्थाने सति नव नवतयः सम्पद्यन्ते, एवंविधमायारूपाणि 'वृत्राणि' आवरकाणि असुरजातानि 'जघान' हतवान् ॥ ५ ॥

२उ　३　१　२र　३　१　२　　３　१　२

इन्द्रेहि मत्स्यन्धसो विश्वेभिः सोमपर्वभिः ।

३　१　२　३　१　२र

महाꣳ अभिष्टिरोजसा ॥ ६ ॥

अथ षष्ठी। मधुच्छन्दा ऋषिः। हे 'इन्द्र!' 'एहि' अस्मिन् कर्मणि आगच्छ, आगत्य च 'विश्वेभिः' सर्वैः 'सोमपर्वभिः' सोमरसरूपैः 'अन्धसः' अन्धोभिः अन्नैः 'मत्सि' माद्य हृष्टो भव, तत ऊर्द्ध्वम् 'ओजसा' बलेन महान् भूत्वा 'अभिष्टिः' शत्रूणामभिभविता भवेति शेषः अष्टाविंशतिसङ्ख्याकेषु बलनामसु 'ओजः' 'पाजः' इति (नि०२,९) पठितम् ॥ ६ ॥

१ २र ३ २ ३ २ ३ १ २
आ तू न इन्द्र वृत्रहन्नस्माकमर्द्धमा गहि ।
३ २ ३ १ २ ३ १ २
महान्महीभिरूतिभिः ॥ ७ ॥

अथ सप्तमी । वामदेव ऋषिः । हे 'वृत्रहन्!' वृत्राणां शत्रूणां हिंसक! इन्द्र! त्वं 'नः' अस्मान् प्रति आ 'तु' क्षिप्रम् आगच्छ, हे 'इन्द्र!' 'महान्' प्रभूतः त्वम् 'महीभिः' महतीभिः 'ऊतिभिः' रक्षाभिः सह 'अस्माकम्' 'अर्द्धं' समीपम् 'आ गहि' आगच्छ ॥ ७ ॥

२ ३ १ २ ३ २उ ३ १ २
ओजस्तदस्य तित्विष उभे यत्समवर्त्तयत् ।
२ ३ १ २ ३ १ २
इन्द्रश्चर्मेव रोदसी ॥ ८ ॥

अथ अष्टमी । वत्स ऋषिः । 'अस्य' इन्द्रस्य 'तत्' 'ओजः' बलं 'तित्विषे' दिदीपे त्विष दीप्तौ (दि०प०) 'यत्' येन ओजसा अयम् 'इन्द्रः' 'उभे' 'रोदसी' द्यावापृथिव्यौ 'चर्मेव' 'समवर्त्तयत्' सम्यग् वर्त्तयति । यथा कश्चित् किञ्चित् चर्म कदाचिद् विस्तारयति कदाचित् सङ्कोचयति, एवं तदधीने अभूतामित्यर्थः ॥ ८ ॥

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २
अयमु ते समतसि कपोत इव गर्भधिम् ।
२ ३ १ २
वचस्तच्चिन्न ओहसे ॥ ९ ॥

अथ नवमी । शुनःशेप ऋषिः । हे इन्द्र! 'अयम् उ' अयमपि दृश्यमानः सोमः 'ते' त्वदर्थं सम्पादितः यं सोमं

'समतसि' सम्यक् सातत्येन प्राप्नोषि। तत्र दृष्टान्तः 'कपोत इव' यथा कपोताख्यः पक्षी 'गर्भधीं' गर्भधारिणीं कपोतीं प्राप्नोति तद्वत्, 'तच्चित्' तस्मादेव कारणात् 'नः' अस्मदीयं 'वचः' 'ओहसे' प्राप्नोषि ॥ ९ ॥

२ ३ १ २ ३ २ ३ १२ ३ १ २ ३ २
वात आ वातु भेषजꣳ शम्भुमयोभु नो हृदे ।
२ ३ १ २
प्र न आयूꣳषि तारिषत् ॥ १० ॥

इति द्वितीयप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे चतुर्थ-दशति ।

अथ दशमी। वातायन उल्ल ऋषिः। 'वातः' वायुः 'नः' अस्माकं 'हृदे' हृदयाय 'भेषजम्' औषधम् उदकं वा 'आ वातु' आ गमयतु, कीदृग्भूतम्? 'शम्भु' रोगशमनस्य भावयितृ 'मयोभु' मयसः सुखस्य च भावयितृ, अपि च 'नः' अस्माकम् 'आयूंषि' 'प्रतारिषत्' प्रवर्द्धयतु ॥ १० ॥

इति सायणाचार्य्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने द्वितीयाध्यायस्य सप्तमः खण्डः ।

अथ द्वितीयप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे पञ्चम-दशति ।

१ २र ३ १२ ३ १२ ३ १ २ ३ २
यꣳ रक्षन्ति प्रचेतसो वरुणो मित्रो अर्य्यमा ।
२ ३ १ २ ३ १२
न किः स दभ्यते जनः ॥ १ ॥

अथ अष्टमे खण्डे—सैषा प्रथमा। कण्व ऋषिः। 'प्रचे-

तसः' प्रकृष्टज्ञानयुक्ताः वरुणादयो देवाः 'यं' यजमानं 'रक्षन्ति' 'स' यजमानः 'न किः भ्यते:' केनापि न हिंस्यते ॥ १ ॥

३ २उ ३ १ २ ३ २ ३ १ २र ३ २
गव्यो षु णो यथा पुराश्वयोत रथया ।
३ २ ३ १ २
वरिवस्या महोनाम् ॥ २ ॥

अथ द्वितीया। वत्स ऋषिः। हे 'इन्द्र'! 'गव्योषु' गव्या उ सु इति निपातद्वयसमुदायस्य एकवद्भावेन निपातवद्भावात् प्रकृतिवद्भावाभावः। 'नः' अस्माकं गवामिच्छया अस्माकं गां दातुं 'यथा पुरा' पूर्वम् अस्माकं सम्बन्धिनियागे गवादिदानाय वरिवस्यसि तद्वदद्यापि सुष्ठु 'वरिवस्य' परिचर आगच्छेत्यर्थः। न केवलं गविच्छया किन्तु 'अश्वया' अश्वप्रदानेच्छया 'उत' अपिच 'रथया' रथेच्छया 'महोनां' धनानां कर्मणि षष्ठी, महान्ति पूजाकराणि धनानि दानाय वरिवस्य परिचर देहीत्यर्थः ॥ २ ॥

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
इमास्त इन्द्र पृश्नयो घृतं दुहत आशिरम् ।
३ २ ३ १ २ ३ १ २
एनामृतस्य पिप्युषीः ॥ ३ ॥

अथ तृतीया। वत्स ऋषिः। हे 'इन्द्र!' 'ते' त्वदीयाः 'इमाः' 'पृश्नयः' प्राष्टवर्णा गावः 'घृतं' क्षरणशीलम् 'एनाम्' 'आशिरम्' आश्रयणद्रव्यं पयः 'दुहते' दुहन्ति क्षारयन्ति। कीदृश्यः पृश्नयः? 'ऋतस्य' सत्यस्य अवितथस्य इन्द्रस्य यज्ञस्य वा 'पिप्युषीः' वर्धयित्र्यः ॥ ३ ॥

३ २　३ १　२　३ १　२र

अया धिया च गव्यया पुरुणामन् पुरुष्टुत ।

१　२र　३ १ २

यत्सोमेसोम आभुवः ॥ ४ ॥

अथ चतुर्थी। श्रुतकक्ष ऋषिः। हे 'पुरुणामन्'! बहुविधशक्रवृत्रहादिनामोपेत! यद्वा बहुस्तुतिमन्! नमयति स्तुत्यं देवं वशं नयतीति नाम स्तोत्रम् अतएव 'पुरुष्टुत'! बहुभिरभिष्टुतेन्द्र! 'सोमे सोमे' मदीयेषु सर्वेषु सोमेषु त्वं 'यत्' यदा 'आभुवः' तेषां पानार्थं समन्तादभवः तदा वयं 'अया' अनया ईदृश्या 'गव्यया' गा आत्मन इच्छन्त्या 'धिया' बुध्या युक्ता भवेम। त्वयि सोमं पिबति सति वयं गवादियुक्ता भवेमेत्यर्थः ॥

"आभुवः" "आभवः" इति च पाठौ ॥ ४ ॥

३　२ ३　१ २　३　१ २　३　१ २

पावका नः सरस्वती वाजेभिर्वाजिनीवती ।

३ १ २　३ १ २

यज्ञं वष्टु धियावसुः ॥ ५ ॥

अथ पञ्चमी। मधुच्छन्दा ऋषिः। 'सरस्वती' देवी 'वाजेभिः' हविर्लक्षणैः अन्नैर्निमित्तभूतैः यद्वा यजमानेभ्यो दातव्यैरन्नैर्निमित्तभूतैः 'नः' अस्मदीयं 'यज्ञं' 'वष्टु' कामयतां कामयित्वा च निर्वहत्वित्यर्थः। तथाचैतरेयारण्यकाण्डे श्रुत्यैवं व्याख्यातम् 'यज्ञं वष्ट्विति यदाह, यज्ञं वहत्वित्येव तदाहेति' कीदृशी सरस्वती? 'पावका' शोधयित्री 'वाजिनीवती' अन्नवत्क्रियावती 'धिया वसुः' कर्मप्राप्यधननिमित्तभूता 'वाग्देवतायास्तथाविधधननिमित्तत्वमैतरेयारण्यकाण्डे

श्रुत्या व्याख्यातम् 'यज्ञं' वष्टु धियावसुरिति वाग्वै धियावसुरिति। 'श्येनः', 'सोमः' इत्यादिषु पञ्चविंशतिसंख्याकेषु देवताविशेषवाचिषु पदेषु 'सरमा', 'सरस्वती' इति पठितम्। एतामृचं यास्क एवं व्याचष्ट (नै०११,२६) 'पावका नः सरस्वती यज्ञं वष्टु धियावसुः कर्मवसुरिति' ॥ ५ ॥

२ ३१ २र ३ २उ ३ १ २
क इमं नाहुषीष्वा इन्द्रꣳ सोमस्य तर्पयात्।
२ ३ २ ३ १ २
स नो वसून्या भरात् ॥ ६ ॥

अथ षष्ठी। वामदेव ऋषिः। 'नाहुषीषु' नहुष इति मनुष्यनाम (नि०२,३,८) नहुषसम्बन्धिनीषु प्रजासु 'कः' 'इमम् इन्द्रम्' 'सोमस्य' सोमेन 'तर्पयात्' तर्पयति प्रीणाति, 'सः' नाहुषीभिस्तर्पयितुमशक्य इन्द्रः 'नः' अस्माकं सम्बन्धिनि यज्ञे तृप्तः सन् 'वसूनि' धनानि 'आभरत्' आहरत् आहरत्वित्यर्थः ॥ ६ ॥

१ २ ३ २उ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ २
आ याहि सुषुमा हि त इन्द्र सोमं पिबा इमम्।
२उ ३ १ २ ३ १ २
एदं बर्हिः सदो मम ॥ ७ ॥

अथ सप्तमी। इरिमिठ ऋषिः। हे 'इन्द्र!' त्वम् 'आयाहि' आगच्छ, वयं 'ते' त्वदर्थं 'सुषुमा हि' सोममभिषुतवन्तः खलु, तम् 'इमम्' अभिषुतं 'सोमं' त्वं 'पिब', त्वदर्थं 'मम' मदीयम् 'इदम्' 'बर्हिः' वेद्यामास्तीर्णं दर्भम् 'आ सदः' आसीद अभि निषीद ॥ ७ ॥

१ २ ३ १ २र ३ २ ३ १ २ ३ २
महि त्रीणामवरस्तु द्युक्षं मित्रस्यार्यम्णः।
३ २ ३ १ २
दुराधर्षं वरुणस्य ॥ ८ ॥

अथ अष्टमी। वारुणिः सत्यधृतिर्ऋषिः। 'त्रीणां' त्रयाणां 'मित्रस्य' 'अर्यम्णः' 'वरुणस्य' च 'द्युक्षं' दीप्तम् अतएव 'दुराधर्षम्' अन्यैर्धर्षितुं बाधितुमशक्यं 'महि' महत् 'अवर्' अवः रक्षणम् अस्माकम् 'अस्तु' अवस् इत्यत्र अवः-शब्दस्य विसर्जनीयस्य रेफादेशश्छान्दसः।

"अव्र" "अवः" इति च पाठौ ॥ ८ ॥

१ २ ३ १ २
त्वावतः पुरूवसो वयमिन्द्र प्रणेतः।
१ २
स्मसि स्थातर्हरीणाम् ॥ ९ ॥

इति द्वितीयप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे पञ्चम-दशति।

अथ नवमी। वत्स ऋषिः। हे 'पुरूवसो'! बहुधन! इन्द्र! 'प्रणेतः!' कर्मणां पारं प्रकर्षेण नेतः! 'इन्द्र!' 'त्वावतः' त्वत्सदृशस्य इन्द्रसमानस्यान्यस्याभावात् तथेत्यर्थः तव स्वभूताः 'वयम्' स्मसि' स्मः। हे 'हरीणाम्' एतत् सञ्ज्ञकानामश्वानां 'स्थातः!' अधिष्ठातः!॥ ९ ॥

इति सायणाचार्य्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने द्वितीयस्याध्यायस्य अष्टमः खण्डः।

इति द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः।

अथ तृतीयप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे प्रथम-दशति ।

१ २ ३ १ २ ३ १ २र
उ त्वा मदन्तु सोमाः कृणुष्व राधो अद्रिवः ।
१ २ ३ १ २
अव ब्रह्मद्विषो जहि ॥ १ ॥

अथ नवमे खण्डे—सैषा प्रथमा । प्रगाथ ऋषिः । हे इन्द्र ! 'त्वा' त्वाम् 'सोमाः' 'उत्' उत्कृष्टं 'मदन्तु' मादयन्तु हे 'अद्रिवः' वज्रवन् ! इन्द्र ! त्वमस्मभ्यं 'राधः' धनं 'कृणुष्व' कुरु प्रयच्छ । किञ्च 'ब्रह्मद्विषः ब्राह्मणद्वेष्टॄन् 'अव जहि' विदारयेत्यर्थः ॥ १ ॥

१ २ ३ १ २ ३ २उ ३ १ २
गिर्वणः पाहि नः सुतं मधोर्धाराभिरज्यसे ।
२ ३ १ २ ३ १ २र
इन्द्र त्वादातमिद्यशः ॥ २ ॥

अथ द्वितीया । विश्वामित्र ऋषिः । 'गिर्वणः' गीर्भिः वाग्भिः स्तुतिभिः वननीय ! तथा च यास्कः 'गिर्वणो देवो भवति गीर्भिरेनं वनयन्तीति' (नै०६,१४) तादृश ! हे इन्द्र ! 'नः' अस्मदीयं 'सुतम्' अभिषुतम् इमं सोमं 'पाहि' पिब, यतः 'मधोः' मदकरस्य सोमस्य 'धाराभिः' 'अज्यसे' सिच्यसे । हे 'इन्द्र !' 'त्वादातम् इत्' त्वया शोधितं विशदीकृतमेव 'यशः' अन्नम् अस्मासु भवति ॥ २ ॥

१ २ ३ २ ३ १ २ ३ २उ ३ १ २र ३ २
सदा व इन्द्रश्चर्कृषदा उपो नु स सपर्यन् ।
२ ३ २ ३ २उ ३ १ २
नः देवो वृतः शूर इन्द्रः ॥ ३ ॥

अथ तृतीया। वामदेव ऋषिः। हे ऋत्विग्यजमानाः! 'इन्द्रः' 'सदा' सर्वदा 'वः' युष्मान् 'आ चर्कृषत्' यज्ञानुष्ठानार्थम् आकृषत् कर्त्तुमिच्छति। किं कुर्वन् 'उपोनु' युष्माकं समीप एव 'सपर्यन्' पुनः पुनः भृशं वा सपर्यां कुर्वन् हविर्भोक्तुं मामाह्वयध्वमिति प्रार्थयमान इत्यर्थः, अतएव श्रुत्यन्तरे देवानां यजमानप्रदत्तहविरुपजीवित्वं श्रूयते 'इतो दानाद्धि देवा उपजीवन्ती'ति। अतः अस्मत्सपर्याकर्तृत्वात् 'इन्द्रः देवः' 'नः' 'शूरः' यजमानानां बाधक इत्यर्थः ॥३॥

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
आ त्वा विशन्त्विन्दवः समुद्रमिव सिन्धवः।
२उ ३ १ २
न त्वा मिन्द्राति रिच्यते ॥ ४ ॥

अथ चतुर्थी। श्रुतकक्ष ऋषिः। हे इन्द्र! 'इन्दवः' स्रवन्तः अस्माभिर्दीयमानाः सोमाः 'त्वा' त्वाम् ;'आविशन्तु'। तत्र दृष्टान्तः 'समुद्रम् इव सिन्धवः' स्यन्दनशीला नद्यो यथा समुद्रं जलाशयं सर्वतः प्रविशन्ति तद्वत्। यत एवं तस्मात् हे 'इन्द्र!' त्वां कश्चिदपि देवः धनेन बलेन वा 'न अतिरिच्यते' नातिरिक्तोऽस्ति सामर्थ्यवान् त्वत्तोऽधिको नास्तीत्यर्थः ॥ ४ ॥

२ ३ २ ३ १ २ ३१ २र३ १ २ ३ १ २
इन्द्रमिद्गाथिनो बृहदिन्द्रमर्केभिरर्किणः।
२ ३ १ २
इन्द्रं वाणीरनूषत ॥ ५ ॥

अथ पञ्चमी। मधुच्छन्दा ऋषिः। 'गाथिनः' गीयमानसामयुक्ता उद्गातारः 'इन्द्रम् इत्' इन्द्रमेव 'बृहत्' बृहता

'त्वामिद्धिहवामहे' इत्यस्या मृच्युत्पन्नेन बृहन्नामकेन साम्ना 'अनूषत' स्तुवन्ति। 'अर्किणः' अर्चनहेतुमन्त्रोपेता होतारः 'अर्केभिः' उक्थरूपैर्मन्त्रैरनूषत। ये त्ववशिष्टा अध्वर्यवः ते 'वाणीः वाग्भिर्यजूरूपाभि 'इन्द्रम्' अनूषत। अर्कशब्दस्य मन्त्रपरत्वं याष्केनोक्तम् (५,४) 'अर्को मन्त्रो भवति यदनेनार्चन्ती'ति ॥ ५ ॥

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ २
इन्द्र इषे ददातु न ऋभुक्षणमृभुꣳ रयिम्।
३ १ २ ३ १ २
वाजी ददातु वाजिनम्॥ ६ ॥

अथ षष्ठी। श्रुतकक्ष ऋषिः। 'इन्द्रः' एवमस्माभिः स्तुतः इष्टः सन् 'ऋभुक्षणम्' 'वाषपूर्वस्य (६,४,९पा०) इति दीर्घाभावः यागादिकर्मकरणेन महान्तम् सर्वेषां भ्रातॄणां श्रेष्ठं सौधन्वनं वा। अथवा तृतीयसवने प्रजापतिसवित्रोर्मध्ये सोमपानेन महान्तं रयिं दातारं 'ऋभुम्' सोमपानेन मर्त्त्यत्वं विहाय देवत्वं प्राप्तं तादृशम् एतन्नामकं देवं 'नः' अस्मभ्यम् 'इषे' अन्नार्थं 'ददातु' प्रयच्छतु। तथा 'वाजी' बलवान् इन्द्रः 'वाजिनं' बलवन्तं वाजनामानं कनीयांसं वा भ्रातरं सौधन्वनम् अस्माकमन्नलाभाय ददातु ॥ ६ ॥

१ २ ३ २ ३ २ ३ २ ३ १ २र
इन्द्रो अङ्ग महद्भयमभी षदप चुच्यवत्।
२उ ३ १ २र
स हि स्थिरो विचर्षणिः ॥ ७ ॥

अथ सप्तमी। गृत्समद ऋषिः। 'इन्द्रः' 'महत्' अधिकम् 'भयं' साध्वसं भयकारणं वा। 'अङ्ग' क्षिप्रम् 'अभीषत्'

अभिभवति, 'अपचुच्युवत्' अपच्यावयति च। यद्वा अभीषद् अभिभवद् भयकारणम् अपच्यावयेत् 'हि' यस्मात् कारणात् 'स स्थिरः' केनापि चालयितुमशक्यः 'विचर्षणिः' विश्वस्य द्रष्टा ॥७॥

२१ २ ३१२३ १२ ३ १२
इमा उ त्वा सुतेसुते नक्षन्ते गिर्वणो गिरः।
१२ ३१२उ ३ १२
गावो वत्सं न धेनवः ॥ ८ ॥

अथ अष्टमी। भरद्वाज ऋषिः। हे 'गिर्वणः' गीर्भिर्वननीयेन्द्र! 'सुतेसुते' सोमेऽभिषुते सति 'इमाः' अस्मदीयाः 'गिरः' स्तुतयः 'त्वा' त्वां 'नक्षन्ते' व्याप्नुवन्ति। 'धेनवः' दोग्ध्र्यः 'गावः न' गाव इव, वत्सं यथा शीघ्रं व्याप्नुवन्ति तद्वत् ॥ ८ ॥

२ ३ २ ३१२ ३२ ३ १ २ ३१२
इन्द्रा नु पूषणा वयꣳ सख्याय स्वस्तये।
३२३ १२
हुवेम वाजसातये ॥ ९ ॥

अथ नवमी। भरद्वाज ऋषिः। इतरेतरयोगादिन्द्रपूषशब्दयोरुभयत्र द्विवचनम् 'इन्द्रापूषणा' देवौ 'नु' अद्य च 'वयम्' 'स्वस्तये सख्याय' शोभनाय सखित्वाय 'वाजसातये' वाजस्यान्नस्य बलस्य वा सातये सम्भजनाय च 'हुवेम' आह्वयामः स्तवामो वा ॥ ९ ॥

१ २ ३ १ २र३ १ २र
न कि इन्द्र त्वदुत्तरं न ज्यायो अस्ति वृत्रहन्।
२ ३ २उ ३ २
न क्येवं यथा त्वम् ॥ १० ॥

इति तृतीयप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे प्रथम-दशतिः।

अथ दशमी। वामदेव ऋषिः। हे 'वृत्रहन्'! वृत्रस्य नाशक! 'इन्द्र'! इन्द्रलोकेऽपीति शेषः। 'त्वत्' त्वत्तः 'उत्तरः' उत्कृष्टतरः 'नकि अस्ति' न भवति त्वत्तो 'ज्यायान्' प्रशस्ततर एकोऽपि नास्ति। हे इन्द्र! 'त्वं' लोके 'यथा' प्रसिद्धो भवसि तथाविध एकोऽपि 'नकिरेवास्ति' नैव भवति कश्चिदपि लोके इन्द्रसदृशो नास्तीत्यर्थः॥ १०॥

इति सायणाचार्य्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने

द्वितीयाध्यायस्य नवमः खण्डः।

अथ तृतीयप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे द्वितीय-दशति।

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २र ३ १ २
तरणिं वो जनानां त्रदं वाजस्य गोमतः।
३ २ ३ १ २
समानमु प्र शꣳसिषम्॥ १॥

अथ दशमे खण्डे—सैषा प्रथमा। त्रिशोक ऋषिः। हे अस्मदीया जनाः! 'वः' युष्माकं 'जनानां' पुत्रपौत्रादीनां 'तरणिं' तारकम् 'त्रदं' शत्रूणां तर्दयितारं 'गोमतः' पशुमतः 'वाजस्य' अन्नस्य दातारं च इन्द्रम् 'समानम् उ' साधारणमेव 'प्रशंसिषम्' प्रकर्षेण स्तौमि॥ १॥

१ २ ३ २ ३ २ ३ १ २र
असृग्रमिन्द्र ते गिरः प्रति त्वामुदहासत।
३ १ २ ३ १ २र
सजोषा वृषभं पतिम्॥ २॥

अथ द्वितीया। मधुच्छन्दा ऋषिः। हे 'इन्द्र'! 'ते

गिरः' त्वदीयाः स्तुतीः 'असृग्रं' सृष्टवानस्मि। ता गिरः स्वर्गेऽवस्थितं 'त्वां प्रति' 'उदहासत' उद्गत्य प्राप्नुवन्। तादृशीर्गिरस्त्वं 'सजोषाः' सेवितवानसि। कीदृशं त्वाम्? 'वृषभं' कामानां वर्षितारं 'पतिं' सोमस्य पातारं, यजमानानां पालयितारं वा, 'पाता वा पालयिता वेति' (१०,११) यास्केनोक्तत्वात्॥ २॥

२ २ ३ २उ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ २
सुनीथो घा स मर्त्यों यं मरुतो यमर्यमा।
३ २उ ३ १ २
मित्रास्पान्त्यद्रुहः॥ ३॥

अथ तृतीया। वत्स ऋषिः। 'सः' 'मर्त्यः' मनुष्यः यजमानः 'सुनीथः' सुयज्ञः सुनयनो वा भवति। 'घ' इति प्रसिद्धौ। स इत्युक्तं कमित्याह 'यं' यजमानं 'मरुतः' देवाः 'पान्ति' रक्षन्ति 'अद्रुहः' अद्रोग्धारो मरुतः। तथा 'अयम् अर्यमा' पाति। 'यं' 'मित्रः' पाति स एवं भवतीति॥ ३॥

२ ३ १ २ ३ २ ३ १ २र ३ १ २
यद्वीड़ाविन्द्र यत्स्थिरे यत्पर्शाने पराभृतम्।
१ २ ३ १ २र
वसु स्पार्हं तदा भर॥ ४॥

अथ चतुर्थी। त्रिशोक ऋषिः। हे 'इन्द्र'! त्वया च 'वीडौ' दृढे परैः कम्पयितुमशक्ये 'यत्' धनं 'पराभृतं' विन्यस्तं, 'यत्' च 'स्थिरे' स्वयमचले पराभृतं, 'यत्' च अपि 'पर्शाने' विमर्शाक्षमे पराभृतं, यद्व 'वसु' 'स्पार्हं' स्पृहणीयं 'तत्' धनम् 'आभर' आहर॥ ४॥

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २र ३ २
श्रुतं वो वृत्रहन्तमं प्र शर्धं चर्षणीनाम् ।

३ २३ १२ ३२
आशिषे राधसे महे ॥ ५ ॥

अथ पञ्चमी । सुकच्च ऋषिः । 'श्रुतं' विख्यातम् 'वृत्रहन्तमम्' अतिशयेन वृत्रस्य हन्तारं 'शर्द्धं' बलभूतं वेगवत्तरं वा एतादृशमिन्द्रं 'चर्षणीनां' मनुष्याणां 'वः' युष्माकम् 'आशिषे' अश्नोते लेँटि उत्तम इति सिप्प्रत्ययः, 'छन्दस्यपि दृश्यते' (६,४,७३,पा०) इत्याडागमः, तमिन्द्रं स्तुतिभिः प्रीणयित्वा युष्मभ्यं प्रकर्षेण अश्नवै प्रयच्छानीत्यर्थः। किमर्थम् ? 'महे' महते 'राधसे' धनाय धनं युष्मभ्यं दातुम्। "आशिषे आशुषे" इति च पाठौ ॥ ५ ॥

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
अरं त इन्द्र श्रवसे गमेम शूर त्वावतः ।

१ २ ३ १ २
अरꣳ शक्र परेमणि ॥ ६ ॥

अथ षष्ठी । वामदेव ऋषिः । हे 'शूर' ! वीर ! 'इन्द्र' ! 'ते' तव 'श्रवसे' श्रवणीयां त्वदीयां कीर्त्तिं श्रोतुम्। 'अरम्' अलं पर्य्याप्तं यथा भवति तथा 'गमेम' प्रवृत्ता भवेम। हे 'शक्र' ! शक्तियुक्तेन्द्र ! 'त्वावतः' त्वत्सदृशस्य 'परेमणि' परत्वे उत्कर्षनिमित्तम् 'अरं' गमेम त्वत्कीर्त्तिवदन्यस्यापि त्वत्सदृशस्य देवस्य कीर्त्तिं गच्छेमेत्यर्थः ॥ ६ ॥

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
धानावन्तं करम्भिणमपूपवन्तमुक्थिनम् ।

१ २ ३ १ २
इन्द्र प्रातर्जुषस्व नः ॥ ७ ॥

अथ सप्तमी। विश्वामित्र ऋषिः। यजमानो ब्रूते हे 'इन्द्र'! 'धानावन्तं' धाना भ्रष्टयवाः तद्वन्तं 'करम्भिणं' करम्भो दधिमिश्राः सक्तवः तद्वन्तम् 'अपूपवन्तम्' सवनीयपुरोडाशोपेतम् 'उक्थिनं' स्तोत्रिणं 'नः' अस्मदीयमिमं सोमं 'प्रातः' सवने 'जुषस्व' सेवस्व। करम्भशब्दात् तदस्यास्तीत्यत इनिः तस्य प्रत्ययस्वरः। प्रातःस्वरादिष्वन्तोदात्तत्वेन पठितत्वादन्तोदात्तः ॥ ७ ॥

२ १ २र ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
अपां फेनेन नमुचेः शिर इन्द्रोदवर्तयः।
२ ३ १ २र ३ १ २
विश्वा यदजय स्पृधः ॥ ८ ॥

अथ अष्टमी। गोषूक्त्यश्वसूक्तिनावृषी। पुरा किलेन्द्रोऽसुरान् जि॰॰ा नमुचिमसुरं ग्रहीतुं न शशाक। स च युध्यमानस्तेनासुरेण जगृहे। स च गृहीतमिन्द्रमेवमवोचत् 'त्वां विसृजामि रात्रावह्नि च शुष्केणार्द्रेण चायुधेन यदि मां मा हिंसीरिति। स इन्द्रस्तेन विसृष्टः सन् अहोरात्रयोः सन्धौ शुष्कार्द्रविलक्षणेन फेनेन तस्य शिरश्चिच्छेद, अयमर्थोऽस्यां प्रतिपाद्यते। 'इन्द्रः' त्वम् 'अपां फेनेन' वज्रीभूतेन 'नमुचेः' असुरस्य 'शिरः' 'उदवर्त्तयः' शरीरादुद्गतमवर्त्तयः अच्छैत्सीरित्यर्थः। कदेति चेत् 'यद्' यदा 'विश्वाः' सर्वाः 'स्पृधः' स्पर्द्धमानाः आसुरीः सेनाः 'अजयः' जितवानसि। 'इन्द्रो वृत्रहन्ता असुरान् परास्य नमुचिमसुरं नालभत' इत्यादिकमध्वर्युब्राह्मणमनुसन्धेयम् ॥ ८ ॥

३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ २
इमे त इन्द्र सोमाः सुतासो ये च सोत्वाः ।
१ २
तेषां मत्स्व प्रभूवसो ॥ ९ ॥

अथ नवमी । वामदेव ऋषिः । हे 'इन्द्र' ! 'ते' त्वदर्थम् 'इमे' पुरतो दृश्यमानाः 'सोमाः' 'सुतासः' अभिषुताः 'ये च' अन्ये सोमाः 'सोत्वाः' इत ऊर्द्ध्वमभिषोतव्याः हे 'प्रभूवसो' ! प्रभूतधनवन्निन्द्र ! 'तेषाम्' अभिषुतानाम् अभिषोतव्यानामर्थे 'मत्स्व' हृष्टो भव ॥ ९ ॥

१ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २
तुभ्यꣳ सुतासः सोमाः स्तीर्णं वर्हिर्विभावसो ।
३ १ २
स्तोतृभ्य इन्द्र मृडय ॥ १० ॥

इति तृतीयप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे द्वितीय-दशति ।

अथ दशमी । श्रुतकक्ष ऋषिः । हे 'विभावसो' ! दीप्तिधन ! दीप्तिव्यापक ! वा इन्द्र ! 'तुभ्यं' त्वदर्थं 'सोमाः' 'सुतासः' अभिषुताः तथा 'वर्हिः' 'स्तीर्णं' प्रसारितम् । अतः हे 'इन्द्र' ! त्वं बर्हिषि निषद्य सोमान् पीत्वा 'स्तोतृभ्यः' अस्मभ्यं 'मृडय' दयां कुरु यद्वा अस्मान् सुखय । 'क्रियाग्रहणं कर्त्तव्यम्' इति चतुर्थी ॥ १० ॥

इति सायणाचार्य्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने द्वितीयाध्यायस्य दशमः खण्डः ।

अथ तृतीयप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे तृतीय-दशतिः ।

२ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
आ व इन्द्रं क्रिविं यथा वाजयन्तः शतक्रतुम् ।
१ २ ३ १ २
मꣳहिष्ठꣳ सिञ्च इन्दुभिः ॥ १ ॥

अथ एकादशे खण्डे—सेयं प्रथमा । शुनःशेप ऋषिः । वाजयन्तः' अन्नमिच्छन्तो वयं शुनःशेपाः हे ऋत्विग्यजमानाः ! 'वः' युष्माकं सम्बन्धिनम् 'इन्द्रम्' 'इन्दुभिः' सोमैः 'आसिञ्च' वचनव्यत्ययः (३,१,८५पा०) सर्वतः सिञ्चामहे सपर्यामः । कीदृशं? 'शतक्रतुं' शतसङ्ख्याककर्मोपेतम् 'मंहिष्ठम्' अतिशयेन महान्तम् । सेचने दृष्टान्तः 'क्रिविं यथा' कृतीच्छेदने, कृत्यते छिद्यते खन्यते इति क्रिविः कूपः तां जलेन पूरयन्ति तद्वत् ॥ १ ॥

१ २ ३ १ २र ३ १ २
अतश्चिदिन्द्र न उपा याहि शतवाजया ।
३ २ ३ १ २
इषा सहस्रवाजया ॥ २ ॥

अथ द्वितीया । श्रुतकक्ष ऋषिः । हे 'इन्द्र !' 'अतश्चित्' अस्मात् द्युलोकादेव यद्वा अस्माच्छत्रुस्थानात् 'शतवाजया' शतसंख्याकबलयुक्तेन तथा 'सहस्रवाजया' वाजोऽन्नम् (नि० २,७) सहस्रसंख्याकान्नवता बहुलान्नेन 'इषा' अन्नरसेन युक्तः सन् 'नः' अस्मान् 'उपायाहि' अधिकमाभिमुख्येनागच्छ ॥ २ ॥

२ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २
आ बुन्दं वृत्रहा ददे जातः पृच्छाद्वि मातरम् ।

२ ३ १ २र
क उग्राः के ह शृण्विरे ॥ ३ ॥

अथ तृतीया। त्रिशोक ऋषिः। 'जातः' उत्पन्नः 'वृत्रहा' इन्द्रः 'बुन्दम्' इषुं तथा च यास्कः 'बुन्द इषुर्भवतीति' (नि०६, ३२) 'आददे' आदाय चेषुम् 'उग्राः' उद्गूर्णबलाः 'के' के च इह 'शृण्विरे' वीर्येण विश्रुता इति स्वीयां 'मातरं' 'वि पृच्छात्' अप्राक्षीत् ॥ ३ ॥

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
वृबदुक्थं हवामहे सृप्रकरस्नमूतये।

१ २ ३ २ ३ १ २
साधः कृण्वन्तमवसे ॥ ४ ॥

अथ चतुर्थी। मेधातिथिर्ऋषिः। 'ऊतये' लोकस्य रक्षणाय 'सृप्रकरस्नं' प्रसृतबाहुं 'करस्नौ बाहू कर्मणां प्रस्नातारौ इति यास्कवचनात् 'अवसे' लोकस्य पालनाय 'साधः' साधकं धनं 'कृण्वन्तं' कुर्वन्तं प्रयच्छन्तं 'वृबदुक्थं' महदुक्थम् इन्द्रम् 'हवामहे' आह्वयामः। तथाच यास्कः 'वृबदुक्थो महदुक्थो वक्तव्य मस्मा उक्थमिति वा (६,४)' इति ॥ ४ ॥

३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २
ऋजुनीती नो वरुणो मित्रो नयति विद्वान्।

३ २ ३ २ ३ १ २
अर्यमा देवैः सजोषाः ॥ ५ ॥

अथ पञ्चमी। गोतम ऋषिः। अहरभिमानी देवः 'मित्रः' 'वरुणः' रात्र्यभिमानी। मित्रश्च वरुणश्च। 'विद्वान्' नेतव्यमुत्तमं स्थानं जानन् 'नः' अस्मान् 'ऋजुनीती' ऋजुनीत्या ऋजुनयनेन कौटिल्यरहितेन गमनेन 'नयति' अभि-

मतं फलं प्रापयति। तथा 'देवैः' अन्यैः इन्द्रादिभिः 'सजोषाः' समानप्रीतिः 'अर्य्यमा' अहोरात्रविभागस्य कर्त्ता सूर्य्यश्च अस्मानृजुगमनेनाभिमतं स्थानं प्रापयतु। "नयति" "नयतु" इति च पाठौ ॥ ५ ॥

२ २ ३ २ ३ २ ३ २ ३ २ ३ १ २
दूरादिहेव यत्सतोऽरुणप्सुरशिश्वितत्।
२ ३ २ ३ १ २
वि भानुं विश्वथातनत् ॥ ६ ॥

अथ षष्ठी। ब्रह्मातिथि ऋषिः। 'दूरात्' दूरत एव विप्रकृष्टे एव नभसः प्राक् प्रदेशे वर्त्तमाना 'इह' इव 'सतः' सती समीपे विद्यमाना 'इव' समीपे विद्यमानेव 'अरुणप्सुः' आरोचमानरूपा ईदृशी उषा 'यत्' यदा 'अशिश्वितत्' अश्वेतयत् श्विता वर्णे, अस्मात् ण्यन्तात् लुङि चङि रूपम्। 'यद्वृत्तान् नित्यम् (८,१,६६पा०)' इति निघातप्रतिषेधः। तदा 'भानुं' दीप्तिं 'विश्वथा' विश्वधा बहुविधम्। 'व्यतनत्' विस्तारयति तनोतेर्व्यत्ययेन शप् (१,१,८५पा०) प्रातरनुवाके उषस्येन काण्डेन (१,२४,२) उषाः स्तुता सती प्रादुर्बभूव, हे अश्विनौ! शंसिष्यमाणम् आश्विनं क्रतुं श्रोतुं युवामपि प्रादुर्भवत इत्यध्याहारेण वाक्यं पूरणीयम्। "सतः" "सती" इति पाठौ ॥ ६ ॥

१ २   ३ १ २र
आ नो मित्रावरुणा घृतैर्गव्यूतिमुक्षतम्।
२ ३ १ २
मध्वा रजाꣳसि सुक्रतू ॥ ७ ॥

अथ सप्तमी। विश्वामित्रो जमदग्नि र्वा ऋषिः। 'सुक्रतू'

शोभनकर्म्माणौ हे 'मित्रावरुणौ !' 'नः' अस्माकं 'गव्यूतिं' गवां मार्गं गोनिवासस्थानं 'घृतैः' क्षरणसाधनैः पयोभिः 'आ उक्षतम्' आ समन्तात् सिञ्चतम्, अस्मभ्यं दोग्ध्रीः गाः प्रयच्छतमिति भावः। रजांसि' पारलौकिकान्यस्मदावासस्थानानि 'मध्वा' मधुरेण दुग्धरसेन सिञ्चतम्। गव्यूतिम् गोर्यूतौ छन्दसि (६,१,१२३पा०) इति वान्तादेशः, मध्वा सर्वविधीनां छन्दसि विकल्पितत्वादत्र नुमभावः ॥ ७ ॥

२ ३ २ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २

उदु त्ये सूनवो गिरः काष्ठा यज्ञेष्वत्नत।

३ १ २ ३ १ २र

वाश्रा अभिज्ञु यातवे ॥ ८ ॥

अथ अष्टमी। प्रस्कण्व ऋषिः। 'त्ये' ते प्रसिद्धाः 'गिरः सूनवः' वाच उत्पादकाः मरुतः वायवो हि ताल्वोष्ठादिषु सञ्चरन्तो वाचमुत्पादयन्ति 'यज्ञेषु' स्वकीयेषु यागेषु वर्त्तमानेषु सत्सु 'काष्ठाः' अपः 'आपोऽपि काष्ठा उच्यन्ते क्रान्त्वा स्थिता भवन्तीति' (२,१५) यास्कः 'उत् उ' उत्कर्षेणैव 'अत्नत' अतनिषवन्तः विस्तारितवन्तः। उदकं विस्तार्य्य तत्पानार्थं 'वाश्राः' हम्भारवोपेताः गाः 'अभिज्ञु' जान्वभिमुखं यथा भवति तथा 'यातवे' गन्तुं प्रेरितवन्त इति शेषः ॥ ८ ॥

३ २उ ३ १ २ ३ १ २र ३ २

इदं विष्णुर्वि चक्रमे त्रेधा नि दधे पदम्।

१ ३ ३ २

समूढमस्य पांसुले ॥ ९ ॥

इति तृतीयप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे तृतीय-दशतिः।

अथ नवमी। मेधातिथिर्ऋषिः। 'विष्णुः' त्रिविक्रमावतारधारी 'इदं' प्रतीयमानं सर्वं जगत् उद्दिश्य विचक्रमे विशेषेण क्रमणं कृतवान्। तदा त्रेधा' त्रिभिः प्रकारैः 'पदं निदधे' स्वकीयं पादं प्रक्षिप्तवान्। 'अस्य' विष्णोः 'पांसुले' पांसुरे धूलियुक्ते पादस्थाने 'समूढ़म्' इदं सर्वं जगत् सम्यगन्तर्भूतम्। सेयमृग् यास्केनैवं व्याख्याता 'विष्णुर्विशतेर्वा व्यश्नोतेर्वा यदिदं किञ्च तद्विक्रमते विष्णुः, त्रेधा निधत्ते पदं त्रेधाभावाय पृथिव्यामन्तरिक्षे दिवीति शाकपूणिः। समारोहणे विष्णुपदे गयशिरसीत्यौर्णवाभः। समूढमस्य पांसुरेऽप्यायनेऽन्तरिक्षे पदं न दृश्यते। अपिवोपमार्थे स्यात् समूढ़मस्य पांसुल इव पदं न दृश्यत इति। पांसवः पादैः सूयन्त इति वा। पन्नाः शेरत इति वा। पंसनीया भवन्तीति वा '(१२, १९)' इति ॥ ९ ॥

इति सायणाचार्य्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने द्वितीयाध्यायस्य एकादशः खण्डः।

अथ तृतीयप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे चतुर्थ-दशति।

१ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २र
अतीहि मन्युषाविणꣳ सुषुवाꣳसमुपेरय।
३ २ ३ २ ३ १ २
अस्य रातौ सुतं पिब ॥ १ ॥

अथ द्वादशखण्डे—सैषा प्रथमा। मेधातिथि ऋषिः। हे इन्द्र! 'मन्युषाविणं' क्रोधेन सोमं सुन्वन्तम् 'अतीहि' अतिगच्छ, तथास्मिन् देशे 'सुषुवांसं' सोमं सुन्वन्तम् 'उपेरय' समीपे प्रेरय। 'अस्य' यजमानस्य 'रातौ' यज्ञाख्ये दाने 'सुतम्' अभिषुतं सोमं 'पिब' ॥ १ ॥

२ ३ १ २ ३ १ २र ३ १ २
कद्दु प्रचेतसे मह्हे वचो देवाय शस्यते ।
१ २र ३ १ २
तदिध्यस्य वर्धनम् ॥ २ ॥

अथ द्वितीया। वामदेव ऋषिः। 'मह्हे' महते 'प्रचेतसे' प्रकृष्टज्ञानाय 'देवाय' द्योतनादिगुणयुक्तायेन्द्राय 'कद्दु' कुत्सितम् अस्मदीयं 'वचः' स्तोत्ररूपं स्तुतं 'शस्यते' प्रशस्तं यथा भवति देवस्तथानुगृह्णात्वित्यर्थः। 'तदित्' तदेव 'अस्य' यजमानस्य 'वर्द्धनं हि' प्रवृत्तिसाधनं खलु ॥ २॥

३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २र
उक्थं च न शस्यमानं नागो रयिरा चिकेत ।
१ २ ३ २ ३ १ २
न गायत्रं गीयमानम् ॥ ३ ॥

अथ तृतीया। मेधातिथिप्रियमेधावृषी। गायते गैः 'अगोः' अस्तोतुः 'अयिः' अरिः। व्यत्ययेन यकारः (३,१,८५ पा०) शत्रुः इन्द्रः 'शस्यमानं' होत्रा पठ्यमानम् 'उक्थं च' न शस्त्रमपि 'आ चिकेत' अभिजानाति कितज्ञाने, छान्दसो लिट् (३,४,७पा०) नेति सम्प्रत्यर्थे 'न' सम्प्रति प्रस्तोत्रादिभिर्गीयमानं 'गायत्रम्' गातव्यं साम यद्वा गायत्राख्यम् आचिकेतेत्येव। अतः कारणात् वयमपि तमिन्द्रं स्तुम इत्यर्थः। "नागोः" "अगोः" इति, "अयिः" "अरिः" इति च पाठौ ॥ ३ ॥

१ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
इन्द्र उक्थेभिर्मन्दिष्ठो वाजानां च वाजपतिः।
१ २ ३ २ ३ १ २
हरिवांत्सुतानाꣳ सखा ॥ ४ ॥

अथ चतुर्थी । विश्वामित्र ऋषिः । 'वाजानाम्' अन्नानां मध्ये 'वाजपतिः' उत्कृष्टान्नपतिः 'हरिवान्' हरिनामकाश्ववान् 'इन्द्रः' 'उक्थेभिः' होतृप्रयुक्तैः उक्थनामकैर्वा शस्त्रैः 'मन्दिष्ठः' अतिशयेन तृप्तः सन् 'सुतानाम्' अभिषुतानां सोमानां 'सखा' सखिवत् प्रीतिकरः सोमैः प्रीयत इत्यर्थः ॥ ४ ॥

२ ३ १ २ ३ १ २र ३ १ २
आ याह्युप नः सुतं वाजेभिर्मा हृणीयथाः ।
३ १ २ ३ १ २
महाꣳ इव युवजानिः ॥ ५ ॥

अथ पञ्चमी । मेधातिथिप्रियमेधावृषी । हे इन्द्र ! 'नः' अस्मदीयं 'सुतम्' अभिषुतं सोमम् 'उप याहि' प्रत्यागच्छ, किञ्च 'वाजेभिः' अन्यदीयैर्हविरूपैरन्नैः 'मा हृणीयथाः' मा ह्रियस्व । तत्र दृष्टान्तः 'युवजानिः' यौवनोपेता जाया यस्यासौ युवजानिः 'जायाया निङ् (५,४,१३४पा०)' इति समासान्तः 'महान् इव' प्रभुरिव, यथा रूपवद्भार्योपेतः प्रभुः अन्याभि र्नापह्रियते किन्तु तामेव युवतिं प्रत्यागच्छति तद्वत् ॥ ५ ॥

३ १ २ ३ १ २र३ १ २र ३ १ २ ३ २
कदा वसो स्तोत्रꣳ हर्यत आ अव श्मशा रुधद्वाः ।
३ २ ३ २ ३ १ २
दीर्घꣳ सुतं वाताप्याय ॥ ६ ॥

अथ षष्ठी । कौत्सो दुर्मित्र ऋषिः । हे 'वसो' ! वासयितः ! इन्द्र ! 'स्तोत्रम्' अस्मत्कर्त्तृकं 'हर्यते' कामयमानाय कामयमानं त्वां 'क्रियाग्रहणं कर्त्तव्यम्' इति कर्मणः सम्प्रदानत्वाच्चतुर्थी

'कदा' कस्मिन् काले 'अवारुधत्' अवरोत्स्यति, अवरुध्य च कदा 'वाः' वारयिष्यति, तादृशः कालः कदा अस्माकं सम्भविष्यतीत्याशास्ते। तत्र दृष्टान्तः अस्नुते क्षेत्रमिति 'क्षमया' कुल्या लुप्तोपममेतत् यथा कुल्या तत उदकान्यवरुणद्धि अवरुध्य च वारयति तथेत्यर्थः। किमुद्दिश्यावरोध इति तत्राह 'दीर्घं' सवनत्रयरूपेणायतं 'सुतम्' अभिषुतं सोमं प्रति। किमर्थमिति तदाह 'वाताप्याय' वातेनाप्यते अधस्तान्निपात्यत इति वाताप्य मुदकं तस्य प्रदानायेत्यर्थः ॥ ६ ॥

१ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २र

ब्राह्मणादिन्द्र राधसः पिबा सोममृतूꣳरनु।

२ ३ २ ३ १ २र

तवेदꣳ सख्यमस्तृतम् ॥ ७ ॥

अथ सप्तमी। मेधातिथिर्ऋषिः। हे 'इन्द्र!' 'ब्राह्मणात्' ब्राह्मणात् शंसिसम्बन्धात् 'राधसः' धनभूतात् पात्रात् 'सोमं' 'पिब'। किं कृत्वा? 'ऋतून् अनु' देवाननुसृत्य ऋतवोऽपि पिबन्त्वित्यर्थः। हि यस्मात् 'तव इदं सख्यम् अस्तृतम्' ऋतूनामविच्छिन्नं तस्मादृतुभिः पानं युक्तम् ॥ ७ ॥

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २

वयं घा ते अपि स्मसि स्तोतार इन्द्र गिर्वणः।

१ २

त्वं नो जिन्व सोमपाः ॥ ८ ॥

अथ अष्टमी। मेधातिथिर्ऋषिः। हे 'गिर्वणः'! गीर्भिर्वननीय! 'इन्द्र!' 'ते' तवापि 'वयं घ' वयं खलु 'स्तोतारः' 'स्मसि' स्मः भवामः। हे 'सोमपाः'! सोमस्य पातरिन्द्र! 'त्वं' 'नः' अस्मान् 'जिन्व' प्रीणयसि ॥ ८ ॥

१ २ ३ १ २र ३ १ ३ १ २
एन्द्र पृक्षु कासु चिन्नृम्णं तनूषु धेहि नः।
१ २ ३ १ २
सत्राजिदुग्र पौंᳬस्यम्॥ ९॥

अथ नवमी। विश्वामित्रोगाथिनोभीपाद उदलो वा ऋषिः। हे 'इन्द्र'! 'पृक्षु' सम्पृक्तासु 'कासु चित्' कास्वपि 'नः' अस्माकं 'तनूषु' अङ्गेषु 'नृम्णं' बलम् 'आ धेहि' आ समन्तात् स्थापय। हे 'उग्र' उद्गूर्णबल! इन्द्र! 'सत्राजित्' द्वादशाहादिभिः सत्रैः जीयमानो वशीक्रियमाणः सन् 'पौंस्यम्' पुंसे हितं फलम् 'आ धेहि' प्रयच्छेत्यर्थः॥ ९॥

२ १ २र ३ २ ३ १ २र ३ २ ३ २
एवा ह्यसि वीरयुरेवा शूर उत स्थिरः।
३ २ ३ २ ३ १ २
एवा ते राध्यं मनः॥ १०॥

इति तृतीयप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे चतुर्थ-दशतिः।

अथ दशमी। श्रुतकक्ष ऋषिः। हे इन्द्र! त्वं 'वीरयुः' वीरान् युद्धकर्मणि समर्थान् शत्रून् हन्तुं कामयमानः 'एव असि' भवसि खलु 'हि' प्रसिद्धौ अतएव त्वं 'शूरः' सामर्थ्यवानेव भवसि। 'उत' अपिच 'स्थिरः' संग्रामे धैर्य्यवान् भवसि। एकत्र स्थित्वैव शत्रून् सम्प्रहरसीत्यर्थः। एवं सति 'ते' तव 'मनः' 'राध्यं' स्तुतिभिराराधनीयमेव, यतोऽनेन मनसा त्वं शत्रुवधं संग्रामे धैर्य्यादिकं करोषीति। तत एव तव मनः सर्वैः स्तुत्यमित्यर्थः॥ १०॥

इति सायणाचार्य्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने द्वितीयाध्यायस्य द्वादशः खण्डः।

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद् विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराज-परमेश्वर-वैदिक-मार्ग-प्रवर्तक-श्रीवीर-वुक्क-भूपाल-साम्राज्य-धुरन्धरेण सायणाचार्य्येण विरचिते माधवीये सामवेदार्थ-प्रकाशे छन्दोव्याख्याने ऐन्द्रकाण्डे द्वितीयोऽध्यायः ।

अथ तृतीयाध्याय आरभ्यते ।

अस्मिन्नध्यायेऽपि इन्द्रः स्तूयते ।

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥

अथ तृतीयप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धं पञ्चम-दशति ।

२ १ २ १ २ ३ १ २
अभि त्वा शूर नोनुमोऽदुग्धा इव धेनवः ।
१ २ ३ १ २र ३ २ ३ १ २ ३ १ २
ईशानमस्य जगतः स्वर्दृशमीशानमिन्द्र तस्थुषः ॥१

ऋचोऽभीति त्वभित्वेति बृहत्यः सकला अपि ।
नह्रिवो मारुती तत्र प्रमित्रायेति संस्तुतिः ।
आदित्याना मथेन्द्राग्नी अपादिन्द्राग्निसंस्तुतिः ।
अभित्युक्ता शचीभिर्नः क्षुष्ठसेमा उवामिति ।
यदा कदा वारुणी स्यात्त्वष्टानो बहुदेवता ।
उषस्या प्रत्यु इत्येषा ब्रह्म वट् सूर्यसंस्तवः ।
इत्येकादश ताभ्योऽन्या ऐन्द्र एकोनसप्ततिः ॥

अथ प्रथमखण्डे—सैषा प्रथमा। वसिष्ठ ऋषिः। छ० बृहती।

हे 'शूर!' 'इन्द्र!' 'अस्य' 'जगतः' जङ्गमस्य 'ईशानम्' ईश्वरं 'तस्थुषः' स्थावरस्य चेशानम् ईशानपदस्यावृत्तिरादरार्था 'स्वर्दृशं' सर्वद्रष्टारं 'त्वा' त्वां 'अदुग्धा इव धेनवः' यथा अदुग्धा धेनवः क्षीरपूर्णोधस्त्वेन वर्त्तन्ते तद्वत् सोमपूर्णचमसत्वेन वर्त्तमाना वयम् 'अभि नोनुमः' भृशमभिष्टुमः ॥ १ ॥

१　　२र　३ १　२र　३ १ २
त्वामिद्धि हवामहे सातौ वाजस्य कारवः।
२　३ १ २ ३　१ २ ३　२ ३ २उ　३ १ २
त्वां वृत्रेष्विन्द्र सत्पतिं नरस्त्वां काष्ठास्वर्वतः ॥२॥

अथ द्वितीया। भरद्वाज ऋषिः। 'कारवः' स्तोतारो वयं 'वाजस्य' अन्नस्य 'सातौ' सम् भजने निमित्तभूते सति, हे 'इन्द्र'! 'त्वामिद्धि' त्वामेव 'हवामहे' स्तुतिभिराह्वयामः। हे इन्द्र! 'सत्पतिं' सतां पालयितारं श्रेष्ठं त्वां 'नरो' नेतारोऽन्येऽपि मनुष्याः 'वृत्रेषु' आवरकेषु शत्रुषु सत्सु 'हवन्ते' आह्वयन्ति तज्जयार्थम्। अपिच 'अर्वतः' अश्वस्य सम्बन्धिनीषु 'काष्ठासु' यथाऽश्वः क्रान्त्वा तिष्ठति तासु काष्ठासु संग्रामेषु युद्धकामाश्च त्वामेवाह्वयन्ति अतो वयं त्वामेवाह्वयाम इत्यर्थः ॥ २ ॥

३　१　२र ३ १ २ ३ १ २　३ १ २　३ २
अभि प्र वः सुराधसमिन्द्रमर्च यथा विदे।
१ २ ३　२ ३ १ २　३ १ २ ३ १ २　३ १ २
यो जरितृभ्यो मघवा पुरूवसुः सहस्रेणेव शिक्षति॥

अथ तृतीया। वालखिल्या ऋषयः। 'पुरूवसुः' पश्वादिधनोपेतः यज्ञादिबाहुल्याद्बहुनिवासको वा 'मघवा' 'यः' इन्द्रः 'जरितृभ्यः' स्तोतृभ्यः अस्मभ्यं 'सहस्रेणेव' सहस्रसंख्या-

केन धनेनेव 'शिक्षति' पश्वादिबहुधनमस्मभ्यं प्रयच्छतीत्यर्थः। स इन्द्रः 'यथा विदे' यथा अस्माभिर्विज्ञायते तथा हि ऋत्विजः! 'वः' यूयं 'सुराधसं' शोभनधनोपेतम् 'इन्द्र' परमैश्वर्ययुक्तं देवम् 'अभि' आभिमुख्येन 'प्रार्च' प्रकर्षेणार्चत ॥ ३ ॥

१ २ ३ १२ ३२३ १२ ३ १ २र

तं वो दस्ममृतीषहं वसोर्मन्दानमन्धसः।

३ २३ १ २र ३२३ १ २ ३ १२

अभि वत्सं न स्वसरेषु धेनव इन्द्रं गीर्भिर्नवामहे॥४

अथ चतुर्थी। नोधा इन्द्रं स्तौति। हे ऋत्विग्यजमानाः। 'दस्मं' दर्शनीयम् 'ऋतीषहम्' ऋतयो बाधकाः शत्रवः तेषामभिभवितारम्। पुनः कीदृशम्? 'वसोः' वासयितुर्दुःखस्य विवासयितुः यद्वा, वसोः पात्रे निवसतः, तादृशस्य 'अन्धसः' सोमलक्षणस्यान्नस्य पानेन 'मन्दानं' मोदमानं 'वः' यष्टव्यत्वेन युष्मत्सम्बन्धिनं तं तादृशमिन्द्रम्। गीर्भिः स्तुतिलक्षणाभिर्वाग्भिः 'अभिनवामहे' नु स्तवने, नुशब्दे अभिष्टुमः। कुत्र? 'स्वसरेषु'। अत्र यास्कः (५,४), 'स्वसराण्यहानि भवन्ति स्वयं सारीण्यपि वा स्वरादित्यो भवति स एनानि सारयतीति सूर्येनेरितेषु दिवसेषु वयमभिष्टुमः अभितः शब्दयामः तत्र दृष्टान्तः, 'वत्सं न' यथा धेनवो नवप्रसूता गावः स्वसरेषु सुष्ठु अस्यन्ते प्रेर्यन्ते गावोऽत्रेति स्वसराणि गोष्ठानि तेषु वत्समभिलक्ष्य शब्दयन्ति तद्वत् ॥ ४ ॥

१ २ ३ १२३ १ २ ३ १ २ ३ १ २

तरोभिर्वो विदद्वसुमिन्द्रं सबाध ऊतये।

३ १ २र ३ १ २ ३ २ ३ २उ ३ २ ३ १ २

बृहद्गायन्तः सुतसोमे अध्वरे हुवे भरं न कारिणम्॥५

अथ पञ्चमी । कलिः प्रगाथ ऋषिः । हे ऋत्विजः ! 'वः' यूयं 'तरोभिः' वेगवद्भिरश्वैरुपेतं वेगैरेव वा 'विदद्वसुम्' वेदयद्वसुं धनावेदकम् 'इन्द्रं' 'सबाधः' बाधासहिताः 'ऊतये' रक्षणाय 'बृहत्' सामैतत्सञ्ज्ञकं 'गायन्तः' सन्तः परिचरतेति शेषः । कुत्रेत्युच्यते ? 'सुतसोमे' अभिषुतसोमके 'अध्वरे' यज्ञे सोमयागे । अहं च तमिन्द्रं 'हुवे' आह्वयामि । कमिव ? 'भरं न' भर्त्तारं कुटुम्बपोषकं 'कारिणं' स्वहितकरणशीलं यथा, स्वहितकरणायाह्वयन्ति पुत्रादयः, तद्वत् तथाभूतमिन्द्रं हुवे इति ॥ ५ ॥

३ २ ३ १ २　　३ २ ३ १ २　　३ २
तरणिरित्सिषासति वाजं पुरन्ध्या युजा ।
२ ३ १ २　　३ १ २　　३ २ ३ १ २र ३ १ २
आ व इन्द्रं पुरुहूतं नमे गिरा नेमिं तष्टेव सुद्रुवम् ॥ ६

अथ षष्ठी । वशिष्ठ ऋषिः । 'तरणिरित्' युद्धादौ कर्मणि त्वरित एव पुमान् 'पुरन्ध्या' महत्या धिया 'युजा' सहायभूतया 'वाजम्' अन्नं 'सिषासति' सम्भजते । 'पुरुहूतं' बहुभिराहूतम् 'इन्द्रं' 'गिरा' स्तुत्या हे यजमानाः ! 'वः' युष्मदर्थम् 'आ नमे' तमभिमुखं कुर्वे । तत्र दृष्टान्तः, 'नेमिं' चक्रस्य वलयं 'सुद्रुवं' शोभनदारु 'तष्टेव' यथा वर्द्धकिः दारुनेमिमानमयते तद्वदित्यर्थः ॥ ६ ॥

१ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २　　३ १ २
पिबा सुतस्य रसिनो मत्स्वा न इन्द्र गोमतः ।
३ १ २　　३१ २ ३ २ १ २　　३ १ २
आपिर्नो बोधि सधमाद्यो वृधे३ऽस्माँ४अवन्तु ते धियः ७

अथ सप्तमी । मेधातिथि ऋषिः । हे 'इन्द्र' ! 'रसिनः'

रसवतः। 'गोमतः' गोविकारैः पयःप्रभृतिभिः श्रपणद्रव्यैर्युक्तस्य 'नः' अस्मदीयस्य 'सुतस्य' अभिषुतस्य क्रियाग्रहणं कर्त्तव्य-मिति कर्मणः सम्प्रदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ईदृशं सोमं 'पिब' पीत्वा च 'मत्स्व' मत्तो भव। अपिच 'सधमाद्ये' सह:माद्यन्ति देवा अत्रेति सधमाद्यो यज्ञः तस्मिन् सहमादयितव्ये यज्ञे त्वम् 'आपिः' आपयिता 'बन्धुः' सन् 'नः' अस्माकं 'वृधे' वर्द्धनाय 'वोधि' बुध्यस्व। 'ते' त्वदीयाः 'धियः' बुद्धयः अनुग्रहात्मिकाः अस्मान् स्तोतॄन् 'अवन्तु' रक्षन्तु।

"सधमाद्ये" "सधमाद्यः" इति च पाठौ ॥ ७ ॥

२उ ३ १ २ ३ २उ ३ १ २
त्वꣳ ह्येहि चेरवे विदा भगं वसुत्तये।
१ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २
उद्वावृषस्व मघवन् गविष्टय उदिन्द्राश्वमिष्टये॥८॥

अथ अष्टमी। भर्ग ऋषिः। हे 'इन्द्र'! 'त्वं हि' त्वं खलु सामर्थ्याद्दातेति गम्यते। अत 'एहि' आगच्छ। आगत्य च 'चेरवे' क्रमपराचारवते मह्यं 'भगं' भजनीयं धनं विदाः लभस्व दत्स्व। किमर्थम्? 'वसुत्तये' अस्माकं वसुदानाय। हे 'मघवन्'! धनवन्निन्द्र! 'गविष्टये' गाः इच्छते मह्यम् 'उद्वा-वृषस्वम्' आसिञ्चस्व गामिति शेषः। तथा, हे इन्द्र! 'अश्व-मिष्टये' अश्वैषणावते मह्यम् अश्वान् 'उद्वावृषस्व' आसिञ्चस्व देहीत्यर्थः॥ ८॥

१ २र ३ २ ३ १ २र ३ १ २
न हि वश्चरमं च न वशिष्ठः परिमꣳसते।
३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ २उ ३ १ २ ३ १ २
अस्माकमद्य मरुतः सुते सचा विश्वे पिबन्तु कामिनः॥९

अथ नवमी। वशिष्ठः परोक्षेण ब्रूते। हे 'मरुतः'! 'वशिष्ठः' एतन्नामा ऋषिः 'वः' युष्माकं मध्ये 'चरमं चन' जघन्यमपि 'न हि परिमंसते' वर्जयित्वा न स्तौति किन्तु सर्वानेव युष्मान् स्तौतीत्यर्थः। 'अद्य' अस्मिन् दिने 'अस्माकम्' अस्मदीये 'सुते' सोमे अभिषुते सति मरुतः 'कामिनः' सोमं कामयमानाः 'विश्वे' सर्वे 'सचा' सङ्गत्य 'पिबन्तु' पानं कुर्वन्तु।

"पिबन्तु" "पिबन्त" इति च पाठौ ॥ ९ ॥

१ २ ३ १ २र ३ १ २ ३ १ २ २ ३
मा चिदन्यद्वि शꣳसत सखायो मा रिषण्यत। इन्द्र-
१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २र ३ १ २
मित्स्तोता वृषणꣳसचा सुते मुहुरुक्था च शꣳसत १०

इति तृतीयप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे पञ्चम-दशतिः।

अथ दशमी। प्रगाथः काण्व ऋषिः। हे 'सखायः!' समानख्यानाः स्तोतारः! इन्द्रस्तोत्राद् 'अन्यत्' स्तोत्रं 'मा चिद्विशंसत' मैवोच्चारयत। 'मा रिषण्यत' मा हिंसितारो भवत। अन्यदीयस्तोत्रोच्चारणेन वृथोपक्षीणा मा भवत। 'सुते' अभिषुते सोमे 'वृषणं' कामानां वर्षितारम् 'इन्द्रमित्' इन्द्रमेव हे प्रस्तोत्रादयः! 'सचा' सह सङ्घीभूय 'स्तोत' स्तुत। 'उक्था च, उक्थानि शस्त्राणि चेन्द्रविषयाणि यूयं 'मुहुः' पुनः पुनः 'शंसत' उच्चारयत ॥ १० ॥

इति सायणाचार्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने तृतीयस्याध्यायस्य प्रथमः खण्डः।

इति तृतीयप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धं समाप्तम्।

अथ तृतीयप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे प्रथम-दशति ।

२ ३ १ २र ३ २ ३ १ २ ३ १ २
न किष्टं कर्मणा नशद्यश्चकार सदावृधम् ।
२ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २र
इन्द्रं न यज्ञैर्विश्वगूर्त्तमृभ्वसमधृष्टं धृष्णु मोजसा॥ १

अथ द्वितीय खण्डे—सैषा प्रथमा। आङ्गिरसः पुरुहन्मा ऋषिः। 'तं' यजमानं 'कर्म्मणा' हननादिव्यापारेण 'नकिर्नशत्' नैव व्याप्नोति। यः 'इन्द्रं' 'चकार' इन्द्रमेवानुकूलं 'यज्ञैः' साधनैः कृतवान्। कीदृशमिन्द्रम्? 'सदावृधम्' 'सर्वदा वर्द्धकम्। 'विश्वगूर्त्तं' सर्वैः स्तुत्यम्। 'ऋभ्वसं' महान्तम् 'ओजसा' बलेन 'अधृष्टम्' अन्यैर्धर्षितुमशक्यम्। 'धृष्णुं' शत्रूणां धर्षकम्।

"धृष्णुमोजसा" "धृष्णवोजसम्" इति च पाठौ॥ १ ॥

२ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
य ऋते चिदभिश्रिषः पुरा जत्रुभ्य आतृदः ।
१ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
सन्धाता सन्धिं मघवा पुरूवसुर्निष्कर्त्ता विह्रुतं पुनः २

अथ द्वितीया। मेधातिथिर्मेध्यातिथिरस्याः परस्याश्च ऋषी। 'यः' इन्द्रः 'अभिश्रिषः' अभिश्लिषः अभिश्लेषणात् सन्धानद्रव्यात् 'ऋते चित्' विनापि 'जत्रुभ्यो ग्रीवाभ्यः सकाशात् 'आतृदः' आतर्दनात् आरुधिरनिस्रवणात् 'पुरा' पूर्वमेव 'सन्धिं' सन्धातव्यं तं 'सन्धाता' संयोजयिता भवति। 'मघवा' धनवान् 'पुरूवसुः' बहुधनः स इन्द्रः 'विह्रुतं' विच्छिन्नं तं 'पुनः' 'निष्कर्ता' संस्कर्ता भवति ॥ २ ॥

१ २ ३२३२ १२ ३१ २र ३१२
आ त्वा सहस्रमा शतं युक्ता रथे हिरण्यये ।
३ २३ १२ ३२३१२३ १२
ब्रह्मयुजो हरय इन्द्र केशिनो वहन्तु सोमपीतये ॥३

अथ तृतीया। हे 'इन्द्र' ! 'त्वा' त्वां 'सहस्रं' सहस्र-सङ्ख्याका हरय स्त्वदीया अश्वाः 'आ वहन्तु' आ नयन्तु अस्मद्यज्ञम्। तथा 'शतं' शतसङ्ख्याकाश्च भवदीया अश्वा स्त्वा मावहन्तु। यद्यपि द्वावेव हरी तथापि तद्विभूतयोऽन्येपि बहवोऽश्वाः सन्ति। ननु युगपदनेकैरश्वैः कथं यातुं शक्यते ? इत्यत आह। 'युक्ताः' इति 'हिरण्यये' हिरण्मये स्वर्णविकारे हिरण्यशब्दाद्विकारार्थे विहितस्य मयटः 'ऋत्व्य वास्त्व्येत्यादौ मलोपो निपात्यते तादृशे 'रथे' 'युक्ताः' सम्बद्धाः बहूनामश्वानां शीघ्रगमनाय रथे नियुक्तत्वात् युगपदेव सर्वै-रश्वैर्गन्तुं शक्यत इति भावः। कीदृशा हरयः ? 'ब्रह्मयुजः' ब्रह्मणा परिवृढेनेन्द्रेण युक्ताः यद्वा। ब्रह्मणास्मदीयेन स्तोत्रेण अस्माभिर्दत्तेन हविषा वा युक्ताः। 'केशिनः' केशाः ग्रीवायाम् उपरि वर्त्तमानाः सटाः तैर्युक्ताः। किमर्थमिन्द्रस्या-वहनम् ? तत्राह 'सोमपीतये' सोमपानाय। यथास्मदीयं सोमं पिबेत् तथा आवहन्त्वित्यर्थः॥ ३ ॥

२ ३१ २ ३१२ ३२ ३१२ २ ३
आ मन्द्रैरिन्द्र हरिभिर्याहि मयूररोमभिः । मा त्वा
२ ३१ २३२उ ३ २उ ३१२३१ २
के चिन्नि येमुरिन्न पाशिनोऽति धन्वे व ताएँ इहि॥४॥

अथ चतुर्थी। विश्वामित्रो यथार्थमिन्द्रमाह्वयति। हे 'इन्द्र' ! 'मन्द्रैः' मादयितृभिः 'मयूररोमभिः' मयूररोम-

सदृशरोमयुक्तैः 'हरिभिः' अश्वैरुपेतस्त्वम् 'आयाहि' यज्ञं प्रत्यागच्छ। केचिदपि जनाः 'त्वा' त्वां 'मा नियेमुः' मा नियच्छन्तु। गमनप्रतिबन्धं मा कुर्वन्तु इत्यभिप्रायः। तत्र दृष्टान्तः 'पाशिनो न' पाशिनः इव, यथा पाशहस्ता व्याधाः पक्षिणं नियच्छन्ति तद्वन्मा नियच्छन्तु। किञ्च। 'धन्वेव' यथा पान्थाः धन्वं मरुदेशं शीघ्रमतिगच्छन्ति तद्वद्गमनप्रति-बन्धकारिणस्तानतीत्य शीघ्रम् 'एहि' आगच्छ॥ ४॥

२ ३ २ २र ३ १ २ ३ १ २
त्वमङ्ग प्रशꣳसिषो देवः शविष्ठ मर्त्यम्।
२उ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
न त्वदन्यो मघवन्नस्ति मर्डितेन्द्र ब्रवीमि ते वचः॥५

अथ पञ्चमी। गोतम ऋषिः। अङ्गेत्यभिमुखीकरणे 'अङ्ग' 'शविष्ठ'! हे बलवत्तम! इन्द्र! 'देवः' द्योतमानस्त्वं 'मर्त्यं' मरणधर्माणं त्वां स्तुवन्तं पुरुषं 'प्रशंसिषः' सम्यगनेन स्तुतमिति प्रशंस। हे 'मघवन्'! धनवन्! 'इन्द्र'! 'त्वदन्यः' त्वत्तोऽन्यः कश्चित् 'मर्डिता' सुखयिता नास्ति। अतः कारणात् तुभ्यमिदं स्तुतिलक्षणं 'वचो' 'ब्रवीमि' उच्चारयामि ॥ ५॥

१ २ ३ १ २ ३ १ २र३ १ २
त्वमिन्द्र यशा अस्यृजीषी शवसस्पतिः।
२ ३ १ २ ३ २उ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
त्वं वृत्राणि हꣳस्यप्रतीन्येक इत्पुर्वनुत्तश्चर्षणीधृतिः॥६

अथ षष्ठी। नृमेधपुरुमेधावृषी। हे 'इन्द्र'! 'शवसस्पतिः' बलस्य पालयिता 'ऋजीषी' ऋजीषो अपचितोऽभिषुतः सोमः, तद्वान् 'त्वं' 'यशा' यशस्वी 'असि' भवसि।

कथमस्य यशस्वित्वम् तदाह। 'अप्रतीनि' बलिभिरप्यप्रतिगतानि 'पुरु' पुरूणि 'शे छन्दसि बहुलम् (६,१,१०)' इति शेर्लोपः बहूनि 'वृत्राणि' रक्षांसि 'अनुत्तः' न केनापि प्रेरितः 'चर्षणीधृतिः' चर्षणीनां यजमानमनुष्याणां धारकः। 'एक इत्' असहाय एव त्वं 'हंसि' सम् प्रहरसि अत एवास्य यशस्वित्वम्॥६

२ ३ २३ १ २ ३ १ २ ३क २र ३ २

इन्द्रमिद्देवतातय इन्द्रं प्रयत्यध्वरे।

१ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २

इन्द्रꣳसमीके वनिनो हवामह इन्द्रं धनस्य सातये ७

अथ सप्तमी। एतदादीनां तिसृणां मेध्यातिथिर्ऋषिः। 'देवतातये' देवैः स्तोतृभिः तायते विस्तार्यते इति देवतातिर्यज्ञः तदर्थम् 'इन्द्रमित्' देवेषु' मध्ये इन्द्रमेव हवामहे' आह्वयामहे। 'अध्वरे' यज्ञे 'प्रयति' प्रगच्छति उपक्रान्ते सति इन्द्रं हवामहे। तथा 'समीके' सम्यग्जाते सम्पूर्णे च यागे 'वनिनः' सम्भजमानाः वयम् इन्द्रमेवाह्वयामहे यद्वा। समीकमिति सङ्ग्राम नाम (नि०२,१७,११)। समीके सङ्ग्रामे इन्द्रमेवाह्वयामहे। धनस्य सातये लाभाय इन्द्रमेव आह्वयामहे। अतः शीघ्रमिन्द्र आगच्छतु इत्यर्थः॥ ७॥

१ २ ३ १ २ ३ १ २र

इमा उ त्वा पुरूवसो गिरो वर्द्धन्तु या मम।

२ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २र

पावकवर्णाः शुचयो विपश्चितोऽभि स्तोमैरनूषत॥८॥

अथ अष्टमी। हे 'पुरूवसो'। बहुधनेन्द्र! 'मम' मदीयाः 'इमाः' 'गिरः' शस्त्ररूपा वाचः 'त्वा' त्वां 'वर्द्धन्तु' वर्द्धयन्तु। तथा 'पावकवर्णाः' अग्निसमानतेजस्काः अतएव 'शुचयः'

शुद्धाः 'विपश्चितो' विद्वांसः उद्गातारश्च 'स्तोमैः' स्तोत्रैर्बहिष्पवमानादिभिः 'अभ्यनूषत' त्वामभिष्टुवन्ति (नु स्तुतौ कुटादिः ॥ ८ ॥

२ ३ १ २र ३ २ ३ १ २

उदु त्ये मधुमत्तमा गिर स्तोमास ईरते ।

३ १ २ ३ १ २र ३ २ ३ १ २

सत्राजितो धनसा अक्षितोतयो वाजयन्तो रथा इव ९

अथ नवमी । 'त्ये' ते प्रसिद्धाः 'मधुमत्तमाः' अतिशयेन मधुराः 'गिरः' अप्रगीताः शस्त्ररूपा वाचः । 'स्तोमासः' प्रगीतानि बहिष्पवमानादीनि स्तोत्राणि च 'उदीरते' । इन्द्र ! त्वामुद्दिश्योद्गच्छन्ति ऊर्द्ध्वं प्रसरन्ति ईर गतौ आदादिकः तत्र दृष्टान्तः । 'सत्राजितः' सदैव शत्रून् जयन्तः अतएव 'धनसा' धनानि सम्भजन्तः वनु षणु सम्भक्तौ । 'जन-सन-खनक्रमगमो विट्' । 'विड्वनोरनुनासिकः स्यात्' इत्यात्वम् 'अक्षितोतयः' क्षियो भावे निष्ठाया मण्यदर्थे इति पर्युदासाद्दीर्घाभावः । अतएव 'क्षियो दीर्घात्' इति निष्ठा नत्वाभावश्च । अक्षिताः क्षयरहिताः ऊतयो रक्षा येषां ते तथोक्ताः 'वाजयन्तः' वाजमन्नमिच्छन्तः क्यचि 'नच्छन्दस्य पुत्रस्येति ईत्वदीर्घयोः प्रतिषेधः एवं गुणविशिष्टा रथा इव, ते यथा विविधमितस्ततः उत्तिष्ठन्ति तद्वदुदीरत इत्यर्थः ॥ ९ ॥

१ २ ३ २ ३ २ ३ २उ ३ १ २र ३

यथा गौरो अपा कृतं तृष्यन्नेत्यवेरिणम् । आपि-

१ २ ३ २उ ३ १ २ ३ १ २ ३ २उ ३ १ २

त्वे नः प्रपित्वे तूयमा गहि कण्वेषु सु सचा पिब॥१०

इति तृतीयप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे प्रथम-दशति ।

अथ दशमी। देवातिथिः काण्व ऋषिः। 'गौरः' गौरमृगः 'तृष्यन्' पिपासितः सन् 'अपा' अद्भिरुदकैः व्यत्ययेनैकवचनम्। ऊठिदमित्यादिना (६,१,१७१) विभक्तेरुदात्तत्वम् 'कृतं' सम्पूर्णत्वं कृतम् 'इरिणं' निस्तृणं तड़ागदेशं 'यथा' येन प्रकारेण 'अवेति' अभिगच्छति अवशब्दोऽभिशब्दस्यार्थे अभिमुखः सन् शीघ्रं गच्छति। तथा 'आपित्वे' बन्धुत्वे 'प्रपित्वे' प्राप्ते सति, हे 'इन्द्र!' त्वं 'नः' अस्मान् 'तूयं' क्षिप्रनामैतत् शीघ्रम् 'आगहि' आगच्छ। आगत्य च 'कण्वेषु' कण्वपुत्रेष्वस्मासु 'सचा' सह एकप्रयत्नेनैव विद्यमानं सर्वं सोमं 'सु' सुष्ठु 'पिब' ॥ १० ॥

इति सायणाचार्य्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने तृतीयाध्यायस्य द्वितीयः खण्डः।

अथ तृतीयप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे द्वितीय-दशति।

२ २ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
शग्ध्यू३षु शचीपत इन्द्र विश्वाभिरूतिभिः ।
२ ३ १ २र ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
भगं न हि त्वा यशसं वसुविदमनु शूर चरामसि ॥ १ ॥

अथ तृतीये खण्डे—सैषा प्रथमा। भर्ग ऋषिः। हे 'शचीपते!' 'इन्द्र!' 'शग्धि' देह्यभिमतम्। 'विश्वाभिः' सर्वाभिः ऊतिभिः रक्षाभिः सह हे 'शूर!' 'भगं न' भाग्यमिव 'यशसं' यशस्विनम्। 'वसुविदं' धनस्य लम्भकं 'त्वा' त्वाम् 'अनुचरामसि' परिचराम इत्यर्थः ॥ १ ॥

१ २ ३ २ ३ १ २ ३क २र ३ १ २
या इन्द्र भुज आभरः स्वर्वाꣳ असुरेभ्यः ।

३ २ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ २
स्तोतारमिन्मघवन्नस्य वर्द्धय ये च त्वे वृक्तबर्हिषः ॥२॥

अथ द्वितीया। रेभः काश्यप ऋषिरिन्द्रं प्रार्थयते। हे 'इन्द्र!' 'स्वर्वान्' सुखवान् स्वर्गवान् वा अथवा स्वःशब्दः सर्वपर्यायः सर्वं भूतजातम् आत्मन एवोत्पन्नत्वात् तद्वान् एवं गुणस्त्वं 'याः' यानि 'भुजो' भोक्तव्यानि धनानि 'असुरेभ्यो' बलवद्भ्यो राक्षसेभ्यः 'आभरः' आहरः तान् हत्वा आहृतवानसि हृग्रहोरिति भकारादेशः अतएव हे 'मघवन्!' धनवन्निन्द्र! 'अस्य' अन्वादेशे अशादेशः एतस्य आहृतस्य धनस्य दानेन 'स्तोतारमित्' तव स्तोत्रकारिणमेव 'वर्द्धय' वृद्धिमन्तं कुरु। 'ये च' अन्ये यष्टारः 'त्वे' त्वदर्थं 'वृक्तबर्हिषः' स्तीर्णबर्हिषो भवन्ति अतः तांश्च 'धनेन वर्धय ॥२॥

२ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३क २र
प्र मित्राय प्रार्य्यम्णे सचथ्यमृतावसो।
३ २ १२३ २ ३ १२ ३ १ २र
वरूथ्ये३वरुणे छन्द्यं वचः स्तोत्रꣳ राजसु गायत॥३

अथ तृतीया। जमदग्निर्ऋषिः। हे 'ऋतावसो'! यज्ञ-धन! 'मित्राय' 'सचथ्यं' सेवार्हं 'छन्द्य'' यज्ञगृहभवम् अभिप्रायानुसारं वा 'वचः' स्तोत्रं 'प्रगायत' प्रकर्षेण पठत। 'अर्य्यम्णे' च प्रगायत। 'वरूथ्ये' यज्ञगृहावस्थिते वरुणे च प्रगायत। प्रगायतेति बहुवचनं पूजार्थम् एतदेव दर्शयति 'राजसु' राजमानेषु मित्रादिषु स्तोत्रं गायत पठत। मित्रादीन् त्रीन् राज्ञः स्तुतेति समुदायार्थः ॥ ३ ॥

३ १ २ ३ १ २ ३ २३ १ २ ३ १ २
अभि त्वा पूर्वपीतय इन्द्र स्तोमेभिरायवः।

२   १ २ ३ २ ३ १ २   ३ १ २   ३ २
समीचीनास ऋभवः समस्वरन् रुद्रा गृणन्त पूर्व्यम्॥४

अथ चतुर्थी। मेधातिथिर्ऋषिः। हे 'इन्द्र'! 'आयवो' मनुष्याः स्तोतारः 'स्तोमेभिः' स्तोत्रैः 'त्वामभि' ष्टुवन्ति। किमर्थम्? 'पूर्वपीतये' सर्वेभ्यो देवेभ्यः पूर्वं प्रथमत एव सोमस्य पानाय सवनमुखे हि चमसगणैः इन्द्रस्यैव सोमो ह्रूयते। तथा 'समीचीनासः' सङ्गताः 'ऋभवः' प्रथमवाचकेन शब्देन त्रयोऽप्युपलक्ष्यन्ते ऋभुर्विभ्वावाज इत्येते च 'समस्वरन्' त्वामेव सम्यग् स्तुवन् स्वृशब्दोपतापयोः। 'रुद्राः' रुद्रपुत्रा मरुतश्च 'पूर्व्यं' पुरातनं वृद्धं त्वामेव 'गृणन्त' अभ्यस्तुवन् वृत्रवधसमये प्रहर भगवो जहि वीरयस्वेत्येवं रूपया वाचा त्वां स्तुतवन्त इत्यर्थः॥ ४॥

२ ३ १ २   ३ १   २र ३ १ २
प्र व इन्द्राय बृहते मरुतो ब्रह्मार्चत।
३ १   २   ३ २ ३ १ २ ३ १ २   ३ १ २
वृत्रꣳ हनति वृत्रहा शतक्रतुर्वज्रेण शतपर्वणा॥५॥

अथ पञ्चमी। अस्याः परस्याश्च नृमेधपुरुमेधौ ऋषी। हे 'मरुतः'! मितराविणः स्तोतारः! 'बृहते' महते 'वः' स्तुत्यस्तोतृत्वलक्षणेन सम्बन्धेन युष्मदीयायेन्द्राय। 'ब्रह्म' सामलक्षणं स्तोत्रं 'प्रार्चत' प्रोच्चारयत। ततो 'वृत्रहा' वृत्रस्य मेघस्य पापस्य वा हन्ता। 'शतक्रतुः' शतविधकर्मा बहुविधप्रज्ञो वा इन्द्रः 'शतपर्वणा' शतसंख्याकधारेण वज्रेण एतन्नामकेनायुधेन वा 'वृत्रम्' अपामावरकं वृत्राख्यमसुरं वा 'हनति' युष्माभिरभिष्टुतः सन् हन्तु। हन्तेर्लेट्यडागमः॥ ५॥

२ १ २र ३ १ २ ३ १ २
बृहदिन्द्राय गायत मरुतो वृत्रहन्तमम् ।
२ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३२ ३२ ३ १ २
येन ज्योतिरजनयन्नृतावृधो देवं देवाय जागृवि ॥६॥

अथ षष्ठी। हे 'मरुतः'! रुशब्दे, मितं रुवन्तीति मरुतः, हे मितभाषिणः स्तोतारः! 'वृत्रहन्तमम्' अतिशयेन पापविनाशनं 'बृहत्' साम 'इन्द्राय' इन्द्रार्थं 'गायत' अस्मदीये यज्ञे गानं कुरुत। 'ऋतावृधः' ऋतस्य सत्यस्य वा वर्धका विश्वे देवाः अङ्गिरसो वा ऋषयः। 'देवाय' द्योतमानायेन्द्राय 'देवं' देवनशीलं 'जागृवि' सर्वेषां जागरणशीलं 'ज्योतिः' सूर्य्यं 'येन' साम्ना 'अजनयन्' इन्द्रार्थमुदपादयन् तत्साम गायतेति ॥ ६ ॥

२ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ २ १ २
इन्द्र क्रतुं न आ भर पिता पुत्रेभ्यो यथा। शिक्षा
३ १ २ ३ १ २ ३ १ २र
णो अस्मिन् पुरुहूत यामनि जीवा ज्योतिरशीमहि॥७

अथ सप्तमी। वशिष्ठ ऋषिः। हे 'इन्द्र'! 'नः' अस्मभ्यं 'क्रतुं' कर्म वा प्रज्ञानं वा 'आभर' आहर। अपिच, 'यथा पिता पुत्रेभ्यः' धनं प्रयच्छति तथा 'नः' अस्मभ्यं 'शिक्ष' धनं देहि। हे 'पुरुहूत'! बहुभिराहूतेन्द्र! 'यामनि' यज्ञे 'जीवा' वयं 'ज्योतिः' सूर्य्यम् 'अशीमहि' प्रतिदिनं प्राप्नुयामः। यद्वा, हे इन्द्र! भूतानि प्रकाशयितरिन्द्र! तथाच यास्कः, 'इन्द्र इरां दृणातीति वेरां ददातीति, वेरां दधातीति, वेरां दारयत इति, वेरां धारयत इति वेन्दवे द्रवतीति, वेन्दौ रमत इति, वेन्धे भूतानीति वा तद्यदेनं प्राणैः सर्वैः समैन्धत्तदिन्द्र-

स्येन्द्रत्वमिति विज्ञायते' (१०,८) इति। एवं गुणविशिष्ट! परमात्मन्! त्वं क्रतुं कर्म स्वविषयज्ञानं वा नः अस्मभ्यम् आभर आहर प्रयच्छेत्यर्थः। तत्र दृष्टान्तः, पिता पुत्रेभ्यो यथा लोके विद्यां धनं वा प्रयच्छति तथा नोऽस्मभ्यं विद्यां धनं वा प्रयच्छ। हे पुरुहूत! बहुभिराहूतेन्द्र! यामनि सर्वैः प्राप्तव्ये अस्मिन् प्रकृते ब्रह्मणि जीवा वयं ज्योतिः परं ज्योतिरशीमहि सेवेमहि ॥ ७॥

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
मा न इन्द्र परा वृणग्भवा नः सधमाद्ये।
१ २ ३ २उ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
त्वं न ऊती त्वमिन्न आप्यं मा न इन्द्र परा वृणक् ॥८॥

अथ अष्टमी। रेभ ऋषिः। हे 'इन्द्र'! 'नः' हविषां प्रदातॄन् अस्मान् 'मा परावृणक्' मा परित्याक्षीः वृजी वर्जने रौधादिकः। लङि रूपं तदेवाह त्वं नोऽस्माकं 'सधमाद्ये' सह मादनहेतुभूते यज्ञे सोमपानाय भव। किञ्च, हे 'इन्द्र'! नोऽस्मान् त्वमेव 'ऊती' ऊत्यां स्थापय। यद्वा, ऊती। व्यत्ययेन कर्त्तरि क्तिचा निपातितः त्वमेवास्माकं रक्षिता खलु। तथा 'त्वमित्' इदवधारणे त्वमेव नोऽस्माकम् 'आप्यं' ज्ञातव्यम्। त्वमेव बन्धुरित्यर्थः। अतएव मा न इन्द्रः परावृणगिति गतार्थः।

"सधमाद्ये" "सधमाद्यः" इति च पाठौ ॥ ८॥

३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ २
वयं घ त्वा सुतावन्त आपो न वृक्तबर्हिषः।
३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
पवित्रस्य प्रस्रवणेषु वृत्रहन् परि स्तोतार आसते ॥९॥

अथ नवमी। मेधातिथिर्ऋषिः। हे 'वृत्रहन्', 'त्वा' त्वां वयं 'घ' खलु 'सुतावन्तः' सोममभिषुतवन्तः 'आपोन' आप इव प्रवण मभिगच्छामः। 'पवित्रस्य' सोमस्य प्रस्रवणेषु 'वृक्तवर्हिषः' स्तीर्णवर्हिषः स्तोतारश्च त्वां पर्युपासते ॥ ९ ॥

१ २ ३ १ २ ३ १ २र ३ १ २ ३ १ २ २ ३
यदिन्द्र नाहुषीष्वा ओजो नृम्णं च कृष्टिषु। यद्वा
१ २ ३ २ ३ १ २र ३ १ २र ३ १ २
पञ्च क्षितीनां द्युम्नमा भर सत्रा विश्वानि पौंस्या १०

इति तृतीयप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे द्वितीय-दशति।

७०

अथ दशमी। भरद्वाज ऋषिः। हे 'इन्द्र!' नाहुषीषु नहुष इति मनुष्यनाम (नि०२,३,६) तत्सम्बन्धिनीषु 'कृष्टिषु' प्रजासु आकारः समुच्चये यच्च 'ओजो' बलं 'नृम्णं' धनं च विद्यते। 'यद्वा' यच्च 'पञ्च' पञ्चानां 'क्षितीनाम्'। निषादपञ्चमाश्चत्वारो वर्णाः पञ्च क्षितयः तेषां स्वभूतम्। 'द्युम्न'' द्योतमानमन्नं तत्सर्वं मस्मभ्यम् 'आभर' आहर प्रयच्छ। तथा 'सत्रा' महान्ति 'विश्वानि' सर्वाणि 'पौंस्या' पौंस्यानि बलानि चास्मभ्य माहर ॥ १० ॥

इति सायणाचार्य्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने तृतीयाध्यायस्य तृतीयः खण्डः।

अथ तृतीयप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे तृतीय दशति।

२ २ ३ १ २र ३ १२ ३ २
सत्यमित्था वृषेदसि वृषजूतिर्नोऽविता।
२ ३क २र ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २
वृषा ह्युग्र शृण्विषे परावति वृषो अर्वावति श्रुतः॥१॥

अथ चतुर्थे खण्डे—सैषा प्रथमा। मेधातिथिर्ऋषिः। हे 'उग्र'! उद्गूर्णेन्द्र! त्वं 'सत्यम्' 'इत्था' इत्थं 'वृषेत्' कामानां वर्षक एवासि। 'वृषजूतिः' वृषभिः सेक्तृभिः सोमरसस्य सोतृभिश्चाहूतो 'नः' अस्मान् 'अविता' रक्षिता भवसि। 'वृषाहि' सेचक एव 'शृण्विषे' श्रूयसे। 'परावति' दूरेऽपि 'वृषेव' कामानां सेचक एवासि। 'अर्वावति' समीपेऽपि 'वृषा' सेचक एव 'श्रुतः' अश्रूयत॥

"अविथा" "अश्रुतः" 'इति' च पाठौ॥ १॥

२ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ १ २
यच्छक्रासि परावति यदर्वावति वृत्रहन्। अतस्त्वा
३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २
गीर्भिर्द्युगदिन्द्र केशिभिः सुतावाꣳ आ विवासति २

अथ द्वितीया। रेभ ऋषिः। हे 'शक्र'! शत्रुहननसमर्थेन्द्र! 'यद्' यदा 'परावति' विप्रकृष्टे दूरे द्युलोकदेशे 'असि' विद्यसे। हे 'वृत्रहन्'! वृत्रस्य हन्तरिन्द्र! 'यद्' यदा वा 'अर्वावति' अर्वाचीने तस्मादधस्तात् स्थिते तदपेक्षया समीपे देशेऽन्तरिक्षे भवसि तस्मादपि। 'अतः' अस्माद्भूलोकाद्वा हे 'इन्द्र!' द्युगत्' गम्लृ, सृप्लृ, गतौ। क्विपि 'गमः क्वौ' इति अनुनासिकलोपः। तुक्। 'सुपां सुलुगिति' भिसो

लुक्। द्युलोकं प्रति गच्छद्भिः स्वभासा सर्वतो गच्छद्भिः 'केशिभिः' केशवद्भिः हरिभिरिव स्थिताभिः 'गीर्भिः' स्तुतिभिः 'त्वा' त्वां 'सुतवान्' अभिषुतसोमवान् यजमानः 'आविवासति' आत्मीयं यज्ञं प्रति आगमयति। त्वामेतैः स्तोत्रैः परिचरति वा॥ २॥

२ १ २ ३१ २र३ १२ ३ २ ३१ २र

अभि वो वीरमन्धसो मदेषु गाय गिरा महा विचेतसम्

२३ २ ३ १२ ३ २३ २३ १२

इन्द्रं नाम श्रुत्यꣳ शाकिनं वचो यथा॥ ३॥

अथ तृतीया। वत्स ऋषिः। इयं पिपीलिकमध्या बृहतीति बह्वृचाः आद्यन्त्यौ पादौ त्रयोदशाक्षरौ, मध्यमोऽष्टाक्षर इति त्रिपदा। हे उद्गात्रादयः! 'वः' यूयम् अथवा हे यजमानाः! वो युष्माकं 'हिताय' 'अन्धसः' सोमस्य 'मदेषु' उत्पाद्यमानेषु सत्सु 'वीरं' शत्रूणाम् ईरयितारम्। 'नाम' शत्रूणां नामकम्। 'विचेतसं' विशिष्टप्रज्ञं 'श्रुत्यं' सर्वत्र श्रोतव्यं स्तुत्यम्। 'शाकिनं' शक्तिमन्तम् ईदृशम् 'इन्द्रम्' 'महा' महत्या 'गिरा' स्तुत्या 'वचो' वाचो युष्मदीया 'यथा' येन प्रकारेण प्रवर्त्तते गायत्र्या त्रिष्टुभा वा तथा 'गाय' गायत स्तुतिं कुरुत॥ ३॥

१ २ ३ १ २ ३२ ३ १ २ ३ १ ३

इन्द्र त्रिधातु शरणं त्रिवरूथꣳ स्वस्तये।

३ १२ ३ १२ ३ १ २ ३ १२ ३ १ २

छर्दिर्यच्छ मघवद्भ्यश्च मह्यं च यावया दिद्युमेभ्यः॥४॥

अथ चतुर्थी। शंयुः ऋषिः। हे 'इन्द्र!' 'त्रिधातु' त्रिप्रकारं त्रिभूमिकम्। 'त्रिवरूथं' त्रयाणां शीतातपवर्षाणां

वारकम्। 'स्वस्तये' अविनाशाय 'छर्दिः' छर्दिमत् आच्छादनयुक्तम्। एवं गुणविशिष्टं 'शरणं' गृहम्। 'मघवद्भ्यश्च' मघं हविर्लक्षणं धनं तद्वद्भ्यश्चास्मदीयेभ्यो यजमानेभ्यः 'मह्यं' भरद्वाजाय 'च' 'प्रयच्छ देहि। अपिच। 'एभ्यः' सकाशात् 'दिद्युं' शत्रुप्रेरितं द्योतमान मायुधं 'यवय' पृथक्कुरु॥ ४॥

१ २ ३ २ ३ १ २र १ २
आयन्त इव सूर्य्यं विश्वेदिन्द्रस्य भक्षत। वसू-
३ १ २र ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २र
नि जातो जनिमान्योजसा प्रति भागं न दीधिम:॥५

अथ पञ्चमी। नृमेध ऋषिः। हे अस्मदीया जनाः! 'आयन्त इव सूर्य्यं' यथा समाश्रिता रश्मयः 'सूर्य्यं' भजन्ते तथा 'इन्द्रस्य' विश्वेत्' विश्वान्येव धनानि 'भक्षत' भजत। स च यानि 'वसूनि' धनानि 'जाते' उत्पन्ने 'जनिमानि' जायमाने जनिष्यमाणे च 'ओजसा' बलेन करोति अतो 'भागं न' पित्र्यं भागमिव तानि धनानि 'प्रतिदीधिमः' प्रतिधारयेमेति यद्वा। 'आयन्त इव सूर्य्यं' यथा समाश्रिता रश्मयः सूर्य्यमुपतिष्ठन्ते तथा 'इन्द्रस्य' 'विश्वा' विश्वानि धनानि विभक्तुमिच्छन्तः समाश्रिता मरुतः इन्द्रमुपतिष्ठत इति शेषः। उपस्थाय च मरुतो 'वसूनि' उदकलक्षणानि धनानि 'जाते' जायमानाय 'जनिमानि' जनिष्यमाणाय मनुष्याय 'ओजसा' बलेन 'भक्षत' विभजन्ते। तत्र चास्माकं यो भागः तं 'भागं' नेति सम्प्रत्यर्थे प्रतीत्येषः अनु इत्येतस्य स्थाने। 'अनुदीधिमः' वयमनुध्यायाम। तथाच यास्कः (नै०६,८) 'समाश्रिताः सूर्य्यमुपतिष्ठन्तेऽपि वोपमार्थे स्यात्

सूर्य्यमिवेन्द्र मुपतिष्ठन्त इति सर्वाणीन्द्रस्य धनानि विभज्य-माना: स यथा धनानि विभजति जाते जनिष्यमाणे च तं वयं भागमनुध्यायामौजसा बलेनेति ॥

"जनिमानि" "जनिमानः" इति च पाठौ ॥ ५ ॥

२ ३ १ २ ३ १ २र ३ १ २
न सीमदेव आप तदिषं दीर्घायो मर्त्यः ।
१ २ ३ ३ १ २र ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
एतग्वा चिद्य एतशो युयोजत इन्द्रो हरी युयोजते ॥६

अथ षष्ठी । पुरुहन्मा ऋषिः । हे 'दीर्घायो !' नित्येन्द्र ! सः 'अदेवः' इन्द्राख्यदेवरहितः 'मर्त्यः मरणधर्मा मनुष्यः 'सीं' सर्वं 'इषम्' तत्प्रसिद्धम् अन्नं 'नाप' न प्राप्नोति । 'यो मर्त्यः' अस्येन्द्रस्य 'एतग्वाचित्' एतवर्णौ विवाश्वौ भवतोऽभिमतदेशगम-नाय 'एतशः' एतशौ अश्वौ 'युयोजते' योजयति रथे, यज्ञं गन्तुम् । यश्चेन्द्रो हरी युजोजते न स्तौति स न प्राप्नोतीति समन्वयः ।

"आप तत्" "आपत्" इति च पाठौ । "एतशः" "एतशा" इति पाठौ ॥ ६ ॥

२ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
आ नो विश्वासु हव्यमिन्द्रꣳ समत्सु भूषत ।
२ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
उप ब्रह्माणि सवनानि वृत्रहन् परमज्या ऋचीषम ७

अथ सप्तमी । नृमेधपुरुमेधावृषी । हे स्तोतारः ! 'विश्वासु' सर्वासु समत्सु असुरयुद्धेषु 'हव्यं' सर्वैर्देवैरात्मरक्षार्थमाह्वातव्यम् । एतादृशम् 'इन्द्रम्' उद्दिश्य 'नः' अस्माकं यज्ञे 'ब्रह्माणि' स्तोत्राणि हवीरूपाण्यन्नानि वा 'उपभूषत' अलङ्कुरुत प्रेरयत ।

हे 'वृत्रहन्' ! वृत्रस्यासुरस्य पापस्य वा हन्तः ! परमज्याः' युद्धेषु शत्रुहननार्थं परमा अविनश्वरी ज्या मौर्वी यस्य तथोक्तः। यद्वा, परमान् बलेन प्रकृष्टान् शत्रून् जीनाति हिनस्तीति परमज्याः हे 'ऋचीषम' ! स्तुतिभिरभिमुखीकरणीयेन्द्र ! एतादृशस्त्वं सवनानि प्रातःसवनादीनि त्रीणि 'ब्रह्माणि' स्तोत्राणि च 'उपभूषत' अलङ्कुरुत ।

"भूषतः" "भूषतु" इति पाठौ। "वृत्रहन्" "वृत्रहा" इति च ॥ ७ ॥

१ २र ३ २उ ३ १ २ ३ २

तवेदिन्द्रावमं वसु त्वं पुष्यसि मध्यमम् ।

३ २ २र ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २

सत्रा विश्वस्य परमस्य राजसि न किष्ट्वा गोषु वृण्वते॥८

अथ अष्टमी। वसिष्ठ ऋषिः। हे 'इन्द्र' ! 'अवमम्' अधमं त्रपु सीसादिकं 'वसु' धनम्। यद्वा। भौमं वसु अवमं 'तवेत्' तवैव। 'त्वं' त्वमेव 'मध्यमं वसु रजतहिरण्यादिकम् आन्तरिक्षं वा 'पुष्यसि'। 'विश्वस्य' सर्वस्य परमस्योत्तमस्यापि रत्नादे र्दिव्यस्य वा वसुनो 'राजसि' ईशिषे 'सत्रा' सत्यमेव। अपिच। 'त्वा' त्वां 'गोषु' निमित्तेषु 'न किर्वृण्वते' कोऽपि न वारयन्ति ॥ ८ ॥

१ २र ३ १ २ ३ २ ३ २ ३ १२

क्वेयथ क्वेदसि पुरुत्रा चिद्धि ते मनः ।

१ २ ३ १ २ ३ १ २

अलर्षि युध्म खजकृत्पुरन्दर प्र गायत्रा अगासिषुः ॥९॥

अथ नवमी। मेधातिथिर्मेध्यातिथिश्च ऋषिः। हे 'इन्द्र !' 'क्व' कुत्र देशे 'इयथ' गतवानसि पुरा? 'क्वेत्' कुत्र वा 'असि' भवसि इदानीं वर्त्तसे 'पुरुत्राचिद्धि' बहुषु हि 'ते'

त्वदीयं 'मनः' सञ्चरति। हे 'युध्म' युद्धकुशल!। 'खज-कृत्' युद्धस्य कर्त्तः! हे 'पुरन्दर!' असुराणां पुरां दारयितः! हे इन्द्र! 'अलर्षि' आगच्छ। 'गायत्रा' गानकुशला अस्मदीयाः स्तोतारः 'प्रगासिषुः' प्रगायन्ति स्तुवन्ति। अलर्षीत्येतत् दाधर्त्यादौ निपात्यते ॥ ९ ॥

२ १ २   ३ १   २र   ३ २ ३   १ २
वयमेनमिदा ह्योऽपीपेमेह वज्रिणम्।
१ २   ३ १   २र   ३ २ ३ २   ३ १ २   ३ २
तस्मा उ अद्य सवने सुतं भरा नूनं भूषत श्रुते ॥१०॥

इति तृतीयप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे तृतीय-दशति।

अथ दशमी। कलिर्ऋषिः। 'वयं' यजमानाः 'एनं' वज्रिणं वज्रयुक्तमिन्द्रं 'इदा' इदानीम्। 'ह्यः' श्वः अतीतेऽह्नि। 'इह' अत्राहर्गणे 'अपीपेम' आप्याययाम सोमेन। 'तस्माउ' तस्मादेव 'अद्य' अत्र 'सवने' 'सुतम्' अभिषुतं सोमं 'भर' हर हे अध्वर्यो!। 'नूनम्' इदानीं श्रुते' सति 'आभूषत' अलङ्कुरुत ॥ १० ॥

इति सायणाचार्य्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने तृतीयाध्यायस्य चतुर्थः खण्डः।

अथ तृतीयप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे चतुर्थ-दशति।

१   २र   ३ २उ   ३ १ २ ३ १ २
यो राजा चर्षणीनां याता रथेभिरध्रिगुः।
१ २   ३ १   २र   ३   २ ३ १   २ ३ २   ३ २
विश्वासां तरुता पृतनानां ज्येष्ठं यो वृत्रहा गृणे ॥१

अथ पञ्चमे खण्डे—सैषा प्रथमा। पुरुहन्मा ऋषिः। यः इन्द्रः चर्षणीनां मनुष्याणां राजा स्वामी रथैर्याता गन्ता। 'च अध्रिगुः' अधृतगमनोऽन्यैः। 'विश्वासां' सर्वासां 'पृतनानां' सेनानां 'तरुता' तारकः। यश्च 'ज्येष्ठः' गुणैर्गरीयान्। 'यः' च 'वृत्रहा' वृत्रं हतवान्। तं 'ज्येष्ठं' सर्वैरतिशयेन प्रशस्यम् अधिकं वृद्धं वा महाभागमिन्द्रं 'गृणे' स्तौमि॥ १॥

१ २　३ १ २　३ १ २　३　१ २
यत इन्द्र भयामहे ततो नो अभयं कृधि।
१ २　३ २उ　३ १ २　३ २ ३ २उ　३　१　२र
मघवं छग्धि तव तन्न ऊतये वि द्विषो वि मृधो जहि २

अथ द्वितीया। भर्गऋषिः। हे 'इन्द्र!' 'यतः' हिंसकात् 'भयामहे' वयं 'ततः' 'नः' अस्मभ्यम् 'अभयं' 'कृधि' कुरु। हे 'मघवन्!' 'शग्धि' शक्तो भवसि 'नः' अस्मभ्यमभयं कर्त्तुम्। 'तव' 'ऊतये' रक्षणाय 'विजहि' 'द्विषः' अस्मद्द्वेष्टॄन्। 'मृधः' अस्मद्धिंसकान् 'वि जहि'॥ २॥

१　२　　३ १　　　२र　३ १ २
वास्तोष्पते ध्रुवा स्थूणाꣳसत्रꣳ सोम्यानाम्।
३ २ ३ २ ३ १　२र　३　२ ३ १ २ ३　१ २
द्रप्सः पुरां भेत्ता शश्वतीनामिन्द्रो मुनीनाꣳ सखा॥३

अथ तृतीया। इरिमिठिर्ऋषिः। हे 'वास्तोष्पते'! गृहपते! 'स्थूणा' गृहाधारभूतस्तम्भः 'ध्रुवा' स्थिरा भवतु। 'सोम्यानां' सोमार्हाणां सोमसम्पादिनां वास्माकम् 'अंसत्रम्' अंसत्राणम् अंसोपलक्षितस्य कृत्स्नस्य शरीरस्य त्रायकं बलं भवतु। अपिच, 'द्रप्सः' द्रवणशीलः सोमः तद्वान् अर्श आदित्वादच्प्रत्ययः। 'शश्वतीनां' बह्वीनां 'पुराम्' असुरपुरीणां

'भेत्ता' विदारयिता एवम्भूतः 'इन्द्रः' 'मुनीनाम्' ऋषीणाम-स्माकं 'सखा' मित्रभूतो भवतु ॥ ३ ॥

२ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
बण्महाँ असि सूर्य्य बड़ादित्य महाँ असि ।
३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
महस्ते सतो महिमा पनिष्टम मह्ना देव महाँ असि ४

अथ चतुर्थी। जमदग्निर्ऋषिः। अत्र शौनकः, बण्महा-मिति दृष्ट्वार्कमुपतिष्ठेदृचौ जपन्। वदन्नप्यनृतां वाणीं नानृ-तेन स लिप्यते' इति। हे 'सूर्य्य' ! प्रेरकेन्द्र ! त्वं 'महान्' तेजसाधिकः 'असि'। 'बट्' सत्यम्। नैतन्मिथ्येत्यर्थः। हे 'आदित्य !' अदितेः पुत्र ! त्वं 'महान्' बलेनाप्यधिकः 'असि' 'बट्' सत्यमेव। 'महो' महतः 'सतो' भवतः 'ते' तव 'महिमा' महत्वं 'पनिष्टम' पनस्यते स्तोतृभिः स्तूयते। हे 'देव !' द्योतनादिगुणयुक्त ! सूर्य्य ! त्वं 'मह्ना' महत्वेन वीर्य्ये-णाप्यधिकः 'असि' भवसि न संशय इत्यर्थः।
"पनिष्टम" "पनस्यते" इति "मह्ना" "अह्ना" इति च पाठौ ॥४

३ २ ३ १ २ ३ २उ ३ १ २ ३ १ २
अश्वी रथी सुरूप इद्गोमाँ यदिन्द्र ते सखा ।
३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २र
श्वात्रभाजा वयसा सचते सदा चन्द्रैर्याति सभामुप ५

अथ पञ्चमी। देवातिथिर्ऋषिः। हे 'इन्द्र' ! 'ते' तव 'सखा' मित्रभूतः पुरुषः अश्वादिगुणविशिष्ट एव भवति इच्छब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते 'अश्वी इत्' बहुभिरश्वैरुपेत एव भवति न कदाचिदश्वैर्वियुज्यते। 'रथी' रथवान् एव स भवति। 'सुरूपः' शोभनरूपः शोभनावयव एव स भवति। 'गोमा-

नित्' बह्वीभिर्गोभिर्युक्त एव स भवति न कदाचिदेतैर्वियुज्यत इत्यर्थः। अपिच, 'ख्यात्रभाजा' ख्यात्रमिति धननाम आश्रत- नीयं शीघ्रं प्राप्तव्यं शोभनं धनं सम्भजते ईदृग्धनसंयुक्तेन 'वयसा' अन्ननामैतत्। अन्नेन स सदा सर्वदा 'सचते' समवैति सङ्गच्छते। अतएव 'चन्द्रैः' सर्वेषामाह्लादकैः स्तोत्रैर्युक्तः सन् 'सभां' जनसंसदम् 'उपयाति' उपगच्छति ॥ ५ ॥

१ २र ३ २ ३ १ २र ३ २ १ २
यद्याव इन्द्र ते शतꣳ शतं भूमीरुत स्युः। न त्वा
३ २ ३ २ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
वज्रिन्त्सहस्रꣳ सूर्या अनु न जातमष्ट रोदसी ॥६॥

अथ षष्ठी। पुरुहन्मा ऋषिः। हे 'इन्द्र'! 'ते' तव प्रति- मानार्थं 'यद्' यदि 'द्यावः' द्युलोकाः 'शतं' शतसंख्याकाः स्युः तथापि नाप्नुवन्ति। 'उत' अपिच 'भूमी' भूम्यः ते तव मूर्त्तिप्रतिबिम्बाय शतं स्युः तथापि नाप्नुवन्ति। हे 'वज्रिन्'! 'त्वा' त्वां 'सहस्रम्' अगणिता अपि सूर्याः नानुभवन्ति न प्रकाशयन्तीत्यर्थः न तत्र सूर्यो भातीति श्रुतेः किं बहुना 'जातम्' पूर्वमुत्पन्नं किञ्चिदपि 'न अष्ट' नाश्नुते। तथा 'रोदसी' 'द्यावापृथिव्यौ' नाश्नुवाते त्वं सर्वेभ्योऽतिरिच्यत इत्यर्थः 'ज्यायान् पृथिव्या ज्यायानन्तरिक्षाज्ज्यायान् दिवो ज्यायानेभ्यो लोकेभ्यः' इति श्रुतेः ॥ ६ ॥

१ २ ३ २उ ३ २ ३क २र ३ २ ३ १ २
यदिन्द्र प्रागपागुदङ्न्यग्वा हूयसे नृभिः।

१ २ ३ १ २र ३ २ ३ १ २ ३ १ २
सिमा पुरू नृषूतो अस्यानवेऽसि प्रशर्ध तुर्वशे ॥७॥

अथ सप्तमी। देवातिथिर्ऋषिः। हे ‘इन्द्र’! ‘यद्’ यदि ‘प्राक्’ प्राच्यां दिशि वर्त्तमानैः सप्तम्यन्ताद्दिक्शब्दाद्विहितस्य अस्तातिरञ्चेर्लुगिति लुक्। यदि वा ‘अपाक्’ प्रतीच्यां दिशि वर्त्तमानैः यदि वा ‘उदक्’ उदीच्यां दिशि वर्त्तमानैः। यद्वा ‘न्यक्’ नीच्यां दिशि अधस्ताद्वर्त्तमानैः न्यधीचेति नेः प्रकृतिस्वरत्वम्। उदात्तस्वरितयोर्यण इति परस्यानुदात्तस्य स्वरितत्वम्। एवंभूतैः ‘नृभिः’ स्तोतृभिस्त्वं ‘ह्वयसे’ स्वस्वकार्य्याया ह्वयसे हे सिम! श्रेष्ठेन्द्र! ‘सिम इति वै श्रेष्ठमाचक्षत’ इति वाजसनेयकम्। यद्यप्येवं बहुभिराह्वयसे तथापि ‘आनवे’ अनुर्नाम राजा तस्य पुत्रे राजर्षौ ‘पुरु’ बहुलं ‘नृषूतः’ नृभिस्त्वदीयैः स्तोतृभिः प्रेरितः ‘असि’ भवसि। राज्ञे हितकरणे त्वां स्तोतारः प्रेरयन्तीत्यर्थः षू प्रेरणे। अस्मात्कर्मणि निष्ठा। तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम्। अपि च हे ‘प्रशर्द्ध’! प्रकर्षेण शर्द्धयितरभिभवितरिन्द्र! ‘तुर्वशे’ एतन्नाम्नि च राजनि ‘नृषूतः’ नृभिः प्रेरितो भवसि॥ ७॥

१ २र ३ १ २र ३ १
कस्तमिन्द्र त्वा वसवा मर्त्यो दधर्षति। श्रद्धा हि
२र ३ १ २ ३ २ ३ १ २र
ते मघवन् पार्य्ये दिवि वाजी वाजꣳ सिषासति॥८॥

अथ अष्टमी। वशिष्ठ ऋषिः। हे ‘वसो’! वासक! व्यापक! वा, हे ‘इन्द्र’! तं प्रसिद्धं ‘त्वा’ त्वां ‘कः’ मर्त्यः ‘आदधर्षति आधर्षयेत्। हे ‘मघवन्’! ‘ते’ त्वदर्थं यः ‘श्रद्धा’ श्रद्धया युक्तः सन् ‘वाजी’ हविष्मान् यजमानो भवेत्। ‘पार्य्ये दिवि’ सौत्येऽहनि सः ‘वाजं’ हविर्लक्षणमन्नं ‘सिषासति’ दातुमिच्छति॥ ८॥

१ २ ३ २ ३ १ २र ३ १ २ ३ १
इन्द्राग्नी अपादियं पूर्वागात्पद्वतीभ्यः। हित्वा
२र ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २
शिरो जिह्वया रारपच्चरत्त्रिंशत्पदा न्यक्रमीत् ॥९

अथ नवमी। भरद्वाज ऋषिः। हे 'इन्द्राग्नी! 'अपात्' पादरहिता 'इयम्' उषाः 'पद्वतीभ्यः' पादयुक्ताभ्यः 'सुप्ताभ्यः' प्रजाभ्यः 'पूर्वा' प्रथमभाविनी सती 'आगाद्' आगच्छति। तथा प्राणिनां 'शिरो' 'हित्वा' त्यक्त्वा स्वयमशिरस्कापि 'जिह्वया' प्राणिस्थया तदीयेन वागिन्द्रियेण 'रारपत्' भृशं शब्दं कुर्वती 'चरत्' एवं चरन्ती उषाः 'त्रिंशत्पदानि' अवयवभूतान् त्रिंशन्मुहूर्त्तान् 'न्यक्रमीत्' एकेन दिवसेनातिक्रामति एतच्च युवयोः कर्मेति स्तुतिः,

"हित्वा शिरो" "हित्वी शिरो" इति पाठौ। "रारपत्" "वावदद्" इति च ॥ ९ ॥

२ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ १
इन्द्र नेदीय एदिहि मितमेधाभिरूतिभिः। आ
२ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ ३ १ २
शन्तम शन्तमाभिरभिष्टिभिरा स्वापे स्वापिभिः १०

इति तृतीयप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे चतुर्थ-दशति।

अथ दशमी। बालखिल्या ऋषयः। हे 'इन्द्र!' 'नेदीयः' 'अन्तिकतममस्माकं यज्ञस्थानम् 'एदिहि' आगच्छैव। काभिः साकमिति? उच्यते। 'मितमेधाभिः' परिमितप्रज्ञाभिः 'ऊतिभिः' रक्षाभिः। यद्वा। निर्मितयज्ञाभिर्मरुद्भिः सह।

हे 'शन्तम!' सुखतम! 'शन्तमाभिः' सुखतमाभिः 'अभिष्टिभिः' प्राप्तिभिः अभिमताभिर्वा आगच्छेति शेषः उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः तथा हे 'स्वापे'! अस्माकं बन्धुभूत! सुखस्य आपयितर्वा। 'स्वापिभिः' बन्धुभूताभिः सुखस्य प्रापयित्रीभिः 'अभिष्टिभिः' आगच्छेति शेषः ॥ १० ॥

इति सायणाचार्य्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने तृतीयस्याध्यायस्य पञ्चमः खण्डः ८०

अथ तृतीयप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे पञ्चम-दशति।

३ २ ३ १ २ ३ २ २ ३ २ ३ १ २ ३ १
इन्द्र ऊती वो अजरं प्रहेतारमप्रहितम्। आशुं

८१

२र ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
जेतारꣳ हेतारꣳ रथीतममतूर्तं तुग्रियावृधम् ॥ १ ॥

अथ षष्ठे खण्डे—सैषा प्रथमा। नृमेध ऋषिः। हे अस्मदीया जनाः! 'वो' यूयम् 'अजरं' जरारहितं 'प्रहेतारं' शत्रूणां प्रेरकम् 'अप्रहितं' केनाप्यप्रेषितम् 'आशुं' वेगवन्तं 'जेतारं' शत्रूणाम्। 'हेतारं' गन्तारम्। 'रथीतमं' रथिनां श्रेष्ठम् 'अतूर्त्तं' केनाप्यहिंसितम्। 'तुग्रियावृधं' उदकस्य वर्धयितारमिन्द्रम् 'ऊती' ऊत्यै रक्षणाय 'इतः' कुरुत पुरस्कुरुतेति यावत् ॥ १ ॥

१ २र ३ १ २ ३ २उ ३ १ २र
मो षु त्वा वाघतश्च नारे अस्मन्नि रीरमन्।

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २र
आरात्ताद्वा सधमादं न आ गहीह वा सन्नुप श्रुधि ॥ २

अथ द्वितीया। वसिष्ठ ऋषिः। हे इन्द्र! 'त्वा' त्वां 'वाघतश्चन' यजमाना अपि 'अस्मद्' अस्मत्तः 'आरे' दूरे 'मो निरीरमन्' नितरां मा रमयन्तु। अतस्त्वम् 'आरात्ताद्वा' दूरेऽपि वर्त्तमानः 'नः' अस्मदीयं 'सधमादं' यज्ञम् 'आगहि' आगच्छ। 'इह वा' अत्रापि वा 'सन्' विद्यमानः 'उपश्रुधि' अस्मदीयं स्तोत्रम् उपशृणु।

"आरात्तकद्वा" "आरात्ताच्चित्" इति च पाठौ॥ २॥

३ १ २   ३ २ ३ २ ३ १ २   ३ १ २
सुनोत सोमपाव्ने सोममिन्द्राय वज्रिणे।
१ २   ३ १ २र   ३ २उ ३ १   २र ३ १ २र
पचता पक्तीरवसे कृणुध्वमित्पृणन्नित्पृणते मयः॥३

अथ तृतीया। वसिष्ठ ऋषिः। हे मदीयाः पुरुषाः! 'वज्रिणे' वज्रवते 'सोमपाव्ने' सोमस्य पात्रे 'इन्द्राय' 'सोमं' 'सुनोत' अभिषुणुत। 'अवसे' इन्द्रन्तर्पयितुं 'पक्तीः' पक्तव्यान् पुरोडाशादीन् पचति च। 'कृणुध्वमित्' इन्द्रप्रियकराणि कर्माणि च कुरुतैव। इन्द्रो हि 'मयः' सुखं 'पृणन्नित्' यजमानाय प्रयच्छन्नेव 'पृणते' हवींषीति शेषः॥ ३॥

१ २ ३ १   २र ३ २ ३ १ २   ३ २
यः सत्राहा विचर्षणिरिन्द्रं तꣳ हूमहे वयम्।
१ २   ३ १ २ ३ १ २   ३ २
सहस्रमन्यो तुविनृम्ण सत्पते भवा समत्सु नो वृधे॥४

अथ चतुर्थी। शंयुः ऋषिः। यः इन्द्रः 'सत्राहा' महतां शत्रूणां हन्ता। 'विचर्षणिः' विशेषेण सर्वस्य द्रष्टा तमिन्द्रं वयं 'हूमहे' स्तुतिपदैराह्वयामः उत्तरार्द्धः प्रत्यक्षकृतः

हे 'सहस्रमन्यो!' बहुविधं शत्रुनाशार्थं सहस्रसङ्ख्यककोपयुक्त! यद्वा। मन्युः क्रतुः, सहस्रसङ्ख्याकैः क्रतुभिः पूज्येन्द्र! हे 'तुविनृम्ण!' बहुधन! 'सत्पते'! सतां पालयितरिन्द्र! 'समत्सु' सङ्ग्रामेषु 'नः' अस्माकं 'वृधे' वर्द्धनाय 'भव'।

"सहस्रमन्यो" "सहस्रमुष्क" इति च पाठौ॥ ४॥

१ २ ३ २३ १ २ १
शचीभिर्नः शचीवसू दिवा नक्तं दिशस्यतम्। मा
२ ३ १ २र ३ २ ३ २उ ३ २ ३ २ ३ २
वाᳬ रातिरुप दसत्कदा चनास्मद्रातिः कदा चन॥५

अथ पञ्चमी। परुच्छेप ऋषिः। अश्विद्वयदेवता। हे 'शचीवसू'! शचीति कर्मनाम अस्मदनुष्ठितज्योतिष्टोमादिकर्मधनौ! युवां 'शचीभिः' अस्मदीयैः कर्मभिर्यागादिभिर्निमित्तभूतैः 'दिवानक्तम्' अहनि रात्रौ च 'दिशस्यतं' विहजतम् अभिमतं दत्तमित्यर्थः। दाश्र दाने इत्यस्येदं छान्दसं रूपम्। यद्वा दशस्यतिर्दानार्थः कण्ड्वादिषु द्रष्टव्यः। 'वां' युवयोः 'रातिः' दानं 'कदाचन' सर्वदा यागकालेऽपि अयागकालेऽपि 'मोपदसत्' मोपक्षीणं भूत् दसु उपक्षये। लुङि पुषादिद्युतादीति च्लेरङ्। न केवलं युष्मदीयम्, अपितु 'अस्मद्' अस्माकमपि 'राति' दानं हविरादिप्रदानं सर्वविषयं दानं वा, अर्थिभ्यः 'कदाचन' सर्वावस्थायामपि 'मोपदसत्' उपक्षीणं माभूत् सर्वदा वर्त्ततान्। अहमपि सर्वदा युष्मानुद्दिश्य दद्याम्। युवामपि मदभिमतं सर्वदा दत्तमित्यर्थः।

"दिशस्यतं" "दशस्यतम्" इति च पाठौ॥ ५॥

३ २ ३ १ २ ३ १२ ३ १ २ ३ १ २
यदा कदा च मीढुषे स्तोता जरेत मर्त्यः।

१ २र ३ १ २ ३ २ ३२ ३ २ १ १ २
आदिद्वन्देत वरुणं विपा गिरा धर्त्तारं विव्रतानाम्॥ ६

अथ षष्ठी। वामदेव ऋषिः। 'यदा कदा च' यस्मिन् काले 'मीढुषे' सेक्त्रे हविःप्रदात्रे यजमानाय तस्य यागार्थं 'मर्त्यो' मरणधर्म्मा 'स्तोता' स्तुतिकर्त्तोद्गाता 'जरेत' स्तूयात्। 'आदित्' अनन्तरमेव तस्मिन्काले इत्यर्थः। 'वरुणं' पापस्य वारकं 'विव्रतानां' विविधानां कर्म्मणां 'धर्त्तारं' धारकं वरुणनामानं देवं 'विपा' विशेषेण रक्षिकया 'गिरा' स्तुत्या 'वन्देत' स्तूयात्। यदा यजमानार्थमुद्गाता स्तौति तदा वरुणमेव स्तौतीत्यर्थः। अथवा 'मीढुषे' अभिमतवर्षिणे वरुणाय तत् प्रीतये 'यदा कदा च' यस्मिन् कस्मिंश्चित् काले स्तुत्यर्हे 'मर्त्यः' स्तोतोद्गाता 'जरेत' स्तूयात्। 'आदिदनन्तरमेव' यजमानोऽपि उक्तलक्षणं स्वयमपि 'विपा गिरा' 'वन्देत' नमस्कुर्य्यात् स्तूयाद्वा ॥ ६ ॥

३ १ २र ३ २ ३ १ २ १
पाहि गा अन्धसो मद इन्द्राय मेध्यातिथे। यः

२र ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
संमिश्लो हर्य्योर्यो हिरण्यय इन्द्रो वज्री हिरण्ययः॥७

अथ सप्तमी। मेध्यातिथि ऋषिः। इन्द्रायेति चतुर्थ्येकवचनमिदं सम्बुद्ध्येकवचनस्य स्थाने द्रष्टव्यम्। हे 'इन्द्र'! 'मेध्यातिथे'! मेधो यज्ञं तस्मिन् भवो मेध्यः मेध्यश्चासौ अतिथिश्चेति मेध्यातिथिः, तस्य सम्बोधनं हे मेध्यातिथे! यज्ञे भव अतिथिभूत इन्द्र! 'अन्धसः' पीतस्य सोमस्य 'मदे' सति त्वमस्मदीयाः 'प्रजाः' 'पाहि' रक्ष। 'यः' इन्द्रः 'हर्य्योः'

श्वयोः 'संमिश्लः' स्वरथे संमिश्रयिता यश्च 'इन्द्रो वज्री हिर-ण्ययः' हितरमणीयः यस्य रथो हिरण्मयो हिरण्मयः ।

"हर्य्योर्यो हिरण्यय इन्द्रो वज्री हिरण्ययः" इति छन्दोगाः । "हर्योर्यः सुते सचा वज्री रथो हिरण्ययः" इति वह्वृचाः ॥ ७ ॥

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ २ २र ३ १
उभयꣳ शृणवच्च न इन्द्रो अर्वागिदं वचः । सत्रा-
२ ३ २ ३ १ २ ३ १ २र ३ १ २
च्या मघवान्त्सोमपीतये धिया शविष्ठ आ गमत् ॥८

अथ अष्टमी । भर्गऋषिः । 'उभयं' स्तोत्रात्मकं शस्त्रा-त्मकं चोभयविधम् 'इदं वचो' 'अर्वाग्' अस्मदभिमुखं 'इन्द्रः' 'शृणवत्' शृणोतु । श्रुत्वा च 'सत्राच्या' अस्माकं यज्ञं पूज-यन्त्या 'धिया' युक्तः सन् 'मघवान्' धनवानिन्द्रः 'शविष्ठः' अतिशयेन बलवान् 'सोमपीतये' सोमपानाय 'आगमत्' आगच्छतु ।

"मघवान्" "मघवा" इति च पाठौ ॥ ८ ॥

३ २ ३ १ २ ३ १२ ३ १ २
महे च न त्वाद्रिवः परा शुल्काय दीयसे ।
२ ३ १ २ ३ १ २र ३ २ ३ १ २
न सहस्राय नायुताय वज्रिवो न शताय शतामघ ॥९

अथ नवमी । अस्याः परस्याश्च मेधातिथिमेध्यातिथी ऋषी । हे 'अद्रिवः' वज्रवन्निन्द्र ! च नेति निपातद्वयसमु-दायो विभज्य योजनीयः 'महे च' महतेऽपि 'शुल्काय' मूल्याय नाहं त्वां 'परादीयसे' न विक्रीणामि ददातेरुत्तम-पुरुषस्य कर्त्तर्य्येव व्यत्ययेन रूपम् ।

"परा शुल्काय देयाम्" इति बह्वृचा आमनन्ति।

हे 'वज्रिवः!' वज्रहस्तेन्द्र! 'सहस्राय' सहस्रसङ्ख्याकाय धनाय 'च न' 'परादीयसे' 'अयुताय' दशसहस्राय शुल्काय न परादीयसे। हे 'शतामघ!' बहुधनेन्द्र! 'शताय' बहुनामैतत् अपरिमितताय धनाय च न परादीयसे न विक्रीणामि। उक्तसंख्याकाद्धनादपि त्वां न परित्यजामि। किन्तु बहुभिर्हविभिः परिचरामीत्यर्थः॥ ९॥

१ २ ३ २ ३ २उ ३ १ २ ३ १
वस्याꣳ इन्द्रासि मे पितुरुत भ्रातुरभुञ्जतः। माता
२ ३ १ २ ३ २ ३ १ २
च मे छदयथः समा वसो वसुत्वनाय राधसे॥१०॥

इति तृतीयप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे पञ्चम-दशतिः।

अथ दशमी। हे 'इन्द्र'! त्वं 'मे' मदीयात् 'पितुः' जनकादपि 'वस्याꣳ' वसीयान् वसुमत्तरोऽसि। 'उत' अपिच 'अभुञ्जतः' अपालयतो मम 'भ्रातुः' अपि त्वं वसीयानधिकोऽसि। हे 'वसो'! वासकेन्द्र! 'मे' मदीया 'माता च' त्वं च 'समासमौ' समानौ सन्तौ पुमान् स्त्रियेति पुंसः शेषः 'छदयथः' अर्चतिकर्मायं मां पूजितं कुरुथः। किमर्थम्? 'वसुत्वनाय' व्यापनाय 'राधसे' धनाय च उभयोर्लाभायेत्यर्थः॥१०॥

इति सायणाचार्य्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने तृतीयाध्यायस्य षष्ठः खण्डः।

इति तृतीयः प्रपाठकः समाप्तः।

अथ चतुर्थप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे प्रथम-दशति ।

३ १ २र ३ १ २ ३ १ २ १
इम इन्द्राय सुन्विरे सोमासो दध्याशिरः । ताᳪ
२र ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ २
आ मदाय वज्रहस्त पीतये हरिभ्यां याह्योक आ ॥१॥

अथ सप्तमे खण्डे—सैषा प्रथमा । वसिष्ठ ऋषिः । हे 'वज्रहस्त !' 'दध्याशिरः' दधिमिश्रणाः 'इमे' 'सोमासः' सोमाः 'इन्द्राय' तुभ्यं 'सुन्विरे' सुता बभूवुः । 'तान्' सोमान् 'मदाय' मदार्थं 'पीतये' पानाय 'ओको' यज्ञसदनम् 'आ' अभि 'हरिभ्याम्' अश्वाभ्याम् 'आयाहि' आगच्छ ॥ १ ॥

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
इम इन्द्र मदाय ते सोमाश्चिकित्र उक्थिनः ।
१ २ ३ १ २र ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
मधोः पपान उप नो गिरः शृणु रास्व स्तोत्राय गिर्वणः २

अथ द्वितीया । वामदेव ऋषिः । हे 'इन्द्र !' 'ते' तव मदाय 'मदार्थम् 'उक्थिनः' स्तोत्रयुक्ताः 'इमे' सोमाः 'चिकित्रे' ज्ञायन्ते दृश्यन्ते कित ज्ञाने । कर्मणि लिट् । इरयोरे इति रे इत्यादेशः कित्त्व । 'मधोः' मदकरस्य कर्मणि षष्ठी मदकर-सोमं 'पपानः' अत्यर्थं पिबन् अस्माकं 'गिरः' स्तोत्ररूपा वाचः 'उपशृणु' सम्यक् शृणु । 'गिर्वणो' गीर्भिर्वननीय ! हे 'इन्द्र !' स्तोत्राय स्तोत्रकर्त्रे मह्यं 'रास्व' अभीष्टं देहि ॥ २ ॥

१ २ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
आ त्वा३द्य सवर्दुघाᳪ हुवे गायत्रवेपसम् ।
१ २ ३ २ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
इन्द्र धेनुᳪ सुदुघामन्यामिषमुरुधारामरं कृतम्॥३

अथ तृतीया। मेधातिथिमेध्यातिथी ऋषी। एके विश्वामित्र इत्याहुः। अनयेन्द्रं धेनुरूपेण वृष्टिरूपेण च निरूपयन् स्तौति। 'अद्य' इदानीं 'धेनुं' धेनुरूपमिन्द्रं 'तु' क्षिप्रं 'आहुवे' आह्वये। कीदृशीं धेनुम्? 'सबर्दुघां पयसोदोग्ध्रीं 'गायत्रवेपसं प्रशस्यवेगाम्। 'सुदुघां' सुखेन दोग्धुं शक्याम्। 'अन्यां' उक्तविलक्षणाम् 'उरुधारां' बहूदकधाराम् 'इषम्' एषणीयां वृष्टिं लिङ्गव्यत्ययः एतद्रूपेण वर्त्तमानम्। 'अरङ्कृतं' अलङ्कर्त्तारं पर्याप्तकारिणं वेन्द्रं चाह्वये॥ ३॥

१ २ ३२३ १२३ १२ ३१२ १
न त्वा बृहन्तो अद्रयो वरन्त इन्द्र वीड़वः। यच्छि-
२र ३१ २र३२३२३१ २र
क्षसि स्तुवते मावते वसु न किष्टदा मिनाति ते॥४॥

अथ चतुर्थी। नोधा ऋषिः। हे इन्द्र! 'बृहन्तो' बलेन महान्तः अतएव 'वीड़वः'। 'यच्छिक्षसि' 'स्तुवते' 'मावते' सर्वतो दृढ़ा अपि 'अद्रयः' पर्वताः 'त्वा' त्वां 'न वरन्ते' बलेन न निवारयन्ति। अनिवारणमेवोत्तरार्द्धेन विवृणोति—'स्तुवते' त्वद्विषयं, स्तोत्रं कुर्वते 'मावते' मत्सदृशाय मादृशाय स्तोत्रे यद् 'वसु' धनं 'शिक्षसि' ददासि। ते तव तदेतद्धनं 'नकि' न कश्चित् 'आ मिनाति' आभिमुख्येन हिनस्ति। मीञ्हिंसायाम्। मीनातेर्निगमे (७,३,८१) इति ह्रस्वः। मावते। युष्मदस्मदोः सादृश्ये मतुब्वाच्य (५,१,६१) इति मतुप्।

"शिक्षसि" "दित्ससि" इति च पाठौ॥ ४॥

१ २ ३२उ ३ १२३ १ २र
क ईं वेद सुते सचा पिबन्तं कद्वयो दधे।

३ १ २र ३ १ २र ३ २ ३ १ २
अयं यः पुरो विभिनत्त्योजसा मन्दानः शिप्र्यन्धसः ॥५॥

अथ पञ्चमी। मेधातिथिर्ऋषिः। 'सुते' अभिषुते सोमे 'सचा' ऋत्विग्भिः सह सोमं 'पिबन्तम्' एनमिन्द्रं 'कोवेद' वेत्ति न कोऽपि वेत्तीत्यर्थः। 'कः' किंवा 'वयः' अन्नं 'दधे' धारयति। 'योऽयम्' इन्द्रः 'शिप्री' हनुमान् 'अन्धसः' सोमेन 'मन्दानः' मन्दमानः 'ओजसा' बलेन 'पुरो विभिनत्ति' ॥ ५ ॥

१ २ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
यदिन्द्र शासो अव्रतं च्यावया सदसस्परि।

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २
अस्माकमꣳशुं मघवन् पुरुस्पृहं वसव्ये अधि बर्हय ६

अथ षष्ठी। अस्याः परस्याश्च वामदेव ऋषिः। हे 'इन्द्र'! 'यद्' यस्मात् कारणात् 'शासः' शिक्षणीयानां यज्ञविरोधिनां शिक्षकस्त्वं तस्मात् कारणात् 'सदसः' अस्मद्-यागगृहस्य 'परि' परितो वर्त्तमानम् 'अव्रतम्' अकर्माणं यागविरोधिनमित्यर्थः। 'च्यावय' दूरं निःसारय। अपिच— हे 'मघवन्!' धनवन्निन्द्र! 'पुरुस्पृहं' बहुभिः स्पृहणीयम् 'अस्माकम्' अस्मदीयम् 'अंशुं' सोमं 'वसव्ये' वस्तव्ये निवा-सयोग्ये स्थाने 'अधि बर्हय' अधिकं वर्द्धय। यज्ञगृहे याग-विरोधिनो राक्षसादीन्निःसार्य्य सोमं प्रवर्द्धयेत्यर्थः ॥ ६ ॥

१ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
त्वष्टा नो दैव्यं वचः पर्जन्यो ब्रह्मणस्पतिः।

३ १ २र ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
पुत्रैर्भ्रातृभिरदितिर्नु पातु नो दुष्टरं त्रामणं वचः॥७

अथ सप्तमी। 'त्वष्टा' एतत्संज्ञको रूपाभिमानी देवः 'नः' अस्मदीयं 'वचः' पातु। 'ब्रह्मणस्पतिः एतत्संज्ञको मन्त्राभिमानी देवः अस्मदीयं वचः पातु। किञ्च। 'अदितिर्नु' अखण्डनीया अदीना वा एतन्नाम्नी देवमाता च 'पुत्रैर्भ्रातृभिः' स्वकीयैः सहिता 'नः' अस्माकं सम्बन्धि 'दुस्तरं' कर्म विरोधिभिस्तरीतुमशक्यं 'त्रामणं' रक्षणीयं 'वचः' पातु॥ ७॥

३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
कदा चन स्तरीरसि नेन्द्र सश्चसि दाशुषे।
२ ३ १ २र २ ३ २उ ३ १ २ ३ १ २
उपोपेन्नु मघवन् भूय इन्नु ते दानं देवस्य पृच्यते॥८॥

अथ अष्टमी। बालखिल्या ऋषयः। हे 'इन्द्र!' त्वं 'कदाचन' कदाचिदपि 'स्तरीः' हिंसको 'नासि'। यद्वा। स्तरीर्निवृत्तप्रसवा गौ तथाविधो न भवसि। सा यथा वत्साभावात् गृहं प्रति नागच्छति न तथा करोषीत्यर्थः। किन्तु, "दाशुषे' हविर्दात्रे यजमानाय 'सश्चसि' सङ्गच्छसे अस्मान्। हे 'मघवन्!' धनवन्निन्द्र! 'देवस्य' द्योतनादिगुणकस्य तव भूयः प्रभूतं दानम् 'उपोपेत् पृच्यते' अपर उपशब्दः पूरणः उपपृच्यत एव अस्माभिः संपृच्यत इत्यर्थः॥ ८॥

३ १ २र ३ १ २ ३ १ २
युंक्ष्वा हि वृत्रहन्तम हरी इन्द्र परावतः।
३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ २
अर्वाचीनो मघवन्त्सोमपीतय उग्र ऋष्वेभिरा गहि९

अथ नवमी। मेध्यातिथिर्मेध्यातिथिर्वा ऋषिः। हे 'वृत्रह-

न्तम!’ वृत्रं हतवान् वृत्रहा अतिशयेन वृत्रं हतवान् वृत्रहन्तमः यथा पुनर्नोत्तिष्ठति तथा हतवानित्यर्थः अनो नुट् (पा०८,२,१६) इति तमपो नुट्। हे तादृशेन्द्र! ‘हरी’ त्वदीयावश्वौ ‘युङ्क्ष्व’ हिरवधारणे आत्मीये रथे योजयैव। हे ‘मघवन्!’ धनवन्! ‘उग्रः’ उद्गूर्णबलस्त्वं ‘सोमपीतये’ सोमस्य पानार्थं दासी-भारादित्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् ‘अर्वाचीनो’ ऽस्मदभिमुखः ‘ऋष्वेभिः’ ऋष्वैर्दर्शनीयै ‘र्मरुद्भिः’ सार्द्धं ‘परावतः’ दूरनामैतत् दूरे वर्त्तमानात् द्युलोकात् ‘आगहि’ आगच्छ ॥ ९ ॥

२ ३ १ २र ३ १ २
त्वामिदा ह्यो नरोऽपीप्यन् वज्रिन् भूर्णयः ।
१ २ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
स इन्द्र स्तोमवाहस इह श्रुध्युप स्वसरमा गहि॥१०॥

इति चतुर्थप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे प्रथम-दशतिः।

अथ दशमी। नृमेध ऋषिः। हे ‘वज्रिन्!’ इन्द्र! यं त्वां ‘भूर्णयो’ हविर्भरणशीला ‘नरः’ कर्म्मणां नेतारो यजमानाः ‘इदा’ अद्य ‘ह्यः’ पूर्वेद्युश्च ‘अपीप्यन्’ सोममपाययन्। हे इन्द्र! स त्वं ‘स्तोमवाहसः’ षष्ठ्यर्थे प्रथमा स्तोमवाहसां स्तोत्रवाहकानामस्माकं स्तोत्रम् ‘इह’ यज्ञे ‘श्रुधि’ शृणु ‘स्वसरं’ गृहं च। दुर्याः स्वसराणीति (नै० ३,४,१०) गृहनामसु पाठात् ‘उपागहि’ उपागच्छ ॥ १० ॥

इति सायणाचार्य्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने तृतीयाध्यायस्य सप्तमः खण्डः।

अथ चतुर्थप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे द्वितीय-दशति।

१ २ ३ २ १ २ ३ २ ३ २ १ २
प्रत्यु अदर्श्यायत्यू३च्छन्ती दुहिता दिवः। अपो

३ १ २ ३ १ २ ३ २३ १ २ ३ १ २
मही वृणुते चक्षुषा तमो ज्योतिष्कृणोति सूनरी॥१॥

अथ अष्टमे खण्डे—सैषा प्रथमा। द्वयोर्वसिष्ठ ऋषिः। 'आयती' आगच्छन्ती 'उच्छन्ती' तमांसि विवासयन्ती वर्जयन्ती 'दिवो' द्युलोकस्य सूर्यस्य वा 'दुहिता' पुत्री एवम्भूता उषाः 'प्रत्यदर्शि' सर्वैः प्रतिदृश्यते 'उ' इति पूरणः सैषा 'मही' महती। यद्वा मही महत्तमो नैशं तमोऽन्धकारं अप उ इति निपातद्वयसमुदायः। अपेतस्यार्थे 'अपोवृणुते' अपवृणोति। कथं? 'चक्षुषा' दर्शनेन। एवं कृत्वा 'सूनरी'। जनानां सुष्ठु नेत्री 'उषाः' 'ज्योतिः' प्रकाशं 'कृणोति' करोति।

"अपो मही वृणुते चक्षुषा" इति छन्दोगाः। "अपो महि व्ययति चक्षसे" इति बह्वृचाः॥ १॥

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
इमा उ वां दिविष्टय उस्रा हवन्ते अश्विना।

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २र
अयं वामह्वेऽवसे शचीवसू विशंविशꣳ हि गच्छथः॥२

अथ द्वितीया। 'इमाः' 'दिविष्टयः' दिवमिच्छन्त्यः प्रजाः ऋत्विजोऽपि उ इति चार्थे। हे 'अश्विना!' अश्विनौ! उस्रौ! वासकौ! 'वां' युवां 'हवन्ते' आह्वयन्ति। अयमहं वसिष्ठोऽपि हे 'शचीवसू!' कर्मधनौ! 'वां' युवां 'अवसे' ऽस्मद्रक्षणाय युवयोस्तर्पणाय वा 'अह्वे' आह्वयामि। किमर्थमेवं प्रजामप्यहमपीत्यादरोक्तिरिति तत्राह। 'विशंविशं हि

गच्छथः' हि यस्मात् सर्वाः स्तुतिकर्त्रीः प्रजाः प्रति युवां गच्छथः खलु, तस्मादेवमुच्यत इति ॥ २ ॥

२ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
कु ष्ठः को वामश्विना तपानो देवा मर्त्यः ।
३ १ २ ३ १ २र ३ २ ३ २ ३ २ ३ १ २
घ्नता वामश्नया क्षपमाणोऽᳬशुनेत्थमु आद्वन् यथा ॥३

अथ तृतीया। अश्विनौ वैवस्वतावृषी। 'अश्विना'! अश्विनौ! हे देवा! देवौ द्योतमानौ! 'वां' युवां 'कुष्ठः' कौ पृथिव्यां वर्त्तमानः 'को' मर्त्यः मरणधर्मा मनुष्यः स्तोता 'तपानः' तापनः प्रकाशको भवति' इति शेषः। न कश्चिच्छक्नुयादित्यर्थः। 'वां' युवयोरर्थाय 'अश्नया' अश्नशब्दाङ्गिसो यादेशः व्याप्तैरभिषवसाधनैरश्मभिः 'घ्नता' हन्यमानेन अभिषूयमाणेन 'अंशुना' सोमेन। यद्वा। अस्माभिरभिषुतेन 'घ्नता' युवामभिगच्छता 'अंशुना' सोमेन 'क्षयमाणः' क्षीयमाणो यजमानः 'इत्थम्' इत्थमेव भवति अत्यन्तं समृद्धो भवतीत्यर्थः। 'आद्वन्' यथा अभिमतान्नरसादिभक्षणवान् राजादिरिव। स यथा प्रवृद्धो दृष्टान्तविषयो भवति तद्वदयमपि भवतीत्यर्थः ॥ ३ ॥

३ २ ३ १ २ ३ २उ ३ १ २
अयं वां मधुमत्तमः सुतः सोमो दिविष्टिषु ।
१ २ ३ १ २ ३ १ २र ३ १ २
तमश्विना पिबतं तिरोअह्न्यं धत्तᳬ रत्नानि दाशुषे ४

अथ चतुर्थी। प्रस्कण्व ऋषिः। हे 'अश्विना!' अश्विनौ! 'वां' युवयोः 'दिविष्टिषु' दिवएषणेषु यज्ञेषु 'अयं' पुरोवर्त्ती

सोमः 'सुतो' अभिषुतः। कीदृशः? 'मधुमत्तमः।' अतिशयेन माधुर्य्यवान्। 'तिरो अह्न्यं' तिरोभूते पूर्वस्मिन्दिनेऽभिषुतं तं सोमं 'पिबन्तं'। 'दाशुषे' हविर्दत्तवते यजमानाय 'रत्नानि रमणीयानि धनानि 'धत्तं' प्रयच्छतम्।

"दिविष्टिषु" "ऋतावृधे" इति च पाठौ ॥ ४ ॥

२ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
आ त्वा सोमस्य गल्दया सदा याचन्नहं ज्या।
१ २ ३ १ २र ३ १ २र ३ १ २
भूर्णिं मृगं न सवनेषु चुक्रुधं क ईशानं न याचिषत् ॥५

अथ पञ्चमी। मेधातिथिमेध्यातिथीऋषी:। हे 'इन्द्र!' 'त्वा' त्वां 'सवनेषु' यज्ञेषु 'सोमस्य' 'गल्दया' गालनेन आस्रावणेन। 'ज्या' जयशीलया स्तुत्या च अतएव गिरेति बह्वृचाः पठन्ति तया युक्तः 'अहं' 'सदा' सर्वदा 'याचन्' याचमानः सन् 'आचुक्रुधं' मा चुक्रुधं क्रोधमपनयामि आ इति प्रतिषेधार्थः, निपातानामनेकार्थत्वात्। अतएव बह्वृचाः मात्वेंत्यामनन्ति बहुशो याच्यमाने त्वयि क्रोधो जायते तं सोमगालनेन स्तुत्या चापनयामीत्यर्थः। कीदृशं त्वां 'भूर्णिं' भर्त्तारं 'मृगं न' सिंहमिव भीमं स्वामिनः इन्द्रस्य याचने लौकिकं न्यायं दर्शयति लोके को वा पुरुषः 'ईशानम्' ईश्वरं स्वामिनं न 'याचिषत्' न याचेत सर्व एव हि याचते। अतोऽहमपि त्वां स्वामिनं याचे इति भावः ॥ ५ ॥

१ २ ३ २ ३ २उ ३ १ २
अध्वर्य्यो द्रावया त्वꣳ सोममिन्द्रः पिपासति।
१२ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ २
उपो नूनं युयुजे वृषणा हरी आ च जगाम वृत्रहा ॥६

अथ षष्ठी। देवातिथिर्ऋषिः। हे 'अध्वर्यो!' अध्वरस्य नेतस्त्वं 'सोमं' द्रावय उत्तरवेदिलक्षणं स्थानं प्रापय। यद्वा। रसात्मना द्रवणशीलं कुरु। अभिषुणिवत्यर्थः। किं कारणमिति चेत् 'इन्द्रः' 'पिपासति' सोमं पातुमिच्छति त्वयैतत्-कथमवगतमिति चेत्तत्राह 'वृषणा' वर्षितारौ युवानौ वा। 'हरी' अश्वौ 'नूनं' अद्य 'उपो युयुजे' उपगस्यैव सारथिर्योजितवान् रथे। 'वृत्रहा' वृत्रस्य हन्ता इन्द्रश्च 'आ जगाम' आगतवान्॥

"उपोनूनं" "उपनूनम्" इति पाठौ॥ ६॥

३ २ ३ २उ ३ २ ३ २ ३ १ २
अभी षतस्तदा भरेन्द्र ज्यायः कनीयसः।
३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
पुरूवसुर्हि मघवन् बभूविथ भरेभरे च हव्यः॥७॥

अथ सप्तमी। द्वयोर्वसिष्ठ ऋषिः। हे 'ज्यायः!' ज्यायन्निन्द्र! 'आमन्त्रितं' पूर्वमविद्यमानवदितीन्द्रपदस्य विद्यमानवद्भावात् ज्याय इत्यस्य सर्वानुदात्तत्वाभावः। नकारस्य रुत्वं व्यत्ययेन नुमभावो वा 'कनीयसः' सतो मम 'तत्' प्रसिद्धं धनम्। 'अभ्याभर' अभ्याहर। हे 'मघवन्!' धनवन्निन्द्र! 'पुरुवसुः' बहुभिर्वननीयो 'बभूविथ' असि। 'भरे भरे' संग्रामे 'च' 'हव्यो' ह्वातव्यश्च बभूविथ॥

"मघवन् बभूविथ" इति छन्दोगाः। "मघवत्सनादसि" इति बह्वृचाः॥ ७॥

१ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २र
यदिन्द्र यावतस्त्वमेतावदहमीशीय।

२ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
स्तोतारमिद्दधिषे रदावसो न पापत्वाय रꣳसिषम् ॥८

अथ अष्टमी। हे 'इन्द्र!' 'यद्' यतो 'यावतो' धनस्य ईशिषे' 'एतावत्' षष्ठ्यालुक् एतावतो धनस्य 'अहमीशीय' ईश्वरो भवेयम्। हे 'रदावसो!' रदति ददाति वसूनीति रदवसुः तादृश हे इन्द्र! ततोऽहमस्मदीयं 'स्तोतारम्' 'इत् दधिषे' धनप्रदानेन धारयेयमेव। 'पापत्वाय' चौणत्वाय 'न रंसिषं न दद्याम्।

"स्तोतारमिद्दधिषेरदावसोनपापत्वायरंसिषम्" इति छन्दोगाः। "दिधिषेयरदावसोनपापत्वायरासीय" इति बह्वृचाः॥ ८॥

१ २ ३ १ २ ३ १ २र ३ १ २
त्वमिन्द्र प्रतूर्तिष्वभि विश्वा असि स्पृधः।
३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २
अशस्तिहा जनिता वृत्रतूरसि त्वं तूर्य्य तरुष्यतः ॥९॥

अथ नवमी। नृमेध ऋषिः। हे 'इन्द्र!' 'त्वं' 'प्रतूर्त्तिषु' सङ्ग्रामेषु 'विश्वाः' सर्वाः 'स्पृधो' युद्धकारिणीः शत्रुसेनाः 'अभ्यसि' अभिभवसि किञ्च। हे 'तूर्य्य!' शत्रूणां बाधक इन्द्र! त्वम् 'अशस्तिहा' देवानामशस्तीनां हन्तासि। 'जनिता' असुरेभ्यः अशस्तीनां जनयिता चासि। 'वृत्रतूः' सर्वस्य शत्रुवर्गस्य हिंसिता चासि। 'तरुष्यतः' बाधकांश्च बाधमानोऽसि॥ ९॥

१ २र ३ १ २र ३ १ २र ३ १ २ १
प्र यो रिरिक्ष ओजसा दिवः सदोभ्यस्परि। न

२ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २
त्वा विव्याच रज इन्द्र पार्थिवमति विश्वं ववक्षिथ १०

इति चतुर्थप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे द्वितीय-दशतिः ।

८०

अथ दशमी । नोधा ऋषिः । हे 'इन्द्र!' यस्त्वं 'दिवो' द्युलोकस्य 'सदोभ्यः' स्थानेभ्यः परिपर्य्यन्तेभ्यः 'ओजसा' बलेनैव 'प्र रिरिचे' प्रकर्षेणातिरिक्तो भवसि रिचेर्लेटि बहुलञ्छन्दसीति श्लुः । प्रत्ययस्वरः किञ्च । हे इन्द्र! 'पार्थिवं' पृथिव्यां भवं 'रजो' लोकः 'त्वा' त्वां महता स्व-शरीरेण 'न विव्याच' न व्याप्नोति द्यावापृथिवीभ्यामपि स्वतः स त्वं बलेन समर्थोऽसीत्यर्थः एवम्भूतः सन् त्वम् अस्मान् 'विश्वम्' 'अति' अतिक्रम्य 'ववक्षिथ'। वोढुमिच्छ वहेः सन्नन्तस्य छान्दसेलिटि रूपं मन्त्रत्वादाम्भावः ॥ १० ॥

असाविदेवमेकोनत्रिंशत्तासु प्रवोमहे ।
त्रिपदोक्तविराडन्यास्त्रिष्टुभोऽष्टोर्ध्व विंशतिः ।
ऐन्द्रीषु तासु तार्क्ष्यस्य स्तुतिरेका त्यसुष्विति ।
पर्वतेन सहेन्द्रस्य गौरिन्द्रापर्वतेत्यपि ॥

इति सायणाचार्य्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने तृतीयाध्यायस्य अष्टमः खण्डः ।

इति वार्हतमैन्द्रम् ।

अथ चतुर्थप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे तृतीय-दशतिः।

१ २ ३ १ २र ३ २ ३क
असावि देवं गोऋजीकमन्धो
२र ३ १ २ ३ १ २
न्यस्मिन्निन्द्रो जनुषेमुवोच।
१ २ ३ १
बोधामसि त्वा हर्य्यश्व यज्ञै-
२र ३ २ ३ १ २ ३ १ २
र्बोधा न स्तोममन्धसो मदेषु॥ १॥

तत्र नवमखण्डे—सैषा प्रथमा। द्वयोर्वसिष्ठ ऋषिः। 'देवं' दीप्तं 'गो ऋजीकं' गोभिः संस्कृतं गव्येन मिश्रित-मित्यर्थः। 'अन्धः' सोमरूपमन्नम् 'असावि' अभिषुतम्। 'ईम्' अयम् 'इन्द्रः' 'अस्मिन्' अभिषुते सोमरूपेऽन्धसि 'जनुषा' स्वभावत एव 'न्युवोच' नितरां सङ्गतो भवति उच समवाये अथ प्रत्यक्षस्तुतिः हे 'हर्य्यश्व!' 'त्वा' त्वां 'यज्ञैः' स्तोत्रैः हविर्भिर्वा 'बोधामसि' बोधयामः। 'अन्धसः' सोमस्य 'मदेषु' 'नो' ऽस्माकं 'स्तोमं' स्तोत्रं 'बोध' बुध्यस्व च॥ १॥

१ २ ३ १ २ ३
योनिष्ट इन्द्र सदने अकारि
१ २र ३ १ २
तमा नृभिः पुरुहूत प्र याहि।
२ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३
असो यथा नोऽविता वृधश्चिद्

२ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
ददो वसूनि ममदश्च सोमैः ॥ २ ॥

अथ द्वितीया। हे 'इन्द्र!' 'ते' तव 'सदने' सदनार्थं 'योनिः' स्थानम् 'अकारि'। हे पुरुहूत! बहुभिराहूतेन्द्र! 'नृभिः' नेतृभिर्मरुद्भिः सार्द्धं 'तं' योनिम् 'आ प्रयाहि'। 'नो'ऽस्माकं 'यथा' अविता रक्षिता 'असः' भवसि। नोऽस्माकं 'वृधश्चित्' वृधे वर्द्धनाय चासः। "वृधे च" इति बह्वृचाः। तथा 'वसूनि' 'ददः' ऽस्मभ्यं देहि। अस्मदीयैः 'सोमैः' 'ममदो' मादय स्व च ॥ २ ॥

१ २ ३ २ ३ १ २ ३ २उ ३
अदर्दरुत्समसृजो वि खानि

१ २ ३ १ २ ३ १ २
त्वमर्णवान् बद्बधानाँ अरम्णाः ।

३ १ २ ३ १ २ ३ २उ
महान्तमिन्द्र पर्वतं वि यद्वः

३ २उ ३ २ ३ १ २ ३ २
सृजद्धारा अव यद्दानवान् हन् ॥ ३ ॥

अथ तृतीया। गातुर्ऋषिः। हे 'इन्द्र!' 'त्वम्' 'उत्सम्' उत्स्यन्दमानं मेघं 'अदर्दः' विदारितवानसि। तदनन्तरं 'खानि' मेघस्योदकनिर्गमनद्वाराणि 'व्यसृजः' विशेषेण सृष्टवानसि। किञ्च। 'बद्बधानान्' बाधमानान् 'अर्णवान्' उदकवतो मेघान् 'अरम्णाः' 'विसर्जयसि' क्षारयसीत्यर्थः अत्र रम्णातिर्विसर्जनकर्मा हे इन्द्र! 'यत्' यस्त्वं यदिति लिङ्गव्यत्ययः 'महान्त' प्रभूतं 'पर्वतं' मेघं विवृतवानसि। 'धारा' अपां 'वि सृजत्' व्यसृजः विसर्जितवानसि। 'यद्' यदा

'दानवान्' दनोः पुत्रान्। यद्वा। उदकस्य दातॄन् मेघान् 'अवहन्' अभिहतवानसि। अत्र निरुक्तम् 'अद्दणा उत्समुत्स उत्सरणाद्वोत्सदनाद्वोत्स्यन्दनाद्वोनत्तेर्वास्यात्व्यसृजोऽस्य खानि त्वमर्णवानर्णस्वत एतान् इत्यादि।

"वियद्वः सृजद्वारा अवयद्दानवान्" "वियद्वः सृजोविधारा अवदानवं हन् इति च पाठौ ॥ ३ ॥

२ १ २ ३ १ २
सुष्वाणास इन्द्र स्तुमसि त्वा
३ १ २ ३ १ २
सनिष्यन्तश्चित्तुविनृम्ण वाजम् ।
१ २ ३ १ २र ३
आ नो भर सुवितं यस्य को-
२उ ३ १ २ ३ १ २
ना तना त्मना सह्याम त्वोताः ॥ ४ ॥

अथ चतुर्थी। पृथुर्वैनऋषिः। हे 'इन्द्र!' सुष्वाणासः' सोममभिषुतवन्तो वयं 'त्वा' त्वां 'स्तुमसि' स्तुमः। हे 'तुविनृम्ण!' बहुबल बहुधन वा इन्द्र! 'वाजं' चरुपुरोडाशादिलक्षणमन्नं 'सनिष्यन्तः' दत्तवन्तः सम्भक्तवन्तो वा वयं त्वां स्तुमः। यत एवम् अतो हेतोः 'नो' ऽस्मभ्यं 'सुवितं' सुष्ठु प्राप्तव्यं शोभनं धनम् 'आभर' आहर प्रयच्छ। यद्वा 'यस्य' यद्धनमतिप्रियत्वेन 'कोना' कनेः कान्तिकर्मण इदं रूपम्। पचाद्यच्। अकारस्य व्यत्ययेन ओकारः। प्रथमैकवचनस्याकारः कामयमानो भवसि तद्धनमाभरेत्यर्थः। वयं च 'त्वोताः' त्वया रक्षिताः सन्तः। 'तना' धननामैतत् विस्तृतानि धनानि 'त्मना' आत्मना स्वयमेव अन्यनैरपेक्ष्येणैव 'सह्याम' सह

अभिभवे। धातूनामनेकार्थत्वात् त्वत्प्रसादाल्लभेमहि।

"सनिष्यन्तश्चित्तुविनृम्णवाजम्" इति छन्दोगाः। "ससवांसश्चतुविनृम्णवाजम्" इति बह्वृचाः।

"कोनातनात्मनासघाम" "चाकन्त्मनातनासनुयाम" इति पाठौ॥ ४॥

३ २ ३ १ २ ३ १२
जगृह्मा ते दक्षिणमिन्द्र हस्तं
३१२ ३१२
वसूयवो वसुपते वसूनाम्।
३ २उ ३ १ २ ३ १ २
विद्मा हि त्वा गोपतिꣳ शूर गोना-
३ १ २ ३ १ २र ३ १ २
मस्मभ्यं चित्रं वृषणꣳ रयिं दाः॥ ५॥

अथ पञ्चमी। सप्तगुर्ऋषिः। हे 'वसुपते!' वसूनां धनानां स्वामिन्! इन्द्र! 'ते' तव 'दक्षिणं' हस्तं 'वसूयवो' धनकामा वयं 'जगृह्म' गृह्णीमः। यथा बहुप्रदस्यार्थिनोऽस्मभ्यमदत्वा न गन्तव्यमिति हस्तं गृह्णन्ति तद्वत् हे 'शूर'! विक्रान्तेन्द्र! 'त्वा' त्वां 'गोपतिम्' अत्र वृत्त्यवृत्तिभ्यां स्वामित्वं बहुत्वं च प्रतिपाद्यते बह्वीनां गवां गोपतिं 'विद्म' जानीम। अतोऽस्मभ्यं चित्रं' चायनीयं 'वृषणं' वर्षकं 'रयिं' धनं 'दाः' धेहि॥ ५॥

२ ३ १२ ३ १ २ ३
इन्द्रं नरो नेमधिता हवन्ते
१ २र ३ १ २ ३ २ ३ २
यत्पार्य्या युनजते धियस्ताः।

२ ३ १ २ ३ १२ ३ २ ३
शूरो नृषाता श्रवसश्च काम

१ २र ३ १ २ ३ १ २
आ गोमति व्रजे भजा त्वं नः ॥ ६ ॥

अथ षष्ठी। वसिष्ठ ऋषिः। 'यद्' यदा 'पार्य्याः' युद्धे भरणनिमित्तभूतास्ताः प्रसिद्धाः 'धियः' कर्माणि 'युनजते' प्रयुज्यन्ते। तदा 'नरो' नेतारो 'यज्ञानां' संग्रामाणां वा 'नेमधिता' नेमधितौ यज्ञे सङ्ग्रामे वा यमिन्द्रं 'हवन्ते' ह्वयन्ति। हे 'इन्द्र!' स त्वं 'शूरः' 'नृषाता' नृणां सम्भक्ता च। 'श्रवसो' बलस्य अन्नस्य वा चकाने 'चकामे' काम्यमाने सति 'गोमति' गोयुते 'व्रजे' गोष्ठे 'नः' अस्मान् 'भज' भागिनः कुरु।

"श्रवसश्चकामे" "श्रवसश्चकाने" इति पाठौ ॥ ६ ॥

१ २ ३ १ २र ३ १ २
वयः सुपर्णा उप सेदुरिन्द्रं

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
प्रियमेधा ऋषयो नाधमानाः।

१ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २र
अप ध्वान्तमूर्णुहि पूर्धि चक्षु-

३ २ २ ३ १ २ ३ २
र्मुमुग्ध्य३स्मान्निधयेव बद्धान् ॥ ७ ॥

अथ सप्तमी। गौरिवीति ऋषिः। 'वयो' गन्तारः 'सुपर्णाः' सुपतनाः आदित्यरश्मयः 'इन्द्रम्' 'उपसेदुः' उपसन्ना अभवन्। कीदृशाः 'प्रियमेधाः' प्रिययज्ञाः 'ऋषयो' द्रष्टारः 'नाधमानाः' प्रज्ञां याचमानाः याचनप्रकार उच्यते हे इन्द्र!

'ध्वान्तम्' अन्धकारम् 'अपोर्णुहि' परिहर 'अपध्वान्तमूर्णुहीति येन तमसा प्रावृतो मन्येत तन्मनसा गच्छेदपहैवास्मात्तल्लुप्यते' इत्यैतरेयब्राह्मणमत्रानुसन्धेयम् 'पूर्धि' पूरय च 'चक्षुः' तेजश्च। 'मुमुग्धि' मोचय च 'अस्मान् निधयेव बद्धान्'। 'निधा पाश्या भवति' पाश्या पाशसमूहः। पाशसमूहेन बद्धान् यथा मुञ्चन्ति तद्वत्। अत्र 'वयो वेर्बहुवचनम्' इत्यादि निरुक्तं (४,२) द्रष्टव्यम्॥ ७॥

१ २ १ २उ ३ १ २र
नाके सुपर्णमुप यत्पतन्तꣳ
३ १ २र ३ १ २
हृदा वेनन्तो अभ्यचक्षत त्वा।
१ २ ३ १ २ ३ २
हिरण्यपक्षं वरुणस्य दूतं
३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २
यमस्य योनौ शकुनं भुरण्युम्॥ ८॥

अथ अष्टमी। वेनोभार्गवऋषिः। दे० वेनः। हे 'वेन!' 'त्वा' त्वां 'हृदा' हृदयेन मनसा 'वेनन्तः' कामयमानाः स्तोतारः 'नाके' अन्तरिक्षे 'अभ्यचक्षत' अभि पश्यन्ति तदानीं त्वम् उपगच्छसीति शेषः। कथम्भूतं! 'सुपर्णं' शोभनपतनं 'पतन्तं' अन्तरिक्षं गच्छन्तम्। 'हिरण्यपक्षं' हिरण्मयाभ्यां पक्षाभ्यामुपेतम्। 'वरुणस्य' जलाभिमानिनो देवस्य 'दूतं' चारम्। 'यमस्य' नियामकस्य वैद्युताग्नेः 'योनौ' स्थाने अन्तरिक्षे 'शकुनं' पक्षिरूपेण वर्त्तमानम्। 'भुरण्युं' भर्त्तारं वृष्टिदानादिना सर्वस्य जगतः पोषकं भुरण् धारणपोषणयोः कण्ड्वादिः। अस्मादौणादिक उ प्रत्ययः॥ ८॥

१२ ३ १ २३२३२३ १
ब्रह्म जज्ञानं प्रथमं पुरस्ताद्वि
२ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
सीमतः सुरुचो वेन आवः।
२ ३क २र ३ १ २ ३ २
स बुध्न्या उपमा अस्य विष्ठाः
३२३ २ ३ १२ ३ १२
सतश्च योनिमसतश्च विवः॥ ९॥

अथ नवमी। बृहस्पतिर्नकुलो वा ऋषिः। वेनो नाम कश्चित् कमनीयो गन्धर्वः। तथाच शाखान्तरे "वेनस्तत्पश्य-न्नित्यारभ्य गन्धर्वो नाम" इत्याम्नातम्।

स च "वेनः" "पुरस्तात्" पूर्वस्मिन् काले "जज्ञानम्" उत्पन्नम् 'अभिज्ञं' वा 'ब्रह्म' ब्राह्मण-जातिरूपं 'प्रथमम्' आद्य-शरीरम्। अतोऽस्याः सर्वैर्दृश्यमानायाः 'सुरुचः' शोभनायाः कान्तेः 'आवः' रक्षितवान् वसुमित्यनुग्रहसूचकः कश्चिदनुकरणशब्दः तथाविधं शब्दं सुखेनाभिव्यञ्जयन्। ब्राह्मणशरीरं महत्या कान्त्या योजितवानित्यर्थः। स वेनः 'बुध्न्याः' मूलं अन्तरिक्षं वा बुध्नः, तत्र भवाः, अस्योपमाः एतदीयशरीरकान्तिसदृशाः, आदित्यप्रकाशादिरूपाः कान्तीः 'विष्ठाः' विशेषेण स्थापितवान् तथा 'सतश्च' इदानीं विद्य-मानस्य च 'असतश्च' भविष्यद्रूपत्वेदानीमविद्यमानस्य च 'योनिम्' उत्पत्तिकारणं निवासस्थानं वा 'विवः' विवृतवान् निष्पादितवानित्यर्थः॥ ९॥

१२ ३ १२ ३ १
अपूर्व्या पुरुतमान् यस्मै महे

२ १ २ ३ १ २ ३ १ २
वीराय तवसे तुराय ।
३ १ २ ३ २ ३ १ २ २
विरप्सिने वज्रिणे शन्तमानि
१ २ ३ १ २
वचाꣳस्यस्मै स्थविराय तक्षुः ॥ १० ॥

इति चतुर्थप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे तृतीय-दशति ।

अथ दशमी। सुहोत्रऋषिः। दे० इन्द्रः। 'अपूर्व्या' अपूर्व्याणि पूर्वैरकृतानि नूतनानि 'पुरुतमानि' बहुतमानि 'शन्तमानि' सुखकृत्तमानि 'वचांसि' स्तुतिरूपाणि वाक्यानि 'अस्मै' इन्द्राय 'तक्षुः' ततक्षुः तक्षतिः करोतीत्यर्थे। कुर्वन्ति स्तोतार इति शेषः। कीदृशाय ? 'महे' महते। 'वीराय' विविधशत्रूणां मारयित्रे। 'तवसे' तवस्विने बलवते। 'तुराय' त्वरमाणाय ;'विरप्सिने' विशेषेण स्तुत्याय 'वज्रिणे' वज्रवते। 'स्थविराय' प्रवृद्धाय ॥ १० ॥

इति सायणाचार्य्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने तृतीयस्याध्यायस्य नवमः खण्डः ।

अथ चतुर्थप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे चतुर्थ-दशति ।

१ २ ३ १ २ ३ १ २
अव द्रप्सो अꣳशुमतीमतिष्ठ-
३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
दीयानः कृष्णो दशभिः सहस्रैः ।

२ ३२उ   ३ २ ३   १२३२३
आवत्तमिन्द्रः शच्या धमन्तमप
१ २   ३१२   ३२
स्नीहितिं नृमणा अधद्राः ॥ १ ॥

अथ दशमे खण्डे—सैषा प्रथमा। अस्याः परस्याश्च द्युतानऋषिः। अत्रेतिहासमाचक्षते, पुरा किल कृष्णो नामासुरः दशसहस्रसंख्याकैरसुरैः परिवृतः सन् अंशुमतीनामधेयाया नद्यास्तीरे अतिष्ठत्। तत्र तं कृष्ण मुदक-मध्ये स्थितम् इन्द्रो बृहस्पतिना सहागच्छत्। आगत्य तं कृष्णं तस्यानुचरांश्च बृहस्पति-सहायो जघानेति केचिदन्यथा वदन्ति। तेषां कथाहेतुः, द्रप्स इत्युदककणोऽभिधीयते। स तु सोमः द्रप्सश्चस्कन्देत्यादिषु सोमपरत्वेनोक्तत्वात्। एतत्पदमाश्रित्याहुः,—

"अपक्रम्य तु देवेभ्यः सोमो वृत्रभयार्दितः।
नदीमंशुमतीं नाम अभ्यतिष्ठत् कुरुं प्रति।
तं बृहस्पतिनैकेन सोऽभ्ययात्तत्र वृत्रहा।
योत्स्यमानः सुसंहृष्टैर्मरुद्भिर्विविधायुधैः।
दृष्ट्वा तानागतान् सोमः स्वबलेन व्यवस्थितः।
मन्वानो वृत्रहायान्तं जिघांसुमरिसेनया।
व्यवस्थितं धनुष्मन्तं त मुवाच बृहस्पतिः।
मरुत्पतिरयं सोम प्रेहि देवान् पुनर्विभो !।
सोऽब्रवीन्नेति तं शक्रः खड्ग एव बलाद्बली।
इन्द्राय देवनादाय तं पुनर्विधिवत्पुरा।
जघ्नुः पीत्वा च दैत्यानां समरे नवतीर्नव।
तदवद्रप्स इत्यस्मिन्नृचेर्सवं निगद्यते। एतदनार्षत्वेऽनादर-

णीयं भवति। एषोऽर्थः क्रमेण ऋचि वक्ष्यते। तथाचास्य ऋचोऽयमर्थः—

द्रप्सो द्रुतं सरति गच्छतीति 'द्रप्सः' पृषोदरादिः द्रुतं गच्छन् 'दशभिः सहस्रैः' दशसहस्रसङ्ख्याकैरसुरैः 'इयानः' इयमानः 'कृष्णः' एतन्नामकोऽसुरः अंशुमतीं नाम नदीम्। 'अवातिष्ठत्' अवतिष्ठते। ततः 'शच्या' स्वकर्मणा प्रज्ञानेन वा 'धमन्तम्' उदकस्यान्तरुच्छ्वसन्तम्। यद्वा। जगद्भीतिकरं शब्दं कुर्वन्तं 'तं' कृष्णासुरम् 'इन्द्रो' मरुद्भिः सह 'आवत्' प्राप्नोत्। 'अथ' अनन्तरं पश्चात् 'तं' कृष्णासुरं तस्यानुचरांश्च हतवान् इति वदति। 'नृमणाः' नृषु मनो यस्य सः। यद्वा। कर्मनेतृषु ऋत्विक्षु एकविधं मनो यस्य स तथोक्तः। तादृशो भूत्वा 'स्नीहितिं' स्नीहितिर्वधकर्मसु पठितः (नि० नै० ३, १९) सर्वस्य हिंसित्रीं तस्य सेनाम् 'अपद्राः' द्रातिः कुत्सितगतिकर्मा। स इन्द्रः 'अपगमयत्' अवधीदित्यर्थः। तस्यानुचरान् हत्वा तम् द्रुतं गच्छन्तम् असुरं हतवानित्यभिप्रायः॥ १॥

३ १ २   ३ २ ३ १ २   ३
वृत्रस्य त्वा श्वसथादीषमाणा
१ २ ३ १ २ ३ १ २र
विश्वे देवा अजहुर्ये सखायः।
३ १ २   ३ १ २ ३ २ ३ २उ
मरुद्भिरिन्द्र सख्यं ते अस्त्वथेमा
३ १ २
विश्वाः पृतना जयासि॥ २॥

अथ द्वितीया। हे इन्द्र! तव ये 'विश्वदेवाः' प्राक् सखायः संग्रामे सखित्वं कुर्यामेति मित्राण्यभवन्। ते सर्वे देवाः

'वृत्रस्य' वृत्रासुरस्य 'श्वसथात्' श्वसेरौणादिकोऽथप्रत्ययः। सर्वान् आगच्छतो दृष्ट्वा तेषां भीत्युत्पादनाय वृत्रासुरः श्वासमकार्षीत् श्वासाद्भीताः सन्तः अतएव 'ईषमाणाः' सर्वतः पलायमानाः 'त्वा' त्वाम् 'अजहुः' संग्रामे त्यक्तवन्तः। एवं सति हे इन्द्र! 'मरुद्भिः' सह 'सख्यं' सखिभावः 'ते' तवास्तु। ये मरुतस्त्वां न परित्यजन्ति तैः सहेति। 'अथ' अनन्तरम् 'इमाः' विश्वाः सर्वाः 'पृतनाः' शत्रुसेनाः 'जयासि' स्वबलेनाभिभवसि अनेन वृत्रघ्नं तमिन्द्रमाह अत्र मन्त्रे 'इन्द्रो वै वृत्रं हनिष्यन्' इत्यादि (३,२,८) ऐतरेयब्राह्मणमनुसन्धेयम् ॥२॥

२ १ २ ३ १   २र   ३ १
विधुं दद्राणꣳ समने बहूनां
२र ३   १   २   ३ १   २
युवानꣳ सन्तं पलितो जगार।
३ १ २   ३   १   २   ३ २उ
देवस्य पश्य काव्यं महित्वाद्या
३ २ ३   १   २र
ममार स ह्यः समान ॥ ३ ॥

अथ तृतीया। बृहदुक्थऋषिः। अनया कालात्मक इन्द्रः स्तूयते, 'विधुं' विधातारं सर्वस्य युद्धादेः कर्त्तारं विपूर्वो दधातिः करोत्यर्थे तथा 'समने' अनन मनः प्राणनं सम्यगननोपेते संग्रामे 'बहूनां' प्रचूणां 'दद्राणं' द्रावकम्। ईदृक्सामर्थ्योपेतमपि 'युवानं' सन्तं पुरुषम्। 'पलितोजगार' निगिरतीन्द्ररूपया। एवमुक्तलक्षणं वक्ष्यमाण-लक्षणं च। 'देवस्य' कालात्मकस्येन्द्रस्य 'महित्वा' महत्वेनोपेतं 'काव्यं' सामर्थ्यं पश्य हे बृहदुक्थ! ऋषिः स्वात्मानमामन्त्र्य वदति,—तथा यो जरां

प्राप्तोऽद्य 'समार' म्रियते 'स' 'ह्यः' परेद्युः 'समान' सम्यग् जीवति पुनर्जन्मान्तरे प्रादुर्भवतीत्यर्थः ॥ ३ ॥

२ ३ २ ३ २ ३ १ २
त्वꣳ ह त्यत्सप्तभ्यो जायमानो-
३ १ २ ३ १ २
ऽशत्रुभ्यो अभवः शत्रुरिन्द्र ।
३ १ २र ३ १ २र
गूढे द्यावापृथिवी अन्वविन्दो
३ २ ३ १ २ ३ १ २
विभुमद्भ्यो भुवनेभ्यो रणं धाः ॥ ४ ॥

अथ चतुर्थी। द्युतानऋषिः। हे 'इन्द्र !' 'त्वं ह' त्वं खलु 'त्यत्' तदेतत् कर्म कृतवानसि। किं तदुच्यते ? 'जायमानः' त्वं प्रादुर्भवन्नेव 'अशत्रुभ्यः' शत्रुरहितेभ्यः 'सप्तभ्यः' कृष्णवृत्र नमुचि शम्बरादिभ्यः सप्तभ्यो बलवद्भ्यः प्राणिभ्यः 'शत्रुः' 'अभवः' यद्वा सप्तभ्यः पूर्भ्यः शत्रुः शातयिता दारयिता अभवः सप्त यत्पुरःशर्मशारदीर्दर्त्त (ऋ०स०२,४,१६,२) इति हि निगमः अथवा सप्तभ्यःसप्त होतृप्रभृतयो होत्रकाः, तदर्थं यज्ञेषु प्रादुर्भवन्नेव कर्मविघ्नकारिभ्यः शत्रुरभवः। किञ्च, हे इन्द्र ! त्वं 'गूढे संवृते द्यावापृथिव्यौ सूर्य्यात्मना प्रकाश्य अनुक्रमेण ते 'अविन्दः' अलभथाः तथा 'विभुमद्भ्यो' महत्वयुक्तेभ्यः 'भुवनेभ्यो' लोकेभ्यः 'रणं' रमणं 'धाः' धारयसि विदधासीत्यर्थः ॥ ४ ॥

३ १ २र ३ १ २ ३ १ २
मेडिं न त्वा वज्रिणं भृष्टिमन्तं
३ १ २ ३ २ ३ १ २
पुरुधस्मानं वृषभꣳ स्थिरप्स्नुम् ।

३ २उ ३ १ २ ३ १ २र
करोष्यर्य्यस्तरुषीर्दुवस्युरिन्द्र
३ १ २ ३ १ २
द्युक्षं वृत्रहणं गृणीषे ॥ ५ ॥

अथ पञ्चमी। वामदेव ऋषिः। हे 'इन्द्र'! 'दुवस्युः' दुवः परिचरणं स्तुत्यादिलक्षणं तदिच्छुस्त्वं यतः 'अर्य्यः' अरीन् अस्मद्विरोधिनः 'तरुषीः' तारकान् जेतृनस्मान् करोषि यद्वा। तरुषीः तरणस्वभावान्। पक्षद्वयेऽपि लिङ्गव्यत्ययः। अर्य्यः अरीनस्माकं शत्रून् करोषि उपक्षीणानिति शेषः। अतः 'मेड़िं न' मेड़िरिति वाङ्नाम (नि०१,१,१,१९) माध्यमिकीं वृष्टिप्रदां वाचमिव तां यथा वृष्ट्यर्थं स्तुवन्ति तद्वत् 'त्वा' त्वां 'गृणीषे' स्तोत्रमुच्चारयामि स्तौमि कीदृशं त्वां? 'वृत्रहणं' वृत्रस्यासुरस्य मेघस्य वा हन्तारम्। 'द्युक्षं' द्युलोके वर्त्तमानम्। 'पुरुधस्मानं' बहूनामुदकानां धारकं यद्वा। वर्णव्यत्ययः। पुरूणां बहूनां दासयितारं शत्रूणां क्षपयितारं 'वृषभं' कामानां वर्षकम्। 'स्थिरप्स्नुम्' स्थिररूपम्। न हीन्द्रस्य रूपं कदाचिदपि प्रच्युतं भवति यद्वा। स्थिराणां शत्रूणां भक्षकं विघातिनमित्यर्थः। 'वज्रिणं' वज्रवन्तम् 'भृष्टिमन्तं' शत्रूणां भर्जनवन्तम्॥ ५ ॥

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३
प्र वो महे महेवृधे भरध्वं
१ २ ३ १ २ ३ १ २
प्रचेतसे प्र सुमतिं कृणुध्वम्।
१ २ ३ १ २र ३ २
विशः पूर्वीः प्र चर चर्षणिप्राः ॥ ६ ॥

अथ षष्ठी। वसिष्ठ ऋषिः। छ० विराट्। हे अस्मदीयाः पुरुषाः! 'वो' यूयं 'महद्वृधे' महतां धनानां वर्द्धयित्रे 'मह्ने' महते इन्द्राय 'प्रभरध्व' सोमान् प्रणयत। 'प्रचेतसे' प्रकृष्ट-ज्ञानाय इन्द्राय 'सुमतिं' सुष्टुतिं च 'प्रकृणुध्वं' प्रकुरुत।

अथ प्रत्यक्षस्तुतिः। हे इन्द्र! 'चर्षणिप्राः' कामैः प्रजानां पूरयिता त्वं 'पूर्वीः' हविषां पूरयित्रीः 'विशः' प्रजाः 'प्रचर' अभिगच्छ॥ ६॥

३ १　२　३ १ २ ३　१ २
शुनꣳ हुवेम मघवानमिन्द्र-
३ २उ　३ १ २ ३ १ २
मस्मिन् भरे नृतमं वाजसातौ।
३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३
शृण्वन्तमुग्रमूतये समत्सु
१ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २
घ्नन्तं वृत्राणि सञ्जितं धनानि॥ ७॥

अथ सप्तमी। विश्वामित्र ऋषिः। छ० त्रिष्टुप्। हे 'इन्द्र!' 'वाजसातौ' वाजस्यान्नस्य सातिर्लाभो यस्मिन् सोऽयं वाजसातिः तस्मिन् 'भरे' बिभ्रति जयलक्ष्मीमनेन योद्धार इति भरः संग्रामः तस्मिन् संग्रामे 'शुनं' शुनम् उत्साहेन प्रवृद्धं 'मघवानं' धनवन्तम् अतएव 'इन्द्रं' निरतिशयैश्वर्य्यसम्पन्नं 'नृतमं' सर्वस्य जगतोऽतिशयेन नेतारं त्वां 'हुवेम' कुशिकावयं यज्ञार्थमाह्वयेम। तथा 'शृण्वन्तम्' अस्माभिः क्रियमाणां स्तुतिं शृण्वन्तम्। 'उग्रं' शत्रूणामुद्गूर्णम्। 'समत्सु' संग्रामेषु 'वृत्राणि' वृत्रोपलक्षितानि सर्वाणि रक्षांसि 'घ्नन्तं' हिंसन्तम्। 'धनानि' शत्रुसम्बन्धीनि सञ्जितं सम्यग्जेतारं त्वाम् 'ऊतये' रक्षणाय वयमाह्वयेम॥ ७॥

२ ३ १ २ ३ १ २
उदु ब्रह्माण्यैरत श्रवस्येन्द्रꣳ

३ १ २
समर्य्ये महया वशिष्ठ ।

१ २र ३ १२ ३ १ २
आ यो विश्वानि श्रवसा ततानो-

३ २ ३ १२३ १२
पश्रोता म ईवतो वचाꣳसि ॥ ८ ॥

अथ अष्टमी। वशिष्ठ ऋषिः। 'श्रवस्या' अन्नेच्छया 'ब्रह्माणि' स्तोत्राणि हवींषि च इन्द्रार्थम् 'उदैरत' सर्वे ऋषय इति शेषः। उ इति पूरणः हे वसिष्ठ! त्वमपि 'समर्य्ये' यज्ञे 'इन्द्रं' 'महय' स्तोत्रेण हविषा च पूजय। अपिच 'य इन्द्रो' 'विश्वानि' भुवनानि 'श्रवसा' अन्नेन कीर्त्त्या वा 'आततान'। सः 'ईवतः' उपगमनवतो 'मे' मम 'वचांसि' स्तुतिरूपाणि वाक्यानि 'उपश्रोता' भवतु ॥ ८ ॥

३ १ २र ३ १ २र
चक्रं यदस्याप्स्वा निषत्त-

३ १ २र ३ १ २र
मुतो तदस्मै मध्विच्चच्छद्यात् ।

३ १ २र ३ २उ ३
पृथिव्यामतिषितं यदूधः

२ ३ १ २र ३ १ २
पयो गोष्वदधा ओषधीषु ॥ ९ ॥

इति चतुर्थप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे चतुर्थ-दशतिः ।

अथ नवमी। गौरिवीतिरृषिः। 'अस्य' इन्द्रस्य 'चक्रम्' आयुधम् 'अप्सु' अन्तरिक्षे 'आ' सर्वतो 'निषत्तं' निषस-मासीन्म घहननार्थम्। 'उतो' तत् अपिच 'अस्मै' इन्द्राय 'मध्वित्' उदकमपि 'चुच्छ्‌द्यात्' वशं नयति। 'पृथिव्याम्' अतिषितं विसृष्टं 'यदूधः' उदकमस्ति तत् 'पयोगोष्वोषधीषु च 'आदधा' आदधाति ॥ ९ ॥

इति सायणाचार्य्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने

तृतीयाध्यायस्य दशमः खण्डः।

अथ चतुर्थप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे पञ्चम-दशति।

२ ३ २ ३ १२ ३१२
त्यमू षु वाजिनं देवजूतꣳ
३ १ २ ३ १ २ १ २
सहोवानं तरुतारꣳ रथानाम्।
१ २ ३ १ २ ३ २
अरिष्टनेमिं पृतनाजमाशुꣳ
३ २ ३ १ २ ३ १ २
स्वस्तये तार्क्ष्यमिहा हुवेम ॥ १ ॥

अथैकादशे खण्डे—सैषा प्रथमा। तार्क्ष्यपुत्रोऽरिष्टनेमि ऋषिः। 'त्यमु' तं प्रसिद्धमेव 'तार्क्ष्यं' वृक्षपुत्रं 'सुपर्णं' वृक्षशब्दो गर्गादिः 'स्वस्तये' क्षेमाय 'इह' अस्मिन् कर्मणि 'हुवेम' भृश-माह्वयेमहि 'बहुलं छन्दसीति (६,१,३४) ह्वयतेः सम्प्रसारणम्। 'लिङ्याशिष्यङ् (३,१,८६)'। यद्वा, प्रार्थनायां लिङि व्यत्ययेन शः (३,१,८५)। कीदृशम्?--'वाजिनम्' अन्नवन्तं बलवन्तं वा

'देवजूतं' देवैः सोमाहरणाय प्रेरितं जु इति गत्यर्थः, सौत्रो धातुः, अस्मात् कर्मणि क्तः पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम्। यद्वा, देवैः प्रीयमाणं तर्प्यमाणम्। यदाह यास्कः, 'जूतिर्गतिः प्रीतिर्वा देवजूतं देवप्रीतं वेति 'सहोवानं' सहस्वन्तं, सहश्शब्दाद्वनिप् मत्वर्थीयः बलवन्तं वा। अतएव 'रथानाम्' अन्यदीयानां 'तरुतारं' संग्रामे तारकम्। यद्वा, रंहरणशीला अमी इमे लोका रथाः तान् सोमाहरणसमये शीघ्रं तरीतारं श्रूयते हि, 'एष' हीमान् लोकान् सद्यस्तरतीति'। तरतेस्तृचि 'ग्रसितस्कभितेत्यादौ (७,२,३४) उडागमो निपात्यते 'अरिष्टनेमिं' अहिंसितरथं यद्वा। नेमिर्नमनशीलमायुधम् अहिंसितायुधम्। अथवा उपचाराज्जनके जन्यशब्दः। अरिष्टनेमेर्मम जनकं 'पृतनाजं' पृतनानां शत्रुसेनानां प्राजितारं प्रगमयितारं जेतारं वा अजगतिक्षेपणयोः। अस्मात् क्विप्। 'वलादावार्द्धधातुके विकल्प इष्यते' (२,४,५६ वा०) इति वचनात् वीभावाभावः। यजतेर्वा डिप्रत्ययः 'आशुं' शीघ्रगामिनम् ॥१॥

३ २ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३
त्रातारमिन्द्रमवितारमिन्द्रꣳ
१ २ ३ २ ३ २ ३ १ २
हवेहवे सुहवꣳ शूरमिन्द्रम्।
३ २उ ३ १ २ ३ १ २र
हुवे नु शक्रं पुरुहूतमिन्द्र-
३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
मिदꣳ हविर्मघवा वेत्विन्द्रः ॥ २ ॥

अथ द्वितीया। भरद्वाज ऋषिः। 'त्रातारं' शत्रुभ्यः पालयितारम् 'इन्द्रं' 'हुवे' आह्वयामि। तथा 'अवितारं'

कामैस्तर्पयितारमिन्द्रमाह्वयामि। 'हवे हवे' सर्वेष्वाह्वनेषु 'सुहवं' सुखेनाह्वातुं शक्यम्। 'शूरं' शौर्य्यवन्तं 'शक्रं' सर्वकार्य्येषु शक्तं 'पुरुहूतं' पुरुभिर्बहुभिः पालनार्थमाहूतम्। एवंविधमिन्द्रम् 'आहुवे' आह्वयामि। एवमाहूतो 'मघवा' धनवान् स 'इन्द्रः' 'इदं' पुरोवर्त्ति हविः 'वेतु' भक्षयतु॥ २॥

१ २ ३ २ ३ १ २ ३
यजामह इन्द्रं वज्रदक्षिणꣳ

१ २ ३ २ १ २
हरीणाꣳ रथ्या३ं विव्रतानाम्।

१ २र ३ १ २ ३ १ २ ३ १
प्र श्मश्रुभिर्दोधुवदूर्ध्वधा भुवद्वि

२र ३ १ २ ३ १ २र
सेनाभिर्भयमानो वि राधसा॥ ३॥

अथ तृतीया। वसुक्रो विमदो वा ऋषिः। वयं 'इन्द्रं' 'यजामहे' सोमलक्षणैर्हविर्भिः पूजयामः। कीदृशं? 'वज्रदक्षिणं' शत्रुवधाय सततं 'वज्रो दक्षिणे हस्ते यस्य तम्। 'विव्रतानां रथवाहनादिविविधकर्मणां 'हरीणाम्' एतत्सञ्ज्ञकानामश्वानां 'रथ्यम्' आनेतारम्। स इन्द्रः सोमपानानन्तरं 'श्मश्रुभिः' स्वकीयैः 'दोधुवत्' पुनः पुनः धुन्वानः सन् 'ऊर्ध्वधाः' ऊर्द्ध्वं 'विभुवत्' विशेषेण प्रादुर्भवति। किञ्च। 'सेनाभिः' मरुदादिभिः स्वकीयैः सैन्यैः 'भयमानः' शत्रून् कम्पयन् 'राधसा' द्वितीयार्थे तृतीया (३, १, ८५) राधो धनं वीत्युपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः विविधं स्तोतृभ्यो ददाति॥ ३॥

१ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २
सत्राहणं दाधृषिं तुम्रमिन्द्रं

३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २
महामपारं वृषभꣳ सुवज्रम् ।

२ ३ २ ३ १ २र ३ २उ ३
हन्ता यो वृत्रꣳ सनितोत वाजं

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
दाता मघानि मघवा सुराधाः ॥ ४ ॥

अथ चतुर्थी। एतदादितिसृणां वामदेव ऋषिः। 'सत्रा-हणं' बहूनां शत्रूणां हन्तारं 'दाधृषिम्' अतिशयेन धर्षकम्। 'तुम्र'' तुमिः प्रेरणकर्मा शत्रूणां प्रेरकम्। 'महां' महान्तम्। 'अपारम्' अपरिमाणं विनाशरहितमित्यर्थः। 'वृषभं' कामानां वर्षितारम्। 'सुवज्रं' शोभनेन वज्रेणोपेतमिन्द्रं वयं स्तोतारः स्तुम इति शेषः। 'यः' इन्द्रो 'वृत्रं' वृत्रनामानमसुरं 'हन्ता' हिंसिता भवति। उतापि च। यः इन्द्रो 'वाजम्' अन्नं 'सनिता' दाता भवति। 'सुराधाः' शोभनधनयुक्तो यो मघ-वेन्द्रः 'मघानि' धनानि दाता भवति तमिन्द्रं स्तुम इति पूर्वेण सबन्धः। अत्र सर्वत्र तृन्नन्तत्वात् 'न' लोकाव्ययेत्या-दिना (२, ३, ६९) षष्ठीप्रतिषेधे सति द्वितीयैव भवति ॥ ४ ॥

१ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ ३
यो नो वनुष्यन्नभिदाति मर्त्त

१ २ ३ १ २ ३ १ २
उगणा वा मन्यमानस्तुरो वा ।

३ २ ३ १ २र ३ १ २
क्षिधी युधा शवसा वा तमि-

२ १ २ ३ १ २
न्द्राभी ष्याम वृषमणास्त्वोताः ॥ ५ ॥

अथ पञ्चमी। हे इन्द्र! 'यो' 'मर्त्तो' मनुष्यः 'नः' अस्मान् 'वनुष्यन्' हन्तुमिच्छन् 'अभि दाति' आभिमुख्येनागच्छति। यो वा 'मन्यमानः' आत्मानं बहु मन्यमानो मर्त्तः 'उगणा वा' उत्कृष्टगणाः उद्गूर्णगणाः 'तुरो' हिंसित्री रक्षदीयाः प्रजाः अभिगच्छति। केन साधनेन हिंसिष्यन्? 'क्षिधी' क्षिः क्षयो धीयते क्रियते अनेनेति क्षिधिः तृतीयैकवचनस्य पूर्वसवर्णः क्षयकरणेन 'युधा' आयुधेन 'शवसा' वेगेन बलेन वा आयाति। 'त्वोताः' त्वया रक्षिताः 'वृषमणः' वृषा इवाचरन्तो वयं 'तम्' 'अभिष्याम' अभिभवेम ॥ ५ ॥

२ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३
यं वृत्रेषु क्षितय स्पर्धमाना
२ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
यं युक्तेषु तुरयन्तो हवन्ते।
१ २र ३ २ ३ १ २र ३ १
यꣳ शूरसातौ यमपामुपज्मन्यं
२र ३ १ २ ३ १ २र
विप्रासो वाजयन्ते स इन्द्रः ॥ ६ ॥

अथ षष्ठी। 'वृत्रेषु' आवरकेषु युद्धेषु 'स्पर्द्धमानाः' क्रोधयुक्ताः 'क्षितयो' मनुष्याः क्षयन्ति निवसन्त्यत्रेति क्षितयो मनुष्याः 'यम्' इन्द्रं 'हवन्ते' आह्वयन्ति 'युक्तेषु' सन्नद्धेषु आयुधैर्युक्तेषु संग्रामेषु 'तुरयन्तः' परस्परं हिंसन्तो जनाः यमाह्वयन्ति। 'शूरसातौ' शूराणां सम्भजने यमाह्वयन्ति। युद्धजयार्थमिति शेषः। किञ्च। 'अपाम्' उदकानां 'सातौ' लाभे 'यम्'

'उपजग्मन्' वृष्टिप्रदानार्थं यमुपगच्छन्ति आह्वयन्तीत्यर्थः विप्रासो विप्राः मेधाविनो यजमानाः यमिन्द्रं 'वाजयन्ते' वाजिनं कुर्वन्ति हविर्भिर्बलिनं कुर्वन्ति स तादृश इन्द्रः ॥ ६ ॥

१ २ ३ १ २र
इन्द्रापर्वता बृहता रथेन
३ २उ ३ १ २ ३ १ २
वामीरिष आ वहतꣳ सुवीराः।
३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३
वीतꣳ हव्यान्यध्वरेषु देवा
१ २ ३ १ २र ३ १ २
वर्द्धेथां गीर्भिरिडया मदन्ता ॥ ७ ॥

अथ सप्तमी। विश्वामित्रः स्तौति। 'इन्द्रापर्वता' इन्द्रश्च पर्वतश्च हे इन्द्रापर्वतौ! 'बृहता' महता रथेनागत्य 'वामी' वननीयाः 'सुवीरा' शोभनपुत्रोपेताः 'इषः' अन्नानि 'आवहतम्' अस्मदर्थं धारयतं प्रयच्छतमित्यर्थः। किञ्च। हे 'देवा' देवौ द्योतमानौ! हे इन्द्रापर्वतौ! 'अध्वरेषु' अस्मत् सम्बन्धि यज्ञेषु 'हव्यानि' हवनयोग्यानि पुरोडाशादीनि हवींषि 'वीतं' भक्षयतम्। तथा 'इड़या' अस्माभिर्दत्तेनान्नेन 'मदन्ता' हृष्यन्तौ युवां 'गीर्भिः' स्तुतिलक्षणाभिरस्मदीयाभिर्वाग्भिः 'वर्द्धेथां' प्रवृद्धौ भवतौ ॥ ७ ॥

१ २ ३ २ ३ १ २
इन्द्राय गिरो अनिशितसर्गा
३ १ २र ३ १ २ ३ १ २
अपः प्रैरयत्सगरस्य बुध्नात्।

१ २र ३ २ ३ १ २ ३
यो अक्षेणेव चक्रियौ शचीभि-
१ २ ३ १ २ ३ २ ३ २
र्विष्वक्तस्तम्भ पृथिवीमुत द्याम् ॥ ८ ॥

अथ अष्टमी। रेणुऋषिः। 'इन्द्राय' इन्द्रार्थम् 'अनिशित-सर्गाः' अतनूकृतविसर्गाः उपर्य्युपरि वर्त्तमानाः याः 'गिरः' स्तुतयः ताभिर्गीर्भिः 'संगरस्य' अन्तरिक्षस्य 'बुध्नात्' प्रदेशात् 'अपः' उदकानि 'प्रैरयत्' प्रेरयति। यः इन्द्रः 'शचीभिः' कर्मभिः 'पृथिवीम्' 'उत' अपिच। 'द्यां' दिवं च 'चक्रियौ' रथचक्राणि 'अक्षेणेव' यथा रथाक्षेण तद्वत् 'विष्वक् सर्वतः 'तस्तम्भ' अस्तम्नात् ॥ ८ ॥

२ ३ १ २ ३ १ २
आ त्वा सखायः सख्या ववृत्यु-
३ २ ३१ २ ३ १ २
स्तिरः पुरू चिदर्णवां जगम्याः।
३ १ २र ३ १ २ ३ २
पितुर्नपातमा दधीत वेधा
३ १ २र ३ १ २र
अस्मिन् क्षये प्रतरां दीद्यानः ॥ ९ ॥

अथ नवमी। वामदेव ऋषिः। हे इन्द्र! 'त्वा' त्वां 'सखायः' स्तोतारः 'सख्या' सख्येन स्तुतिभिरित्यर्थः। ताभिः 'आ ववृत्युः' अभिमुखं कुर्वन्ति। यतस्त्वं 'तिरः' तिर्यग्भूत्वा 'पुरु' विस्तीर्णम् 'अर्णवम्' अन्तरिक्षं 'जगम्याः' अगच्छः। चिच्छब्दः कारणपरः अथ परोक्षकृतः 'वेधा' विधाता इन्द्रः 'पितुः' मदीयस्य 'नपातं' पौत्रं मम पुत्रमित्यर्थः। त माद-

धीत प्रयच्छतु। कीदृशः? अस्मिन् 'क्षये' निवासभूते यज्ञे 'प्रतरां' प्रकृष्टं 'दीद्यानः' तेजसा दीप्यमान इन्द्रः पुत्रं ददातु॥ ९॥

२　३ १ २　३ २उ　३ २ ३
को अद्य युंक्ते धुरि गा ऋतस्य

१ २　३ १ २　३ २
शिमीवतो भामिनो दुर्हृणायून्।

३ १ २　३ १ २　३ १
आसन्नेषामप्सुवाहो मयोभून्य

२र　३ १ ३ २ ३ १　२
एषां भृत्यामृणधत्स जीवात्॥ १०॥

इति चतुर्थप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे पञ्चम-दशति।

अथ दशमी। गोतम ऋषिः। 'अद्य' अस्मिन् कर्मणि 'ऋतस्य' यज्ञस्य गच्छत इन्द्रसम्बन्धिनो रथस्य 'धुरि' अश्ववहनप्रदेशे 'गाः' गतिमतोऽश्वान् एषामश्वानां सम्बन्धिनः प्रग्रहान्वा 'आसन्' आस्येन तज्जनितेन स्तोत्रेण 'को युङ्क्ते' को नाम नियोक्तुं शक्नोति न कोऽपीत्यर्थः। कीदृशानश्वान्?। 'शिमीवतः' वीर्य्यकर्मोपेतान्। 'भामिनः' तेजसा युक्तान् 'दुर्हृणायून्' परैर्दुःसहेन क्रोधेन युक्तान् हृणीयतिः क्रुध्यतिकर्मा (नै०२,१३)। 'अप्सुवाहः' आपः कर्माणि तेषु इन्द्रं वहन्तीति तान् मयोभून्' मयसः सुखस्य भावयितॄन्। स्वकीयानां सुखप्रदानित्यर्थः। 'यो' यजमानः 'एषाम्' ईदृशानामश्वानां 'भृत्यां' भरणक्रियां रथवहनक्रियाम् 'ऋणधत्' समर्धयति स्तौतीति यावत् 'स' ह यजमानो 'जीवात्' जीवनवान् भवेत्॥

यज्ञ। 'कः' इति प्रजापतिरुच्यते 'कोह वै नाम प्रजापतिः' इति श्रुतेः 'ऋतस्य' यज्ञस्य 'धुरि' निर्वाहे 'गाः' वेदरूपान् वाग्विशेषान् 'अद्य' इदानीं 'युङ्क्ते' संयोजयति कीदृशान्? 'शिमीवतः' प्रतिपाद्यैः कर्मभिर्युक्तान् 'भामिनः' उज्ज्वलान् 'दुह्रणायून्' हृणीयतिर्हानिकर्मा। हातुमशक्यान् वेदाध्ययनस्य नित्यत्वात् एषां शब्दानाम् आत्मप्रतिपादकानाम् 'आसन्' आस्यानि मुखवदाकरभूतानित्यर्थः। 'अप्सुवाहः' अप्सु अन्तरिक्षे तदुपलक्षिते स्वर्गे वहन्ति यजमानं प्रापयन्ति तान्। 'मयोभून्' मयसः अध्ययनप्रभवस्य सुखसाधनस्यादृष्टस्य भावयितॄन्। 'यो' यजमानः 'एषां' वचसां 'भृत्यां' भरणक्रियाम् 'ऋणधत्' ऋद्धिमतीं करोति 'स जीवात्' स एव जीवति। अन्ये जीवन्मृता इत्यर्थः॥

"आसन्नेषामप्सुवाहः" इति, "आसन्निषून हृत्स्वसः" इति पाठौ॥ १०॥

इति सायणाचार्य्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने तृतीयाध्यायस्य एकादश खण्डः।

इति त्रैष्टुभमैन्द्रम्।

इति चतुर्थप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धः समाप्तः।

इहाष्टाविंशतिर्ऋचो गायन्तित्वेत्यनुष्टुभः।
यदीवहन्तीत्यनया स्तूयन्ते मरुतोऽत्र हि।
ईड़ितोऽग्निर्दधिक्रावा दधिक्राव्णो इति ह्यृचा।
वयश्चिदित्युषस्येयं वैश्वदेवीत्यमी इति।
ऋक्सामयोः स्तुतिर्ऋचंसामेत्यैन्द्र्योऽपरा ऋचः।
समाख्या प्राणभृन्न्यायादिति पूर्वमुदीरितम्।

अथ चतुर्थप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे प्रथम-दशति ।

१ २ ३ १ २र ३ २ ३ १ २
गायन्ति त्वा गायत्रिणोऽर्चन्त्यर्कमर्किणः ।
३ १ २ ३ २ ३ १ २
ब्रह्माणस्त्वा शतक्रत उद्वꣳशमिव येमिरे ॥ १ ॥

अथ द्वादशे खण्डे—सैषा प्रथमा । मधुच्छन्दा ऋषिः । हे 'शतक्रतो' बहुकर्मन् बहुप्रज्ञ वेन्द्र ! 'त्वा' त्वां 'गायत्रिणः' उद्गातारः 'गायन्ति' स्तुवन्ति । 'अर्किणो'ऽर्चनहेतुमन्त्रयुक्ता होतारः 'अर्कम्' अर्चनीयमिन्द्रं 'अर्चन्ति' शस्त्रगतैर्मन्त्रैः प्रशंसन्ति । 'ब्रह्माणो' ब्रह्मप्रभृतयः इतरे ब्राह्मणाः । 'त्वा' त्वाम् 'उद्येमिरे' उन्नतिं प्रापयन्ति । तत्र दृष्टान्तः, 'वंश मिव' यथा वशांग्रे नृत्यन्तः शिल्पिनः प्रौढ़ं वंशम् उन्नतं कुर्वन्ति । यथा वा सन्मार्गवर्त्तिनः पुत्राः स्वकीयं कुलम् उन्नतं कुर्वन्ति तद्वत् ॥

एतामृचं यास्क एवं व्याचष्टे, "गायन्ति त्वा गायत्रिणः प्रार्चन्ति तेऽर्कमर्किणो ब्रह्माणस्त्वा शतक्रत उद्येमिरे वंशमिव वंशो वनशयो भवति वननाच्छ्रूयत इति वा (५, ४,) इति ॥ १ ॥

२ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
इन्द्रं विश्वा अवीवृधन्तसमुद्रव्यचसं गिरः ।
३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
रथीतमꣳ रथीनां वाजानाꣳ सत्पतिं पतिम् ॥२॥

अथ द्वितीया । जेता माधुच्छन्दसऋषिः । 'विश्वाः' सर्वाः 'गिरः' अस्मदीयाः स्तुतयः 'इन्द्रम्' 'अवीवृधन्' वर्द्धितवत्यः ।

कीदृशमिन्द्रं ? 'समुद्रव्यचसं' समुद्रव्याप्तवन्तम्। 'रथीनां' रथयुक्तानां योद्धृणां मध्ये 'रथीतमम्' अतिशयेन रथयुक्तं 'वाजानाम्' अन्नानां 'पतिं' स्वामिनम्, सत्पतिं सतां सन्मार्गवर्त्तिनां पालकम् ॥ २ ॥

३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
इममिन्द्र सुतं पिब ज्येष्ठममर्त्यं मदम्।
३ १ २ ३क २र ३ १ २ ३ २ ३ १ २
शुक्रस्य त्वाभ्यक्षरन् धारा ऋतस्य सादने ॥ ३ ॥

अथ तृतीया। गोतमऋषिः। हे 'इन्द्र'! 'सुतम्' अभिषुतम् 'इमं' सोमं 'पिब'। कीदृशम्? 'ज्येष्ठम्' अतिशयेन प्रशस्यं 'मदं' मदकरम् 'अमर्त्यम्' अमारकं सोमपानजन्यो मदो मदान्तरवन्मारको न भवतीत्यर्थः तथा 'ऋतस्य' यज्ञस्य सम्बन्धिनि 'सदने' गृहे वर्त्तमानस्य 'शुक्रस्य' दीप्तस्यास्य सोमस्य 'धाराः' 'त्वा' 'अभ्यक्षरन्' आभिमुख्येन सञ्चलन्ति त्वां प्राप्तुं स्वयमेवागच्छन्तीत्यर्थः ॥ ३ ॥

१ २ ३ २उ ३ १ २
यदिन्द्र चित्र म इह नास्ति त्वादातमद्रिवः।
२ ३ १ २ ३ १ २
राधस्तन्नो विदद्वस उभयाहस्त्या भर ॥ ४ ॥

अथ चतुर्थी। अत्रिऋषिः। हे 'अद्रिवो!' वज्रवन्! 'चित्र!' चायनीयेन्द्र! 'यद्' इदं 'त्वादातं' त्वया दातव्यं यद् 'राधः' धनम् 'इह' अस्मिन् लोके 'मे' मम नास्ति तद्धनं हे 'विदद्वसो'! लब्धधनेन्द्र! 'नः' अस्मभ्यम् 'उभया हस्त्या' उभाभ्यां हस्ताभ्याम् 'आभर' आहर।

अत्र निरुक्तं, 'यदिन्द्र चित्रं चायनीयं मंहनीयं धनमस्ति-यन्म इह नास्तीति वेति [४,४] द्रष्टव्यम्॥ ४॥

२ १ २र ३ २उ २ १ २ ३ १ २
श्रुधी हवं तिरश्च्या इन्द्र यस्त्वा सपर्य्यति।

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
सुवीर्य्यस्य गोमतो रायस्पूर्धि महाꣳ असि॥५॥

अथ पञ्चमी। तिरश्ची आङ्गिरस ऋषिः। हे इन्द्र! यः 'त्वा' त्वां 'सपर्य्यति' सपरशब्दः कण्ड्वादिः हविर्भिः परिचरति तादृशस्य 'तिरश्च्या' एतन्नामकस्य ऋषेर्मम 'हवं' स्तुतिं 'श्रुधि' शृणु। श्रुत्वा च हे इन्द्र! त्वं 'सुवीर्य्यस्य' शोभनवीर्य्योपेतस्य। यद्वा, वीरे पुत्रे भवं वीर्य्यं सुपुत्रवतः। 'गोमतः' गवादिपशुमतः। 'रायो' धनस्य दानेन 'पूर्द्धि' अस्मान् पूरय। एतत्सामर्थ्यं कुत इत्यत आह, त्वं 'महान्' गुणाधिकः देवानां श्रेष्ठश्च 'असि' भवसि खलु॥ ५॥

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
असावि सोम इन्द्र ते शविष्ठ धृष्णवा गहि।

१ २ ३ २उ ३ २ ३ २ ३ १ २
आ त्वा पृणक्त्विन्द्रियꣳ रजः सूर्य्यो न रश्मिभिः॥६॥

अथ षष्ठी। गोतम ऋषिः। हे 'इन्द्र'! 'ते' त्वदर्थं 'सोमः' 'असावि' अभिषुतोऽभूत्। हे 'शविष्ठ'! अतिशयेन बलवन्! अतएव 'धृष्णो' शत्रूणां धर्षयितरिन्द्र! 'आ गहि' देवयजनदेशमागच्छ। आगतञ्च 'त्वा' त्वाम् 'इन्द्रियं' सोमपानेनोत्पन्नं प्रभूतं सामर्थ्यम् 'आ पृणक्तु' आ पूरयतु। 'रजः' अन्तरिक्षं 'रश्मिभिः' किरणैः 'सूर्य्यो न' यथा सूर्य्यः पूरयति तद्वत्॥ ६॥

१ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ २

एन्द्र याहि हरिभिरुप कण्वस्य सुष्टुतिम् ।

३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २

दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥७॥

अथ सप्तमी । काण्वो निपातिथिर्ऋषिः । हे 'इन्द्र' ! 'कण्वस्य' एतन्नामकस्य ऋषेः 'सुष्टुतिं' शोभनां स्तुतिं प्रति 'हरिभिः' अश्वैः 'उपायाहि' आगच्छ । 'दिवो' द्युलोकं द्वितीयार्थे षष्ठी (२,१,८५) 'अमुष्य' अमुष्मिन्निन्द्रे 'शासतः' शासति 'विभक्तिव्यत्ययः (२,१,८५) तत्र वयं सुखमास्महे । हे 'दिवावसो !' दीप्तहविष्केन्द्र ! 'दिवं' स्वर्गं 'यय' यूयं गच्छत बहुवचनं पूजार्थम् ।

यद्वा, हे 'दिवावसो' दिवो द्युनामकम् 'अमुष्य' अमुं लोकं 'शासतः' शासनं कुर्वन्तो यूयं 'दिवं' स्वर्गं 'यय' गच्छत अत्र बहुवचनं पूजार्थमित्यर्थः ॥ ७ ॥

२ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २

आ त्वा गिरो रथीरिवास्थुः सुतेषु गिर्वणः ।

३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २उ ३ १ २

अभि त्वा समनूषत गावो वत्सं न धेनवः ॥ ८ ॥

अथ अष्टमी । अस्याः परस्याश्च तिरश्ची ऋषिः । 'गिर्वणः' गीर्भिर्वननीय हे इन्द्र ! 'सुतेषु' सोमेषु अभिषुतेषु सत्सु 'गिरः' अस्माकं स्तुतिलक्षणा वाचः 'त्वा' त्वाम् 'आ स्थुः' आभिमुख्येन शीघ्रं गच्छन्ति तिष्ठन्तीत्यर्थः तत्र दृष्टान्तः, 'रथीरिव' यथा रथवान् रथेन गच्छन् वीरः प्राप्यं देशं क्षिप्रं गच्छति ;तद्वत् । किञ्च । हे इन्द्र ! अस्मदीया गिरः 'त्वा' त्वाम् 'अभि' लक्ष्य

'समनूषत' सम्यक् शब्दायन्ते स्तुवन्तीत्यर्थः नु स्तवने। कुटादिः। तस्य लुङि रूपं तत्र दृष्टान्तः, 'वत्सन्न' धेनवः यथा 'धेनवः' प्रीतियुक्ता गमनशीला वा 'गावः' वत्स मभिलक्ष्य हम्भारवादिशब्दं कुर्वन्ति तद्वत् ॥ ८ ॥

२ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ २
एतो न्विन्द्रꣳ स्तवाम शुद्धꣳ शुद्धेन साम्ना।
३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २
शुद्धैरुक्थैर्वावृध्वाꣳसꣳ शुद्धैराशीर्वान्ममत्तु ॥ ९ ॥

अथ नवमी। विश्वामित्र ऋषिः। अत्रेतिहासमाचक्षते, पुरा किलेन्द्रो वृत्रादिकानसुरान् हत्वा ब्रह्महत्यादि दोषेणात्मानमपरिशुद्धमित्यमन्यत। तद्दोषपरिहाराय इन्द्र ऋषीनवोचत्—यूयम् अपूतं मां युष्मदीयेन साम्ना शुद्धं कुरुतेति। ततस्ते च शुद्धुत्पादकेन साम्ना शस्त्रैश्च परिशुद्धमकार्षुः। पश्चात् पूतायेन्द्राय यागादिकर्मणि सोमादीनि हवींषि च प्रादुरिति। एषोऽर्थः शाट्यायनकब्राह्मणे प्रतिपादितः, 'इन्द्रो वा असुरान् हत्वा पूत इवामेध्यो अमन्यत असौ अकामयत शुद्धमेव मा सन्तं शुद्धेन साम्ना स्तूयुरिति। स ऋषीनब्रवीत् स्तुत मेति। तत ऋषयः सामापश्यन् तेनास्तुवन् एतोन्विन्द्रमिति ततो वा इन्द्रः पूतः शुद्धो मेध्योऽभवत् इति।

तथाच अस्या ऋचोऽयमर्थः—

ऋषयः परस्परं ब्रुवन्ति। 'नु' क्षिप्रम् 'एत' उ आगच्छतैव। आगत्य च 'शुद्धेन' शुद्धुत्पादकेन साम्ना। तथा शुद्धैः शुद्धिहेतुभिः 'उक्थैः' शस्त्रैश्च इन्द्रं 'शुद्धम्' अपापिनं कृत्वा 'स्तवाम' स्तुयाम। ततः 'साम्ना' शस्त्रैः 'वावृध्वांसं' पापराहित्येन

वर्द्धमानं तमिममिन्द्रम् 'शुक्रैः' शुभ्रुत्पादकैः स्तोत्रैः क्रियाविशेषैः वा 'आशीर्वान्' आश्रयणवान् गव्यादिभिः संस्कृतः सोमः 'ममत्तु' इन्द्रं मादयतु माद्यतेश्छान्दसः श्लुः ॥

"शुक्रैराशीर्वान्" "शुक्रआशीर्वान्"—इति पाठौ ॥ ९ ॥

२ ३ १ २ ३१ २ ३ २ ३२३ १२
यो रयिं वो रयिन्तमो यो द्युम्नैर्द्युम्नवत्तमः ।
१ २ ३१ २र३ १ २ ३ १२
सोमः सुतः स इन्द्र तेऽस्ति स्वधापते मदः ॥१०॥

इति चतुर्थप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे प्रथम-दशति ।

अथ दशमी । शंयुर्बार्हस्पत्य ऋषिः । हे इन्द्र ! 'यः' सोमः 'वः' वचनव्यत्ययः—(३, १, ८,) तव परिचारकेभ्यः स्तोतृभ्यः 'रयिं' धनं प्रयच्छतीति शेषः । कीदृशः 'रयिन्तमः' अतिशयेन रयिमान् । यश्च 'द्युम्नैः' द्योतमानैर्यशोभिः 'द्युमत्तमः' अतिशयेन यशस्वी । हे 'स्वधापते' ! स्वधाया अन्नस्य सोमलक्षणस्य पालकेन्द्र ! स 'सोमः' अभिषुतः सन् 'ते' तव 'मदः' मदकरः 'अस्ति' भवति ॥ १० ॥

इति सायणाचार्य्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने तृतीयस्याध्यायस्य द्वादशः खण्डः ।

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दन्निवारयन् ।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराज-परमेश्वर-वैदिक-मार्ग-प्रवर्त्तक-श्रीवीर-बुक्क-भूपाल-साम्राज्य-धुरन्धरेण सायणाचार्य्येण विरचिते माधवीये सामवेदार्थ-प्रकाशे छन्दोव्याख्याने ऐन्द्रकाण्डे तृतीयोऽध्यायः ।

अथ चतुर्थाध्याय आरभ्यते ।

अस्मिन्नध्यायेऽपि इन्द्रः स्तूयते ।

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥

अथ चतुर्थप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे द्वितीय दशतिः ।

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
प्रत्यस्मै पिपीषते विश्वानि विदुषे भर ।
३ २ ३ २ ३१ २ ३ १ २
अरङ्गमाय जग्मयेऽपश्चाद्दघ्वने नरः ॥ १ ॥

तत्र प्रथमखण्डे—सैषा प्रथमा। भरद्वाज ऋषिः। हे अध्वर्यो! 'नरः' कर्मणि नेतस्त्वं 'अस्मै' इन्द्राय 'प्रतिभर' प्रतिहर सोमं प्रयच्छेत्यर्थः। कीदृशायेन्द्राय? 'पिपीषते' पातुमिच्छते। 'विश्वानि' सर्वाणि वेद्यानि 'विदुषे' जानते। 'अरङ्गमाय' पर्य्याप्तगमनाय। 'जग्मये' यज्ञेषु गमनशीलाय। 'अपश्चाद्दघ्वने' दघिर्गतिकर्मा अपश्चाद्गमनाय सर्वेषामग्रगामिने नरः नृशब्दाच्चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ङसि ऋतो गुणश्छान्दसः! नरि कर्मणां नेत्रे। अतएव बह्वृचा 'अपश्चाद्दघ्वने नरे' इति चतुर्थ्यन्तत्वेनाम्नन्ति ॥ १ ॥

१ २ ३ २ ३ १ २
आ नो वयोवयःशयं महान्तं
३ २ ३ १ २ ३ २
गह्वरेष्ठां महान्तं पूर्विनेष्ठाम् ।
३ २उ ३ १ २
उग्रं वचो अपावधीः ॥ २ ॥

अथ द्वितीया। वामदेवः शाकपूतो वा ऋषिः। हे 'वयस्य!' मित्रभूतेन्द्र! 'अयम्' दृष्टमस्त्व' 'महान्तं' महत्प्रभूतं 'गह्वरेष्ठां' गिरिगुहादौ वर्त्तमानं 'नः' अस्मदीयं 'वयः' सोमलक्षणमन्नम् 'आ' हर उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः आहृत्य 'महान्तं' महत्प्रभूतं 'पूर्विनेष्ठां' पूर्वमादौ संसारे प्रवर्त्तमानम्। 'उग्रं' क्षुत्पिपासानिमित्तेन भयङ्करम्। 'वचः' अस्मदीयं वचनम् 'अशनायापिपासे ह वा उग्रं वचः' इति श्रुतेः। 'अपावधीः' अपजहि, देवत्वं प्रापयेत्यर्थः 'तत् प्राप्नोत्यशनायापिपासे निवर्त्तेते। न वै देवा अश्नन्ति न पिबन्ति' इति श्रुतेः॥ २॥

२ ३ २३२३१२३१२
आ त्वा रथं यथोतये सुम्नाय वर्त्तयामसि।
२ १२३२३१२ ३१२
तुविकूर्मिमृतीषहमिन्द्रꣳ शविष्ठ सत्पतिम्॥३॥

अथ तृतीया। प्रियमेधऋषिः। हे इन्द्र! 'त्वा' त्वाम् 'आवर्त्तयामसि' आवर्त्तयामः। किमर्थम्? 'ऊतये' अस्माकं रक्षणाय 'सुम्नाय' सुखाय च। किमिव? 'रथं यथा' ऊतये सुखाय चावर्त्तयन्ति तद्वत्। हे 'शविष्ठ!' बलवत्तमेन्द्र! 'तुविकूर्मिं' बहुकर्माणम् 'ऋतीषहम्' हिंसकानामभिभवितारम्। 'सत्पतिं' सतां पालकमिन्द्रं त्वामिति समन्वयः॥ ३॥

२ ३ २ ३१ २ ३१ २र
स पूर्व्यो महोनां वेनः क्रतुभिरानजे।
२३ २ ३ १२ ३२ ३२३ १२ ३ २
यस्य द्वारा मनुः पिता देवेषु धिय आनजे॥४॥

अथ चतुर्थी। प्रगाथ ऋषिः। 'स' इन्द्रः 'पूर्व्यो' मुख्यः

'महोनां' पूज्यानां यजमानानां 'क्रतुभिः' यज्ञैर्निमित्तभूतैः 'वेनः' कान्तः तेषां हविः कामयमानः 'आनजे' आगच्छति । 'यस्य' इन्द्रस्य 'द्वारा' द्वाराणि प्राप्त्युपायानि 'धियः' कर्माणि देवेषु' एतेषु मध्ये 'पिता' सर्वेषां पालकः 'मनुः' 'आनजे' प्रापयति नजिः प्राप्तिकर्मा ।

"महोनां" "महानाम्" इति पाठौ ॥ ४ ॥

२ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ २
यद्दी वहन्त्याशवो भ्राजमाना रथेष्वा ।
१ २ ३ २र ३ २ ३ १ २
पिबन्तो मदिरं मधु तत्र श्रवाꣳसि कृण्वते ॥५॥

अथ पञ्चमी । श्यावाश्व आत्रेय ऋषिः । हे इन्द्र ! 'यदि' यत्र यस्मिन् यज्ञे 'रथेषु' भ्राजमानाः' दीप्यमानाः 'आशवः' क्षिप्रगामिनस्त्वदीया मरुतः 'आवहन्ति' । यत्र आभिमुख्येन त्वां प्रापयन्ति 'तत्र' तस्मिन् यज्ञे 'मदिरं' मदकरं 'मधु' उदकादिरसविशेषितं सोमलक्षणमन्नं वा 'पिबन्तः' 'श्रवांसि' अन्नानि 'कृण्वते' वृष्टिद्वारा कुर्वन्ति । यद्वा, अस्मिन् यज्ञे 'भ्राजमानाः' दीप्यमानाः 'आशवः' शीघ्रगामिनः 'मदिरं' मदकरं 'मधु' सोमं 'पिबन्तः' पास्यन्त ऋत्विग्यजमानाः 'रथेषु' सोममावहन्ति 'तत्र' तस्मिन् यज्ञे 'श्रवांसि' अभिषवादिकर्मभिः प्रशस्तान्यन्नानि 'कृण्वते' कुर्वन्ति ॥ ५ ॥

१ २ ३ १ २ ३ १ २र ३ १ २
त्यमु वो अप्रहणं गृणीषे शवसस्पतिम् ।
१ २ ३ २ ३ २३ १ २ ३ १ २
इन्द्रं विश्वासाहं नरꣳ शचिष्ठं विश्ववेदसम् ॥६॥

अथ षष्ठी । शंयुर्ऋषिः । हे ऋत्विग्यजमानाः ! 'वो'

युष्मदर्थं 'त्वमु' तमेवेन्द्रं 'गृणीषे' स्तौमि। यद्वा, 'वो' यूयं 'गृणीत' स्तुत। वचनव्यत्ययः। कीदृशमिन्द्रम्? 'अप्रहणम्' अप्रहर्त्तारं भक्तानामनुग्राहकम्। 'अवसो' बलस्य 'पतिं' पालकम्। 'विश्वासाहं' विश्वस्य शत्रोरभिभवितारं 'नरं' नेतारं 'शचिष्ठं' यज्ञादिकर्मस्थितम्। 'विश्ववेदसं' विश्वं वेदो धनं यस्यासौ विश्ववेदाः तम् ॥ ६ ॥

२ १ २ ३ १ २र ३ १ २
दधिक्राव्णो अकारिषं जिष्णोरश्वस्य वाजिनः।
३ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २
सुरभि नो मुखा करत्प्र न आयूꣳषि तारिषत्॥७

अथ सप्तमी। वामदेव ऋषिः। दधिक्रावाऽग्निविशेषः। स चाश्वरूपः 'अग्निर्देवेभ्योनिलीयत अश्वो रूपं कृत्वा यदश्वत्थेऽतिष्ठत्' इत्यादि अध्वर्युब्राह्मणमनुसन्धेयम्।

'दधिक्राव्णो' देवस्य स्तुतिम् 'अकारिषं' करवाणि। 'जिष्णोः' जयशीलस्य 'अश्वस्य' तद्रूपस्य 'वाजिनो' वेगवतः। स देवो 'नो' ऽस्माकं 'मुखा' मुखानि चक्षुरादीनीन्द्रियाणि 'सुरभि' सुरभीणि 'करत्' करोतु। 'नो' ऽस्मभ्यम् 'आयुꣳषि' 'प्रतारिषत्' प्रवर्द्धयन्तु प्रपूर्वस्तिरतिर्वर्द्धनार्थः ॥ ७ ॥

२२ ३ १ २र ३ १ २र
पुरां भिन्दुर्युवा कविरमितौजा अजायत।
२ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ २
इन्द्रो विश्वस्य कर्मणो धर्त्ता वज्री पुरुष्टुतः॥८॥

इति चतुर्थप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे द्वितीय-दशतिः।

अथ अष्टमी। जेता माधुच्छन्दस ऋषिः। अयम् 'इन्द्रः' उच्यमानगुणयुक्तः 'अजायत' सम्पन्नः। कीदृग्गुणक इति तदुच्यते 'पुरां' पुराणां भिन्दुः' भेत्ता 'युवा' कदाचिदपि वलीपलितादिवार्द्धक्यरहितः। 'कविः' मेधावी 'अमितौजाः' प्रभूतबलः 'विश्वकर्मणः' क्रतुस्तस्य ज्योतिष्टोमादेः 'धर्त्ता' पोषकः 'वज्री' यजमानरक्षणार्थं सर्वदा वज्रयुक्तः 'पुरुष्टुतः' बहुभिर्होत्रादिभि स्तत्तत् कर्मणि स्तुतः ॥ ८ ॥

इति सायणाचार्य्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने

चतुर्थस्याध्यायस्य प्रथमः खण्डः।

अथ चतुर्थप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे तृतीय-दशतिः।

१ २   ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २

प्रप्र वस्त्रिष्टुभमिषं वन्दद्वीरायेन्दवे ।

३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १   २

धिया वो मेधसातये पुरन्ध्या विवासति ॥ १ ॥

अथ द्वितीयखण्डे—सैषा प्रथमा। प्रियमेधा ऋषिः। हे अध्वर्य्यादयः! 'वो' यूयं प्रथमार्थे द्वितीया 'त्रिष्टुभं' स्तोभत्रयोपेतम् 'इषम्' अन्नं 'प्र प्र' अपरः प्र शब्दः पूरणः। भरतेति शेषः। उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः। कस्मै 'वन्दद्वीराय' यो वीरान् स्तौति स वन्दद्वीरः तस्मै 'इन्दवे' इन्द्राय। इन्दतेरैश्वर्य्यकर्मणः इदं रूपम्। अथवा फलैर्वृष्टिभिर्वा उनत्तीतीन्दुरिन्द्रः तस्मै। स चेन्द्रो 'वो' युष्मान् 'मेधसातये' यज्ञसम्भजनाय 'पुरन्ध्या' बहुप्रज्ञया 'धिया' कर्मणा 'आ विवासति' परिचरति। अभिमतफलयोजनेन सत्करोतीत्यर्थः॥ १ ॥

२ १२ २ २ ३ २ ३२ ३२३ १ २
कश्यपस्य स्वर्विदो यावाहुः सयुजाविति ।
२३ २३१ २ ३२३ १ २र ३ १ २
ययोर्विश्वमपि व्रतं यज्ञं धीरा निचाय्य ॥ २ ॥

अथ द्वितीया । वामदेव ऋषिः । पश्यतीति कश्यपः । 'कश्यपः पश्यको भवति' इति श्रुत्यन्तरम् । तस्य 'कश्यपस्य' सर्वज्ञस्येन्द्रस्य सम्बन्धिनौ 'यौ' अश्वौ । 'ययोः' च 'विश्व' सर्वम् 'अपि' 'व्रतं' कर्म 'यज्ञ'' प्रति यजनीयदेशं प्रतीत्येवं 'निचाय्य' निश्चित्य 'सयुजौ' सहैव युञ्जाते इति 'स्वर्विदः' स्वर्गं लब्धवन्तो 'धीराः' जनाः आहुः ।

अथवा 'कश्यपः' प्रजापतिः 'कश्यपोऽष्टमः स महामेरु' न जहातीति' श्रुत्यन्तरात् तस्य 'स्वर्विदः' सर्वं पश्यतः 'यौ' देवौ 'सयुजौ' सहचरौ जना आहुः वेदविदस्तौ मित्रावरुणौ । 'अहर्वै मित्रो रात्रिर्वरुणः' इत्यैतरेयब्राह्मणम् । सर्वस्य कार्यस्य तयोरेवान्तर्भावात् इन्द्राग्नी वा देवौ तयोरेव सर्वनिर्वाह-कत्वात् तदभिप्रायेणेयमृक् मैत्रावरुणी ऐन्द्राग्नी वेति पूर्व-मभिहितम् ॥ २ ॥

१ २३ १ २ ३ १२ ३ १ २
अर्चत प्रार्चत नरः प्रियमेधासो अर्चत ।
१ २ ३ २ ३ २उ ३ २३क २र
अर्चन्तु पुत्रका उत पुरमिद्धृष्ण्वर्चत ॥ ३ ॥

अथ तृतीया । प्रियमेधा ऋषिः । हे 'नरः' कर्मणां नेतारो-ऽध्वर्य्वादयः ! यूयम् इन्द्रम् 'अर्चत' पूजयत स्तुत्या 'प्रार्चत' प्रकर्षेणार्चतेन्द्रमेव । हे 'प्रियमेधासः !' प्रियमेधसम्बधिन-

स्तोतारो यूयम् अर्चतेन्द्रम्। 'पुत्रकाः' पुत्रा अभ्यर्चन्त्विन्द्रम्। 'उत' अपिच 'पुरमित्' पुरमेव स्तोतृणामभिमतस्य पूरकम्। 'धृष्णुं' धर्षणशीलं तादृशमिन्द्रम् 'अर्चत' ॥ ३ ॥

२ १ २र ३ २ ३ १ २ ३ १ २
उक्थमिन्द्राय शंस्यं वर्द्धनं पुरुनिःषिधे।
३ १ २र ३ १ २ २ १ २ ३ १ २
शक्रो यथा सुतेषु णो रारणत्सख्येषु च ॥ ४ ॥

अथ चतुर्थी। मधुच्छन्दा ऋषिः। 'इन्द्राय' इन्द्रार्थं 'वर्द्धनं' वृद्धिसाधनम् 'उक्थं' शस्त्रं 'शस्यम्' अस्माभिः शंसनीयम्। कीदृशायेन्द्राय? 'पुरु निःषिधे' पुरूणां बहूनां शत्रूणां निषेधकारिणे। 'शक्रः' इन्द्रो 'नो' ऽस्मदीयेषु 'सुतेषु' पुत्रेषु 'सख्येषु च' सखित्वेष्वपि 'यथा' येन प्रकारेण 'रारणत्' अतिशयेन शब्दं कुर्य्यात् तथा शंस्यमिति पूर्वत्रान्वयः। अस्मदीयेन शस्त्रेण परितुष्ट इन्द्रः नोऽस्माकं पुत्रान् अस्मत्सख्यानि च बहुधा प्रशंसन्त्वित्यर्थः ॥ ४ ॥

३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
विश्वानरस्य वस्पतिमनानतस्य शवसः।
१ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
एवैश्च चर्षणीनामूती हुवे रथानाम् ॥ ५ ॥

अथ पञ्चमी। प्रियमेध ऋषिः। 'विश्वानरस्य' विश्वान् शत्रून् प्रत्यृतस्य 'अनानतस्य' शत्रूणामप्रह्वस्य 'शवसो' बलस्य 'पतिं' स्वामिन मिन्द्रं वा अत्र इन्द्रसम्बन्धिनो मरुतोऽपि सङ्कीर्त्यन्ते हे मरुत! 'वो' युष्माक मित्यर्थः यद्यपि मरुत्संशब्दनं नास्ति तथापि व इति सामर्थ्या ल्लभ्यते युष्माकं 'चर्षणीनाम्' सैनिकानाम् 'एवैः' गमने सह

यद्वा। चर्षणीनामिन्द्रस्य सेनारूपाणां वो युष्माकं गमनै-रिति सामानाधिकरण्यम् युष्माकं 'रथानां' च 'ऊती' ऊतिभिर्गमनैश्च सह 'हुवे' आह्वयामि। गन्तृभी रथैर्गन्तृभि-र्मरुद्भिश्च सहेन्द्रं हुवे इत्यर्थः॥

यद्वा। हे यजमानाः! युष्मदीयसैनिकानां रथा यदा प्रविशन्ति युद्धाय स्वसङ्ग्रामं, तदानीं तेषां साहाय्यायेन्द्रं हुवे इत्यर्थः॥ ५॥

१ २ १ २ २ १ २र ३ १ २र ३ १ २
स घा यस्ते दिवो नरो धिया मर्त्तस्य शमतः।
३ १ २र ३ २ ३ २ ३ २उ ३ १ २
ऊती स बृहतो दिवो द्विषो अꣳहो न तरति॥६॥

अथ षष्ठी। भरद्वाज ऋषिः। 'शमतः' कर्मानुष्ठानेन शान्तस्य वृत्तस्य निजमार्गवर्त्तिन इत्यर्थः। 'मर्त्तस्य' मनुष्यस्य मध्ये जात्येकवचनं 'दिवो' द्योतनादिगुणकस्य 'ते' तव 'धिया' कर्मणा स्तुत्या 'नरः' मनुष्यः 'सखा' स्तोता भवति 'सः' नरः। 'यः' 'बृहतो' महतो 'दिवो' दीप्तस्य तव सख्-स्विन्या 'ऊती' ऊत्या रचया 'द्विषो' द्वेष्टॄन् 'अंहो न' बाह-नशीलं पापमिव 'तरति' अतिक्रामति॥ ६॥

३ १ २ ३ १ २ ३२ ३ १ २
विभोष्ट इन्द्र राधसो विभ्वी रातिः शतक्रतो।
१ २ ३ १ २
अथा नो विश्वचर्षणे द्युम्नꣳ सुदत्त मꣳहय॥७॥

अथ सप्तमी। अत्रिर्ऋषिः। हे 'शतक्रतो'। बहुकर्म-न्निन्द्र! 'विभोः' प्रभूतस्य 'राधसो' धनस्य 'ते' तव 'रातिः'

दानं 'विश्वी' महती 'अथ' अतः कारणात् हे 'विश्वचर्षणे'! सर्वस्य द्रष्टः 'सुदत्र' कल्याणदानेन्द्र! 'नो' ऽस्मभ्यं 'द्युम्नं' धनं 'मंहय' प्रयच्छ ॥ ७ ॥

१ २ ३ १ २ ३ १ २र

वयश्चित्ते पतत्रिणो द्विपाच्चतुष्पादर्जुनि।

२ ३ १ २ ३ १ २र ३ १ २र ३ १ २

उषः प्रारन्नृतूꣳरनु दिवो अन्तेभ्यस्परि ॥ ८ ॥

अथ अष्टमी। प्रस्कण्व ऋषिः। हे 'अर्जुनि!' शुभ्रवर्णे! 'उषः' उषोदेवते! 'ते' तव 'ऋतूननु' गमनान्यनुलक्ष्य 'द्विपात्' मनुष्यादिकं 'चतुष्पाद्' गवादिकं तथा 'पतत्रिणः' पतत्रवन्तः पक्षोपेताः 'वयश्चित्' पक्षिणश्च 'दिवो अन्तेभ्यः' आकाश-प्रान्तेभ्यः 'परि' उपरि 'प्रारन्' प्रकर्षेण गच्छन्ति। रात्रावन्ध-कारेणाभिभूताः सर्वे प्राणिनस्त्वदागमनानन्तरञ्चेष्टावन्तो भव-न्तीत्यर्थः ॥ ८ ॥

३ १ २र ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ २

अमी ये देवा स्थन मध्य आ रोचने दिवः।

१ २ ३ २उ ३ २ ३ २ ३ २ ३ १ २

कद्व ऋतं कदमृतं का प्रत्ना व आहुतिः ॥ ९ ॥

अथ नवमी। आप्त्यस्त्रित ऋषिः। हे 'देवाः'! इन्द्रादयः 'ये'ऽमी यूयं 'दिवो' दीप्तस्य सूर्यस्य 'आरोचने' दीप्तिविषये 'मध्ये' अतरिक्षलोके 'स्थ' भवथ सूर्यप्रकाशस्थाने इत्यर्थः। तेषां 'वो' युष्माकं सम्बन्धि स्तोत्रविषयम् 'ऋतं' सत्यं 'कत्' कस्मिन् देशे वर्त्तते? 'अमृतं' नकारस्य स्थाने मकारः। अनृतं 'कत्' कुत्रास्ति? 'वो' युष्मदीया 'प्रत्ना' पुराणी 'आहुतिः'

'का' कीदृशी ? युष्मदीयं दानं किमभूदित्यर्थः ईदृग्भूतदुःखानुभवेन मया पूर्वमनुष्ठितो यागसमूहो युष्मान् न प्राप्नोदित्यनुमिमे ॥ ९ ॥

२ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
ऋचᳬ साम यजामहे याभ्यां कर्म्माणि कृण्वते ।
१ २र ३ २ ३ १ २
वि ते सदसि राजतो यज्ञं देवेषु वक्षतः ॥ १० ॥

इति चतुर्थप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे तृतीय-दशति ।

अथ दशमी । वामदेव ऋषिः । 'याभ्याम्' ऋक्सामाभ्यां 'कर्म्माणि' शस्त्रस्तोत्रप्रमुखानि 'कृण्वते' होतार उद्गातारः कुर्वन्ति । ताम् 'ऋचं' तत् साम' च 'यजामहे' वयं पूजयामः 'ते', ऋक्सामे 'सदसि' ऋत्विक्समूहे सदोलक्षणे 'विराजतः' स्तोत्रशस्त्ररूपेण विशेषेण प्रकाशयतः । ते च ऋक्सामे देवते 'देवेषु' इन्द्रादिषु 'यज्ञं' 'वक्षतः' प्रापयतः ॥ १० ॥

इति सायणाचार्य्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने चतुर्थाध्यायस्य द्वितीयः खण्डः ।

इत्यानुष्टुभमैन्द्रम् ।

सन्त्येकादश या विश्वाः पृतना इति सम्मताः ।
जगत्य ऐन्द्र्यो रोदस्योः स्तुतिर्दृष्टवती इति ।
उभे यदिन्द्ररोदसी महापङ्क्तिरितीरिता ॥

अथ चतुर्थप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे चतुर्थ-दशतिः।

२ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
विश्वाः पृतना अभिभूतरं नरः
३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
सजूस्ततक्षुरिन्द्रं जजनुश्च राजसे।
२ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १
क्रत्वे वरे स्थेमन्यामुरीमुतो-
२र ३ १ २ ३ १ २
ग्रमोजिष्ठं तरसं तरस्विनम्॥ १॥

अथ तृतीयखण्डे—सैषा प्रथमा। रेभ ऋषिः। 'विश्वाः' सर्वाः व्याप्ता वा 'पृतनाः' पृङ्व्यायामे तु० आ० व्याप्रियन्त इति पृतनाः सेनाः 'नरो' नेतारः 'सजूः' परस्परं सङ्गताः सत्यः 'अभिभूतरं' शत्रूणामत्यर्थमभिभवितारम् 'इन्द्रं' 'ततक्षुः' आयुधादिभिस्तीक्ष्णीचक्रुः आयुधवन्तं चक्रुरित्यर्थः यद्वा पृतना इति संग्रामनाम (नि० २,१७,) व्याप्रियन्ते अत्रेति 'पृतनाः' संग्रामाः सर्वानेव संग्रामानभिभावुकमिन्द्रं 'नरो' नेतारोऽन्ये स्तोतारः अन्योन्यं सङ्गताः स्तुतिभिस्तीक्ष्णमकुर्वन्। यद्वा, यष्टारो हविःप्रदानेन वीर्य्यवन्तं कुर्वन्तीति। किञ्च स्तोतारः 'राजसे' राजतेस्तुमर्थे असेप्रत्ययः। आत्मनो विराजनार्थं प्रकाशनार्थं सूर्य्यात्मानमिन्द्रं 'जजनुः' जनयामासुः स्तोत्रशस्त्रैः स्वयञ्च प्रादुर्भावयन्नित्यर्थः। 'उत' अपिच 'क्रत्वे' स्वकीयवृत्रवधादिकर्मणे 'वरे' 'श्रेष्ठे 'स्थेमनि' स्थिरशब्दादिमनिच् (५,१,१२२) स्थैर्य्ययुक्ते स्थाने स्थितम् 'आमुरिं' शत्रूणां मारयितारमिन्द्रम् आत्मनां धनलाभार्थं स्तोतारः स्तुवन्तीत्यर्थः। कीदृशम्? 'उग्रम्' उद्गूर्णबलम् अतएव 'ओजिष्ठम्' ओजस्वितमं 'तरो'

बलं तद्वन्तं 'तरस्विनं' संग्रामे शत्रुवधार्थं बलवन्तं वेगवन्तं वा ॥ १ ॥

१ २ ३ १ २ ३ २उ
अत्ते दधामि प्रथमाय मन्य-
३ २उ ३ १ २ ३ २ ३ १
वेऽहन्यद्दस्युं नर्य्यं विवेरपः ।
३ २उ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३
उभे यत्वा रोदसी धावतामनु
१ २ ३ १ २ ३ १ २
भ्यसात्ते शुष्मात् पृथिवी चिदद्रिवः ॥ २ ॥

अथ द्वितीया । सुवेदः शैलूषिर्ऋषिः । हे 'अद्रिवः' ! वज्रवन्निन्द्र ! 'ते' तव 'मन्यवे' कोपाय तेजसे वा 'प्रथमाय' मुख्याय 'अद्दधामि' श्रद्धामादरातिशयं तद्विषयं करोमि । 'यत्' येन मन्युना 'दस्युं' कर्मणामुपक्षपयितारम् असुरम् 'अहन्' अवधीः नर्य्यमिति क्रियाविशेषणम् । न रहितं यथा भवति तथा तेन हत्वा च मेघेनावृताः 'अपः' उदकानि च 'विवेः' इमं लोकं प्रत्यागमयः तस्मै मन्यव इत्यन्वयः 'यद्' यदा 'उभे' 'रोदसी' द्यावापृथिव्यौ 'त्वा' त्वाम् 'अनुधावताम्' गच्छतां त्वदधीने भवत इत्यर्थः । तदानीं 'पृथिवीचित्' पृथिवीत्यन्तरिक्षनाम (नि० १,३,९) प्रथितं विस्तीर्णमन्तरिक्षमपि 'शुष्मात्' त्वदीयाद् बलात् 'भ्यसाते' बिभेति भ्यस भये (भ्वा० आ०) पञ्चमलकारे रूपम् विभीयात् भयेन कम्पते इत्यर्थः ॥ २ ॥

३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २उ
समेत विश्वा ओजसा पतिं दिवो

३ १ २र ३ १ २
य एक इद्भूरतिथिर्जनानाम् ।
२ ३ १ २र ३ १ २ ३ १
स पूर्व्यो नूतनमाजिगीषं तं
२ ३ १ २र ३ २३ २
वर्त्तनीरनु वावृत एक इत् ॥ ३ ॥

अथ तृतीया । वामदेव ऋषिः । हे 'विश्वाः' ! सर्वाः प्रजाः ! 'दिवः' स्वर्गस्य 'ओजसा' बलेन 'पतिं' स्वामिनमिन्द्रं 'समेत' स्तोत्रेण हविषा वा सम्यक् प्राप्नुत । इन्द्रः 'एक इत्' एक एव सन् 'जनानां' यजमानानाम् 'अतिथिः' अतिथिवत् प्रियो 'भूः' भवति । 'पूर्व्यः' पुरातनः 'स' इन्द्रः 'आजिगीषन्तं' स्वशत्रून् जेतुमिच्छन्तं 'नूतनम्' अद्यतनं स्तोतारं प्रति 'एक इत्' एक एव वर्त्तनिर्मार्गः सन् 'अनुवावृतें' अनुवर्त्तयति ॥ ३ ॥

३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३
इमे त इन्द्र ते वयं पुरुष्टुत
२ ३ २ ३ १ २
ये त्वारभ्य चरामसि प्रभूवसो ।
२उ ३ १ २ ३ २ ३ १ २
न हि त्वदन्यो गिर्वणो गिरः सघत्-
३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
क्षोणीरिव प्रति तद्धर्य्य नो वचः ॥ ४ ॥

अथ चतुर्थी । सव्यआङ्गिरसऋषिः । 'प्रभूवसो' प्रभूतधन ! हे इन्द्र ! अतएव 'पुरुष्टुत' पुरुभिर्बहुभिर्यजमानैः स्तुत ! 'ये' वयं 'त्वा' त्वाम् 'आरभ्य' आश्रयतयावलम्ब्य 'चरामसि' चरामः यागे वर्त्तामहे । 'ते' इमे वयन्ते तव

स्वभूताः हे 'गिर्वणो' गीर्भिर्वननीयेन्द्र! 'त्वदन्यः' त्वत्तोऽन्यः कश्चिदपि 'गिरः' स्तुतीः 'न हि सघत्' न हि प्राप्नोति। अतस्त्वं 'नो'ऽस्माकं वचः' स्तुतिलक्षणं 'प्रतिहर्यं' कामयस्व 'चोणीरिव' यथा चोणी पृथिवी स्वकीयानि भूतजातानि कामयते ॥ ४ ॥

३ १२ ३१२ ३ २
चर्षणीधृतं मघवानमुक्थ्या३-
२ ३ १२ ३२३क२र
मिन्द्रं गिरो बृहतीरभ्यनूषत ।
३ १२ ३१ २३२ ३
वावृधानं पुरुहूतꣳ सुवृक्तिभि-
१२३ १२ ३१२
रमर्त्यं जरमाणं दिवेदिवे ॥ ५ ॥

अथ पञ्चमी। विश्वामित्रः स्तौति। 'बृहतीः' प्रभूताः 'गिरः' अस्मदीयाः स्तुतिलक्षणा वाचः 'चर्षणीधृतं' चर्षणीनां मनुष्याणामभिमतफलप्रदानेन धारकं पोषकं यद्वा आत्मषत्यनेन सर्वमिति चर्षणिर्बलं तद्धारकं 'मघवानम्' 'उक्थ्यम्' उक्थैः शस्त्रैः शंसनीयं 'वावृधानं' बलधनादि-सम्पत्त्या प्रतिक्षणं वर्द्धमानं 'पुरुहूतं' बहुभिः स्तोतृभिराहूतम् 'अमर्त्यं' मरणधर्मरहितं 'सुवृक्तिभिः' शोभनस्तुतिवाक्यैः 'दिवे दिवे प्रत्यहं 'जरमाणं' स्तूयमानं तम् इमम् 'इन्द्रम्' 'अभ्यनूषत' अभितः सर्वे स्तुवन्तु ॥ ५ ॥

१ २ ३ १२ ३१२ ३१२
अच्छा व इन्द्रं मतयः स्वर्युवः
२ २ ३ १ २ ३ १२
सध्रीचीर्विश्वा उशतीरनूषत ।

१ २   ३ १ २ ३ २ ३ २ ३
परि ष्वजन्त जनयो यथा पतिं
२ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
मर्य्यं न शुन्ध्युं मघवानमूतये ॥ ६ ॥

अथ षष्ठी। कृष्ण आङ्गिरस ऋषिः। 'स्वर्युवः' स्वर्गेण मिश्रयित्र्यः 'सध्रीचीः' सङ्गताः विश्वा व्याप्ताः 'उशतीः' कामयमानाः 'मतयः' स्तुतयः 'इन्द्रम्' ईश्वरम् 'अच्छानूषत' अभिष्टुवन्ति। किञ्च। 'जनयो' जायाः यथा 'पतिं' भर्त्तारं 'मर्य्यं न' यथाच 'शुन्ध्युं' शुद्धं दोषरहितं 'मघवानं' धनवन्तम् ऊतये' रक्षणाय 'परिष्वजन्त' आलिङ्गन्ति छान्दसो लोट्। तद्वदिन्द्रं मे स्तुतयः परिष्वजते।

"परिष्वजन्त"-"परिष्वजते"-इति च पाठौ ॥ ६ ॥

१ २उ   ३ १ २ ३ २ ३ २ ३
अभि त्यं मेषं पुरुहूतमृग्मिय-
१ २ ३ १ २ ३ १ २   ३ २
मिन्द्रं गीर्भिर्मदता वस्वो अर्णवम्।
२ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
यस्य द्यावो न विचरन्ति मानुषं
३ १   २र ३ १   २र
भुजे मंꣳहिष्ठमभि विप्रमर्चत ॥ ७ ॥

अथ सप्तमी। सव्य ऋषिः। 'त्यं' तं प्रसिद्धं 'मेषं' शत्रुभिः स्पर्द्धमानम्। यद्वा। कण्वपुत्रं मेधातिथिं यजमानमिन्द्रो मेषरूपेणागत्य तदीयं सोमं पपौ। स ऋषिस्तं मेष इत्यवोचत् अत इदानीमपि मेष इन्द्रोऽभिधीयते। मेधातिथेर्मेषेति सुब्रह्मण्यमन्त्रैकदेशस्य आख्यानरूपं

ब्राह्मणमेवमाम्नायते, 'मेधातिथिं ह काण्वं मेषो भूत्वा जहारेति।' आगत्य सोमं अपहृतवानित्यर्थः। 'पुरुहूतं' बहुभिर्यजमानैराहुतम् 'ऋग्मियम्' ऋग्भिर्विक्रियमाणं स्तूयमानमित्यर्थः। स्तुत्या हि देवता विक्रियते यद्वा ऋग्भिर्मीयते ऋग्मीः तं 'वस्वो अर्णवं' धनानामावासभूमिम्। एवं शब्दात् इति गुणविशिष्टमिन्द्रं हे स्तोतारः! 'गीर्भिः' स्तुतिभिः 'अभिमदत' आभिमुख्येन हर्षं प्रापयत। 'यस्य' इन्द्रस्य 'कर्माणि' मानुषं जात्येकवचनं 'मानुषाणि' मनुष्याणां हितानि 'विचरन्ति' विशेषेण वर्त्तन्ते। अत्र दृष्टान्तः, 'द्यावो न' यथा सूर्य्यस्य रश्मयः सर्वेषां हितकराः 'भुजे' भोगाय 'मंहिष्ठम् अतिशयेन प्रवृद्धं 'विप्रं' मेधाविनम्। तथाविधमिन्द्रम् 'अभ्यर्चत' अभिपूजयत ॥ ७ ॥

२उ २ १ २ २ १ २
त्यꣳ सु मेषं महया स्वर्विदꣳ

३१ २र ३ १ २ ३ १ २र
शतं यस्य सुभ्वः साकमीरते।

२ ३ १ २र ३ २ ३ २ ३
अत्यं न वाजꣳ हवनस्यदꣳ रथ-

१ २ ३ १ २ ३ १ २
मेन्द्रं ववृत्यामवसे सुवृक्तिभिः ॥ ८ ॥

अथ अष्टमी। सव्यऋषिः। 'त्यं' तं प्रसिद्धं 'मेषं' शत्रुभिः सह स्पर्द्धमानं 'स्वर्विदं' स्वरादित्यो द्यौर्वा तस्य 'वेदितारं' लब्धारं वा। यद्वा। स्वः सुष्ठु अरणीयं धनं तस्य लम्भयितारम्। एवं गुणविशिष्टमिन्द्रं हे अध्वर्यो! 'सुमहय' सम्यक् पूजय। 'यस्य' इन्द्रस्य 'शतं' शतसंख्याकाः 'आव-

ह्रत्यां' प्रति आवर्त्तयामि। कीदृशम्? 'रथं' 'हवनस्यदं' हवनमाह्वानं यागं वा प्रति वेगेन गच्छन्तम्। गमने दृष्टान्तः, 'अत्यन्नवाजं' गमनसाधनमश्वमिव 'महय' पूजय ॥ ८ ॥

१ १ २ ३ १ २ ३ २ ३
घृतवती भुवनानामभिश्रियो-
२ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
र्वी पृथ्वी मधुदुघे सुपेशसा।
१ २ ३ १ २र ३ १ २ ३
द्यावापृथिवी वरुणस्य धर्मणा
१ २ ३ २ ३ १ २
विष्कभिते अजरे भूरिरेतसा ॥ ९ ॥

अथ नवमी। भरद्वाज ऋषिः। 'द्यावापृथिवी' द्यावापृथिव्यौ 'घृतवती' दीप्तिमत्यौ उदकवत्यौ वा भवत इति शेषः 'भुवनानां' भूतानाम् 'अभिश्रिये' अभिश्रयणीये भवत इति सर्वत्रानुसन्धेयम्, 'उर्वी' विस्तीर्णे 'पृथ्वी' बहुकार्य्यरूपेण प्रथिते च, 'मधुदुघे' मधुन उदकस्य दोग्ध्र्यौ 'सुपेशसा' सुरूपे, 'वरुणस्य' सर्वनियामकस्य 'धर्मणा' धारणे 'विष्कभिते' पृथक् धारिते 'अजरे' नित्ये 'भूरिरेतसा' बहुरेतस्के बहुकार्य्ये वा भवतः अत्र साक्षात् द्यावापृथिव्योः स्तुतिः प्रसङ्गाद् वरुणस्येति द्रष्टव्यम् ॥ ९ ॥

३ १ २र ३ १ २ ३ २ ३ १ २
उभे यदिन्द्र रोदसी आपप्राथोषा इव।
३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २
महान्तं त्वा महीनाᳬं सम्राजं चर्षणीनाम्।

३ १ २र ३ १ २र
देवी जनित्र्यजीजनद्भद्रा जनित्र्यजीजनम् ॥१०॥

अथ दशमी। मेधातिथि ऋषिः। महापङ्क्तिश्छन्दः। षड़त्राष्टाक्षराः पादा, द्वौ चार्द्धर्चावधीमहे हे 'इन्द्र!' 'उभे' 'रोदसी' द्यावापृथिव्यौ 'यत्' यस्त्वम् 'आ पप्राथ' स्वतेजसा आ पूरयसि प्रा पूरणे आदादिकः (प०)। छान्दसो लिट्। 'उषा इव' यथा उषाः स्वभासा सर्वं जगदा पूरयति तद्वत्। 'तं' 'महीनां' महतां देवानामपि 'महान्तम्' नायकम्। 'चर्षणीनां' मनुष्याणामपि 'सम्राजम्' ईश्वरम् 'इन्द्रम्' 'त्वा' त्वां 'देवी' देवनशीला 'जनित्री' साधुजनयित्री अदितिः 'अजीजनत्' अजनयत् जनेर्ण्यन्तात् लुङि चङि रूपमेतत्। यस्मादेषा जनयित्री ईदृशं पुत्रमजीजनत् अतः कारणात् सा 'भद्रा' कल्याणी प्रशस्ता जाता जनेर्ण्यन्तात् साधुकारिणि तृन् (३,२,१३५) 'जनिता मन्त्रे (६,४,५३') इति इड़ादौ णि-लोपो निपात्यते। ऋन्नेभ्य (४,१,५) इति ङीप्॥ १०॥

२ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३
प्र मन्दिने पितुमदर्चता वचो
२ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
यः कृष्णगर्भा निरहन्नृजिश्वना।
३ २ ३ १ २ ३ १ २
अवस्यवो वृषणं वज्रदक्षिणं
३ १ २ ३ १ २
मरुत्वन्तꣳ सख्याय हुवेमहि ॥ ११ ॥

इति चतुर्थप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे चतुर्थ-दशति।

अथैकादशी। एषा गर्भस्राविण्युपनिषत्। हे ऋत्विजः! 'मन्दिने' स्तुतिमते स्तोतव्यायेन्द्राय 'पितुमत्' हविर्लक्षणे-नान्नेनोपेतं 'वचः' स्तुतिलक्षणं वचनं 'प्रार्चत' प्रकर्षेणोच्चा-रयत। 'यः' इन्द्रः 'ऋजिश्विना' एतत् संज्ञकेन राजर्षिणा सख्या सहितः सन् 'कृष्णगर्भाः' कृष्णोनाम कश्चिदसुरः, तेन निषिक्तगर्भाः तदीया भार्य्याः 'निरहन्' नितरामवधीत् कृष्ण-मसुरञ्च तत्पुत्राणामनुत्पत्त्यर्थं गर्भिणीस्तस्य भार्य्या अपि अवधीदित्यर्थः। 'अवस्यवः' रक्षणेच्छवो वयं 'वृषणं' कामानां वर्षितारं 'वज्रदक्षिणं वज्रयुक्तेन दक्षिणहस्तेन उपेतं 'मरुत्व-न्तम्' इन्द्रं 'सख्याय' सख्युः कर्मणे 'हुवेमहि' आह्वयामः।
"हुवेमहि" "हवामहे" इति च पाठौ॥ ११॥

इति सायणाचार्य्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने चतुर्थाध्यायस्य तृतीयः खण्डः।

इति जागतम्।

अष्टाविंशतिरिन्द्रेति मुख्याः सप्तदशोष्णिहः।
आद्या दशान्या ककुभः पिबेत्यष्टादशी विराट्॥
तु चे वेत्या ह्यपामीवामित्यादित्यपरिष्टुतिः।
आगन्त गाव इत्येते मरुतामिन्द्रदेवताः।
अन्या ऋचोऽभिधीयन्ते ऋषयस्तत्र तत्र हि॥

अथ चतुर्थप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे पञ्चम-दशति।

१२ ३ २ ३ १ २ ३ १ २   ३उ २क
इन्द्र सुतेषु सोमेषु क्रतुं पुनीष उक्थ्यम्।
३ २ ३ २ ३ १ २ ३ २
विदे वृधस्य दक्षस्य महाँ हि षः॥ १॥

तत्र चतुर्थे खण्डे—सैषा प्रथमा। नारद ऋषिः। हे 'इन्द्र'! सोमेषु' सुतेष्वभिषुतेषु सत्सु तान् पीत्वा 'क्रतुं' कर्म-कर्त्तारम् 'उक्थ्यः' स्तोतारं च 'पुनीषे' शोधयसि। यद्वा सोमे-ष्वभिषुतेषु उक्थ्यं क्रतुं यागं तैः सोमैः पुनीषे यजमानैः पूतं कारयसि किमर्थम्? 'वृधस्य' वर्द्धकस्य 'दक्षस्य' बलस्य 'विदे' लाभाय। स तादृश 'इन्द्रः' 'महान् हि' महान् खलु अतएवं कर्त्तुं शक्नोतीति भावः॥ १॥

१२ ३ १ २र ३ १ २ ३ २
तमु अभि प्र गायत पुरुहूतं पुरुष्टुतम्।
१२ ३ १ २ ३ १ २र
इन्द्रं गीर्भिस्तविषमा विवासत॥ २॥

अथ द्वितीया। द्वयोर्गोषूक्त्यश्वसूक्तिनावृषी। 'पुरुहूतं' बहुभिराहूतं 'पुरुष्टुतं' बहुभिः स्तुतं 'तमु' तमेव इन्द्रं हे स्तोतारः! 'अभिप्रगायत' अभिमुखं प्रकर्षेण स्तुध्वम्। एत-देव स्पष्टयति, 'तविषं' महान्तम् इन्द्रं 'गीर्भिः' वाग्भिः 'आविवासत' परिचरत॥ २॥

२ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २
तं ते मदं गृणीमसि वृषणं पृत्सु सासहिम्।
२ ३ २ ३ १ २
उ लोककृत्नुमद्रिवो हरिश्रियम्॥ ३॥

अथ तृतीया। हे 'अद्रिवः'! वज्रवन्निन्द्र! 'ते' त्वदीयं 'तं' 'मदं' सोमपानजनितं हर्षं 'गृणीमसि' गृणीमः प्रशं-सामः गॄ शब्दे क्र्यादिः 'प्वादीनां ह्रस्वः (७,४,८०)।' इदन्तो-मसि (७,१, ४६) इति मस इकारागमः।' कीदृशम्?

'वृषणं' वर्षितारं कामानाम्। 'पृत्सु' वैरिसम्पर्कजनितेषु संग्रामेषु। अतएव बह्वृचाः पृत्स्विति पठन्ति। पृत्सु समत्स्विति संग्रामनामसु (नि० २,१७,२१,२२) पठितम्। 'सासहिं' शत्रूणामभिभवितारं 'लोककृत्नु' लोकस्य स्थानस्य कर्त्तारं 'हरिश्रियं' हरिभ्यामश्वाभ्यां श्रयणीयं सेव्यम्। 'उ' शब्दः सर्वेषां समुच्चये पादपूरणे वा ॥ ३ ॥

१　२र　३ १ २ ३ १ २　३ २ ३ २
यत्सोममिन्द्र विष्णवि यद्वा घ त्रित आप्त्ये।
१ २　३ २ ३　१ २ ३　१　२र
यद्वा मरुत्सु मन्दसे समिन्दुभिः ॥ ४ ॥

अथ चतुर्थी। पर्वत ऋषिः। हे 'इन्द्र !' 'विष्णवि' विष्णौ सोमपानार्थमागते सति अन्यदीये यागे सोमं 'यद्' यदि तेन विष्णुना सार्द्धं पिबसि। 'यद्वा' यदि वा 'आप्त्ये' अपाम्पुत्रे 'त्रिते' एतत्संज्ञके राजर्षौ यजमाने सोमं पिबसि चेति पूरणं 'यद्वा' यदि च 'मरुत्सु' च सोमपानायागतेषु अन्यदीये यज्ञे 'मन्दसे' माद्यसि तथाप्यस्मदीयैरेव 'इन्दुभिः' सोमैः सम्यक् माद्य॥ ४ ॥

२ ३ १ २ ३ १ २　३ १ २ ३　१ २
एदु मधोर्मदिन्तरꣳ सिञ्चाध्वर्य्यो अन्धसः।
३ २उ　३ १　२र　३ १ २
एवा हि वीर स्तवते सदावृधः ॥ ५ ॥

अथ पञ्चमी। एतदादितिसृणां विश्वमना वैयश्व ऋषिः। हे 'अध्वर्यो !' अध्वरस्य नेतः ऋत्विक् ! 'मधोः' मदकरस्य 'अन्धसः' सोमलक्षणस्यान्नस्य 'मदिन्तरम्' अत्यर्थं मादयितृतमं सोमरसमेव 'आसिञ्च' इन्द्रार्थमभिक्षर। इदु इत्यवधारणे

'वीरः' समर्थः 'सदावृधः' सर्वदा हविर्भिर्वर्द्धनीयः। यद्वा। सर्वदा स्वबलस्य वर्द्धकोऽयमेवेन्द्रः 'स्तवतेहि' स्तोत्रशस्त्रादिभिः स्तूयते खलु स्तुतायेन्द्राय सोमो दातव्यः तस्मादासिञ्चेति समन्वयः ॥ ५ ॥

२ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २र

एन्दुमिन्द्राय सिञ्चत पिबाति सोम्यं मधु ।

१ २र ३ २

प्र राधाᳬंसि चोदयते महित्वना ॥ ६ ॥

अथ षष्ठी। हे ऋत्विजः! 'इन्दु' स्यन्दनशीलं सोमम् 'इन्द्राय' इन्द्रार्थम् 'आसिञ्चत' आभिमुख्येन प्रत्याचारयत आश्रयणद्रव्येण सेचनं कुरुत तमभिषुणुतेत्यर्थः ततः 'सोम्यं' सोममयं 'मधु' मदकरं सोमरसं 'पिबाति' पिबतु। पीत्वा च स इन्द्रः 'महित्वना' स्वमहत्वेनैव 'राधांसि' अन्नानि स्तोतृभ्यः 'प्रचोदयते' प्रकर्षेण चोदयतु ॥ ६ ॥

२ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २

एतो न्विन्द्रᳬं स्तवाम सखाय स्तोम्यं नरम् ।

३ १ २र ३ २उ ३ २

कृष्टीर्यो विश्वा अभ्यस्त्येक इत् ॥ ७ ॥

अथ सप्तमी। हे 'सखायः'! समानख्याना मित्रभूता ऋत्विजः! 'नु' क्षिप्रम् 'एतो' आगच्छतैव। किमर्थं तदाह 'स्तोम्यं' स्तोमार्हं 'नरं' सर्वस्य नेतारं 'तम्' इन्द्रं 'स्तवाम' स्तोत्रं करवाम। य इन्द्रः 'एक इत्' एकाकी असहाय एव सन् 'विश्वाः' सर्वाः 'कृष्टीः' शत्रुसेनाः 'अभ्यस्ति' अभिभवति तं स्तवामेति शेषः ॥ ७ ॥

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ २
इन्द्राय साम गायत विप्राय बृहते बृहत्।
३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
ब्रह्मकृते विपश्चिते पनस्यवे॥ ८॥

अथ अष्टमी। नृमेध ऋषिः। हे उद्गातारः! 'विप्राय' मेधाविने 'बृहते' महते 'ब्रह्मकृते' ब्रह्मणः अन्नस्य कर्त्रे 'विपश्चिते' विदुषे 'पनस्यवे' स्तुतिमिच्छते 'इन्द्राय' 'बृहत्' बृहन्नामकं साम 'गायत' पठत॥ ८॥

२उ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
य एक इद्विदयते वसु मर्त्ताय दाशुषे।
१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २
ईशानो अप्रतिष्कुत इन्द्रो अङ्ग॥ ९॥

अथ नवमी। गोतम ऋषिः। 'यः' इन्द्रः 'एक इत्' एक एव 'दाशुषे' हविर्दत्तवते 'मर्त्ताय' मनुष्याय यजमानाय 'वसु' धनं विदयते' विशेषेण ददाति। अङ्गेति क्षिप्रनाम "अप्रतिष्कुतः' परैरप्रतिशब्दितः प्रतिकूलशब्दरहित इत्यर्थः एवम्भूतः स 'इन्द्रः' क्षिप्रम् 'ईशानः' सर्वस्य जगतः स्वामी भवति॥ ९॥

१ २ ३ १ २ ३ १ २र ३ १ २
सखाय आ शिषामहे ब्रह्मेन्द्राय वज्रिणे।
३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
स्तुष ऊ षु वो नृतमाय धृष्णवे॥ १०॥

इति चतुर्थप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे पञ्चम-दशति।

अथ दशमी। विश्वमना ऋषिः। 'सखायः' मित्रभूता हे ऋत्विजः! 'वज्रिणे' वज्रहस्तायेन्द्राय 'ब्रह्म' स्तोत्रम् 'आशिषामहे' वयमाशास्महे च यद्वा। ब्रह्म अस्माभिर्दीय-मानं हवीरूपमन्नम् आशास्महे। शासु अनुशिष्टौ (अदा०प०)। व्यत्ययेनात्मनेपदम् (३,१,८५)। अतएव "आशिषामहि" इति बह्वृचा आमनन्ति तत्र "वः" सर्वेषामेव युष्माकमर्थाय 'नृतमाय' सर्वेषां नेतृतमाय। यद्वा संग्रामेषु आयुधानां नेतृतमाय 'धृष्णवे' शत्रूणां धर्षणशीलाय तस्मै इन्द्राय अहमेव "सुस्तुषे" सुष्ठु स्तौमि ॥ १० ॥

इति सायणाचार्य्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने चतुर्थस्याध्यायस्य चतुर्थः खण्डः।

इति चतुर्थः प्रपाठकः समाप्तः।

अथ पञ्चमप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे प्रथम-दशति।

३ १ २र . ३ १ २ ३ २ ३ १ २
गृणे तदिन्द्र ते शव उपमां देवतातये।
१ २र ३ १ २र
यद्धꣳसि वृत्रमोजसा शचीपते ॥ १ ॥

अथ पञ्चमे खण्डे—सैषा प्रथमा। प्रगाथ ऋषिः। हे 'इन्द्र!' 'ते' तव 'तच्छवो' बलम् 'उपमाम्' अन्तिकं 'देवता-तये' यजमानाय यज्ञार्थं वा 'गृणे' स्तुवे। 'यद्' यस्मात् हे 'शचीपते!' 'वृत्रम्' 'ओजसा' बलेन 'हंसि' तस्मात् ते शवो गृणे इति सम्बन्धः ॥ १ ॥

२ ३ १ २र ३ २ ३ १ २ ३ १ २
यस्य त्यच्छम्बरं मदे दिवोदासाय रन्धयन्।
३ १ २र ३ १ २र
अयꣳ स सोम इन्द्र ते सुतः पिब ॥ २ ॥

अथ द्वितीया। भरद्वाज ऋषिः। हे इन्द्र!' 'त्वं' 'यस्य' सोमस्य 'मदे' पानेन जनिते हर्षे सति 'शम्बरम्' असुरं 'दिवोदासाय' राज्ञे 'रन्धयन्' रध हिंसासंराद्ध्योः (दि० प०) हत्वा भवसि त्यदिति क्रियाविशेषणं तत् प्रसिद्धं यथा भवति तथा हे 'इन्द्र!' 'सः' 'अयं' 'सोमः' 'ते' त्वदर्थं 'सुतः' अभिषुतः। अतएव त्वं पिब ॥ २ ॥

१ २ ३ १ २
एन्द्र नो गधि प्रिय सत्राजिदगोह्य।
३ २उ ३ १ २ ३ १ २र ३ २
गिरिर्न विश्वतः पृथुः पतिर्दिवः ॥ ३ ॥

अथ तृतीया। नृमेध ऋषिः। हे 'प्रिय!' सर्वेषां प्रियतम! हे 'सत्राजित्'! महतां शत्रूणां जेतः! हे 'अगोह्य'! केनापि तिरस्कर्त्तुमशक्य इन्द्र! 'गिरिर्न' पर्वत इव 'विश्वतः' सर्वतः 'पृथुः' पृथुतमः 'दिवः' स्वर्गस्य 'पतिः' ईश्वरस्त्वं 'नो' ऽस्मान् 'आगधि' आगच्छ ॥ ३ ॥

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
य इन्द्र सोमपातमो मदः शविष्ठ चेतति।
२ ३ २ ३ २ २३ १ २
येना हꣳसि न्या३त्रिणं तमीमहे ॥ ४ ॥

अथ चतुर्थी। पर्वत ऋषिः। हे 'इन्द्र!' 'यः' त्वं 'सोम-

पातमः' अतिशयेन सोमस्य पाता हे 'शविष्ठ' ! बलवत्तम ! शव इति बलनाम (नै० २,९,३) तस्माद्विन्नन्ता दातिशयनिक इष्टन् (५,३,५५) विन्मतोर्लुक् टिलोपः (६,४,१५५) हे ईष्टशेन्द्र ! तस्य तव सोमपानजनितो यो 'मदः' 'चेतति' सम्यग् जानाति वृत्रवधादीनि कार्य्याणि कर्त्तुम्। य इत्यस्य चेततीत्यनेनापि सम्बन्धाद् यद्वृत्तान्नित्यम् (८,१,६६)' इति न निहन्यते। अथवैतदेकमेव वाक्यम् हे बलवत्तमेन्द्र! सोमपातमः सोमस्य पातृतमो यस्त्वं मदः सोमैर्मादयितव्यस्तर्पयितव्यः सन् चेतति। पुरुषव्यत्ययः (३,१,८५) चेतसि सम्यग् जानासि। 'मदोऽनुपसर्गे (३,३,६६)' इति मदेः कर्मण्यप् प्रत्ययः। 'येन' सोमपानजनितेन मदेन 'अत्रिणम्' अत्तारं राक्षसादिकं 'निहंसि' निहिनस्सि निकृष्टां हिंसां प्रापयसि 'तं' मदं तादृङ्मदोपेतं त्वां वा 'ईमहे' याच्ञाकर्मायं (नि० ३,१९,१) याचामहे यद्वा। ई गतौ दैवादिकः (प०)। छान्दसो विकरणस्य लुक् (२,४,७३)। ईयामहे उपगच्छामः स्तुतिभिः सम्भजामहे इत्यर्थः ॥ ४ ॥

३१ २र ३ २उ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
तुचे तुनाय तत्सु नो द्राघीय आयुर्जीवसे।
१ २ ३ १ २
आदित्यासः सुमहसः कृणोतन ॥ ५ ॥

अथ पञ्चमी। इरिमिठि ऋषिः। हे 'सुमहसः' ! शोभनतेजस्काः ! हे 'आदित्यासः' ! अदितेः पुत्राः ! 'नो' ऽस्माकं 'तुचे' पुत्राय 'तुनाय' तनोतेर्लुक्। तनोति कुलमिति तुनः पौत्रः। उकारोपजनश्छान्दसः। अतएव बह्वृचाः "तनाय" इति पठन्ति। तस्मै तुनाय पौत्राय च 'जीवसे' जीवनाय 'द्राघीयो'

दीर्घतमं तत् प्रसिद्धम् 'आयुः' जीवितं 'सु' सुष्ठु 'कृणोतन' कुरुत ॥ ५ ॥

२ ३ १ २र ३ १ २ ३ १ २
वेत्था हि निर्ऋतीनां वज्रहस्त परिवृजम्।
१२ ३ १ २ ३ १ २
अहरहः शुन्ध्युः परिपदामिव ॥ ६ ॥

अथ षष्ठी। विश्वमना ऋषिः। इदानीं ऋषिरिन्द्रं सम्बोध्याह। हे 'वज्रहस्त' वज्रयुक्तहस्तेन्द्र! 'निर्ऋतीनाम्' उपद्रवकारिणां रक्षसां 'परिव्रजं' परिवर्जनं हिरवधारणे त्वमेव 'वेत्थ' जानीषे। तत्र दृष्टान्तः अहरहरित्यादिः। 'शुन्ध्युः' अस्मिन्नुदिते सति ब्राह्मणा आत्मीयं कर्म कृत्वा शुद्धा भवन्तीति शोधनहेतुत्वाच्छुन्ध्युरादित्यः। आदित्यः 'परिपदामिव' परितः पद्यमानानां यजमानानां यद्वा। परिपदां सामानाधिकरण्यः परितः पततां पक्षिणां वर्जनं स्वस्थानत्यागम् 'अहरहः' प्रतिदिनं यथा वेत्ति। उदिते सूर्य्ये पक्षिणः स्वस्थानं परित्यज्य सर्वतो गच्छन्ति खलु। एवं त्वयीन्द्रे स्वबलेन प्रकाशमाने सति शत्रवः स्वपुराणि त्यक्त्वा पलायन्त इत्यर्थः ॥ ६ ॥

१ २र ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ २
अपामीवामप स्रिधमप सेधत दुर्मतिम्।
१ २ ३ १ २ ३ १ २
आदित्यासो युयोतना नो अंहसः ॥ ७ ॥

अथ सप्तमी। इरिमिठि ऋषिः। छ० उष्णिक्। हे 'आदित्यासः'! आदित्याः! 'अमीवां' रोगम् 'अपसेधत' अस्मत्तोऽपगमयत। 'स्रिधं' बाधकं शत्रुं च अपसेधत। 'दुर्मतिम्'

अस्माकं दुःखस्य मन्तारश्च अपसेधत। अपिच हे आदित्याः! 'नो' ऽस्मान् 'अंहसः' पापात् 'युयोतन' पृथक्कुरुत ॥ ७ ॥

२ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २

पिबा सोममिन्द्र मन्दतु त्वा यं ते सुषाव हर्यश्वाद्रिः।

३ २३ २ ३ १ २ ३ १ २

सोतुर्बाहुभ्याꣳ सुयतो नार्वा ॥ ८ ॥

इति पञ्चमप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे प्रथम-दशति।

अथ अष्टमी। वसिष्ठ ऋषिः। छ० विराट्। हे 'इन्द्र!' 'सोमं' 'पिब'। स सोमः त्वां 'मन्दतु' मादयतु हे 'हर्यश्व!' 'ते' त्वदर्थं 'सोतुः' अभिषवकर्त्तुः 'बाहुभ्याम् अर्वा न' रश्मिभ्या-मश्व इव 'सुयतः' सुष्ठु परिगृहीतः 'अद्रिः' ग्रावाऽयं 'सोमं' 'सुषाव' ॥ ८ ॥

इति सायणाचार्य्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने चतुर्थस्याध्यायस्य पञ्चमः खण्डः।

अथ पञ्चमप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे द्वितीय-दशति।

३ २ ३ १ २र ३ १ २ ३ १ २

अभ्रातृव्यो अना त्वमनापिरिन्द्र जनुषा सनादसि।

३ १ २ ३ १ २

युधेदापित्वमिच्छसे ॥ १ ॥

अथ षष्ठे खण्डे—सैषा प्रथमा। सौभरिर्ऋषिः। छ० ककुप्। हे 'इन्द्र!' त्वं 'जनुषा' जन्मनैव 'अभ्रातृव्यः' 'व्यन्' सपत्न

(४,१,१४५)' इति व्यन्प्रत्ययः। सपत्नरहितः 'अना' अनेतृकः 'ऋतश्छन्दसि (५,४,१५८)' इति कपः प्रतिषेधः। अनियन्तृक इत्यर्थः 'अनापिः' बन्धुवर्जितश्च 'सनादसि' चिरादेव भ्रातृव्यादिवर्जितोऽसि। यच्च त्वम् 'आपित्वं' बान्धवम् 'इच्छसि' इच्छसि तच्च 'युधेत्' युद्धेनैव युद्धं कुर्वन्नेव स्तोतृणामर्थाय सखा भवसीति ॥ १ ॥

१ २ ३१ २ ३१ २र ३ २ ३ १ २

यो न इदमिदं पुरा प्र वस्य आनिनाय तमु व स्तुषे।

१ २ ३ १ २३ १ २

सखाय इन्द्रमूतये ॥ २ ॥

अथ द्वितीया। सौभरिर्ऋषिः। 'सखायः' समानख्याना हे ऋत्विग्यजमानाः! 'यः' इन्द्रः 'पुरा' पूर्वम् 'इदम् इदम्' दर्शनीयतया विद्यमानं 'वस्यः' वसीयः वसोरीयसुनीकारलोपश्छान्दसः प्रशस्तं वसुनोऽस्मान् 'प्राणिनाय' प्रकर्षेणानीतवान्। 'तमु' तमेव धनानामानेतारम् इन्द्रं 'वो' युष्माकं धनलाभार्थम् 'ऊतये' रक्षणाय च 'स्तुषे' सौभरिरहं स्तौमि ॥ २ ॥

१ २३ १ २ ३ १ २

आ गन्ता मा रिषण्यत प्रस्था-

३ १ २

वानो माप स्थात समन्यवः।

३१ २

दृढ़ा चिद्यमयिष्णवः ॥ ३ ॥

अथ तृतीया। सौभरिर्ऋषिः। हे 'प्रस्थावानः' प्रस्थातारः प्रगन्तारो 'मरुतः!' 'आगन्त' अस्मानागच्छन्त।

'मारिषण्यत' अनागमनेन नोऽस्मान्मा हिंसिषत । हे 'समन्यवः' समानतेजस्काः ! समानक्रोधाः ! वा 'दृढ़ाचित्' दृढ़ान्यपि पर्वतादीनि हे 'यमयिष्णवः' ! नियमयितृत्वशीलाः ! नियमयितारः ! 'मापस्थात' अस्मत्तोऽन्यत्र मा तिष्ठत अस्मास्वेवावतिष्ठध्वमित्यर्थः ॥ ३ ॥

१ २ ३२उ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २

आ याह्ययमिन्दवेऽश्वपते गोपत उर्वरापते ।

१ २

सोमꣳ सोमपते पिब ॥ ४ ॥

अथ चतुर्थी । सौभरिर्ऋषिः । 'अश्वपते' अश्वानां स्वामिन् ! 'गोपते' गवां पालयितः 'उर्वरापते' सर्वशस्याढ्या भूमिरुर्वरा तस्याः पते ! हे इन्द्र ! 'इन्दवे' दीप्ताय तुभ्यम् अयं सोमोऽभिषुत इति शेषः । तस्माद् 'आयाहि' सोमं प्रत्यागच्छ, आगत्य 'सोमपते !' हे इन्द्र ! 'सोमं' 'पिब' ॥ ४ ॥

१ २ ३ २ ३ १ २र

त्वया ह स्विद्युजा वयं प्रति

३ १ २

श्वसन्तं वृषभ ब्रुवीमहि ।

३ १ २र ३ १ २

सꣳस्थे जनस्य गोमतः ॥ ५ ॥

अथ पञ्चमी । सौभरिर्ऋषिः । 'वृषभ' ! वर्षितः ! हे इन्द्र ! 'गोमतः' गवादियुक्तस्य जनस्य 'संस्थे' स्थाने युद्धे 'श्वसन्तम्' अस्मान् प्रति क्रोधातिशयेन श्वासकारिणं शत्रुं 'युजा' सहायेन 'त्वया ह स्वित्' त्वयैव खलु वयं 'प्रति ब्रुवीमहि' प्रतिवचनं कुर्मः निराकरिष्याम इत्यर्थः ॥ ५ ॥

१ २ ३क २र ३ २ ३ १ २
गावश्चिद्घा समन्यवः सजात्येन मरुतः सबन्धवः।
३ १२ ३ १ २ ३ २
रिहते ककुभो मिथः॥ ६॥

अथ षष्ठी। सौभरिर्ऋषिः। 'समन्यवः' समानतेजस्काः समानक्रोधा वा हे मरुतः! 'गावश्चित्' गावश्च युष्मत्साहभूताः 'सजात्येन' समानजातित्वेन एकस्मादुद्गजत इति एवं 'सबन्धवः' समानबन्धुकाः सत्यः 'ककुभो' दिशः प्राच्यादिदिग्भागान् प्राप्य 'मिथः' परस्परं 'रिहते' लिहन्ति घेति पूरकः॥ ६॥

१ २ ३ १ २ ३ १ २
त्वं न इन्द्रा भर ओजो
३ १ २
नृम्णꣳ शतक्रतो विचर्षणे।
२ ३ १ २ ३ १ २
आ वीरं पृतनासहम्॥ ७॥

अथ सप्तमी। द्वयोर्नृमेधऋषिः। हे 'शतक्रतो'! बहुकर्मन्! 'विचर्षणे'! विविधद्रष्टरिन्द्र! 'त्वं' 'नो' ऽस्मभ्यम् 'ओजो' बलं 'नृम्णं' धनञ्च 'आ भर' आहर। 'वीरं' वीर्योपेतं 'पृतनासहं' सेनानामभिभवितारं त्वाम् 'आ' ह्वयामहे इति शेषः॥ ७॥

२ ३क २र ३ १ २
अधा हीन्द्र गिर्वण उप
३ १ २ ३ १'२ ३ १ २
त्वा काम ईमहे ससृग्महे।
३ २ ३ १ २ ३ १ २
उदेव ग्मन्त उदभिः॥ ८॥

अथ अष्टमी। छ० ककुप्। हे 'गीर्वणः'! गीर्भिर्वननी-येन्द्र! 'अधा हि' सम्प्रति 'त्वा' त्वां 'कामो' काम्ये निमित्ते। यद्वा। काम इति सुपां सुः (७,१,३९) कामान् 'ईमहे' याचामहे। किञ्च। याचमानाः सन्तः 'उपसस्मृग्महे' उप सृजामः स्तुतिभि स्त्वां संयोजयाम इत्यर्थः। तत्र दृष्टान्तमाह 'उदेव' यथोदकेन 'ग्मन्तो' गच्छन्तः पुरुषाः 'उदभिः' अञ्जलिना उत्क्षिप्योदकैः समीपस्थान् क्रीड़ार्थं संसृजन्ति तद्वदित्यर्थः।

"ससृज्महे" इति बह्वृचाः पठन्ति ॥ ८ ॥

१ २ ३ २ ३ २ ३ १ २
सीदन्तस्ते वयो यथा गोश्री-
३ १ २ ३ २ ३ १ २
ते मधौ मदिरे विवक्षणे।
३ १ २र
अभि त्वामिन्द्र नोनुमः ॥ ९ ॥

अथ नवमी। द्वयोः सौभरिः। हे 'इन्द्र!' 'गोश्रीते' श्रीञ् पाके। गोर्विकारो दधि पयश्च गोशब्देनोच्यते। तेन दध्ना पयसा च श्रीते मिश्रिते 'मदिरे' मदकरे 'विवक्षणे' स्वर्गप्रापणशीले त्वदीये 'मधौ' सोमे 'सीदन्तो' निवसन्तः। सदने दृष्टान्तः 'वयो यथा' पक्षिणो यथा एकत्र सङ्घीभूय तिष्ठन्ति तद्वत् सीदन्तो वयं 'त्वाम्' 'अभि' आभिमुख्येन 'नोनुमः' पुनः पुनः भृशं वा स्तुमः ॥ ९ ॥

३ २ ३ १ २ ३ २उ ३ १ २ ३ १ २
वयमु त्वामपूर्व्य स्थूरं न कच्चिद्भरन्तोऽवस्यवः।
१ २ ३ १ २
वज्रिं चित्रꣳ हवामहे ॥ १० ॥

इति पञ्चमप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे द्वितीय-दशतिः।

अथ दशमी। हे 'वज्रिन्' वज्रयुक्त! 'अपूर्व्य' त्रिषु सवनेषु प्रादुर्भूतत्वादभिनव! 'भरन्त' सोमलक्षणै रन्नैस्त्वां पोषयन्तो वयं 'चित्रं' चायनीयं विविधरूपं वा 'त्वासु' त्वामेव 'अवस्यवः' अवो रक्षणमात्मन इच्छन्तः सन्तः 'हवामहे' त्वामाह्वयामः तत्र दृष्टान्तः 'स्थूरं न' यथा भरन्तो व्रीह्यादिभिर्गृहं पूरयन्तो जनाः 'स्थूरं' स्थूलं गुणाधिकं 'कच्चित्' कञ्चिन्मानवं यथा ह्वयन्ति तद्वत् ॥ १० ॥

इति सायणाचार्य्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने चतुर्थस्याध्यायस्य षष्ठः खण्डः।

इत्यौष्णिहं काकुभम्।

अथ पञ्चमप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे तृतीय-दशति।

२ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३क २र
स्वादोरित्था विषूवतो मधोः पिबन्ति गौर्य्यः।
१ २र ३ १ २ ३ २ ३ १ २
या इन्द्रेण सयावरीर्वृष्णा मदन्ति
२ २ ३ २ ३ १ २ २ १ २
शोभथा वस्वीरनु स्वराज्यम् ॥ १ ॥

स्वादोरष्टादशर्चस्तु चरमा नतमित्यसौ।
उपरिष्टाद्वृहत्याम्नाताः सप्तदशपङ्क्तयः ॥
चन्द्रमानतमित्येते वैश्वदेव्यौ प्रतीत्यसौ।
आश्विनी तिस्र आग्नेय्य आते अग्न इधीमहि ॥
आग्नीं नाग्नीन्ततमित्येता महेनो अद्य चौषसी।
सौमी भद्रन्न इत्येषा शिष्टा ऐन्द्र उदीरिताः ॥

आदितो गोतमो नाम ऋषिः सम्परिकीर्त्तितः। अथ

सप्तमे खण्डे—सैषा प्रथमा। 'स्वादोः' स्वादुभूतस्य रसयुक्तस्य 'इत्था विषूवतः' इत्थमनेन प्रकारेण सर्वेषु यज्ञेषु व्याप्तियुक्तस्य 'मधोः' मधुररसस्य सोमस्य 'क्रियाग्रहणं कर्त्तव्यमिति' कर्मणः सम्प्रदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थे षष्ठी एवं विधं सोमं 'गौर्यो' गौरवर्णा गावः 'पिबन्ति'। या गावः 'वृष्णा' कामाभिवर्षकेणेन्द्रेण 'सयावरीः' सह गच्छन्त्यः सत्यः 'मदन्ति' हृष्टा भवन्ति। ताः 'इन्द्रपीतस्य' सोमस्यावशेषं पिबन्तीत्यर्थः। 'शोभथाः' वचनव्यत्ययः (३,१,८५) इन्द्रेण सह शोभन्ते। 'वस्वीः' पयःप्रदानेन निवासकारिण्यः ता गावः 'स्वराज्यं' स्वस्य स्वकीयस्येन्द्रस्य यद्राज्यं राजत्वन्तद् 'अनु' लक्ष्य अवस्थिता इत्यर्थः ॥ १ ॥

३ २उ   ३ २उ ३ १ २ ३ २ ३ १ १
इत्था हि सोम इन्मदो ब्रह्म चकार वर्द्धनम्।
१ २   ३ १ २   ३ १
शविष्ठ वज्रिन्नोजसा पृथिव्या
२र ३ २ ३ ३ ३ १ २ ३ १ २
निः शशा अहिमर्चन्ननु स्वराज्यम् ॥ २ ॥

अथ द्वितीया। हे 'शविष्ठ'! अतिशयेन बलवन्! 'वज्रिन्!' वज्रवन्निन्द्र! 'इत्था हि' इत्थम् एव अनेन शास्त्रोक्तप्रकारेणैव 'सोमे' त्वया गृहीते सति 'मदः' मदेः स्तुतिकर्मणः स्तोता 'वर्द्धनं' तव वृद्धिकरं 'ब्रह्म' स्तोत्रं 'चकार'। अनेन कृतवान् इदित्येतत् पदपूरणम् अतस्त्वम् 'ओजसा' बलेन 'पृथिव्याः सकाशात् आगत्य 'अहिम्' हन्तारं वृत्रं 'निःशशाः' निःशेषेण शशाः मा बधस्वेति शासनं कृत्वा पृथिव्याः सकाशान्निरगमय इत्यर्थः। किं कुर्वन्? 'स्वराज्यं' स्वस्य राज्य

राजत्वम् 'अनु' लक्ष्य 'अर्चन्' पूजयन् स्वस्वामित्वं प्रकटयन्नित्यर्थः ॥ २ ॥

२ ३ १ २　३ १२ ३ १　२र

इन्द्रो मदाय वावृधे शवसे वृत्रहा नृभिः ।

२उ ३२ ३ २ ३ १ २र

तमिन्महत्स्वाजिषूतिमर्भे हवा-

३ १　२र३ १ २

महे स वाजेषु प्र नोऽविषत् ॥ ३ ॥

अथ तृतीया। 'वृत्रहा' वृत्रस्यावरकस्य वृष्टिनिरोधकस्य मेघस्यासुरस्य वा हन्ता यद्वा। आवरकाणां शत्रूणां हन्ता इन्द्रः 'मदाय' हर्षार्थं 'शवसे' बलार्थञ्च 'नृभिः' यज्ञस्य नेतृभिः ऋत्विग्भिः 'वावृधे' स्तोत्रशस्त्ररूपाभिः स्तुतिभिः प्रवर्द्धितो बभूव स्तुत्या हि देवता प्राप्तबला सती प्रवर्द्धते। 'तमित्' तमेव इन्द्रं 'महत्सु' प्रभूतेषु 'आजिषु' सङ्ग्रामेषु 'ऊतीम्' अस्माकं रक्षकम् 'हवामहे' आह्वयामहे। तथा 'तम्' इन्द्रम् 'अर्भे' अल्पे सङ्ग्रामे 'हवामहे'। अस्माभिराहूतः 'स' चेन्द्रः 'वाजेषु' सङ्ग्रामेषु 'नो' ऽस्मान् 'प्राविषत्' प्रावतु प्रकर्षेण रक्षतु ॥ ३ ॥

२ ३ २ ३ १ २ ३ १　२　३क २र

इन्द्र तुभ्यमिदद्रिवोऽनुत्तं वज्रिन् वीर्य्यम् ।

२ ३ २ ३　१ २ ३ २उ　३ २ ३

यद्ध त्यं मायिनं मृगं तव त्यन्मा-

१　२र३ २ ३ १ २　३ १ २

ययावधीरर्चन्ननु स्वराज्यम् ॥ ४ ॥

अथ चतुर्थी। अद्रिरिति मेघनाम (नै०१,१०,१) हे 'अद्रिवन्!' वाहनरूपमेघयुक्त! 'वज्रिन्!' वज्रवन्निन्द्र! 'तुभ्यमित्' तवैव षष्ठ्यर्थे चतुर्थी। तवैव 'वीर्य्यं' सामर्थ्यम् 'अनुत्तं' शत्रुभिरतिरस्कृतम्। 'यद्ध' येन वीर्य्येण खलु 'मायिनं' मायाविनं 'मृगं' मृगरूपमापन्नं 'त्वं' तं 'वृत्रम्' असुरं त्वमपि माययैव 'अवधीः' हतवानसि। अतः कारणात् तव वीर्य्यं 'यत्' तत् प्रसिद्धं भवति। 'अर्चन्ननु स्वराज्यमिति' पादो व्याख्यातः ॥ ४ ॥

२ ३ १ २ १ २उ २ २ ३ १ २
प्रेह्यभीहि धृष्णुहि न ते वज्रो नि यꣳसते।
१ २ ३ २उ ३ २३ १ २
इन्द्र नृम्णꣳ हि ते शवो हनो
३ १ २र ३ २ ३ १ २ ३ १ २
वृत्रं जया अपोऽर्चन्ननु स्वराज्यम् ॥ ५ ॥

अथ पञ्चमी। हे 'इन्द्र!' 'प्रेहि' प्रकर्षेण गच्छ। 'अभीहि' हन्तव्यान् शत्रून् आभिमुख्येन प्राप्नुहि। प्राप्य च 'धृष्णुहि' तान् शत्रून् अभिभवति तव 'वज्रो' 'न नियंसते' शत्रुभिः न नियम्यते अप्रतिहतगतिरित्यर्थः। तथा 'ते' तव 'शवः' त्वदीयं बलं 'नृम्णं' नृणां पुरुषाणां नामकम् अभिभावकम्। 'हि' यस्मादेवं तस्मात् 'वृत्रम्' असुरं मेघं वा 'हनः' जहि। तदनन्तरं तेन निरुद्धा 'अपः' उदकानि 'जयाः' जय, वृत्रं हत्वा तेनावृत मुदकं लभस्वेत्यर्थः। शिष्टं स्पष्टम् ॥ ५ ॥

२ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
यदुदीरत आजयो धृष्णवे धीयते धनम्।

२ १　२ ३ २ ३　२ ३ २उ　३
युंक्ष्वा मदच्युता हरी कं हनः
१　२र　३　१　२ ३ १ २
कं वसौ दधोऽस्मां इन्द्र वसौ दधः ॥ ६ ॥

अथ षष्ठी। अत्रेदमाख्यानम्। रहूगणपुत्रो गोतमः कुरुसृञ्जयानां राज्ञां पुरोहित आसीत्। तेषां राज्ञाम्परैः सह युद्धे सति स ऋषिरनेन सूक्तेन इन्द्रं स्तुत्वा स्वकीयानां जयं प्रार्थयामासेति। तस्य च तत् पुरोहितत्वं वाजसनेयिभिराम्नातम् 'गोतमो ह वै राहूगणः उभयेषां कुरुसृञ्जयानां पुरहित आसीत्' इति।

'यद्' यदा 'आजयः' सङ्ग्रामाः 'उदीरते' उद्गच्छन्ति उत्पद्यन्ते तदानीं 'धनं' 'धृष्णवे' यो धृष्णुः धर्षयिता शत्रूणां जेता भवति तस्मै धीयते निधीयते। जयतो धनं भवतीत्यर्थः। हे 'इन्द्र!' त्वां तादृशेषु युद्धेषु प्रवृत्तेषु 'मदच्युता' शत्रूणां 'मदस्य' गर्वस्य च्यावयितारौ 'हरी' त्वदीयावश्वौ 'युंक्ष्व' रथे त्वदीये योजय। योजयित्वा च 'कं' चिद्राजानं तव परिचरणमकुर्वन्तं 'हनः' हन्याः। 'कं' चन त्वां परिचरन्तं 'वसौ' धने 'दधः' स्थापयसि अतो जयाजयौ त्वमेव कारयितासि। तस्मात् हे इन्द्र! अस्मान् अस्मदीयान् राज्ञः वसौ धने 'दधः' स्थापय ॥ ६ ॥

२ ३ १ २　३ १ २　३ १　२
अक्षन्नमीमदन्त ह्यव प्रिया अधूषत।
१ २　३ १ २　३ २ ३　१ २
अस्तोषत स्वभानवो विप्रा नवि-
३ २उ　३क　२र　३ १ २
ष्ठया मती योजा न्विन्द्र ते हरी ॥ ७ ॥

अथ सप्तमी। हे 'इन्द्र!' त्वया दत्तान्यन्नानि 'अक्षन्' यजमाना भुक्तवन्तः भुक्त्वा च 'अमीमदन्त हि' तृप्ता आसन् खलु। 'प्रियाः' स्वकीयाः तनूः 'अवाधूषत' अकम्पयन् अतिशयितरसास्वादेन वक्तुमशक्नुवन्तः शरीराण्यकम्पयन्। तदनन्तरं 'स्वभानवः' स्वायत्तदीप्तयः 'विप्राः' मेधाविनः ऋत्विजः 'नविष्ठया' अतिशयेन नूतनया 'मती' मत्या स्तुत्या 'अस्तोषत' अस्तुवन्। अतः हे 'इन्द्र!' ते त्वदीयौ 'हरी' एतत्सञ्ज्ञावश्वौ 'नु' क्षिप्रं 'योज' रथे योजय ॥ ७ ॥

२ ३ १ २ ३ २उ ३ १ २ ३ १ २
उपो षु शृणुही गिरो मघवन्मातथा इव।
३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३
कदा नः सूनृतावतः कर इद-
१ २ ३ २उ ३क २र ३ १ २
र्थयास इद्योजा न्विन्द्र ते हरी ॥ ८ ॥

अथ अष्टमी। हे 'मघवन्!' धनवन्निन्द्र! 'गिरः' अस्मदीयाः स्तुतीः 'उपो' उपैव 'सुशृणुहि' उपगम्य सम्यक् शृणु। 'अतथाइव' पूर्वं यथाविधस्त्वं तद्विपरीतो माभूः अस्मासु पूर्वं यथा अनुग्रहबुद्धियुक्तः तथाविधएव भवेत्यर्थः अपिच 'नो' ऽस्मान् 'सूनृतावतः' प्रियसत्यात्मिकावाक् सूनृता तया स्तुतिरूपया वाचा युक्तान् 'कदाकरः' करोषि। त्वमपि 'अर्थयासइत्' अर्थयसे एव न तदास्मे। अस्माभिः प्रयुक्ताः स्तुतीस्त्वमपि स्वीकरोषीत्यर्थः। अतो हे 'इन्द्र'! 'ते' 'हरी' त्वदीयावश्वौ 'नु' क्षिप्रं 'योज' रथे योजय। 'कदा' यदेति।

"करइदर्थ" इति, "कर आदर्थ" इति च पाठाः॥ ८ ॥

३ १२　３　२　१　२र३१　२　३　२
चन्द्रमा अप्स्वाऽन्तरा सुपर्णो धावते दिवि।
१　२　　　३　१　२
न वो हिरण्यनेमयः पदं विन्दन्ति
३　१　२　३　१　२
विद्युतो वित्तं मे अस्य रोदसी ॥ ९ ॥

अथ नवमी। त्रित ऋषिः। "अप्सु" आन्तरिक्ष्यास्तु उदकमये मण्डले 'अन्तः' मध्ये वर्त्तमानः 'सुपर्णः' शोभनपतनः यद्वा। सुपर्णइति रश्मिनाम (नै०१,५,१५) सुषुम्णाख्येन सूर्यरश्मिना युक्तः "चन्द्रमाः" "दिवि" द्युलोके "आधावते" आश्चर्यादायाम्। एकेनैव प्रकारेण धावते शीघ्रं गच्छति। तादृशस्य चन्द्रमसः सम्बधिनः। हे "हिरण्यनेमयः" सुवर्णसदृशपर्यन्ताः! यद्वा। हितरमणीयप्रान्ताः "विद्युतो" विद्योतमानाः रश्मयः "वो" युष्माकं "पदं" पदस्थानीयम् "अग्रं" न "विन्दन्ति" मदीयानीन्द्रियाणि कूपेनावृतत्वात् न लभन्ते। अत इदं नोचितं तस्मात् कूपात् मामुत्तारयतेत्यर्थः। अपिच हे "रोदसी" द्यावापृथिव्यौ! "मे" मदीयं "अस्य" इदं स्तोत्रं "वित्तं" जानीतम् ॥ ९ ॥

१　२　३१२३　२३　१२　३१२
प्रति प्रियतमꣳ रथं वृषणं वसुवाहनम्।
२　१　२　　２२３ १　२
स्तोता वामश्विनावृषि स्तोमेभि-
३　२　३　२　३　१　२　３　१२
र्भूषति प्रति माध्वी मम श्रुतꣳ हवम् ॥ १० ॥

इति पञ्चमप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे तृतीय-दशतिः।

अथ दशमी। अवस्युर्ऋषिः। हे "अश्विनौ!" एकः प्रतिशब्दोऽनुवादः "वां" युवयोः "प्रियतमं" "रथं" "स्तोता" "ऋषिः" "स्तोमेभिः" स्तोमैः "प्रतिभूषति" अलङ्करोति। कीदृशं रथं? "वृषणं" फलानां वर्षितारम् "वसुवाहनं" धनानां वाहकं ईदृशं रथमागमनाय स्तौतीत्यर्थः तस्मात् हे "माध्वी"! मधुविद्यावेदितारौ "श्रुतं" शृणुतम् ॥ १० ॥

इति सायणाचार्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने चतुर्थाध्यायस्य सप्तमः खण्डः।

अथ पञ्चमप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे चतुर्थ-दशति।

१ २ ३ १ २ ३ १ २
आ ते अग्न इधीमहि द्युमन्तं देवाजरम्।
२ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३
यद्ध स्या ते पनीयसी समिद्दी-
१ २ ३ १ २र ३ २ ३ १ २
दयति द्यवीषꣳ स्तोतृभ्य आ भर ॥ १ ॥

अथ अष्टमे खण्डे—सैषा प्रथमा। वसुश्रुत ऋषिः। हे 'अग्ने! देव! 'द्युमन्तम्' दीप्तिमन्तम् 'अजरम्' अजीर्णम् 'ते' 'आ' सर्वतः 'इधीमहि' दीपयामः। 'यद्ध' खलु 'ते' त्वदीया 'स्या' सा "पनीयसी" स्तुत्यर्हा "समिद्" दीप्तिः "दीदयति" दीप्यते "द्यवि" द्युलोके। किञ्च। "स्तोतृभ्यो" ऽस्मभ्यम् "इषम्" अन्नम् "आभरा" आहर ॥ १ ॥

१ २र ३ १ २
अग्निं न स्ववृक्तिभिर्होतारं त्वा वृणीमहे।

२ १ २ ३ १ २   ३ २ ३ १ २
शीरं पावकशोचिषं वि वो मदे

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
यज्ञेषु स्तीर्णबर्हिषं विवक्षसे ॥ २ ॥

अथ द्वितीया। विमद ऋषिः। हे अग्ने! तव स्वभूते 'विमदे' एतदाख्ये ऋषौ मयि 'इयं' स्तुतिः प्रवृत्तास्ति नेति सम्प्रत्यर्थे न अतो वयमिदानीं 'स्ववृक्तिभिः' स्वयङ्कृताभिः दोषवर्जिताभिः स्तुतिभिः 'होतारं' देवानामाह्वातारं होम-निष्पादकं वा 'अग्निं' 'त्वा' त्वाम् 'आवृणीमहे' आभिमुख्येन सम्भजामहे। कीदृशं 'यज्ञेषु' यागेषु 'स्तीर्णबर्हिषम्' आसा-दितबर्हिष्कम्। 'शीरम्' ओषध्यादिषु सर्वत्रानुशायिनम्। 'पावकशोचिषं' शोधकदीप्तिम्। 'विवक्षसे' महन्नामैतत् हे अग्ने! त्वमपि महान् भवसि। यद्वा। 'विमदे' यज्ञस्य सम्बन्धिनः सोमस्य पानजन्यविविधमदार्थं 'त्वामावृणीमहे' इति योज्यम्॥

"शीरम्पावकशोचिषं विवोमदे यज्ञेषु स्तीर्णबर्हिषं विवक्षसे" इति छन्दोगाः। "यज्ञार्थं स्तीर्णबर्हिषो विवोमदे शीरम्पा-वकशोचिषं विवक्षसे" इति बह्वृचाः॥ २॥

३१ २ ३१ २ ३१ २ ३२ ३ १ २
महे नो अद्य बोधयोषो राये दिवित्मती।

१ २   ३ १ २   ३ १ २
यथा चिन्नो अबोधयः सत्यश्रवसि

३ १ २र ३ १ २
वाय्ये सुजाते अश्वसूनृते ॥ ३ ॥

अथ तृतीया। सत्यश्रवा ऋषिः। 'अद्य' अस्मिन्याग-

दिने हे 'उषः' उषोदेवि! 'दिवित्मती' दीप्तिमती त्वं 'नो' ऽस्मान् 'महे' महते 'राये' धनप्राप्तये 'बोधय' प्रज्ञापय प्रकाशयेत्यर्थः। सति प्रकाशे क्रतुद्वारा द्रव्यस्योपार्जयितुं शक्यत्वात्। 'यथाचित्' यथैव पूर्वं नोऽस्मानबोधयः, अतीतेषु यथा बोधितवती तद्वदद्यापीत्यर्थः। हे 'सुजाते' शोभनं जातं जन्माविर्भावो यस्यास्तादृशि! हे 'अश्वसूनृते' प्रियसत्यात्मिका स्तुतिवाग्यस्याः सा हे तादृशि देवि! 'वाय्ये' वयपुत्रे 'सत्यश्रवसि' मयि अनुग्रहाणेत्यर्थः॥ ३॥

२ ३ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ ३र

भद्रं नो अपि वातय मनो दक्षमुत क्रतुम्।

१ २ ३ १ ३र ३ २ ३ २ ३

अथा ते सख्ये अन्धसो वि वो मदे

२ ३ २ ३ १ ३र ३ १ २

रणा गावो न यवसे विवक्षसे॥ ४॥

अथ चतुर्थी। विमद ऋषिः। हे सोम! त्वं 'नोऽस्मदीयं 'मनः' 'भद्रं' कल्याणं 'प्राप' शुभसङ्कल्पलक्षणं 'वातय' गमय अस्माकं परः शुभसङ्कल्पं कुर्वित्यर्थः। तथा 'दक्षं' वृद्धमपि सर्वव्यापिनमन्तरात्मानमपि 'भद्रं' शुभकारित्वलक्षणं प्रापय अस्माकमन्तरात्मानं शुभकारिणं कुर्वित्यर्थः 'उत' अपिच 'क्रतुं' प्रज्ञानं भद्रं शुभाध्यवसायलक्षणं प्रापय शुभाध्यवसायिनं कुर्वित्यर्थः 'अथ' अनन्तरं स्तोतारः 'ते' तव 'सख्ये' स्तुत्यस्तोतृत्वेज्ययष्टृत्वलक्षणे सखिकर्मणि रमतामिति शेषः। तत्र दृष्टान्तः 'यवसे' घासे 'रणाः' प्रीतियुक्ता गावो 'न' गाव इव ता यथा प्रीतिं कुर्वते तद्वत्। कस्मिन् सति? 'अन्धसः' सोमाख्यस्यान्नस्य सम्बधिनि वस्तुनि 'विमदे' विविधसोम-

जन्यमदनिमित्ते सति। कस्मादेवम्? यस्माद् 'विवक्षसे' महान् भवसि ॥ ४ ॥

१२ ३१ २ ३२ ३१ २र ३ १२
क्रत्वा महाꣳ अनुष्वधं भीम आ वावृते शवः ।
१ २ ३ १ २३ २ ३ २ ३१
श्रिय ऋष्व उपाकयोर्नि शिप्री
२र ३ १ २३१२ ३२
हरिवां दधे हस्तयोर्वज्रमायसम् ॥ ५ ॥

अथ पञ्चमी। गोतम ऋषिः। 'क्रत्वा' कर्मणा प्रज्ञया वा 'महान्' सर्वाधिकः 'भीमः' शत्रूणां भयङ्कर इन्द्रः 'अनुष्वधं' 'स्वधेत्यन्ननाम (नै० २,७,१७)। स्वधायां विभक्त्यर्थेऽव्ययीभावः सोमलक्षणस्यान्नस्य पाने सतीत्यर्थः। 'शवः' आत्मीयं बलम् 'आवावृते' आभिमुख्येन प्रावर्त्तयत्। तदनन्तरम् 'ऋष्वो' दर्शनीयः 'शिप्री' हनुमान्। नासिकावान्वा। 'हरिवान्' हरिभ्यामश्वाभ्यामुपेतः इन्द्रः 'उपाकयोः' समीपवर्त्तिनोर्हस्तयोर्वाह्वोः 'आयसं' अयोमयं वज्रं 'श्रियै' सम्पदर्थं 'निदधे' निदधाति स्थापयति सोमपानेन हृष्टः प्रबलः इन्द्रः शत्रूणां हननाय हस्ते वज्रं गृह्णातीत्यर्थः ॥ ५ ॥

२ ३ १ २र३ २३१२ ३ १२
स घा तं वृषणꣳ रथमधि तिष्ठाति गोविदम् ।
१ २र ३२ ३१२ ३
यः पात्रꣳ हारियोजनं पूर्णमिन्द्र
१ २ ३ २ ३क २र ३ १२
चिकेतति योजा न्विन्द्र ते हरी ॥ ६ ॥

अथ षष्ठी। गोतम ऋषिः। 'सघा' स खल्विन्द्रः 'वृषणं'

कामाभिवर्षकं 'गोविदं' गवां लम्भयितारं 'रथम्' 'अधिति-ष्ठाति' ईदृशे रथे अधितिष्ठतु आरूढ़ो भवतु। हे इन्द्र! 'यो' रथः 'हारियोजनम्' एतत्संज्ञं धानामिश्रितं 'पूर्णं' सोमेन पूर्णं 'पात्र'' चिकेतति' ज्ञापयति तं रथमधितिष्ठेति पूर्वत्रान्वयः अधितिष्ठाय 'ते' त्वदीयौ 'हरी' अश्वौ 'नु' क्षिप्रं 'योज' रथे योजय ॥ ६ ॥

२ १ २र ३ २उ ३ २ ३ १ २र ३ १ २
अग्निं तं मन्ये यो वसुरस्तं यं यन्ति धेनवः।
२ ३ १ २ ३ २उ ३ १ २
अस्तमर्वन्त आशवोऽस्तं नित्यासो
३ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २
वाजिन इषꣳ स्तोतृभ्य आ भर ॥ ७ ॥

अथ सप्तमी। वसुश्रुत ऋषिः। 'तम्' अग्निं 'मन्ये' स्तौमि। 'यः' अग्निः 'वसुः' वासकः। 'यम्' 'अस्त' सर्वेषां गृहवदाश्रयभूतं 'धेनवः' गावः 'यन्ति' गच्छन्ति प्रीणा-यितुम्। 'अस्तम्' उक्तलक्षणम् 'अर्वन्तः' अरणवन्तोऽश्वाः 'आशवः' शीघ्रगामिनः यन्ति। तथा 'नित्यासः' नित्यप्रवृत्ताः 'वाजिनः' हविर्लक्षणान्नवन्तो यजमानाः 'यमस्तं' 'यन्ति' तम् मन्ये। 'इषम्' अन्नं 'स्तोतृभ्यः अस्मभ्यम् 'आभर' आहर इति ॥ ७ ॥

२उ ३ १ ३ ३ १ २र ३ १ २
न तमꣳहो न दुरितं देवासो अष्ट मर्त्यम्।
२ १ २ १ १ २ ३ २ ३ १
सजोषसो यमर्यमा मित्रो

२र ३ १ २ ३ २ ३ १ २
नयति वरुणो अति द्विषः ॥ ८ ॥

इति पञ्चमप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे चतुर्थ-दशति ।

अथ अष्टमी । अंहोमुग्वामदेव्य ऋषिः । हे 'देवासः' ! देवाः ! आज्जसेरसुक् (७,१,५०) 'तं' मर्त्यं मनुष्यम् 'अंहः' पापं दुरितं तत्फलरूपं दुर्गमनञ्च 'नाष्ट' न प्राप्नोति अश्नोतेर्लङि, झलोझलीति सिचोलोपः, अड़भावश्छान्दसः 'अर्य्यमा' अरीन् नियच्छति इति एतत्सञ्ज्ञकोदेवः। नयन्ति शत्रून् एते 'मित्रः' प्रमीतेः त्राता देवश्च नयति। 'वरुणः' पापानां निवारको देवः 'यं' 'नयति'। एते त्रयो देवाः 'सजोषसः' सङ्गताः समानाः प्रीयमाणा वा भवन्तः 'द्विषः' द्वेष्टॄन् अतिक्रम्य 'यं' स्तोतारं नयन्ति प्रत्येकविवक्षया एकवचनम् तन्नाष्टेत्यन्वयः ॥ ८ ॥

इति सायणाचार्य्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने चतुर्थाध्यायस्य अष्टमः खण्डः ।

इति पाङ्क्तम् ।

अथ पञ्चमप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे पञ्चम-दशति ।

२ ३ २ ३ १ २
परि प्र धन्वेन्द्राय सोम
३ २ ३१ ३१ २र
स्वादुर्मित्राय पूष्णे भगाय ॥ १ ॥

परिधन्वप्रभृति ऋचस्त्रिंशद्भवन्ति हि।
एतासान्तु ऋषिच्छन्दोदेवतास्तु पृथक् पृथक्।
वक्ष्यन्ते सायणार्य्येण तत्र तत्र परिस्फुटम्॥

अथ नवमखण्डे—सैषा प्रथमा। आद्यानां षसाम् ऋण-त्रसदस्यू सहिताद्दषी, पवमानो देवता। तत्रादिर्द्विपदा। हे 'सोम!' स्वादुः स्वादुरसस्त्वं 'इन्द्राय' 'पूष्णे' "भगाय" एतेभ्यो देवेभ्यः "परिप्रधन्व" परितः पात्रेषु प्रचर॥ १॥

२ ३ १ २र ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
पर्य्यू षु प्र धन्व वाजसातये परि वृत्राणि सक्षणिः।
३ २ ३ १ २ ३ १ २
द्विषस्तरध्या ऋणया न ईरसे॥ २॥

अथ द्वितीया। त्रिपदा अनुष्टुप्पिपीलिकमध्या। हे 'सोम!' सुष्ठु 'वाजसातये' अस्मभ्यमन्नदानायैव 'परिप्रधन्व' परितः प्रगच्छ। यद्वा। 'वाजसातये' अन्नलाभाय संग्रामं प्रगच्छ। किञ्च। 'सक्षणिः' सहनशीलस्त्वं 'वृत्राणि' शत्रून् 'परि' गच्छ। तदेवोच्यते 'नः' अस्माकम् 'ऋणया' 'ऋणानां यापयिता विनाशयिता त्वं 'द्विषः' शत्रून् 'तरध्यै' तरीतुं हन्तुम् 'ईरसे' परिगच्छसि।

"ईरसे" "ईयसे" इति पाठौ॥ २॥

१ २ ३ १ २ ३ २
पवस्व सोम महांत्समुद्रः
२ २ १ २ ३ २ ३ १ २र
पिता देवानां विश्वाभि धाम॥ ३॥

अथ तृतीया। द्विपदा। हे 'सोम!' 'महान्' देवेभ्यो

दीयमानत्वेन महत्वयुक्तः । 'समुद्रः' समुन्दनः यस्मात् समुद्र-वन्ति रसास्तादृशः । 'पिता' सर्वेषां पालयिता त्वं 'देवानां' 'विश्वा' विश्वानि सर्वाणि 'धाम' धामानि शरीराण्यभिलक्ष्य 'परि पवस्व' परिक्षर ॥ ३ ॥

१ २   ३ २उ ३ २ ३
पवस्व सोम मह्हे दक्षायाश्वो
२ ३ २ ३ १   २र
न निक्तो वाजी धनाय ॥ ४ ॥

अथ चतुर्थी । हे 'सोम !' 'अश्वोन' अश्वः इव 'नक्तः' वसतीवरीभिरद्भिर्विनिर्णिक्तः । वाजी' वेगवान् त्वं 'मह्हे' महते 'दक्षाय' बलाय 'धनाय' धनार्थञ्च 'पवस्व' क्षर ।
"मह्हे" "क्रत्वे" इति पाठौ ॥ ४ ॥

१ २   ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २र
इन्दुः पविष्ट चारुर्मदायापामुपस्थे कविर्भगाय ॥५॥

अथ पञ्चमी । 'चारुः' कल्याणरूपः 'कविः' क्रान्तप्रज्ञः 'इन्दुः' सोमः । 'अपाम्' उदकानाम् 'उपस्थे' उपस्थाने अन्तरिक्षे पवित्रे वा 'मदाय' मदार्थम् । 'भगाय' भजनीयाय धनार्थञ्च 'पविष्ट' पवते ॥ ५ ॥

२३ १ २ ३१ २ ३ १ २   ३ १ २ ३ १ २
अनु हि त्वा सुतꣳ सोम मदामसि मह्हे समर्य्यराज्ये ।
१ २ ३ १ २ ३ १ २
वाजाꣳ अभि पवमान प्र गाहसे ॥ ६ ॥

अथ षष्ठी । त्रिपदा अनुष्टुप् पिपीलिकमध्या । ऋषिदेवते पूर्ववत् । हे 'सोम !' 'सुतम्' अभिषुतं 'त्वा' त्वां

वयम् 'अनुमदामसि हि' अनुमदामः अनुक्रमेणाभिष्टुमः खलु। हे 'पवमान!' पूयमान सोम! स त्वं 'महे' महति 'समर्थराज्ये' महत् समनुष्य' त्वदीयं राज्यमनुपालयितु' 'वाजान्' शत्रुबलान्यभिलक्ष्य 'प्रगाहसे' प्रगच्छसि ॥ ६ ॥

१ ३क २र ३ २ ३ १ २
क ईं व्यक्ता नरः सनीड़ा
३ २ ३ २ ३ २ ३ १ २
रुद्रस्य मर्य्या अथा स्वश्वाः ॥ ७ ॥

अथ सप्तमी। वासिष्ठी। द्विपदा। मारुती। 'व्यक्ताः' कान्तियुक्ताः 'नरः' नेतारः 'सनीड़ाः' समानौकसः 'रुद्रस्य' रोदनशीलस्य एतत्सञ्ज्ञकस्य 'मर्य्याः' मर्य्येभ्यो नृभ्यो हिताः। अथापि च 'स्वश्वाः' शोभनवाहाः 'ईमम्' एवम्भूताः 'के' भवन्ति? रूपातिशयात् ऋषिः आश्चर्य्येणाहेति ॥ ७ ॥

२ ३ १ ३ २ ३ २उ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
अग्ने तमद्याश्वं न स्तोमैः क्रतुं न भद्रꣳ हृदिस्पृशम्।
३ १ २ ३ १ २
ऋध्यामा त ओहैः ॥ ८ ॥

अथ अष्टमी। पदपङ्क्तिः। आग्नेयी। वामदेव ऋषिः। हे 'अग्ने!' 'अद्य' अस्मिन्नहनि, वयमृत्विगादयः 'ओहैः' इन्द्रादिप्रापकैः 'स्तोमैः' स्तोत्रसमूहैः 'तं' प्रसिद्धं त्वाम् 'ऋध्याम' समर्द्धयामः। कीदृशं त्वाम् 'अश्वं न' वोढारमश्वमिव तथा 'हविषः' वाहकम्। 'क्रतुं न' कर्त्तारमिव उपकारिणमित्यर्थः। तथा 'भद्रं' भजनीयम्। 'हृदिस्पृशं' हृदयङ्गमम् अतिशयेन प्रियमित्यर्थः ॥ ८ ॥

२ १ २ ३ १ २र ३ १ २
आविर्मर्य्या आ वाजं वाजिनो

३ १२ ३ २ ३ २
अग्मं देवस्य सवितुः सवम्।

३ १ २
स्वर्गाँ अर्वन्तो जयत॥ ९॥

अथ नवमी। पुर उष्णिक्। वाजिनां स्तुतिः। 'मर्य्याः' मनुष्येभ्यो हिताः 'आविः' प्रकाशमानाः 'वाजिनः' देवविशेषाः वाजिनभाजः 'सवितुः' प्रेरकस्य देवस्य 'सवम्' अभिषोतव्यं 'वाजम्' अन्नरूपं सोमं 'ग्मन्' अगमन्। ततो हे यजमानाः! 'स्वर्गं' 'जयत' तथा 'अर्वन्तः' अर्वतोऽश्वान् जयत॥९॥

१ २ ३ १ २ ३ २
पवस्व सोम द्युम्नी सुधारो

३ १ २र ३ १ २ ३ २
महाँ अवीनामनु पूर्व्यः॥ १०॥

इति पञ्चमप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे पञ्चम दशतिः।

अथ दशमी। ऐश्वरयोर्धिष्ण्या ऋषयः। द्विपदा। हे 'सोम'! 'द्युम्नी' द्युम्नं द्योततेः, यशो वान्नं वेति यास्कः (नि० नै० ५,५) अन्नवान् यशस्वी वा। 'सुधारः' शोभनधारायुक्तः 'पूर्व्यः' पुरातनः 'महान्' त्वम् 'अवीनां' 'रोम्णां' रोमभ्यः सकाशात् 'अनु' क्रमेण 'पवस्व' क्षर॥ १०॥

इति सायणाचार्य्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने चतुर्थस्याध्यायस्य नवमः खण्डः।

इति पञ्चमप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धं समाप्तम्।

अथ पञ्चमप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे प्रथम-दशति ।

१ २ ३ १ २ ३ १
विश्वतोदावन् विश्वतो न आ
२३ २ ३ १ २३१ २
भर यं त्वा शविष्ठमीमहे ॥ १ ॥

अथ दशमे खण्डे—सैषा प्रथमा । ऐन्द्री । हे 'विश्वतोदावन्' ! सर्वतश्छेदनवन् सर्वत्र दानवन् वा इन्द्र ! स त्वं 'विश्वतः' सर्वतः 'नः' अस्मभ्यम् अभीष्टम् 'आभर' आहर । किञ्च, 'शविष्ठम्' अतिशयेन बलवन्तं 'यं' 'त्वाम्' 'ईमहे' अभीष्टं याचामहे ॥ १ ॥

३२ ३ २उ ३ २३ २३ १ २ ३ २ ३ २
एष ब्रह्मा य ऋत्विय इन्द्रो नाम श्रुतो गृणे ॥२॥

अथ द्वितीया । ऐन्द्री । 'ऋत्वियः' ऋतौ वसन्तादिसमये भवः 'यः' इन्द्रः 'नामश्रुतः' विश्रुतः 'एषः' 'ब्रह्मा' स्तोतॄणामभीष्टस्य वर्द्धयिता तमहं 'गृणे' स्तौमि ॥ २ ॥

३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १
ब्रह्माण इन्द्रं महयन्तो अर्कै-
२र ३ १ २ ३ २ ३ १ २
रवर्द्धयन्नहये हन्तवा उ ॥ ३ ॥

अथ तृतीया । त्रसदस्यु ऋषिः । 'अहये' वृत्राय क्रियाग्रहणं कर्त्तव्यमिति कर्मणः सम्प्रदानत्वात् हननक्रियायां वृत्रस्य सम्प्रदानसंज्ञा 'वृत्रहन्तवे' तुमर्थे सेऽसेनिति (३,४,९) तवैप्रत्ययः हन्तुम् 'अर्कैः' अर्चनीयैः स्तोत्रैः मन्त्रैः हविर्लक्षणैरन्नैर्वा 'महयन्तः' पूजयन्तः 'ब्रह्मणः' ब्राह्मणाः 'इन्द्रम्' 'अवर्द्धयन्' वर्द्धयन्ति प्रीतं कुर्वन्तीत्यर्थः ॥ ३ ॥

१ २ ३ २ ३ १ २ ३
अनवस्ते रथमश्वाय तक्षु-
२ ३ १२ ३ १ २
स्त्वष्टा वज्रं पुरुहूत द्युमन्तम् ॥ ४ ॥

अथ चतुर्थी। ऐन्द्री। हे इन्द्र! 'अनवः' मनुष्याः 'ऋभवः' 'ते' त्वत्सम्बन्धिने 'अश्वाय' वाहनाय तदर्थं 'रथं' 'ततक्षुः' कृतवन्तः हे 'पुरुहुत'! बहुभिराहुतेन्द्र! 'त्वष्टा' विश्वकर्मा च त्वदीयं 'वज्र' 'द्युमन्तं' दीप्तिमन्तमकरोत् ॥४॥

२ ३२ ३१ २३ २३ १ २र
शं पदं मघꣳ रयीषिणे न काम-
३१ २ ३ १ २ ३ २
मव्रतो हिनोति न स्पृशद्रयिम् ॥ ५ ॥

अथ पञ्चमी। ऐन्द्री। 'रयीषिणः' रयिं धनं हविर्लक्षणं प्रेषयन्तो जनाः 'शं' सुखं 'पदं' स्थानं 'मघं' धनं च लभन्ते इति शेषः। 'अव्रतः' इन्द्रविषययागादिकर्मरहितः पुरुषः शं सुखादिकं 'न हिनोति' न प्राप्नोति, दातुं समर्थो न भवतीत्यर्थः। स्वयमपि 'कामम्' अभीष्टं 'रयिं' रमणीयं धनं 'न स्पृशत्' न स्पृशति ॥ ५ ॥

२३ २ ३ १२ ३ १ २
सदा गावः शुचयो विश्वधा-
३ १ २ ३ १ २३१२
यसः सदा देवा अरेपसः ॥ ६ ॥

अथ षष्ठी। इयं वैश्वदेवी। 'गावः' गन्तारः स्तोतारो या 'सदा' इन्द्रं परस्रणादिभिरुपगच्छन्ति ते 'शुचयः' निर्मलाः

'सदा' सर्वदा 'विश्वधायसः' विश्वं धारयन्ति पुष्णन्तीति विश्वधायसः बहुधनाः भवन्तीत्यर्थः। 'सदा' सर्वदा 'देवाः' दानादिगुणयुक्ताः 'अरेपसः' पापरहिताश्च भवन्ति ॥ ६ ॥

१ २ ३ १२ ३१ २र
आ याहि वनसा सह गावः

३ १ २र
सचन्त वर्त्तनिं यदूधभिः ॥ ७ ॥

अथ सप्तमी। सम्पात ऋषिः। द्विपात्। उषस्या। हे 'उषः'! 'वनसा' वननीयेन तेजसा 'सह' सार्द्धम् 'आयाहि' आगच्छ। उषसो वाहनभूताः 'गावः' 'वर्त्तनिं' रथं 'सचन्त' सेवन्त अनश्वेन रथेनायाहीत्यर्थः। 'यत्' या गावः 'ऊधभिः' उपलक्षिताः प्रभूताः पीना इत्यर्थः। ताः गावः इति सम्बन्धः ॥ ७ ॥

१ २ ३ १ २र ३ २ ३
उप प्रक्षे मधुमति क्षियन्तः

१ २ ३ २ ३ १ २
पुष्येम रयिं धीमहे त इन्द्र ॥ ८ ॥

अथ अष्टमी। 'हे इन्द्र!' परमैश्वर्य्ययुक्त! त्वं 'मधुमति' माधुर्य्योपेते 'प्रक्षे' राजकर्त्तृकन्यग्रोधचमसे 'ते' त्वदीये 'क्षीयन्तः' समीपे स्थिताः वयं 'रयिं' रमणीयमन्नं 'पुष्येम' पोषयेम। किञ्च। त्वां 'धीमहे' वयमनुध्यायेम ॥ ८ ॥

१ २ ३ २ ३ १ २ ३ १
अर्चन्त्यर्कं मरुतः स्वर्का आ

२र ३ २उ ३ १ २र
स्तोभति श्रुतो युवा स इन्द्रः ॥ ९ ॥

अथ नवमी । 'स्वर्काः' शोभनस्तोत्राः शोभनान्नावा 'मरुतः' 'अर्कम्' अर्चनीयमिन्द्रम् 'अर्चन्ति' स्तोत्रैर्हविर्भिः । 'युवा' नित्यतरुणः 'श्रुतः' विख्यातः 'इन्द्रः' 'आस्तोभति' तेषां सम्बन्धीनि शत्रुजातान्याभिमुख्येन हिनस्ति ॥ ९ ॥

२ ३ १ २　　३ १ २　 ३
प्र व इन्द्राय वृत्रहन्तमाय
१ २　 ३ १ २　 ३ २ ३ १ २
विप्राय गाथं गायत यं जुजोषते ॥ १० ॥

इति पञ्चमप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे प्रथम-दशति ।

अथ दशमी । हे 'विप्राः!' मेधाविनः! 'वृत्रहन्तमाय' अतिशयेन वृत्रस्य हन्तमः, तस्मै इन्द्राय 'तं' 'गाथं' स्तोत्रं 'प्रगायत' प्रकर्षेण पठत । हे उद्गातारः! स इन्द्रः 'यं' स्तोत्रं 'जुजोषते' सेवते ॥ १० ॥

इति सायणाचार्य्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने चतुर्थस्याध्यायस्य दशमः खण्डः ।

अथ पञ्चमप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे द्वितीय दशति ।

१ २ ३ १　　२र　 ३ २उ　 ३ १ २
अचेत्यग्निश्चिकितिर्हव्यवाड्न सुमद्रथः ॥ १ ॥

अथ एकादशखण्डे—सैषा प्रथमा । 'हव्यवाट्' हविषां वोढारं 'चिकितिः' विशिष्टप्रज्ञः 'सुमद्रथः' सुष्ठुहविर्युक्त रथोऽग्निः 'अचेति' चेत्यते सर्वैर्ज्ञायते । यद्वा । व्यत्ययेन

कर्त्तरि प्रत्ययः (३, १, ८५) हविः प्रदातारं यजमानं जानाति ॥ १ ॥

२ ३ २ ३ १ २ ३ २
अग्ने त्वं नो अन्तम उत

३ २ ३ १ २ ३क २र
त्राता शिवो भुवो वरूथ्यः ॥ २ ॥

अथ द्वितीया। बन्धुर्ऋषिः। आग्नेयी। हे 'अग्ने!' 'वरूथ्यः' वरणीयः सम्भजनीयः ॥ यद्वा। वरूथ्यैः यज्ञगृहैर्वृतः 'त्वं' 'नः' अस्माकम् 'अन्तमः' अन्तिकतमः 'भूवः' भव। 'उत' अपिच 'त्राता' रक्षकः शिवः' सुखकरश्च भव ॥ २ ॥

२ ३ २ ३ २ ३ २ ३ २ ३ १ २ १ २
भगो न चित्रो अग्निर्महोनां दधाति रत्नम् ॥ ३ ॥

अथ तृतीया। आग्नेयीयसृक्। 'महोनां' महताम् मध्ये 'भगोन' सूर्य्य इव 'चित्रः' चायनीयः पूजनीयः 'अग्निः' यज्वनां रत्न" रमणीयं धनं 'दधाति' धारयति। प्रयच्छतीत्यर्थः ॥ ३ ॥

१ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २र ३ २ ३ २
विश्वस्य प्र स्तोभ पुरो वा सन् यदि वेह नूनम् ॥ ४

अथ चतुर्थी। एषा ऐन्द्री। 'विश्वस्य' सर्वस्य शत्रुजातस्य 'प्रस्तोभ' प्रस्तोभति हिनस्तीत्यर्थः। 'यदिवा' 'इह' यज्ञे 'नूनं' 'पुरो वासन्' पूर्वस्मिन् देशे वसन् स्थितः स इह नूनं प्रस्तोभ ऋत्विग्भिः प्रकर्षेण स्तूयते स्तोभतिस्तु स्तुतिकर्मा ॥ ४ ॥

३ २उ ३ २ ३ २ ३ १ २
उषा अप स्वसुष्टमः सं वर्त्त-

२ १ २ ३ १२
यति वर्त्तनिꣳ सुजातता ॥ ५ ॥

अथ पञ्चमी। संवर्त्तऋषिः। उषोदेवता। द्विपदा। इयम् 'उषाः' 'स्वसुः' भगिन्याः रात्रेः सम्बन्धि 'तमः' 'अन्धकारम्' 'अप संवर्त्तयति' आत्मीयेन तेजसा अपगमयति। 'सुजातता' सुजातत्वं आत्मनः सुप्रकाशत्वं च वर्त्तनिं' वर्त्तयति रथं प्रापयति ॥ ५ ॥

३ २उ ३ १ २ ३१ २३ १ २ ३ २
इमा नु कं भुवना सीषधेमेन्द्रश्च विश्वे च देवाः॥६

अथ षष्ठी। भौवन आप्त्यऋषिः। 'इमाः' इमानि परिदृश्यमानानि 'भुवना' भुवनानि 'नु' क्षिप्रं 'सीषधेम' साधयामः वशीकुर्मः! कमिति पूरकः यद्वा। इमानि सर्वाणि भूतजातानि अस्मभ्यं 'कं' सुखं सीषधेम साधयतु पुरुषव्यत्ययः 'इन्द्रश्च' 'विश्वे' सर्वे देवाश्च स्तुत्या प्रीता इममर्थं साधयन्तु ॥ ६ ॥

२ ३ २ ३ १ २ ३ २उ ३ १ २ ३ १ २
वि स्रुतयो यथा पथा इन्द्र त्वद्यन्तु रातयः ॥७॥

अथ सप्तमी। कवष ऐलुषऋषिः। इयं वैश्वदेवी। हे 'इन्द्र!' 'त्वत्' त्वत्तः सकाशात् 'रातयः' दानानि 'वि यन्तु' विविधं गच्छन्तु। तत्र दृष्टान्तः, 'पथः' राजमार्गात् क्षुद्रमार्गा यन्ति तद्वत् ॥ ७ ॥

३ १ २र ३ १ २ ३
अया वाजं देवहितꣳ सनेम

१ २ ३ १ २ ३ १ २
मदेम शतहिमाः सुवीराः ॥ ८ ॥

अथ अष्टमी। भरद्वाजऋषिः। द्विपदा। 'अया' अनया स्तुत्या 'देवहितं' देवेन द्योतमानेनेन्द्रेण दत्तम् 'वाजम्' अन्नं 'सनेम' वयं सम्भजेम। अपिच 'सुवीराः' शोभन-पुत्रोपेता वयं 'शतहिमाः' शतं हेमन्तान् 'मदेम' हृषाम ॥८॥

३ २ ३ १ २र ३ २ ३
ऊर्जा मित्रो वरुणःपिन्वतेडाः

१ २ ३ १ २ ३ १ २
पीवरीमिषं कृणुही न इन्द्र ॥ ९ ॥

अथ नवमी। आत्रेयऋषिः। इयं वैश्वदेवी। हे 'इन्द्र!' 'मित्रः', 'वरुणः', त्वञ्च सर्वे यूयं 'ऊर्जा' रसेन बलेन वा सहिताः 'इड़ा' अन्नानि 'पिन्वत' अस्मभ्यं सिञ्चत प्रयच्छ-तेत्यर्थः। पिन्व सेचने (भ्वा० प०) धातूनामनेकार्थत्वादत्र प्रयच्छतेत्यर्थः किञ्च। 'पीवरीं' प्रवृद्धम् 'इषम्' अन्नं 'नः' अस्माकं 'कृणुहि' कुरु देहीत्यर्थः ॥ ९ ॥

२ ३ १ २
इन्द्रो विश्वस्य राजति ॥ १० ॥

इति पञ्चमप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे द्वितीय दशति।

अथ दशमी। इयमेकपदाष्टाक्षरा गायत्री। वसिष्ठ ऋषिः। यतः कारणात् 'इन्द्रः' विश्वस्य भुवनस्य 'राजति' ईश्वरो भवति, अतः कारणात् इन्द्रं प्राधान्येनाभिमुखीकृत्यो-च्यते इति पूर्वेणान्वयः ॥ १० ॥

इति सायणाचार्य्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने चतुर्थस्याध्यायस्यैकादशः खण्डः।

इति द्वैपदमैन्द्रं समाप्तम् ॥

त्रिकद्रुकेषु मुख्याः स्युर्दशच्चस्त्वाष्टिरादिमा ।
जगत्त्रयं सहस्त्रेत्यथैन्द्र्या ह्युपनस्तथा ॥
अग्निं होतारमित्येषा अस्तु श्रौषड़या ऋचा ।
चतस्रोऽत्यष्टयोऽभित्यं तवत्यन्नर्यमित्यृचौ ॥
इमे द्वे अतिशक्कर्यावष्टी इत्येक ऊचिरे ।
प्रवोमहेऽतिजगती तमिन्द्रमिति तादृशी ॥
सौरी ह्ययं सहस्रेति पावमानी त्वया ऋचा ।
अस्तुश्रौषड्वैश्वदेवी मारुती तु प्रवोमहे ॥
अभित्यमिति सावित्री स्यादाग्नेय्यग्निमित्यसौ ।
ऐन्द्रोऽवशिष्टा इत्येवं छन्दोदैवतनिर्णयः ॥

अथ पञ्चमप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे तृतीय दशति ।

१ २　　３१　२र　　३ २
त्रिकद्रुकेषु महिषो यवाशिरं तुविशुष्म-
३ १　२र　३ १ २　३ १ २　३ २
स्तृम्पत्सोममपिबद्विष्णुना सुतं यथावशम् ।
१ २　३ २ ३ २ ३ १ २　३ २ ३ १
स ईं ममाद महि कर्म कर्त्तवे महामुरुं
२र　３ २ ३ २　३ १　२र ३ १　२र
सैनं सश्चद्देवो देवं सत्य इन्दुः सत्यमिन्द्रम् ॥१

अथ द्वादशखण्डे—तत्र प्रथमा । गृत्समद ऋषिः । 'महिषः' महान् पूज्यः 'तुविशुष्मः' बहुबलः 'तृम्पत्' तृप्यन्निन्द्रः 'त्रिकद्रुकेषु' ज्योतिर्गौरायुरित्येतन्नामकेषु अभिप्लविकेष्वहःसु 'सुतम्' अभिषुतं 'यवाशिरं' यवमयैः सक्तुभिर्मिश्रितम् आङ्पूर्वस्य श्रीञ् धातोः क्विपि 'आसृश्येयामित्यादिना शियः शिर इत्यादेशः तं सोमं 'विष्णुना' सह 'अपिबत् ।'

'यथावशं' पूर्वं यथा तं सोममकामयत तथा अपिबत् वश कान्तौ (अ०, प०)। 'बहुलं छन्दसीति (२, ४, ७३) शपोलुगभावः 'सः' पीतः सोमः 'महाम्' महान्तम् 'उरुम्' विस्तीर्णम् 'ईम्' एनम् 'इन्द्रम्' 'ममाद' अमादयत्। किमर्थम्? 'महि' महत् वृत्रहननादिलक्षणम् 'कर्म' 'कर्त्तवै' कर्त्तुम्। 'सत्यः' 'इन्दुः' स्रवन्। 'देवः' दीप्यमानः 'सः' सोमः 'सत्यं' यथार्थभूतं 'देवं' सोमं कामयमानम् 'एनम्' 'इन्द्रं' 'सश्चत् सश्चतिर्व्याप्तिकर्मा व्याप्नोतु॥ १॥

३ १ ३ २३ १ २ ३ १
अयꣳ सहस्रमानवो दृशः

२ ३ २ ३ २उ ३ १ २
कवीनां मतिर्ज्योतिर्विधर्म।

३ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३
ब्रध्नः समीचीरुषसः समैरयदरेपसः

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २
सचेतसः स्वसरे मन्युमन्तश्चिता गोः॥ २॥

अथ द्वितीया। गौराङ्गिरसऋषिः। 'सहस्रमानवः' सहस्रसंख्याका मनुष्याः यस्य सः, सहस्रसंख्याकैर्मनुष्यैरिवावस्थितैरश्मिभिर्युक्तः 'दृशः' सर्वेषां दर्शनीयः 'कवीनां' मेधाविनां सर्वेषां 'मतिः' स्तुत्यः मननीयो वा 'विधर्म' विधाट 'ज्योतिः' तेजः 'अयं' 'ब्रध्नः' सूर्यः 'समीची' शुद्धाः निर्मलाः 'अरेपसः' तमः पापरहिताः। 'सचेतसः' समानचित्ताः इमाः 'उषसः' 'समैरयत्' सम्यक् प्रेरयति। ततः 'स्वसरे' दिवसनामैतत् (नि, नै०१,९) दिवसे 'मन्युमन्तः' मन्युः प्रकाशस्तद्वन्तः तेजस्विनश्चन्द्रमः 'प्रभृतयः' गोः आदित्यस्य

तेजसा 'चिताः' अपचिताः भवन्त्विति विगततेजस्का भवन्तीत्यर्थः। 'आदित्योऽपि गौरुच्यते (२,६)' इति निरुक्तम् ॥ २ ॥

१ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २र
एन्द्र याह्युप नः परावतो नायमच्छा
३ १ २ ३ १ २ ३२ ३ १ २ ३ १ २
विदथानीव सत्पतिरस्ता राजेव सत्पतिः।
१ २ ३ १ २ ३ २उ ३ २ ३ २
हवामहे त्वा प्रयस्वन्तः सुतेष्वा पुत्रासो न
३ २३ १ २ ३ १ २३ १ २
पितरं वाजसातये मꣳहिष्ठं वाजसातये ॥ ३ ॥

अथ तृतीया। परुच्छेप ऋषिः। छ० अत्यष्टि। हे 'इन्द्र!' 'परावतः' दूरदेशात् स्वर्गलक्षणात् 'नः' अस्मान् 'उपायाहि' अस्मत्समीपं प्रत्यागच्छ। तत्र दृष्टान्तः 'नायम्' अयं न पुरोवर्त्ती अग्निः 'अभिषुतः' सोमो वा प्रस्तुतत्वान्निर्दिश्यते स इव यद्यपि पुरस्तादुपचारान्निषेधार्थीयो नकारः सर्वत्र, तथाप्यत्रौचित्येनोपमार्थीयो गृह्यते। यद्वा। 'परावतः न' दूरदेशादिव। यद्यपि यज्ञे सर्वदा सन्निहितः, तथापि स्वर्गाख्याद् दूरदेशादिव। अस्मिन् पक्षे अयमिति विभक्तिव्यत्ययः। 'अयम्' इमं देवयजनदेशम् 'अच्छ' अभि प्राप्तुम् आयाहीति शेषः। तत्र दृष्टान्तः 'सत्पतिं' सतां सर्वदा वर्त्तमानानामृत्विजाम्पालको यजमान इव 'पत्यावैश्वर्य्ये (६,२,१८)' इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् त्वमपि यज्ञ गृहाण्यागच्छ। यद्वा। सतां नक्षत्राणां पतिः चन्द्रमाः, स यथा स्वधाम स्थानमागच्छति तद्वत्। 'अस्ता' अस्तं सुप आकारः (७,१,३९) अतएव बह्वृचा अस्तं राजेत्यामनन्ति अस्तं गृहं 'राजेव'

राजा यथा आगच्छति तद्वत्। किञ्च। 'प्रयस्वन्तः' हविर्लक्षणान्नवन्तः यजमाना वयं 'त्वा' त्वां 'सुतेषु' अभिषुतेषु सोमेषु 'आहवामहे' अभिमुख्येनाह्वयामहे। आह्वाने दृष्टान्तः 'पुत्रासः' पुत्राः 'पितरं न' पालकं जनकमिव तं यथा 'वाजसातये' संग्रामप्राप्तये तज्जयाय हविः स्वीकरणाय वा आह्वयामः॥ ३॥

१ २र ३ १ २ ३ २ ३ १
तमिन्द्रं जोहवीमि मघवानमुग्रꣳ सत्रा

२र ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
दधानमप्रतिष्कुतꣳश्रवाꣳसि भूरि।

१ २ ३ १ २र ३ १ २
मꣳहिष्ठो गीर्भिरा च यज्ञियो ववर्त्त

३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २
राये नो विश्वा सुपथा कृणोतु वज्री॥ ४॥

अथ चतुर्थी। रेभा ऋषिः। 'तम्' पूर्वोक्तगुणोपेतम् 'इन्द्र' 'जोहवीमि' यष्टाहं पुनः पुनराह्वयामि ह्वयतेरभ्यस्तस्य चेति सम्प्रसारणम् कीदृशं 'मघवानं' मंहनीयधनवन्तम् 'उग्रम्' उद्गूर्णबलं 'सत्रा' सत्यं यथार्थमेव 'श्रवांसि' बलानि 'भूरि' भूरीणि 'दधानम्' अतएव 'अप्रतिष्कुतं' शत्रुभिरप्रतिरोधनीयम् आह्वयामि। किञ्च 'मंहिष्ठः' पूज्यतमो दातृतमो वा 'यज्ञियः' यज्ञार्हः इन्द्रः 'गीर्भिः' अस्मदीयाभिः स्तुतिभिः 'आ ववर्त्त' यज्ञेष्वाभिमुख्येन वर्त्तते। वर्त्ततेर्लिटि रूपम्। ततो 'वज्री' वज्रवान् इन्द्रः 'राये' धनार्थं 'विश्वाः' सर्वाण्येव 'सुपथा' सुमार्गाणि 'कृणोतु' करोतु। धनं सर्वदिग्जमस्मान् प्राप्नोतु इत्यर्थः॥ ४॥

२ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १
अस्तु श्रौषट् पुरो अग्निं धिया दध आ नु
२र ३ १ २ ३ १ २
त्यच्छर्धो दिव्यं वृणीमह इन्द्रवायू वृणीमहे।
१ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २
यद्ध क्राणा विवस्वते नाभा सन्दाय नव्यसे।
२ ३ २ ३ १ २र ३ १ २ ३ २उ ३ २ ३ १ २
अध प्र नूनमुप यन्ति धीतयो देवाँ३ अच्छ न धीतयः॥५

अथ पञ्चमी। परुच्छेपऋषिः। छ० अतिशक्वरी। अहं 'पुरः' पुरतः उत्तरवेद्याम् 'अग्निम्' आहवनीयाख्यं 'धिया' प्रणयनादि कर्मणा 'दधे' धारितवानस्मि। 'त्यत्' तत् 'शर्द्धः' तादृशं बलं बलवन्तं वाऽग्निम। यद्वा। तच्छर्द्धः तादृशं मरुतां सङ्घरूपं बलं 'दिव्य' दिविभवं 'नु' क्षिप्रम् 'आ वृणीमहे' आभिमुख्येन सम्भजामहे किञ्च 'इन्द्रवायू' 'वृणीमहे' प्रार्थयामहे। 'यद्ध' सुपोलुक् (७, १, ३९) यः 'विवस्वते' विवो हवीरूपं धनं तद्वते 'नव्यसे' नवतराय यजमानाय 'नाभा' नाभौ भूम्या नाभिस्थाने देवयजने। यद्वा। वेदिरूपे अथवा नाभौ सर्वस्य फलस्य सम्बन्धके यज्ञे 'यज्ञमाहुर्भुवनस्य नाभिः' इति श्रुतेः 'सन्दाय' सम्यक् बध्वा मिथः संयुज्य 'क्राणा' धनादिकं कुर्वाणौ भवतः। तौ वृणीमहे इति समन्वयः। यस्मादेवं तस्मात् 'अस्तु' 'श्रौषट्' अस्याः, स्तुतेः श्रवणं भवतु। श्रोता भवतु वा मरुतां गणोऽग्निर्वा इन्द्रवायु पक्षे प्रत्येकापेक्षयैकवचनम् 'अध' अनन्तरं 'नः' 'धीतयः' अस्मदीयानि कर्माणि स्तुत्यादिरूपाणि 'प्रनूनम्' 'उपयन्ति' प्रकर्षेण युष्मानुपेत्य गच्छन्ति। किञ्च, 'देवानच्छान' अग्न्यादिदेवान्

आभिमुख्येन प्राप्तुमिव 'धीतयः' अस्मदीयानि कर्माणि 'उपयन्ति' तेषां समीपं प्रापयन्ति।

"आनुत्यत्", "आनुतद्" इति "नव्यसे", "नवसि" इति, "प्रनूनं" "प्रसूनम्" इति च क्रमेण साम्ना ऋचश्च पाठः॥ ५॥

१ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
प्र वो महे मतयो यन्तु विष्णवे
३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
मरुत्वते गिरिजा एवयामरुत्।
१ २र ३ १ २र ३ १ २ ३ १ २
प्र शर्धाय प्र यज्यवे सुखादये तवसे
३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
भन्ददिष्टये धुनिव्रताय शवसे॥ ६॥

अथ षष्ठी। एवयामरुदृषिः। छ० अतिजगती। 'प्रयन्तु' प्रगच्छन्तु 'गिरिजाः' गिरौ वाचि निष्पन्नाः 'मतयः' स्तुतयः। 'महे' महते 'वः' तुभ्यं वचनव्यत्ययः (३,१,८५) 'विष्णवे' व्याप्तायाम् इन्द्राय विष्णवे वा 'मरुत्वते' मरुद्भिस्तद्वते। कस्य स्तुतयः? इत्युच्यते 'एवयामरुत्' एतन्नामकस्य ऋषेः षष्ठ्यलुक् (७,१, ३९) अथवाऽयमृषिः गिरिजाः स्तुतेर्जनयिता भवति। किञ्च, 'प्रयन्तु' स्तुतयः। कस्मै? 'शर्द्धाय' बलाय मारुताय इतरत्सर्वं बलविशेषणम् 'प्रयज्यवे' प्रकर्षेण यष्टव्याय। 'सुखादये' शोभनाभरणाय खादिराभरणविशेषः। 'हस्तेषु खादिश्च कृतश्च सन्दधे' इति, 'अंसेषु च ऋषयः पत्सु खादयः' इति च श्रुतेः। 'तवसे' बलवते। 'भन्ददिष्टये' स्तुतिरूपा इष्टिर्यस्य तद् भन्ददिष्टिः, तस्मै। 'धुनिव्रताय' मेघानां चालनं कर्म यस्य, तादृशाय 'शवसे' गमनवते॥ ६॥

३ २ ३ १ २र ३ २उ ३ १ २
अया रुचा हरिण्या पुनानो विश्वा द्वेषांऽसि
३ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ २
तरति सयुग्वभिः सूरो न सयुग्वभिः।
१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २र
धारा पृष्ठस्य रोचते पुनानो अरुषो हरिः।
२ ३ २ ३ १ २ ३ १ २र ३ १ २ ३ १ २
विश्वा यद्रूपा परियास्यृक्वभिः सप्तास्येभिरृक्वभिः ७

अथ सप्तमी। अनानतः पारुच्छेपिरृषिः। छ० अत्यष्टि। ‘पुनानः’ पूयमानः सोमः ‘हरिण्या’ हरितवर्णया ‘अया’ अनया ‘रुचा’ रोचमानया धारया ‘विश्वा’ सर्वाणि ‘द्वेषांसि’ द्वेष्टॄणि रक्षांसि ‘तरति’ विनाशयति। तत्र दृष्टान्तः ‘सूरो न’ यथा सूर्य्यः ‘सयुग्वभिः’ सह युक्तैरश्मिभिः तमांसि हिनस्ति तद्वत् सयुग्वभिरिति द्विरुक्तिरादरार्था। यद्वा। धारया युक्तः सोमो युक्तैस्तेजोभिः सह रक्षांसि तरति। तस्य ‘पृष्ठस्य’ पृष्ठ इति धारक उच्यते जगतो धारकस्य सोमस्य पतन्ती धारा ‘रोचते’ दीप्यते। ‘पुनानः’ पूयमानः ‘हरिः’ हरितवर्णः सोमः ‘अरुषः’ आरोचमानो भवति। ‘यद्’ यः सोमः ‘सप्तास्येभिः’ रसाहरणशीलास्यैः ‘ऋक्वभिः’ स्तुतिमद्भिः, ऋक्वभिस्तेजोभिः ‘विश्वा’ विश्वानि सर्वाणि ‘रूपाणि’ ‘परियाति’ परितो व्याप्नोति।

“पृष्ठस्य” “सुतस्य” इति साम्न ऋचः पाठौ॥ ७॥

३ २उ ३ १ २ ३ १ २ ३क २र ३ १ २ ३
अभि त्यं देवऽं सवितारमोण्योः कविक्रतु-

१ २ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३२ ३ २
मर्चामि सत्यसवꣳ रत्नधामभि प्रियं मतिम् ।
३ २उ ३ २ ३ १ २र ३ १ २ २
ऊर्ध्वा यस्यामतिर्भा अदिद्युतत्सवीमनि
१ २ ३ १२ ३ १ २
हिरण्यपाणिरमिमीत सुक्रतुः कृपा स्वः ॥ ८ ॥

अथ अष्टमी । नकुल ऋषिः । छ० अष्टि । 'सवितारं' प्रेरकं 'देवं' वाग्व्यापारेण 'अभि अर्चामि' सर्वतः पूजयामि । कीदृशं ? 'कविक्रतुं' क्रान्तप्रज्ञं 'सत्यसवं' अवितथप्रेरणम् । 'रत्नधां' रमणीयानां धनानां दातारम् । 'अभिप्रियं सर्वतः प्रीतियुक्तम् । 'मतिं' मननीयं स्तुत्यम् 'यस्य' सवितुः 'भा' दीप्तिः 'ऊर्ध्वा' उन्नता सती 'ओण्योः' द्यावापृथिव्योः । 'अदिद्युतत्' अतिशयेन दीप्यते । यस्य सवितुः 'सवीमनि' प्रसवे सति 'अमतिः' सर्वेषां कान्तिः अदिद्युतत् भृशं प्रकाशते । सः 'सुक्रतुः' शोभनकर्मा 'हिरण्यपाणिः' हिरण्यहस्तः सविता देवः 'कृपा' कृपया 'स्वः' स्वर्गे निमित्तभूते सति 'अमिमीत' 'इमं' सोमम् इयत्तया मितवान् । यद्वा । स्वः सर्वस्या कृपया सङ्कल्पेन निरमिमीत ॥ ८ ॥

३ १ २र ३ १ २ ३ १ २ ३ १
अग्निꣳ होतारं मन्ये दास्वन्तं वसोः सूनुꣳ
२र ३ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ २
सहसो जातवेदसं विप्रं न जातवेदसम् ।
२ ३ १ २ ३ २ ३२ ३ १ २ ३ २
य ऊर्ध्वया स्वध्वरो देवो देवाच्या कृपा ।

३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
घृतस्य विभ्राष्टिमनु शुक्रशो-
३ १ २ ३ १ २
चिष आजुह्वानस्य सर्पिषः ॥ ९ ॥

अथ नवमी। परुच्छेप ऋषिः। छ० अत्यष्टि। 'अग्निं' सर्वासां देवसेनानामग्रण्यम् यज्ञेष्वग्रं नीयमानं वा। 'होतारम्' अस्मद् यागं प्रति देवानामाह्वातारम्। यद्वा। होमनिष्पादकं होतारं 'जुहोतेर्होतेत्यौर्णवाभः (७,१५) इति यास्कवचनात्। 'अग्निमद्य होतारमवृणीतेति श्रुतेः। अग्निमग्न आवहेति च अग्नेराह्वातृत्वं प्रसिद्धम्। अग्निं होतारं मन्ये इत्येवं प्रतिविशेषणं मन्ये इति सम्बन्धः। यद्वा यागनिष्पत्तेरेवोपलक्षितत्वादेतदेव विधेयविशेषणम्। इतराणि वक्ष्यमाणविशेषणानि स्तुतिपराणि 'दास्वन्तम्' अतिशयेन दानवन्तं 'वसोः' प्रशस्यस्य सर्वेषां 'सहसः सूनुम्' बलस्य पुत्रमग्निं मन्थनकाले बलेन मथ्यमान उत्पद्यत इति तत्पुत्रत्वमुपचर्य्यते। 'जातवेदसं' जातानां वेदितारं जातप्रज्ञं जातधनं वा जातवेदः शब्दो यास्केन बहुधा निरुक्तः अग्नेर्जातवेदस्त्वे दृष्टान्तः 'विप्रं न' जातवेदसञ्जातविद्यं मेधाविनं ब्राह्मणमिव, तं यथा बहु मन्यते तथा त्वामपि स्तौमीत्यर्थः। उक्तगुणविशिष्टो यो देवः 'स्वध्वरः' शोभनयज्ञवान् यज्ञं सम्यक् निर्वहन्। ऊर्ध्वया' उन्नतया उत्कृष्टया 'देवाच्या' देवान् पूजयन्त्या देवान् प्रत्युक्तया वा 'कृपा' कृपया सामर्थ्यलक्षणया 'देवान् प्रयुक्तया कृपेति (६,८) यास्कः तेभ्यो हविर्वहनबुद्ध्या युक्तः सन् 'शुक्रशोचिषः' दीप्ततेजस्कस्य 'आजुह्वानस्य' आ समन्ताद् हूयमानस्य 'सर्पिषः' सरणशीलस्य घृतस्य विलापनेन दीप्त-

स्यान्यस्य 'विभ्राष्टिं' विशेषेण भ्राजमनु स्वयमपि तदान्यं 'वष्टि' कामयते स्वीकरोतीत्यर्थः।

"वसोः" "वसुम्" इति साम्न ऋचः पाठौ॥ ९॥

२ ३ १ २र ३ १ २ ३ २
तव त्यन्नर्य्यं नृतोऽप इन्द्र प्रथमं

३ २ ३ २ ३ १ २ ३ २
पूर्व्यं दिवि प्रवाच्यं कृतम्।

२ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ २
यो देवस्य शवसा प्रारिणा असु रिणन्नपः।

२ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १
भुवो विश्वमभ्यदेवमोजसा विदे-

२र ३ १ २ ३ १ २र
दूर्जं शतक्रतुर्विदेदिषम्॥ १०॥

इति पञ्चमप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे तृतीय-दशतिः।

अथ दशमी। गृत्समदऋषिः। छ० अतिशक्करी। 'नृतः' सर्वेषां नर्त्तयितः! प्रवर्त्तयितः! हे 'इन्द्र!' 'नर्य्यं' नराणां हितकरम्। 'प्रथमं' प्रतमं 'प्रथमं प्रतमम्' इति यास्कः 'पूर्व्यं' पूर्वकालभवं त्वया कृतं 'तव' 'त्यद्' तदपः कर्म "दिवि' स्वर्गलोके 'प्रवाच्यं' देवैः प्रकर्षेण वक्तव्यं स्लाघनीयमित्यर्थः। किन्तत्? 'देवस्य' विजिगीषोः 'असुरस्य' 'असु' असुं प्राणं 'रिणन्' हिंसन् त्वम् 'अपः' उदकानि तेन निरुद्धानि 'अरिणः' प्रेरय। इति यदेतत् कर्म तत्प्रवाच्यमिति समन्वयः। परोक्षनिर्देशविशिष्टः 'सः' इन्द्रः 'विश्वं' व्याप्तम् 'अदेवं' तमोरूपम् 'असुरम्' 'ओजसा'

बलेन 'अभि भुवत्' अभिभवतु। किञ्च 'शतक्रतुः' इन्द्रः 'ऊर्जम्' बलं 'विदेत्' लम्भयेत्। 'इषं' हविर्लक्षणमन्नं च विदेत् विद्लृ लाभे (तु० उ०)।

"यो" "यद्" इति, "विदेद्" "विदा" इति च साम्न ऋचः पाठौ ॥ १० ॥

इति सायणाचार्य्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने चतुर्थाध्यायस्य द्वादशः खण्डः।

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन्।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराज-परमेश्वर-वैदिक-मार्ग-प्रवर्त्तक-श्रीवीर-बुक्क-भूपाल-साम्राज्य-धुरन्धरेण सायणाचार्य्येण विरचिते माधवीये सामवेदार्थ-प्रकाशे छन्दोव्याख्याने ऐन्द्रकाण्डे चतुर्थोऽध्यायः।

समाप्तम् ऐन्द्रम् पर्व ऐन्द्रकाण्डं वा
इति द्वितीयं पर्व।

अथ पञ्चमाध्यायः।

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत्।
निर्ममे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥
तृतीयं पर्व सोमस्य पवमानस्य संस्तुतिः।
उच्चात इति गायत्रयश्चत्वारिंशच्चतुर्युताः ॥

अथ पञ्चमप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे चतुर्थ-दशति।

२ १ २ ३ १ २र ३ १ २र
उच्चा ते जातमन्धसो दिवि सद्भूम्या ददे।

२ २उ ३ २ ३ १ २
उग्रꣳ शर्म महि श्रवः ॥ १ ॥

तत्र प्रथमे खण्डे—सैषा प्रथमा। अमहीयुर्ऋषिः। छ० गायत्री। दे० सोमः। हे 'सोम!' 'ते' तव सम्बन्धिनः 'अन्धसः' रसस्य 'उच्चा' उपरि 'जातम्' जन्म। अपिच। 'दिवि' द्युलोके 'सत्' विद्यमानम् 'उग्रम्' उद्गूर्णम् 'शर्म' सुखं 'महि' महत् 'श्रवः' अन्नञ्च 'भूम्याददे' इत्यत्र यमामनन्ति। विसर्जनीयलोपः सांहितिकः भूमिः भौमजन्यः अस्मात्त्वः, भूमिष्ठैरादीयत इत्यर्थः ॥ १ ॥

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
स्वादिष्ठया मदिष्ठया पवस्व सोम धारया।
१ २ ३ १ २ ३ २
इन्द्राय पातवे सुतः ॥ २ ॥

अथ द्वितीया। मधुच्छन्दा ऋषिः। हे 'सोम!' इन्द्राय' 'पातवे' पातुं 'सुतः' अभिषुतस्त्वं 'स्वादिष्ठया' स्वादुतमया 'मदिष्ठया' अतिशयेन मादयित्र्या, 'धारया' 'पवस्व' चर ॥ २ ॥

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २
वृषा पवस्व धारया मरुत्वते च मत्सरः।
२ ३ १ २ ३ १ २
विश्वा दधान ओजसा ॥ ३ ॥

अथ तृतीया। भृगुर्वारुणि ऋषिः। हे 'सोम!' त्वं 'वृषा' स्तोतॄणामभिमतम् वर्षकः सन् 'धारया' त्वदीयया 'पवस्व' द्रोणकलशमागच्छ। पवतिर्गतिकर्मा आगतस्त्वं यदा-

स्राभिरिन्द्राय दीयते तदा 'मरुत्वते' सहाया मरुतो यस्य सन्ति तस्मै इन्द्राय 'मत्सरः' मदकरश्च भव। कीदृशः? 'विश्वा' विश्वानि सर्वाणि व्याप्तानि वा धनानि 'ओजसा' आत्मीयेन बलेन युक्तः सन् स्तोतृभ्यस्तानि प्रयच्छन् त्वं मादयिता भवेति समन्वयः ॥ ३ ॥

२ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
यस्ते मदो वरेण्यस्तेना पवस्वान्धसा।
३ १ २ ३ २
देवावीरघशꣳसहा ॥ ४ ॥

अथ चतुर्थी। अमहीयुर्ऋषिः। हे सोम! ते तव देवावीः देवकामः अघशंसहा राक्षसानां हन्ता वरेण्यः सर्वैर्वरणीय मदः मदकरः यः रसो विद्यते तेन रसेन अन्धसा आदरणीयेन पवस्व क्षर ॥ ४ ॥

३ २उ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
तिस्रो वाच उदीरते गावो मिमन्ति धेनवः।
१ २ ३ १ २
हरि रेति कनिक्रदत् ॥ ५ ॥

अथ पञ्चमी। त्रित ऋषिः। 'तिस्रोवाचः' ऋगादिभेदेन त्रिविधाः 'उदीरते' स्तुतीः प्रोद्गायन्ति ऋत्विजः। 'धेनवः' आशिरेण प्रीणयित्र्यः 'गावः' 'मिमन्ति' शब्दायन्ति दोहार्थम्। 'हरिः' हरितवर्णः सोमश्च 'कनिक्रदत्' शब्दं कुर्वन् गच्छति कलशम् ॥ ५ ॥

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
इन्द्रायेन्द्रो मरुत्वते पवस्व मधुमत्तमः।

३ २३ १ २ ३ १ २
अर्कस्य योनिमासदम् ॥ ६ ॥

अथ षष्ठी। कश्यप ऋषिः। हे 'इन्दो!' सोम! 'मधुमत्तमः' अतिशयेन मधुमान् 'अर्कस्य' अर्चनीयस्य यज्ञस्य 'योनिं' स्थानं 'आसदम्' उपवेष्टुं 'मरुत्वते' 'इन्द्राय' इन्द्रार्थं 'पवस्व' क्षर ॥ ६ ॥

१ २ ३ १ २र ३ १ २र ३ २
असाव्यꣳशुर्मदायाप्सु दक्षो गिरिष्ठाः।
३ २उ ३ १ २
श्येनो न योनिमासदत् ॥ ७ ॥

अथ सप्तमी। जमदग्निर्ऋषिः। 'गिरिष्ठाः' पर्वते जातः 'अंशुः' सोमः 'मदाय' मदार्थम् 'असावि' अभिषुतः। 'अप्सु' वसतीवरीषु 'दक्षः' प्रवृद्धश्च भवति। किञ्च। 'श्येनो न' यथा श्येनो वनादागत्य स्थानमासीददिति तद्वद् 'अयं' सोमः 'योनिं' स्वकीयस्थानम् 'आ सदत्' आसीदति ॥ ७ ॥

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
पवस्व दक्षसाधनो देवेभ्यः पीतये हरे।
३ १२ ३ २३ १ २
मरुद्भ्यो वायवे मदः ॥ ८ ॥

अथ अष्टमी। दृढ़च्युत आगस्त्य ऋषिः। हे 'हरे!' हरितवर्ण पापहर्त्तर्वा सोम! 'दक्षसाधनः' दक्षो बलन्तस्य साधकः 'मदः' मदकरश्च त्वं 'पवस्व' क्षर। किमर्थम् देवेभ्यः इन्द्रादिभ्यः 'पीतये' पानाय। तथा 'मरुद्भ्यः' वायवे च पीतये पानाय 'पवस्व' क्षर ॥ ८ ॥

१ २ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ २
परि स्वानो गिरिष्ठाः पवित्रे सोमो अक्षरत्।
१ २ ३ १ २
मदेषु सर्वधा असि॥ ९॥

अथ नवमी। ऋ० असितदेवलौ। अस्याः परस्याश्च काश्यपोऽसित ऋषिः। अयं 'सोमः' 'पवित्रे' 'पर्य्यक्षरत्' परिक्षरति। 'स्वानः' सुवानः अभिषूयमाणः 'गिरिष्ठाः' गिरिस्थायी गिरौ वर्त्तमान इत्यर्थः। स त्वं 'मदेषु' मादकेषु स्तोत्वकेषु 'सर्वधा असि' सर्वस्य धाता दाता वा भवसि॥

'स्वानः' 'सुवानः' इति, 'अक्षरन्' 'अक्षाः' इति च साम्न ऋचः पाठौ॥ ९॥

१ २ ३ २ ३ २ ३ १ २र ३क २र ३ २
परि प्रिया दिवः कविर्वयांꣳसि नप्त्योर्हितः।
३ १२ ३ १२
स्वानैर्याति कविक्रतुः॥ १०॥

इति पञ्चमप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे चतुर्थ-दशति।

अथ दशमी। कविर्मेधावी। 'कविक्रतुः' अन्तःप्रज्ञः क्रान्तकर्मा वा सोमः 'नप्त्योः' अधिषवणफलकयोः 'हितः' निहितः। 'दिवः' द्युलोकस्य 'प्रिया' प्रियाणि 'वयांसि' वयन्ति गच्छन्तीति वयांसि ग्रावाणः तानि। तथाच मन्त्रवर्णः 'श्येना अतिथयः पर्वतानां ककुभः' इति। 'स्वानैः' अभिषुखद्भिरध्वर्युभ्यस्तानि 'परियाति' गच्छति॥

"स्वानैः" सुवानैः इति साम्न ऋचः पाठौ॥ १०॥

इति सायणाचार्य्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने पञ्चमस्याध्यायस्य प्रथमः खण्डः।

अथ पञ्चमप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे पञ्चम-दशति ।

१ २र ३ २ ३ १ २ ३ १ २
प्र सोमासो मदच्युतः श्रवसे नो मघोनाम् ।
३ २ ३ १ २
सुता विदथे अक्रमुः ॥ १ ॥

अथ द्वितीये खण्डे—सैषा प्रथमा । श्यावाश्व ऋषिः । 'सोमासः' सोमाः 'मदच्युतः' मदस्राविणः 'सुताः' अभिषुताः सन्तः 'मघोनां' हविष्मतां 'नः' अस्माकं सम्बन्धिनि 'विदथे' यज्ञे 'श्रवसे' अन्नाय कीर्त्तये वा 'प्राक्रमुः' प्रगच्छन्ति ॥

"मघोनां" "मघोनः" इति पाठौ ॥ १ ॥

१ २र ३ २ ३ १ २ ३ १ २
प्र सोमासो विपश्चितोऽपो नयन्त ऊर्मयः ।
१ २ ३ १ २
वनानि महिषा इव ॥ २ ॥

अथ द्वितीया । त्रितऋषिः । 'विपश्चितः' मेधाविनः 'सोमासः' सोमाः 'प्र नयन्त' पात्राणि प्रति गच्छन्ति । किमिव ? 'अप ऊर्मयः' अप इति षष्ठी व्यत्ययेन द्वितीया । अपामूर्मयः अतएव बह्वृचाः अपान्नयन्तीति पठन्ति ते यथा सततमुद्भवन्ति तद्वत् । बाहुल्येऽयं दृष्टान्तः । अर्थतो गमने दृष्टान्तान्तरमभिधीयते 'वनानि महिषाः' प्रवृद्धा मृगा इव । अथवा स्वाश्रयात् प्रद्रवणे प्रथमो दृष्टान्तः । द्वितीयस्तु दशापवित्रादधःप्रदेशे ॥ २ ॥

१ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २
पवस्वेन्द्रो वृषा सुतः कृधी नो यशसो जने ।

२ ३ २३ १२
विश्वा अप द्विषो जहि ॥ ३ ॥

अथ तृतीया । अमहीयुर्ऋषिः । हे 'इन्दो!' सोम! 'सुतः' अभिषुतः 'वृषा' सेक्ता त्वं 'पवस्व' धारया क्षर । 'जने' जनपदेषु 'नः' अस्मान् 'यशसः' यशस्विनः 'कृधि' कुरु । 'विश्वा' सर्वान् 'द्विषः' द्वेष्टॄन् शत्रून् 'अप जहि' मारय ॥ ३ ॥

२ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
वृषा ह्यसि भानुना द्युमन्तं त्वा हवामहे ।
१ २ ३ १ २
पवमान स्वर्दृशम् ॥ ४ ॥

अथ चतुर्थी । भृगुर्ऋषिः । हे 'सोम!' त्वं 'वृषा' अभिलषितफलानां वर्षिता 'असि हि' भवसि खलु । तस्मात् हे 'पवमान!' पूयमान पुनान वा सोम! 'स्वर्दृशं' सर्वस्य द्रष्टारं 'भानुना' तेजसा 'द्युमन्तं' दीप्तिमन्तम् अतिशयेन तेजस्विनमित्यर्थः । स्तुतिमन्तं वा 'त्वा' त्वां 'हवामहे' यज्ञेषु आह्वयामहे ॥ ४ ॥

१ २ ३ १२ ३ १ २३ २ ३ २
इन्दुः पविष्ट चेतनः प्रियः कवीनां मतिः ।
३ १ २र ३ १ २
सृजदश्वꣳ रथीरिव ॥ ५ ॥

अथ पञ्चमी । अस्या उत्तरस्याश्च कश्यप ऋषिः । 'चेतनः' प्रज्ञापकः 'प्रियः' देवानां प्रीतिकरः । 'इन्दुः' सोमः 'कवीनां' क्रान्तकर्मणां स्तोतॄणां 'मतिः' मत्या स्तुत्या 'पविष्ट' पवते । 'अश्वं' हयं 'रथीरिव' रथीव ऊर्मिम् । 'सृजत्' सृजति ॥५॥

१ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २र ३ २
असृचत प्र वाजिनो गव्या सोमासो अश्वया ।
३ १ २ ३ १ २र
शुक्रासो वीरयाशवः ॥ ६ ॥

अथ षष्ठी । 'वाजिनः' बलवन्तः 'आशवः' वेगवन्तश्च 'सोमासः' सोमाः 'गव्या' गवेच्छया 'अश्वया' अश्वेच्छया 'वीरया' वीरेच्छया च । 'प्रासृचत' ऋत्विग्भिः प्रकर्षेण सृज्यन्ते ॥ ६ ॥

१ २ ३ १ २ ३ १ २र ३ १ २
पवस्व देव आयुषगिन्द्रं गच्छतु ते मदः ।
३ १ २र ३ १ २
वायुमा रोह धर्मणा ॥ ७ ॥

अथ सप्तमी । निध्रुविः काश्यप ऋषिः । हे सोम ! 'देवः' द्योतमानस्त्वं 'पवस्व' धारया चर । अपिच तव 'मदः' मदकरो रसः 'आयुषक्' अनुषक्तं यथा भवति तथा इन्द्रं प्रति गच्छतु । अपिच त्वं 'वायु' 'धर्मणा' धारकेण रसेन 'आरोह' प्राप्नुहि ।

'देव आयुषक्' 'देवायुषग्' इति पाठौ ॥ ७ ॥

१ २ ३ २ ३ १ २र ३ २
पवमानो अजीजनद्दिवश्चित्रं न तन्यतुम् ।
१ २ ३ २ ३ २
ज्योतिर्वैश्वानरं बृहत् ॥ ८ ॥

अथ अष्टमी । अमहीयुर्ऋषिः । 'पवमानः' सोमः 'बृहत्' महत् 'वैश्वानरं' वैश्वानराख्यं 'ज्योतिः' तेजः 'दिवः'

द्युलोकस्य 'चित्रं' विचित्रं 'तन्यतुं न' अशनिमिव 'अजीजनत्' अजनयत् ॥ ८ ॥

१ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २

परि स्वानास इन्दवो मदाय बर्हणा गिरा।

१ २ ३ १ २

मधो अर्षन्ति धारया ॥ ९ ॥

अथ नवमी। द्वयोः काश्यपोऽसित ऋषिः। 'स्वानासः' सुवानाः अभिषूयमाणाः 'इन्दवः' दीप्ताः। 'बर्हणा' महत्या 'गिरा' स्तुतिरूपया वाचा 'मधो' इति विभक्तिव्यत्ययः (३,१,८५)। मधवो मदकराः सोमाः 'धारया' सह देवानां 'मदाय' तदर्थं 'पर्यर्षन्ति' दशापवित्रादधः चरन्तीत्यर्थः।

"मधो" "सुता" इति साम्न ऋचः पाठौ ॥ ९ ॥

१ ३ १ २ ३ १ २र ३ १ २र ३ २

परि प्रासिष्यदत्कविः सिन्धोरूर्मावधि श्रितः।

३ १ २र ३ १ २

कारुं बिभ्रत्पुरुस्पृहम् ॥ १० ॥

इति पञ्चमप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे पञ्चम-दशतिः।

अथ दशमी। 'परि प्रासिष्यदत्' परिस्यन्दते 'कविः' मेधावी 'सिन्धोरूर्मावधिश्रितः' आश्रितः सन् 'पुरुस्पृहं' बहुभिः स्पृहणीयं 'कारुं' स्तोतारं 'बिभ्रत्' धारयन् सोमः परिस्यन्दते इति सम्बन्धः।

"कारुं" "कारम्" इति पाठौ ॥ १० ॥

इति सायणाचार्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने पञ्चमस्याध्यायस्य द्वितीयः खण्डः।

इति पञ्चमप्रपाठकः समाप्तः।

अथ षष्ठप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे प्रथम-दशति ।

२ ३ २ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २र
उपो षु जातमप्तुरं गोभिर्भङ्गं परिष्कृतम् ।
१ २ ३ १ २
इन्दुं देवा अयासिषुः ॥ १ ॥

अथ तृतीये खण्डे—सैषा प्रथमा। अमहीयुर्ऋषिः। 'सुजातं' सम्यक् प्रादुर्भूतम् 'अप्तुं' वसतीवरीभिः प्रेरितं 'भङ्गं' शत्रूणाभञ्जकं 'गोभिः' गोविकारैः पयोभिः 'परिष्कृतम्' अलङ्कृतम् संस्कृतम्। 'इन्दु' सोमं 'देवाः' इन्द्रादयः उपायासिषुः 'उपगच्छन्ति ॥ १ ॥

३ १ २ ३ २उ ३ २ ३ १ २
पुनानो अक्रमीदभि विश्वा मृधो विचर्षणिः ।
३ २ ३ १ २ ३ १ २
शुम्भन्ति विप्रं धीतिभिः ॥ २ ॥

अथ द्वितीया। 'विचर्षणिः' द्रष्टा 'पुनानः' सोमः 'विश्वाः' सर्वाः 'मृधः' शत्रुसेनाः 'अभ्यक्रमीत्' अभिक्रामति। 'विप्रं' मेधाविनं तं सोमं 'धीतिभिः' शुचिभिर्वा 'शुम्भन्ति' अलं कुर्वन्ति ॥ २ ॥

३ २ ३ १ २ ३ २उ ३ १ २ ३ १ २र
आविशन् कलशꣳ सुतो विश्वा अर्षन्नभि श्रियः ।
२ ३ १ २
इन्दुरिन्द्राय धीयते ॥ ३ ॥

अथ तृतीया। ऋ०. जमदग्निः। 'सुतः' अभिषुतः 'सोमः' 'कलशं' द्रोणम् 'आ विशन्' 'विश्वाः' सर्वाः 'श्रियः' सम्पदः

'अभ्यर्षन्' अभितो गमयन् 'इन्दुः' दीप्तः सोमः 'इन्द्राय' इन्द्रार्थं 'धीयते' दशापवित्रे अध्वर्युभिर्निधीयते ॥ ३ ॥

१ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३क २र ३ २
असर्जि रथ्यो यथा पवित्रे चम्वोः सुतः।

१ २ ३ १ २
कार्ष्मन् वाजी न्यक्रमीत् ॥ ४ ॥

अथ चतुर्थी। प्रभूवसुर्ऋषिः। 'रथ्यो यथा' रथसम्बन्धी अश्व इव स यथा विसृज्यते यज्ञे तद्वत् 'चम्वोः' अधिषवण-फलकयोः 'सुतः' अभिषुतः सोमः 'पवित्रे' 'असर्जि' सृष्टोऽभूत्। तथाभूतो 'वाजी' वेगवान् सोमः 'कार्ष्मन्' कार्ष्मणि युद्धे इतरेतराकर्षणात्। अत्र देवानामाकर्षणवति यज्ञाख्ये-संग्रामे 'न्यक्रमीत्' नितरां क्रामति ॥ ४ ॥

२उ ३ १ २र ३ २ ३ २ ३ १ २
प्र यद्गावो न भूर्णयस्त्वेषा अयासो अक्रमुः।

१ २ ३ २उ ३ १ २
घ्नन्तः कृष्णामप त्वचम् ॥ ५ ॥

अथ पञ्चमी। मेध्यातिथिर्ऋषिः। 'यत्' ये 'भूर्णयः' क्षिप्राः 'त्वेषाः' दीप्ताः 'अयासः' अयाः गमनकुशलाः 'कृष्णां' 'त्वम्' 'अप घ्नन्तः' अभिषवेण निरस्यन्तः त्वचिः सम्वरण-कर्मा (तु०प०)। इत्थम्भूताः सोमाः 'प्राक्रमुः' यज्ञं प्रवर्त्त-यन्ति। तत्र दृष्टान्तः 'गावो न' उदकानीव तानि यथा क्षिप्रमधः पतन्ति तद्वत्। गाव एव वा उपमीयते ता यथा स्वगोष्ठमाशु गच्छन्ति तद्वत्। अथवा गावः स्तुतिवाचः ता यथा स्तुत्यं प्रति क्षिप्रं प्राप्नुवन्ति, तद्वत् यज्ञं प्रवर्त्तयन्ति तान् स्तुवे इति शेषः ॥

"यत्" "ये" इति साम्न ऋचः पाठौ ॥ ५ ॥

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २
अपघ्नन् पवसे मृधः क्रतुवित्सोम मत्सरः ।
३ १ २र ३ १ २
नुदस्वादेवयुं जनम् ॥ ६ ॥

अथ षष्ठी । अस्याः परस्याश्च निध्रुविर्ऋषिः । हे 'सोम !' 'मत्सरः' मदकरः यः, त्वं 'मृधः' हिंसकान् शत्रून् 'अप घ्नन्' मारयन् 'क्रतुवित्' अस्मभ्यं प्रज्ञां प्रयच्छन् 'पवसे' चरसि स त्वं 'अदेवयुम् अदेवकामं जनं राक्षसवर्गं 'नुदस्व' प्रेरय ॥ ६ ॥

३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ २
अया पवस्व धारया यया सूर्य्यमरोचयः ।
३ १ २र ३ २
हिन्वानो मानुषीरपः ॥ ७ ॥

अथ सप्तमी । हे सोम ! 'मानुषीः' मनुष्याणां हितानि 'अपः' उदकानि 'हिन्वानः' प्रेरयन् त्वं 'यया' धारया 'सूर्य्यम्' 'रोचयः' प्रकाशयः । तथा 'अया' अनया धारया 'पवस्व' चर ॥ ७ ॥

१ २ ३ २उ ३ १ २ ३ २ ३ १ २
स पवस्व य आविथेन्द्रं वृत्राय हन्तवे ।
३ १ २ ३ २ ३ २
वव्रिवांसं महीरपः ॥ ८ ॥

अथ अष्टमी । अमहीयुर्ऋषिः । हे सोम ! यस्त्वं 'महीः' महतीः 'अपः' महान्त्युदकानि 'वव्रिवांसं' निरुन्धानं 'वृत्राय'

वृत्रं 'हन्तवे' हन्तुम् 'इन्द्रम्' 'आविथ' अरचः 'स' त्वं 'पवस्व' धारया चर। सोमं पीत्वा मत्तः सन्निन्द्रो महान्त्युदकानि-रुन्धानं वृत्रं जघानेत्यर्थः ॥ ८ ॥

३ २ ३ १ २र ३ १ २ ३ २ ३ २

अया वीती परि स्रव यस्त इन्दो मदेष्वा।

३ १ २ ३ १ २र

अवाहन्नवतीर्नव ॥ ९ ॥

अथ नवमी। अमहीयुर्ऋषिः। हे 'इन्दो!' सोम! 'अया' अनेन रसेन 'वीती' वीत्यै इन्द्रस्य भक्षणाय 'परि-स्रव' परिक्षर। कीदृशेन रसेनेत्यत आह 'ते' तव 'यः' रसः 'मदेषु' सङ्ग्रामेषु 'नवतीर्नव' नवनवतिसङ्ख्याकाः शम्बर-पुरीः 'अवाहन्' जघान (अमुं सोमरसं पीत्वा मत्तः सन्निन्द्रः उक्तसङ्ख्याकान् शम्बरपुरीर्जघानेति मत्वा रसो जघानेत्यु-पचारः ॥ ९ ॥

१ २ ३ १ २र ३ २उ ३ १ २ ३ १ २

परि द्युक्षꣳ सनद्रयिं भरद्वाजं नो अन्धसा।

३ १ २ ३ २ ३ २

स्वानो अर्ष पवित्र आ ॥ १० ॥

इति षष्ठप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे प्रथम-दशति।

अथ दशमी। उक्थ्य ऋषिः। 'द्युक्षं' दीप्तं 'सनत्' दीयमानं सैन्यं वा 'रयिम्' धनं यस्य तादृशं 'वाजं' बलम् 'अन्धसा' अन्नेन सह सोमः 'नः' अस्माकं 'परिभरत्' परितो-हरतु प्रयच्छतु इत्यर्थः। अथ प्रत्यक्षस्तुतिः हे सोम! 'स्वानः' सुवानोऽभिषूयमाणस्त्वम् 'पवित्रे' 'आ अर्ष' आभिमुख्येन क्षर।

'द्युम्नऌसनद्रयिं' 'द्युम्नःसनद्रयिं' इति, 'स्वानः' 'सुवानः' इति च साम्न ऋचः पाठौ ॥ १० ॥

इति सायणाचार्य्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने पञ्चमस्याध्यायस्य तृतीयः खण्डः ।

अथ षष्ठप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे द्वितीय-दशति ।

१ २ ३२ ३ १२३२ ३ १ २र ३ २
अचिक्रदद्वृषा हरिर्महान् मित्रो न दर्शतः ।
१ २र
सऌसूर्य्येण दिद्युते ॥ १ ॥

अथ चतुर्थे खण्डे—सैषा प्रथमा । मेध्यातिथिर्ऋषिः । 'वृषा' कामानां वर्षकः 'हरिः' हरितवर्णः 'महान्' पूज्यः 'मित्रोन' यथा सखा तद्वत् । 'दर्शतः' दर्शनीयो यः सोमः 'अचिक्रदत्' शब्दङ्करोति सोऽयं सोमः 'सूर्य्येण' सह 'दिद्युते' दिवि प्रकाशते । 'दिद्युते' 'रोचते' इति साम्न ऋचः पाठौ ॥१॥

२ ३ १२ ३ २३ १२३ १ २
आ ते दक्षं मयोभुवं वह्निमद्या वृणीमहे ।
२ ३ १ २ ३ १ २
पान्तमा पुरुस्पृहम् ॥ २ ॥

अथ द्वितीया । भृगुर्ऋषिः । हे सोम ! यष्टारो वयं 'ते' तव स्वभूतं 'दक्षं' बलम् 'अद्य' अस्मिन् यागदिने 'आ' अभिमुख्येन 'वृणीमहे' सम्भजामहे । कीदृशम् ? 'मयोभुवं' सुखस्य भावयितारं 'वह्निं' धनादीनां प्रापकम् 'पान्तं' शत्रुभ्यो रक्षकम् । 'पुरुस्पृहं' बहुभिः स्पृहणीयं काम्यमानं बलमिति ॥ २ ॥

१ २ ३ १ २ ३ १ २र ३ २ ३ १ २
अध्वर्य्यो अद्रिभिः सुतꣳ सोमं पवित्र आ नय ।
३ १ २ ३ १ २
पुनाहीन्द्राय पातवे ॥ ३ ॥

अथ तृतीया। उचथ्य ऋषिः। हे 'अध्वर्य्यो !' 'अद्रिभिः' ग्रावभिः 'सुतम्' अभिषुतं सोमं 'पवित्रे' 'आनय' प्रापय। एतदेव दर्शयति 'इन्द्राय' इन्द्रस्य पातवे 'पानाय 'पुनाहि' पुनीहि पावय।

'पुनाहि' 'पुनीहि' इति, 'आनय' 'आसृज' इति च साम्न ऋचः पाठः ॥ ३ ॥

२ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २र
तरत्स मन्दी धावति धारा सुतस्यान्धसः ।
२ ३ २ ३ १ २
तरत्स मन्दी धावति ॥ ४ ॥

अथ चतुर्थी। अवत्सार ऋषिः। 'मन्दी' देवानां हर्षकः स सोमः 'तरत्' स्तोतॄन् पाप्मनः सकाशात् तारयन् 'धावति' द्रोणकलशं गच्छति। धावतीति पुनरपि तदेवाहात्यन्तादरार्थं तरत्समन्दीधावतीति। यद्वा। अस्य ऋचो यास्केनोक्तार्थो द्रष्टव्यः। तद्यथा 'तरति स पापं सर्वं मन्दी यः स्तौति धावति गच्छत्यूर्ध्वां गतिं धारा सुतस्यान्धसो धारयाभिषुतस्य मन्त्रपूतस्य वाचा स्तुतस्येति (नि० प० १३,६)' ॥ ४ ॥

१ २ ३ १२ ३ १ २ ३ १ २
आ पवस्व सहस्रिणꣳ रयिꣳ सोम सुवीर्य्यम् ।
३ १ २र
अस्मे श्रवाꣳसि धारय ॥ ५ ॥

अथ पञ्चमी। निध्रुविर्ऋषिः। हे 'सोम!' त्वं 'सहस्रिणं' बहुसङ्ख्याकं 'सुवीर्य्यं' शोभनसामर्थ्योपेतं 'रयिं' धनम् 'आ पवस्व' आभिमुख्येन क्षर। अपि च 'अस्मे' अस्मासु 'श्रवांसि' अन्नानि 'धारय' स्थापय ॥ ५ ॥

१ २ ३१ २ ३१२ ३१ २र
अनु प्रत्नास आयवः पदं नवीयो अक्रमुः।
३१ २ ३ १२
रुचे जनन्त सूर्य्यम् ॥ ६ ॥

अथ षष्ठी। 'प्रत्नासः' पुराणाः केचित् 'आयवः' गमनवन्तोऽश्वाः 'नवीयः' नवतरं 'पदम्' 'अन्वक्रमुः' अनुक्रमन्ते रूपकव्यवहारेण सोमाः स्तूयन्ते 'रुचे' दीप्त्यै तदर्थं 'सूर्य्यं' 'जनन्त' जनयन्ति ॥ ६ ॥

१ २ ३१२ ३ १ २र ३ १ २
अर्षा सोम द्युमत्तमोऽभि द्रोणानि रोरुवत्।
३ १ २ ३ २३ २
सीदन्योनौ वनेष्वा ॥ ७ ॥

अथ सप्तमी। भृगुर्ऋषिः। हे 'सोम!' 'द्युमत्तमः' अतिशयेन दीप्तिमान् त्वं 'द्रोणानि' प्रयोगबाहुल्यापेक्षमेतद्बहुवचनम् द्रोणकलशानभिलक्षीकृत्य 'रोरुवत्' पुनः पुनर्भृशं वा शब्दं कुर्वन् 'अर्ष' आगच्छतु। दशापवित्रमध्यान्निर्गतः सोमः अविच्छिन्नधारया पतन् शब्दङ्करोति खलु। तत्र दृष्टान्तः 'वनेषु' वननीयेषु यज्ञेषु वनसम्बन्धिषु यज्ञगृहेषु वा 'योनौ' स्थाने 'आसीदन्' यद्वा। वनेषु योनौ भूमौ आसदन् पूर्वं स्थितः सन् यज्ञगृहम् अभ्यर्षतीति सम्बन्धः ॥

'सीदन् योनौ वनेष्वासीदन्' 'श्येनोनयोनिम्' इति साम्न ऋचः पाठौ ॥ ७ ॥

१ २   २ १   २ ३ १ २   ३ १ २
वृषा सोम द्युमाꣳ असि वृषा देव वृषव्रतः।
१ २   १ २
वृषा धर्माणि दध्रिषे ॥ ८ ॥

अथ अष्टमी। कश्यप ऋषिः। हे 'सोम!' 'वृषा' कामानां वर्षकस्त्वं 'द्युमान्' दीप्तिमान् 'असि'। अपि च हे 'देव!' द्योतमान सोम! 'वृषा' त्वं 'वृषव्रतः' वर्षणशीलकर्मासि। किञ्च हे सोम! 'वृषा' त्वं 'धर्माणि' देवानां मनुष्याणां च हितानि कर्माणि 'दध्रिषे' 'दधिषे' इति पाठौ ॥ ८ ॥

३ १ २ ३ १ २   ३ १ २   ३ १ २
इषे पवस्व धारया मृज्यमानो मनीषिभिः।
१ २ ३ १   २र
इन्दो रुचाभि गा इहि ॥ ९ ॥

अथ नवमी। कश्यप ऋषिः। हे 'इन्दो!' सोम! 'मनीषिभिः' ऋत्विग्भिः 'मृज्यमानः' शोध्यमानस्त्वम् 'इषे' अस्माकमन्नाय 'धारया' 'पवस्व' चर 'रुचा' रोचमानेनान्धसा 'गाः' पशून् 'अभीहि' अभिगच्छ ॥ ९ ॥

३ १ २   ३ १ २ ३   १ २   ३ २
मन्द्रया सोम धारया वृषा पवस्व देवयुः।
२ ३ १ २   ३ २
अव्या वारेभिरस्मयुः ॥ १० ॥

अथ दशमी। असित ऋषिः। हे 'सोम!' 'वृषा'

कामानां वर्षिता 'देवयुः' देवकामः 'अस्मयुः' अस्मत्कामश्च त्वम् 'अव्या' अवेः 'वारेभिः' बलैः कृते दशापवित्रे 'मन्द्राय' मदकरया धारया 'पवस्व' चर ॥

'अव्यावारेभिः' 'अव्योवारेषु' इति पाठौ ॥ १० ॥

३ १ २ ३ १ २ ३ २उ ३क २र
अया सोम सुकृत्यया महांत्सन्नभ्यवर्धथाः ।
२ १ २र
मन्दान इदृषायसे ॥ ११ ॥

अथ एकादशी। कविः ऋषिः। हे 'सोम!' 'अया' अनया 'सुकृत्यया' शोभनया अभिषवादिलक्षणया क्रियया 'महान्' पूज्यमानः 'सन्' देवान् प्रति 'अभ्यवर्द्धथाः' अभ्यवर्द्धयः। 'मन्दानः इत्' मोदमानः एव 'वृषायसे' वृषवदाचरसि यथा मोदमानो वृषभः शब्दं करोति तथाभिषववेलायाम् उपरवेषु शब्दं करोषीत्यर्थः।

'अभ्यवर्द्धथाः' 'अभ्यवर्द्धत' इति, 'वृषायसे' 'वृषायते' इति च पाठाः ॥ ११ ॥

२ १ १र ३ १ २र ३ १ २
अयं विचर्षणिर्हितः पवमानः स चेतति ।
२ १ २र ३ २
हिन्वान आप्यं बृहत् ॥ १२ ॥

अथ द्वादशी। जमदग्निः ऋषिः। 'विचर्षणिः' विद्रष्टा 'हितः' पात्रे निहितः 'पवमानः' शोध्यमानः 'अयं' सोमः 'आप्यम्' अप्सु भवं 'बृहन्' महत् अन्नं 'हिन्वानः' प्रेरयन् 'सचेतति' सर्वैः सञ्ज्ञायते ॥ १२ ॥

१ २ ३ १ २र ३ १ २र
प्र न इन्दो महे तु न ऊर्मिं न विभ्रदर्षसि।
३ २ ३ २ ३ १ २
अभि देवाँ अयास्यः ॥ १३ ॥

अथ त्रयोदशी। अयास्य ऋषिः। हे 'इन्दो'! क्लिद्यमान! त्वं 'नः' अस्माकं 'महे' महते 'तुने' धनाय 'प्रार्षसि' प्रगच्छसि। 'न' सम्प्रत्यर्थे अयास्यश्चायमृषिः तव 'ऊर्मिं' तरङ्गं 'बिभ्रद्' धारयन् देवान् यष्टुमभिगच्छति ॥ १३ ॥

३ १ २ ३ २उ ३ २ ३ १ २
अपघ्नन् पवते मृधोऽप सोमो अराव्णः।
२ ३ १ २ ३ २
गच्छन्निन्द्रस्य निष्कृतम् ॥ १४ ॥

इति षष्ठप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे द्वितीय-दशति।

अथ चतुर्दशी। अमहीयुः ऋषिः। 'सोमः' 'मृधः' हिंसकान् शत्रून् 'अपघ्नन्' मारयन् 'अराव्णः' शत्रौ सत्यान् धनानामदातॄंश्च अपघ्नन् 'इन्द्रस्य' 'निष्कृतं' स्थानं 'गच्छन्' प्राप्नुवन् 'पवते' धारया क्षरति ॥ १४ ॥

इति सायणाचार्य्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने चतुर्थाध्यायस्य चतुर्थः खण्डः।

अथ षष्ठप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे तृतीय-दशति ।

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २र
पुनानः सोम धारयापो वसानो अर्षसि ।
१ २३ १ २र३ १ २ ३ २ ३१ २ ३ १ २
आ रत्नधा योनिमृतस्य सीदस्युत्सो देवो हिरण्ययः १

अथ पञ्चमे खण्डे—सैषा प्रथमा। छ० बृहती। भरद्वाजादयः सप्त ऋषयः। हे 'सोम'! 'पुनानः' शोधकः 'अपः' वसतीवरीः 'वसानः' आच्छादयन् 'धारया' 'अर्षसि' गच्छसि द्रोणकलशं किञ्च 'रत्नधा' रमणीयानां धनानां दाता त्वम् 'ऋतस्य' यज्ञस्य 'योनिं' स्थानम् 'आसीदसि' अपि च 'देवः' द्योतमानः सोमः 'उत्सः' प्रस्यन्दनशीलः सन् 'हिरण्ययः' देवानां हित-रमणीयो भवसि खलु।

"देवो" "देव" इति साम्न ऋचः पाठौ॥ १॥

२३ १ २ ३ २उ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३
परीतो षिञ्चता सुतᳬ सोमो य उत्तमᳬ हविः। दध-
१ २र ३ २ २उ ३ २ ३ २ ३ १ २
न्वाᳬ यो नर्य्यो अप्स्वा३न्तरा सुषाव सोममद्रिभिः॥२॥

अथ द्वितीया। हे ऋत्विजः! 'सुतम्' अभिषुतं 'सोमः' 'इतः' अस्मात् कर्मणः 'ऊर्ध्वम्' अथवा अस्मात् प्रदेशादूर्ध्वं 'परिषिञ्चत' वसतीवरीभिः 'इतोषिञ्चत' इत्यत्र संहितायां छान्दसं रोरुत्वम्। आदेशप्रत्यययोरिति षत्वम्। 'यश्च' सोमः देवानाम् 'उत्तमं' प्रशस्तं' हविः' भवति। अपिच 'नर्य्यः' मनुष्याय हितः 'यः' च सोमः 'अप्सु' वसतीवरीषु 'अन्तर्' अन्तरिक्षे वा 'दधन्वान्' गच्छन् भवति। तं सोमम् 'अद्रिभिः

ग्रावभिः अध्वर्य्युः 'सुषाव' अभिषुतं चकार तं परिषिञ्चतेति समन्वयः ॥ २ ॥

१ २ २ १ २र ३ १ २र ३ १ २
आ सोम स्वानो अद्रिभिस्तिरो वाराण्यव्यया ।
२ ३ २ ३ २ ३क २र ३ २ ३ २ ३ १ २
जनो न पुरि चम्वोर्विशद्धरिः सदो वनेषु दध्रिषे ॥३॥

अथ तृतीया। ऋ० अचिः। हे 'सोम'! 'अद्रिभिः' ग्रावभिः 'स्वानः' अभिषूयमाणस्त्वम् 'अव्यया' अविमयानि 'वाराणि' बालानि पवित्राणि 'तिरस्' कुर्वन् व्यवधायकानि कुर्वाणः सन् 'आ पवसे' आभिमुख्येन चरसि। 'हरिः' हरितवर्णः स सोमः चम्वोरधिषवणफलकयोरुपरि स्थिते कलशे 'विशत्' प्रविशति। तत्र दृष्टान्तः, 'जनोन' यथा जनः 'पुरि' पुरे प्रविशति। स त्वं वनेषु काष्ठनिर्मितेषु पात्रेषु 'सदः' स्थानं "दध्रिषे" "दधिषे" इति, साम्न ऋचः पाठौ ॥ ३ ॥

१ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १
प्र सोम देववीतये सिन्धुर्न पिप्ये अर्णसा । अंशोः
२र ३ १ २र ३ २ ३ १ २ ३ १ २
पयसा मदिरो न जागृविरच्छा कोशं मधुश्चुतम् ॥४॥

अथ चतुर्थी। ऋ० विश्वामित्रः। हे 'सोम!' त्वं 'देववीतये' देवानां पानाय तदर्थम् 'अर्णसा' वसतीवर्य्याख्येनोदकेन 'प्रपिप्ये' प्राप्यायसे। तत्र दृष्टान्तः, 'सिन्धुः न' यथा सिन्धुरुदकेन प्राप्यायते तद्वत् प्यायतेः लिटि लिड्याङोश्चेति पीभावः ततः स त्वम् 'मदिरः' मदकरः सुरादिरिव 'जागृविः' जागरणशीलः यद्वा न सम्प्रत्यर्थे, इदानीं मदकरो जागरणशीलस्त्वं 'अंशोः'

लताखण्डस्य 'पयसा' रसेन 'मधुश्चुतं' मधुररसस्य चारयितारं 'कोशं' द्रोणकलशम् 'अच्छ' अभिगच्छसि ॥ ४ ॥

१ २ ३ २ ३ २ ३ २ ३ २ ३ १ २ १ २
सोम उ ष्वाणः सोतृभिरधि ष्णुभिरवीनाम्। अश्व-
३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
येव हरिता याति धारया मन्द्रया याति धारया ५

अथ पञ्चमी। 'सोतृभिः' सुखद्भिः 'स्वानः' सुवानोऽभिषूयमाणः 'सोमः' अवीनां स्नुभिः' मातृस्थतृस्नूनामुपसंख्यानमिति वार्त्तिकेन सानुशब्दस्य स्नूभावः समुच्छ्रितैर्बालैः पवित्रैरधियाति अधि अधिकं गच्छन्ति। 'उ' इति प्रसिद्धौ। 'अश्वयेव' वड़वयेव हरितवर्णया धारया याति। 'मन्द्रया' मदकारिण्या धारया द्रोणकलशमधिगच्छति। "उष्वाणः" "उषुवाणः" इति पाठौ ॥ ५ ॥

२ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
तवाहꣳ सोम रारण सख्य इन्दो दिवेदिवे। पुरूणि
३ १ २ ३ १ २र ३ २उ ३ १ २
बभ्रो नि चरन्ति मामव परिधीꣳरति ताꣳ इहि॥६

अथ षष्ठी। हे 'इन्दो!' सोम! तव 'सख्ये' सखिकर्मणि अहं 'दिवे दिवे' अन्वहं 'रारण' रमे रणेर्लिटि उत्तमे णलि रूपम्। हे 'बभ्रो!' बभ्रुवर्ण! सोम! 'पुरूणि' बहूनि रक्षांसि 'मां' तव सख्ये स्थितं 'न्यवचरन्ति' नीचीनं चरन्ति बाधन्ते। ये मां बाधन्ते तान् 'परिधीन्' रक्षसान् त्वम् 'अतीहि' आगच्छ ॥ ६ ॥

३ १ २ ३ १ २र
मृज्यमानः सुहस्त्या समुद्रे वाचमिन्वसि।

२ २ २ १ २   ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३क २र
रयिं पिशङ्गं बहुलं पुरुस्पृहं पवमानाभ्यर्षसि ॥ ७॥

अथ सप्तमी। ऋ० वशिष्ठः। हे 'सुहस्त्या!' हस्ते भवाः हस्त्याः अङ्गुलयः, शोभनाङ्गुलिक सोम! 'मृज्यमानः' शोध्यमानस्त्वं 'समुद्रे' अन्तरिक्षे कलशे वा 'वाचं' शब्दम् 'इन्वसि' प्रेरयसि। किञ्च, हे पवमान! पूयमान सोम! 'पिशङ्गं' हिरण्यं रजतादिभिः पिशङ्गवर्णं 'बहुलं' प्रभूतं 'पुरुस्पृहं' बहुभिः स्पृहणीयं 'रयिं धनम्' अभ्यर्षसि' स्तोतॄणामभिक्षरसि प्रयच्छसीत्यर्थः ॥ ७ ॥

३ १   २र ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २   ३ १
अभि सोमास आयवः पवन्ते मद्यं मदम्। समुद्र-
२र ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
स्याधि विष्टपे मनीषिणो मत्सरासो मदच्युतः ॥८॥

अथ अष्टमी। ऋ० विश्वामित्रः। 'आयवः' गमनशीलाः 'सोमासः' सोमाः 'मद्यं' मदकरं मदम् आत्मीयं रसम् 'अभिपवन्ते' अभितो निर्गमयन्ति। कुत्रेत्युच्यते 'समुद्रस्य' अन्तरिक्षस्य 'अधिविष्टपे' अधिकं समुच्छ्रितपवित्रे। यद्वा। समुद्रस्य यस्मात् समुद्रवन्ति रसाः तस्य कलशस्य 'अधि' उपरि 'विष्टपे' स्थाने 'पवित्रे' निर्गमयन्ति। कीदृशाः? 'मनीषिणः' मनस ईशितारः 'मत्सरासः' मदकराः 'मदच्युतः' मदकरेण रसेन च्यावयितारः।

'विष्टपे', 'विष्टपि' 'मदच्युतः', 'स्वर्विदः' इति च पाठौ ॥ ८ ॥

२ १ २ ३ १ २ ३२ ३ २ ३ १ २ ३ २   १
पुनानः सोम जागृविरव्या वारैः परि प्रियः। त्वं

२र ३ १ २ ३ १ २
विप्रो अभवोऽङ्गिरस्तम मध्वा यज्ञं मिमिक्ष णः॥९॥

अथ नवमी। ऋ० काश्यपः। हे सोम! 'जागृविः' जागरणशीलः 'प्रियः' प्रीणयिता त्वं 'पुनानः' पूयमानः सन् 'अव्याः' मेष्याः 'वारैः' बालैर्निर्मिते दशापवित्रे परिक्षरसि। 'अङ्गिरस्तम' हे अङ्गिरसां वरिष्ठ! 'विप्रः' मेधावी त्वं पितॄणां नेता 'अभवः' भवसि। स त्वं 'नः' अस्मदीयं 'यज्ञं' 'मध्वा' मधुना आत्मीयेन रसेन 'मिमिक्ष' सेक्तुमिच्छसि। मिहेः सेचनार्थस्य (भ्वा० प०) सनि रूपम्॥ ९॥

१ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २
इन्द्राय पवते मदः सोमो मरुत्वते सुतः।
३ १ २ ३ १ २र ३ १ २ ३ १ २
सहस्रधारो अत्यव्यमर्षति तमी मृजन्त्यायवः॥ १०॥

अथ दशमी। ऋ० जमदग्निः। 'मदः' मदकरः 'सुतः' अभिषुतः 'सोमः' 'मरुत्वते' मरुद्भिस्तद्वते 'इन्द्राय' इन्द्रार्थं 'पवते' चरति। ततः 'सहस्रधारः' बहुधारोपेतः सोमः 'अव्यम्' अविमयं पवित्रम् 'अत्यर्षति' अतिगच्छति तमिमम् 'आयवः' मनुष्या ऋत्विजः 'मृजन्ति' शोधयन्ति॥ १०॥

१ २ ३ १ ३ १ २र ३ १ २
पवस्व वाजसातमोऽभि विश्वानि वार्य्या।
१ २ ३ १ २ ३ २र ३ १ २ ३ २
त्वꣳ समुद्रः प्रथमे विधर्मं देवेभ्यः सोम मत्सरः॥ ११

अथ एकादशी। ऋ० वशिष्ठः। हे 'सोम!' 'विश्वानि' सर्वाणि 'वार्या' वरणीयानि स्तोत्राणि 'अभि' लक्ष्य 'वाजसा-

तमः' अतिशयेनान्नस्य लम्भकस्त्वं 'पवस्व' क्षर। हे सोम! 'देवेभ्यः' देवानां 'मत्सरः' मदकरः 'समुद्रः' समुन्दनशीलः 'विधर्मन्' विशेषेण पोषक! त्वं 'प्रथमे' मुख्ये श्रेष्ठे यज्ञे देवेभ्यस्तदर्थं क्षर।

"विधर्मन्" "विधारयम्" इति, "वाजसातये" "वाजसातमः" इति, "वार्य्याः" "काव्या" इति च क्रमेण साम्न ऋचः पाठाः॥ ११॥

१ २   ३ २ ३ २ ३ १ २   ३ १ २
पवमाना असृक्षत पवित्रमति धारया। मरुत्वन्तो

३ १ २ ३ १   २र ३ २ ३ १   २र
मत्सरा इन्द्रिया हया मेधामभि प्रयांꣳसि च॥ १२॥

इति षष्ठप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे तृतीय-दशतिः।

अथ द्वादशी। 'पवमानाः' पूयमानाः सोमाः 'धारया' आत्मीयया 'पवित्रम्' 'अति' अतीत्य 'असृक्षत' सृज्यन्ते। कीदृशाः? 'मरुत्वन्तः' मरुद्भिर्युक्ताः 'मत्सराः' मदकराः 'इन्द्रियाः' इन्द्रजुष्टाः। 'मेधां' स्तुतिं 'प्रियांसि' अन्नानि च 'अभि' लक्ष्य स्तोतृभ्य उभयं कर्त्तुं वा "हया" यज्ञे गन्तारः सृज्यन्ते॥१२॥

इति सायणाचार्य्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने पञ्चमस्याध्यायस्य पञ्चमः खण्डः।

अथ षष्ठप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे चतुर्थ-दशतिः।

१   २र ३ २ ३ २ ३   १   २ ३
प्र तु द्रव परि कोशं नि षीद

१ २   ३   २ ३ १   २र
नृभिः पुनानो अभि वाजमर्ष।

२ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १
अश्वं न त्वा वाजिनं मर्जयन्तो-
२ ३ १ २ ३ १ २
ऽच्छा बर्हीं रशनाभिर्नयन्ति ॥ १ ॥

अथ षष्ठे खण्डे—सैषा प्रथमा। उशना ऋषिः। छ० त्रिष्टुप्। हे सोम! 'नु' चिप्रं 'प्रद्रव' प्रगच्छ आगत्वा च 'कोशं' द्रोणकलशं 'परिनिषीद' निषखो भव। 'नृभिः' नेतृभिः 'पुनानः' पूयमानः 'वाजम्' अन्नं यजमानार्थमुद्दिश्य 'अभ्यर्ष' वाजं सङ्ग्रामं वा 'वाजिनं' बलवन्तम् 'अश्वं न' अश्वमिव तं यथा-मार्जयन्ति तद्वत् ताम् 'अर्जयन्तः' शोधयन्तः 'वर्हिं' यज्ञम् अच्छ 'प्रतिरशनाभिः' रशनावदायताभिरङ्गुलीभिः 'नयन्ति' अध्वर्युप्रमुखाः ॥ १ ॥

१ २र ३ १ २ ३ २ ३ २
प्र काव्यमुशनेव ब्रुवाणो देवो
३ २ ३ १ २
देवानां जनिमा विवक्ति।
१ २ ३ १ २ ३ २
महिव्रतः शुचिबन्धुः पावकः
३ १ २ ३ २ ३क २र ३ १ २
पदा वराहो अभ्येति रेभन् ॥ २ ॥

अथ द्वितीया। वृषगणो वासित ऋषिः। 'उशने एव' तन्नामक ऋषिरिव 'काव्यं' कविकर्म स्तोत्रं 'ब्रुवाणः' 'देवः' स्तोता अयमृषिर्वृषगणोनाम 'देवानाम्' इन्द्रादीनां 'जनिमा' जन्मानि 'प्रविवक्ति' प्रकर्षेण वदति। वच परिभाषणे (अदा० प०)। व्यत्ययेन विकरणस्य श्लुः (२,१,८५) बहुलं छन्दसीति

(७,४,७८) अभ्यासस्य इत्वम् 'महिव्रतः' प्रभूतकर्मा। 'शुचि-बन्धुः' बध्नन्ति शत्रूनिति बन्धूनि तेजांसि बलानि वा दीप्त-तेजस्कः 'पावकः' पापानां शोधकः 'वराहः' वरञ्च तदहश्च वराहः 'राजाहः सखिभ्यष्टच्' इति टच् समासान्तः। तस्मिन्नहनि अभिषूयमाणत्वेन तद्वान्। अर्श आदित्वान्मत्वर्थीयोऽच् तादृशः सोमः 'रेभन्' शब्दं कुर्वन् 'पदानि' स्थानानि पात्राणि 'अभ्येति' अभिगच्छति। यद्वा। यदा कश्चन वराहः 'पदा' पदेन भूमिं विक्षिपमाणः शब्दं करोति तद्वत्॥ २॥

३ १ २र ३ १ २र
तिस्रो वाच ईरयति प्र वह्नि-
३ १ २ ३ १ २र ३ २
ऋतस्य धीतिं ब्रह्मणो मनीषाम्।
१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३
गावो यन्ति गोपतिं पृच्छमानाः
१ २ ३ १ २ ३ २
सोमं यन्ति मतयो वावशानाः॥ ३॥

अथ तृतीया। पराशर ऋषिः। 'वह्निः' वोढा यजमानः 'तिस्रो वाचः' ऋग्यजुःसामात्मिकाः स्तुतीः प्रेरयति। तथा 'ऋतस्य' यज्ञस्य 'धीतिं' धारयित्रीं 'ब्रह्मणः' परिवृढस्य सोमस्य 'मनीषां' मनस ईशित्रीं कल्याणवाचं च प्रेरयति। किञ्च। 'गोपतिं' वृषभं यथा गावोऽभिगच्छन्ति तद्वत् गवां स्वामिनं सोमं 'गावः' 'पृच्छमानाः' पृच्छन्त्यः सत्यो 'यन्ति' स्वपयसास्मान्प्रयितुमभिगच्छन्ति। तथा 'वाव-

शाना:' कामयमानाः 'मतयः' स्तोतारः 'सोमं' 'यन्ति' स्तोतु-मभिगच्छन्ति ॥ ३ ॥

३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
अस्य प्रेषा हेमना पूयमानो
३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
देवो देवेभिः समपृक्त रसम् ।
३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३
सुतः पवित्रं पर्य्येति रेभन्मि-
२ ३ १ २ ३ २ ३ १ २
तेव सद्म पशुमन्ति होता ॥ ४ ॥

अथ चतुर्थी। वसिष्ठ ऋषिः। 'अस्य' सोमस्य 'प्रेषा' प्रेषतिर्गत्यर्थः (भ्वा॰ प॰) क्विपि रूपम्। सावेकाच इति विभक्तेरुदात्तत्वं प्रेषा प्रेरकेण 'हेमना' हिरण्येन 'पूयमानः' हिरण्यपाणिरभिषुणोतीति हिरण्यसम्बन्धः। तादृशः 'देवो' दीप्यमानः अंशुः 'रसम्' आत्मीयं 'देवेभिः' देवैः सह 'सम-पृक्त' सम्पर्कयति संयोजयति। पृची सम्पर्के (अदा॰ आ॰) ततः 'सुतः' अभिषुतः सोमः 'रेभन्' शब्दायमानः 'पवित्रम्' ऊर्णास्तुकेन निर्मितं 'पर्य्येति' परिगच्छति। कथमिव ? 'होता' देवानामाह्वाता ऋत्विक् 'मितेव' निर्मितेव 'पशुमन्ति' बहुपशून् 'सद्म' सदनानि यज्ञगृहान् यथा पर्य्येति तद्वत् ॥४॥

१ २ ३ १ २ ३ १
सोमः पवते जनिता मतीनां
२ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २
जनिता दिवो जनिता पृथिव्याः ।

२ १ २र ३ १ २र
जनिताग्नेर्जनिता सूर्य्यस्य
३ १ २ ३ १ २र
जनितेन्द्रस्य जनितोत विष्णोः ॥ ५ ॥

अथ पञ्चमी। प्रतर्दन ऋषिः। 'सोमः' अभिषूयमाणः 'पवते' पात्रेषु चरति। कीदृशः? 'मतीनां' बुद्धीनाम्। यद्वा। मननीयानां स्तुतीनां 'जनिता' जनयिता 'जनिता मन्त्रे' (६,४,५३) इति निपातेन णिलोपः किञ्च 'दिवः' द्युलोकस्य 'जनिता' प्रादुर्भावयिता। तथा 'पृथिव्याः जनिता'। 'अग्नेः' 'जनिता' प्रकाशयिता। 'सूर्य्यस्य' सर्वप्रेरकस्यादित्यस्य 'जनिता' 'इन्द्रस्य' जनिता पानेन मदस्य जनयिता। 'उत' अपि च। 'विष्णोः' व्यापकस्य 'जनिता' जनयिता। एतत्सर्वं सोमेऽभिषूयमाणे भवति सोमेन हि देवताप्यायन्त इति ॥ ५ ॥

३ १ २ ३ १ २र ३ १
अभि त्रिपृष्ठं वृषणं वयोधा-
२ ३ १ २ ३ १ २
मङ्गोषिणामवावशन्त वाणीः।
२ ३ १ २ ३ १ २ ३ २उ ३ १
वना वसानो वरुणो न सिन्धुर्वि
२ ३ १ २ ३ १ २
रत्नधा दयते वार्य्याणि ॥ ६ ॥

अथ षष्ठी। वसिष्ठ ऋषिः। 'त्रिपृष्ठं' त्रीणि पृष्ठानि द्रोणकलशादिस्थानानि सवनानि वा यस्य स तथोक्तस्तम्।

'वृषणं' वर्षकम्। 'वयोधाम्' अन्नस्य दातारम्। 'अङ्गोषिणं' आघोषन्तं सोमं 'वाणीः' स्तोत्ररूपा वाचः 'अवावशन्त' कामयन्ते शब्दायन्ते वा। 'वना' वनानि उदकानि 'वसानः'। आच्छादयन् 'वरुणो न' वरुण इव 'सिन्धुः' अपां स्यन्दयिता पर्य्यन्तप्रदेशानाच्छादयति तद्वत्। 'रत्नधाः' रत्नानां दाता सोमः 'वार्य्याणि' धनानि 'दयते' स्तोतृभ्यः प्रयच्छति ॥ ६ ॥

१ २ ३ १ २ ३ १ २र
अक्रांत्समुद्रः प्रथमे विधर्मं
३ १ २ ३ १ २र ३ २
जनयन् प्रजा भुवनस्य गोपाः।
१ २ ३ २ ३ २ ३ २ ३ १ २
वृषा पवित्रे अधि सानो अव्ये
३ १ २र ३ १ २र
बृहत्सोमो वावृधे स्वानो अद्रिः ॥ ७ ॥

अथ सप्तमी। पराशर ऋषिः। 'समुद्रः' अस्मादापः सन्द्रवन्ति स समुद्रः अपां वर्षकः। 'गोपाः' यज्ञस्य रक्षकः सोमः 'प्रथमे' विस्तृते 'भुवनस्य' उदकस्य 'विधर्मन्' विधारकेऽन्तरिक्षे 'प्रजाः' 'जनयन्' उत्पादयन् 'अक्रान्' सर्वमतिक्रामति क्रमतेर्लुङि, तिपि, इड़भावे वृद्धौ च कृतायां सिज्लोपे मकारस्य मोनोधातोरिति नकारे रूपम् 'वृषा' कामानां वर्षिता 'स्वानः' अभिषूयमाणः।

"अद्रिः" "इन्दुः" इति च साम्न ऋचः पाठौ ॥ ७ ॥

१ २ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३
कनिक्रन्ति हरिरा सृज्यमानः
२ ३ १ २ ३ १ २ ३ २
सीदन् वनस्य जठरे पुनानः।

१ २३१ २ ३ २ ३
नृभिर्यतः कृणुते निर्णिजं

१ २र ३ १ २ ३ १ २
गामतो मतिं जनयत स्वधाभिः ॥ ८ ॥

अथ अष्टमी । प्रस्कण्व ऋषिः । 'सृज्यमानः' आ समन्ता-द्विसृज्यमानोऽभिषूयमाणः 'हरिः' हरितवर्णः सोमः कनि-क्रन्ति' पुनः पुनः शब्दायते क्रन्दतेर्यङ्लुकि, तिपि, इडभावे, 'दाधर्त्तिदर्धर्तीत्यादिना निपातनादभ्यासस्य निगागमः । अभ्यस्तस्वरः तथा 'पुनानः' पूयमानः 'वनस्य' वननीयस्य चास्य द्रोणकलशस्य 'जठरे' 'सीदन्' उपविशन् शब्दायते । किञ्च 'नृभिः' कर्मनेतृभिर्ऋत्विग्भिः 'यतः' संयतः सोमः 'गाः' गोविकारान् क्षीरादीन् आच्छादयन् 'निर्णिजं' शुद्धम् आत्मनो रूपं 'कृणुते' ग्रहादिषु करोति । अतोऽस्मै सोमाय 'मतिं' मननीयां स्तुतिं 'स्वधाभिः' हविर्भिः सह 'जनयत' स्तोतारोऽजनयन् झस्यान्तादेशाभावः छान्दसः । अदादेशः यद्वा हे स्तोतारः अस्मै सोमाय स्तुतिं जनयत उत्पादयत कुरु-तेति यावत् ॥ ८ ॥

३ २उ ३ १ २ ३ २ ३
एष स्य ते मधुमाꣳ इन्द्र सोमो

२ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
वृषा वृष्णः परि पवित्रे अक्षाः ।

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
सहस्रदाः शतदा भूरिदावा

३ २ ३ २उ ३क २र
शश्वत्तमं बर्हिरा वाज्यस्थात् ॥ ९ ॥

अथ नवमी। उशना ऋषिः। हे इन्द्र! 'वृष्णः' वर्षकस्य 'ते' तुभ्यं चतुर्थ्यर्थे षष्ठी 'एषः' 'स्यः' स सोमः 'मधुमान्' माधुर्य्योपेतः 'वृषा' वर्षकः 'पवित्रे' 'पर्यक्षाः' पर्यस्रवत् क्षरतेर्लुङि रूपम्। स एव 'सहस्रदाः' सहस्रसङ्ख्याकस्य धनस्य दाता 'शतदाः' शतसङ्ख्याकस्य दाता 'भूरिदावा' ततोऽपि भूरिदाता 'वाजी' बलवान् सोमः 'शश्वत्तमम्' अतिशयेन पुराणं 'बर्हिः' यज्ञम् 'अस्थात्' अधितिष्ठति।

"वृषा वृष्णः" "वृषा वृष्ण" इति, "सहस्रदाः" "शतदाः" इति च साम्न ऋचः पाठाः ॥ ९ ॥

१ २ ३ १ २ ३ २ ३ १
पवस्व सोम मधुमाꣳ ऋतावापो
२र ३ २ ३ २ ३ १ २
वसानो अधि सानो अव्ये।
२ ३ १ २ ३ १ २
अव द्रोणानि घृतवन्ति रोह
३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
मदिन्तमो मत्सर इन्द्रपानः ॥ १० ॥

इति षष्ठप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे चतुर्थ-दशति।

अथ दशमी। प्रतर्दन ऋषिः। हे 'सोम!' 'मधुमान्' मत्वर्थीयः तादृशस्त्वम् 'अपः' वसतीवरीः एकधनाः 'वसानः' आच्छादयन् 'अधि' अधिकं 'सानौ' समुच्छ्रिते 'अव्ये' अविभवे पवित्रे 'पवस्व' क्षर। ततः 'मदिन्तमः' अतिशयेन मदकरः 'इन्द्रपानः' इन्द्रेण पातव्यः 'मत्सरः' मादयिता सोमः

'घृतवन्ति' उदकवतः 'द्रोणानि' द्रोणकलशान् 'अवरोह' प्रादुर्भवसि।

"रोह" "सीद" इति पाठौ॥ १०॥

इति सायणाचार्य्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने पञ्चमस्याध्यायस्य षष्ठः खण्डः।

अथ षष्ठप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे पञ्चम-दशति।

१ २३ २उ ३ २३ १ २
प्र सेनानीः शूरो अग्रे रथानां

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
गव्यन्नेति हर्षते अस्य सेना।

३ २ ३ १ २ ३ १ २र ३
भद्रान् कृण्वन्निन्द्रहवांत्सखिभ्य

२उ ३ १ २ ३ १ २
आ सोमो वस्त्रा रभसानि दत्ते॥ १॥

अथ सप्तमे खण्डे—सैषा प्रथमा। प्रतर्दन ऋषिः। 'सेनानीः' सेनानामग्रे नेता। 'शूरः' शत्रूणां बाधकः 'सोमः' 'गव्यन्' इच्छन् यजमानानां पश्वादिकमिच्छन् 'रथानाम्' 'अग्रे' पुरतः 'प्रेति' प्रकर्षेण संग्रामं गच्छति। 'अस्य' सोमस्य 'सेना' च 'हर्षते' हृष्यति वाक्यभेदादनिघातः किञ्च 'सखिभ्यः' समानख्यानेभ्यो यजमानेभ्यः 'इन्द्रहवान्' तैः कृतानि इन्द्रस्य आह्वानानि 'भद्रान्' कल्याणानि यथार्थानि 'कृण्वन्'। आहूतो हीन्द्रः सोमं पीत्वा कामान् प्रयच्छतीति। 'रभ-

सानि’ इन्द्रस्य वेगेनागमननिमित्तानि ‘वस्त्रा’ वस्त्राण्याच्छादकानि पयःप्रभृतीन्याश्रयणानि ‘आ दत्ते’ आ गृह्णाति ॥ १ ॥

२ ३ २ ३ १ २ ३
प्र ते धारा मधुमतीरसृग्रन्

२३ २ ३ २ ३ १ २र
वारं यत्पूतो अत्येष्यव्यम् ।

१ २ ३ १ २ ३ १ २ १ २
पवमान पवसे धाम गोनां

३ २ ३ १ २ ३ २
जनयंत्सूर्य्यमपिन्वो अर्कैः ॥ २ ॥

अथ द्वितीया। पराशर ऋषिः। ते तव स्वभूता मधुमतीः मधुमत्यः धाराः प्रासृग्रन् तदा प्रसृज्यन्ते ‘यद्’ यदा ‘पूतः’ वसतीवरीभिस्त्वम् ‘अव्यम्’ अविभवं ‘वारं’ वालं पवित्रम् ‘अत्येषि’ अतीत्य गच्छसि। किञ्च हे ‘पवमान!’ शोध्यमान सोम! ‘गोनां’ गवां ‘धाम’ धीयते पीयत इति धाम पयः तत् लक्षीकृत्य ‘पवसे’ चरसि। ततः ‘जनयन्’ जायमानस्त्वं ‘अर्कैः’ अर्चनीयैः स्वतेजोभिः ‘सूर्य्यम्’ आदित्यम् ‘अपिन्वः’ पूरयसि ॥

“वारं यत्पूतो अत्येष्यव्यम्” “वारान्यत्पूतो अत्येष्यव्यान्” इति, ‘जनयन्’ ‘जज्ञानः’ इति च साम्न ऋचः पाठौ ॥ २ ॥

१ २ ३क २र ३ १ २र
प्र गायताभ्यर्चाम देवांत्सोमꣳ

३ १ २र
हिनोत महते धनाय ।

२ १ २ ३ २ ३ २ ३ २ ३ १
स्वादुः पवतामति वारमव्यमा

२ ३ १ २ ३ १ २र
सीदतु कलशं देव इन्दुः ॥ ३ ॥

अथ तृतीया । इन्द्रप्रमतिर्वासिष्ठ ऋषिः । हे स्तोतारः ! 'प्रगायत' 'सोमं' प्रकर्षेणाभिष्टुत । वयन्तु 'देवान्' 'अभ्यर्चामः' अभिष्टुमः । यद्वा । देवानभ्यर्चामोऽभ्यर्चत पुरुषव्यत्ययः । किञ्च । 'महते' महत् प्रभूतं धनाय धनं प्राप्तुं सोमं 'हिनोत' अभिषवार्थं प्रेरयत क्रियार्थोपपदस्य च कर्मणि स्थानिनः (२,३,१४) इति धनशब्दस्य चतुर्थी । ततः 'स्वादुः' मधुरः सोमः 'अव्यम्' अविभवं 'वारं' बालं पवित्रम् 'अतिपवताम्' अतीत्य चरतु । 'देवः द्योतमानः । सोमः 'इन्दुः' दीप्तः सन् 'कलशं' द्रोणम् 'अति आसीदतु' आभिमुख्येन तिष्ठतु ।

"पवतां" "पवाते" इति, "देव इन्दुः" "देवयुर्न" इति साम्न ऋचः पाठौ ॥ ३ ॥

१ २ ३ १ २ ३ १ २र ३
प्र हिन्वानो जनिता रोदस्यो
२ ३ १ २र ३ १ २
रथो न वाजꣳ सनिषन्नयासीत् ।
२ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३
इन्द्रं गच्छन्नायुधा सꣳशिशानो
२ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
विश्वा वसु हस्तयोरादधानः ॥ ४ ॥

अथ चतुर्थी । वसिष्ठ ऋषिः । 'प्रहिन्वानः' अध्वर्युभिः प्रेर्यमाणः 'जनिता' उत्पादयिता 'रोदस्योः' द्यावापृथिव्योः

तयोर्जनयितृत्वं वृष्टिप्रदानहविःप्रापणाभ्याम्। तादृक् सोमो 'वाजम्' अन्नं 'सनिष्यन्' दास्यन् 'प्रायासीत्' प्रगच्छति। 'इन्द्रं गच्छन्' प्राप्नुवन् 'आयुधा' 'आयुधानि' 'संशिशानः' सम्यक् तीक्ष्णीकुर्वन् इन्द्रं सहायगमनार्थं तीक्ष्णायुधः सन् 'विश्वा' सर्वाणि 'वसु' वसूनि धनानि 'हस्तयोरादधानः' अस्मभ्यं दानाय एवं कुर्वन् प्रायासीत् ॥ ४ ॥

२ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३
तक्षद्यदी मनसो वेनतो

१ २र ३ १ २ ३ १ २र
वाग्ज्येष्ठस्य धर्मं द्युक्षोरनीके।

१ २ ३ २ ३ १ २ ३ २उ
आदीमायन् वरमा वावशाना

३ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ २
जुष्टं पतिं कलशे गाव इन्दुम् ॥ ५ ॥

अथ पञ्चमी। मृडीको वासिष्ठ ऋषिः। 'वेनतः' वेनो वेनतेः कान्तिकर्मणः (दे,४,३८)' इति यास्कः। कामयमानस्य 'मनसः' मनो मन्यतेः स्तुतिकर्मणः स्तोतुः 'वाक्' स्तुतिलक्षणा यद्येनं 'तक्षत्' संस्करोति। 'धर्मन्' धारके यज्ञे 'ज्येष्ठस्य प्रशस्यस्य 'द्युक्षोः' दीप्तस्तुतिकस्य टुक्षु शब्दे (अ० प०) इत्यस्मात् कुप्रत्ययः सवनस्य 'अनीके' प्रमुखे यदा यज्ञेषु सवनमुखे स्तोतुर्वाक् सोमं स्तौतीत्यर्थः। 'आ' अनन्तरमेव 'वरं' वरणीयं 'जुष्टं' देवानां मदाय पर्याप्तं 'पतिं' सर्वस्य पालकं 'कलशे' स्थितम् 'इन्दुम्' 'ईम्' एनं सोमं 'वावशानाः' कामयमानाः 'गावः' 'आयन्' पयसा क्षीरेण मिश्रयितुमागच्छन्ति ॥

"धर्मन्" "धर्मणि" इति पाठौ ॥ ५ ॥

३　१ २　　३ १ २ ३
साकमुक्षो मर्जयन्त स्वसारो
२ ३ १ २　३ २ ३　१ २
दश धीरस्य धीतयो धनुत्रीः ।
२ ३　१ २　३ १　२र ३
हरिः पर्य्यद्रवज्जाः सूर्य्यस्य
१ २　३ २ ३ २ ३ २
द्रोणं ननक्षे अत्यो न वाजी ॥ ६ ॥

अथ षष्ठी। नोधा ऋषिः। 'साकमुक्षः' उक्ष सेचने (भ्वा० प०) क्विपि रूपम् तादृश्यः 'स्वसारः' कर्मकरणार्थमितस्ततः सुष्ठु गच्छन्त्यः अङ्गुलयः 'मर्जयन्त' सोमं शोधयन्ति मृजु शौचालङ्कारयोः (चु० उभ०) ताः दशसंख्याकाः 'धीतयः' अङ्गुलिनामैतत् (नै०२,५,७) अङ्गुलयः 'धीरस्य' समर्थस्य प्राज्ञस्य वा देवैर्ध्यातव्यस्य काम्यमानस्य वा सोमस्य 'धनुत्रीः' प्रेरयित्र्यो भवन्ति। ततः 'हरिः' हरितवर्णः सोमः 'सूर्य्यस्य' 'जाः' प्रादुर्भूता जाया दिशस्ताः 'पर्य्यद्रवत्' परितो गच्छति। सूर्य्यस्य तेजसा हि आविर्भवतीति दिशां तस्य जायात्वम्। 'अत्यः' अतनशीलः 'वाजी न' अश्व इव स्थितः सोमः 'द्रोणं' कलशं 'ननक्षे' व्याप्नोति नक्षतिर्व्याप्तिकर्मा (नै०२,१८,२ ॥६॥

२ ३ १२　　३ १ २ ३ २ ३
अधि यदस्मिन् वाजिनीव शुभ
१ २ ३ २ ३ २ ३ १　२र
स्पर्द्धन्ते धियः सूरे न विशः ।

२ १ २ ३ १ २ ३ १ २
अपो वृणानः पवते कवीयान्
३ १ २र ३ १ २ ३ १ २
व्रजं न पशुवर्द्धनाय मन्म ॥ ७ ॥

अथ सप्तमी। काक्षीवीर ऋषिः। 'यद्' यदा 'अस्मिन्' सोमे 'वाजिनीव शुभः' अश्वे यथा वस्त्रप्रभृत्यलङ्कारा भवन्ति। यदा वास्मिन् सोमे 'सूरे न' सूर्य्ये न यथा सूर्य्ये 'विशः' रश्मयः उदिता भवन्ति तदा 'धियः' अङ्गुलयः 'अधिस्पर्द्धन्ते' अहं पुरस्ताच्छोधयाम्यहं पुरतः शोधयामीत्यहमिकया उपतिष्ठते। ततोऽयं सोमः 'अपः' वसतीवरीः 'वृणानः' आच्छादयन् 'पवते' पात्रेषु चरति कलशानभिगच्छति। कीदृशः? 'कवीयान्' कविरिवाचरन्। यद्वा, कवयः स्तोतारः तानिच्छन्। तत्र दृष्टान्तः, 'व्रजं न' 'मन्म' मननीयं बोद्धव्यं रचितव्यं गवां गोष्ठं पशुवर्द्धनाय गोपालः परिगच्छति यथा तथा देवानां प्रीणनाय पात्राणि पवते।

"सूर्य्ये" "सूरे" इति, "कवीयान्" "कवीयन्" इति च साम्न ऋचः पाठः॥ ७॥

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३
इन्दुर्वाजी पवते गोन्योघा
२ ३. २ ३ २ ३ २ ३ १ २
इन्द्रे सोमः सह इन्वन्मदाय।
२ ३ २ ३ १ २ ३ १ २र ३
हन्ति रक्षो बाधते पर्य्यरातिं
१ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
वरिवस्कृण्वन् वृजनस्य राजा॥ ८॥

अथ अष्टमी। मन्युर्वाशिष्ठ ऋषिः। "इन्दुः" चरणशीलः 'वाजी' बलवान् 'गोन्योधाः' गमनशीलनीचीनाग्ररससङ्घातः 'इन्द्रे' 'सहः' बलकरं रसम् 'इन्वन्' प्रेरयन् 'सोमः' 'मदाय' तस्य मदार्थं 'पवते' चरति। किञ्च, 'रक्षः' रक्षःकुलं 'हन्ति' हिनस्ति। किञ्च, 'अरातीः' अरातीन् शत्रून् 'परिबाधते' परितः संहरति। कीदृशः? 'वरिवः' वरणीयं धनं 'कृण्वन्' स्तोतॄणां कुर्वन् 'वृजनस्य' बलस्य 'राजा' ईश्वरः सोमं इति॥८॥

१ २ ३ १ २ ३ १ २र

अया पवा पवस्वैना वसूनि

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २

माꣳश्चत्व इन्दो सरसि प्र धन्व।

३ २ ३ २३ २ ३ २ ३ १

ब्रध्नश्चिद्यस्य वातो न जूतिं

२ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २

पुरुमेधाश्चित्तकवे नरं धात्॥ ९॥

अथ नवमी। कुत्स ऋषिः। हे सोम! 'अया' अनया 'पवा' पवमानया धारया सह 'एना' एनानि 'वसूनि' धनानि 'पवस्व' चर पवा, पूञ् पवने (क्र्या० उ०) 'अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते (३,२,१०१) इति विन्प्रत्ययः। आर्धधातुकलक्षणो गुणः। 'सावेकाचः (६,१,१६८)' इति तृतीयाया उदात्तत्वम्। तथा हे 'इन्दो'! त्वं 'मांश्चत्वे' मन्यमानानां चातके 'सरसि' उदके वसतीवर्य्याख्ये कलशे 'प्रधन्व' प्रगच्छ। ततः 'यस्य' यं 'ब्रध्नश्चित्' सर्वेषां प्रज्ञापकः मूलभूतो वा आदित्यः 'वातो न' वात इव 'जूतिं वेगं कुर्वन्। किञ्च, 'पुरुमेधाश्चित्' बहुविध-

प्रश्न इन्द्रस्य 'तकवे' तकतिर्गतिकर्मसु पठितः। अस्मादौणादिक उन्प्रत्ययः यस्येति (२,३,३७) कर्मणि षष्ठी। 'न लोकाव्ययेति (२,३,६९) षष्ठीप्रतिषेधश्छान्दसः सोमसभिगच्छतामित्यर्थः।

"यस्य" "यत्र" इति, "जूतिं" "जूतः" इति, "नरन्धात्" "नरन्दात्" इति च साम्न ऋचः क्रमेण पाठाः॥ ९॥

२ १ २र ३ १ २
महत्तत्सोमो महिषश्चकार-

३ १ २र ३ २
पां यद्गर्भोऽवृणीत देवान्।

१ २३ २ ३ १२ ३ १
अदधादिन्द्रे पवमान ओजो-

२र ३ २ ३ २ ३ १२
ऽजनयत्सूर्य्ये ज्योतिरिन्दुः॥ १०॥

अथ दशमी। 'पराशर ऋषिः। 'महिषः' महान् पूज्यो वा 'सोमः' 'महत्' प्रभूतं 'तत्' कर्म 'चकार' अकरोत्। किं तत्? 'अपां गर्भः' उदकानां गर्भभूतः जनयितृत्वाज्जन्यत्वाद्वा। स सोम 'देवान्' 'अवृणीत' समभजतेति 'यत्' तत् कृतवान् इति। किञ्च, 'पवमानः' पूयमानः। सोमः 'ओजः' सोमपानजन्यं बलम् 'इन्द्रे' 'अदधात्' न्यधात्। तथा 'इन्दुः' सोमः 'सूर्य्ये' 'ज्योतिः' तेजः अजनयत्॥ १०॥

१ २ ३ २ ३ २३ २३ २
असर्जि वक्का रथ्ये यथाजौ

३ २ ३ १ २ ३ १ २३ २
धिया मनोता प्रथमा मनीषा।

२ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ २
दश स्वसारो अधि सानो अव्ये

३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
मृजन्ति वह्निꣳ सदनेष्वच्छ ॥ ११ ॥

अथ एकादशी। काश्यप ऋषिः। 'वक्वा' शब्दायमानः वच परिभाषणे (अदा० प०) वनिप् तादृशः पवमानः सोमः 'आजौ' अजन्ति कर्मार्थं ऋत्विज इति आजिर्यज्ञः तस्मिन् 'धिया' कर्मणा स्तोत्रेण वा साकम् 'असर्जि' पात्रेषु सृज्यते। तत्र दृष्टान्तः। 'रथ्ये यथा' रथ्ये रथार्हे आजौ सङ्ग्रामनामैतत्। अजन्ति प्रक्षिपन्त्यायुधान्यत्रेति तस्मिन्। अश्वो यथा सृज्यते तद्वत्। कीदृशः 'मनोता' यस्यां देवानां मनांसि प्रोतानि सा तथाच ब्राह्मणम्। 'तस्यां हि तेषां मनाꣳस्योतानि' इति। 'प्रथमा' मुख्या 'मनीषा' मनस ईषा मनीषा स्तुतिः तद्वान्। यद्वा। धिया विदधाति स्तुतीरिति धीः स्तोता तेन स्तुतिः प्रेर्य्यते। किञ्च। 'दश स्वसारः' दशसङ्ख्याका अङ्गुलयः 'सदनेषु' यज्ञगृहेषु पात्राण्यभिमुखीकृत्य 'वह्निं' वोढारं सोमं 'सानौ' समुच्छ्रिते अधिः समस्यर्थानुवादकः 'अव्ये' अविभवे अविबालेन कृते पवित्रे 'अच्छन्ति' प्रेरयन्ति ॥

"प्रथमा मनीषा" "प्रथमो मनीषी" इति, "सदनेषु" "सदनानि" इति च साम्न ऋचः पाठौ ॥ ११ ॥

३ २ ३ २ ३ २ ३ १ ३
अपामिवेदूर्मयस्तर्तुराणाः

१ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २
प्र मनीषा ईरते सोममच्छ।

३ २ ३ १२ ३ २ ३ १
नमस्यन्तीरुप च यन्ति सं
२र ३ २३ १२
चाच विशन्त्युशतीरुशन्तम् ॥ १२ ॥

इति षष्ठप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे पञ्चम-दशति ।

अथ द्वादशी। प्रस्कण्वऋषिः। 'अपामिव' यथा उदकानाम् 'ऊर्मयः' त्वरन्ते। 'इत्' इति पूरणः। तद्वत् 'तर्तुराणाः' कर्मणि देवान् स्तोतुं त्वरमाणाः। तुर त्वरणे जौहोत्यादिकः (आ०)। यङ्लुगन्तस्य शानचि रूपम्। अभ्यासस्य उवर्णस्य रेफादेशश्छान्दसः। अभ्यस्तस्वरः। तादृशा ऋत्विजः 'मनीषाः' मनस ईशित्रीः स्तुतीः 'सोममच्छ' सोमं प्रति प्रेरयन्ति। 'नमस्यन्तीः' नमस्यन्त्यः सोमं योजयन्त्यः सत्यः तम् 'उपयन्ति' च। उप समीपे गच्छन्ति। तमेव 'संयन्ति च' सङ्गच्छन्ते। 'च वा योगे प्रथमा '(८,१,५९) इति न निघातः 'उशतीः' कामयमानाः स्तुतयः 'उशन्तं' कामयमानं सोमम् 'आविशन्ति च' प्रविशन्ति च ॥ १२ ॥

इति सायणाचार्य्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने पञ्चमस्याध्यायस्य सप्तमः खण्डः ।

इति त्रैष्टुभम् ।

इति षष्ठप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धः समाप्तः ।

पुरोजितीतिमुख्यास्तु नवर्चो बृहतीत्यसौ ।
'आदर्य्यताय धृष्णवे' शिष्टा अनुष्टुभः स्मृता ॥
ऋषीणां विप्रकीर्णत्वात् तत्र तत्राभिदध्महे ॥

अथ षष्ठप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे प्रथम-दशति।

३ १ २ ३ १ २ ३ १२ ३ १ २
पुरोजिती वो अन्धसः सुताय मादयित्नवे।
२ ३ १ २ ३ १ २ ३क २र
अप श्वानꣳ श्नथिष्टन सखायो दीर्घजिह्वम् ॥१॥

तत्र अष्टमे खण्डे—सैषा प्रथमा। श्यावाश्व ऋषिः। हे 'सखायः'! सखिभूताः समानख्याना वा हे स्तोतारः! 'वः' यूयं 'पुरोजिती' षष्ठ्याः पूर्वसवर्णदीर्घः पुरः स्थितजयस्य 'अन्धसः' अदनीयस्य सोमस्य स्वभूताय 'सुताय' अभिषुताय 'मादयित्नवे' अत्यन्तं मदकराय रसाय 'दीर्घजिह्व्यं' दीर्घा जिह्वा अस्य स दीर्घजिह्वी 'दीर्घजिह्वी च छन्दसि (४,१,६९) इति 'ङीषन्तत्वेन' निपातितः। तादृशं 'श्वानं' च 'अपश्नथिष्टन' अपश्नथयत अपबाधध्वम्। यथा श्वा राक्षसा वा 'सुतं' सोमं न लिहन्ति तथा कुरुतेत्यर्थः॥ १ ॥

३२ ३२ ३२उ ३ १ २ ३ १ २
अयं पूषा रयिर्भगः सोमः पुनानो अर्षति।
१ ३ १ २ ३ १ २ ३क २र ३ १ २ ३ २
पतिर्विश्वस्य भूमनो व्यख्यद्रोदसी उभे ॥ २ ॥

अथ द्वितीया। ययातिर्नाहुष ऋषिः। 'पूषा' पोषकः सर्वेषाम्। 'भगः' भजनीयः 'रयिः' धनहेतुः 'अयं' सोमः 'पुनानः' पवित्रे पूयमानः सन् 'अर्षति' कलशमभिगच्छति। तथा 'विश्वस्य' सर्वस्य 'भूमनः' भूतजातस्य 'पतिः' पालयिता 'सोमः' 'उभे' 'रोदसी' द्यावापृथिव्यौ 'व्यख्यत्' स्वतेजसा प्रकाशयति। अनेन लोकद्वयपतित्वं सूचितम्॥ २ ॥

३ २ १ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
सुतासो मधुमत्तमाः सोमा इन्द्राय मन्दिनः ।
३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
पवित्रवन्तो अक्षरं देवान् गच्छन्तु वो मदाः ॥ ३ ॥

अथ तृतीया । ययातिर्नाहुष ऋषिः । 'मधुमत्तमाः' अतिशयेन माधुर्योपेताः अतएव 'मन्दिनः' मदकराः 'सुतासः' अभिषुताः सोमाः 'पवित्रवन्तः' पवित्रे वर्त्तमानाः सन्तः 'इन्द्राय' इन्द्रार्थम् 'क्षरन्' पात्रेषु क्षरन्ति । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः । 'वः' युष्माकं 'मदाः' मदहेतवो रसाः 'देवान्' इन्द्रादीन् 'गच्छन्तु' ॥ ३ ॥

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
सोमाः पवन्त इन्दवोऽस्मभ्यं गातुवित्तमाः ।
३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३क २र ३ १ २
मित्राः स्वाना अरेपसः स्वाध्यः स्वर्विदः ॥ ४ ॥

अथ चतुर्थी । मनुः सांवरण ऋषिः । 'गातुवित्तमाः' अतिशयेन मार्गस्य लम्भकाः 'इन्दवः' दीप्ताः सोमाः 'पवन्ते' अस्मभ्यं मदर्थं 'क्षरन्ति' आगच्छन्ति वा । कीदृशाः ? 'मित्राः' देवानां सखिभूताः 'स्वानाः' अभिषूयमाणाः 'अरेपसः' पापरहिताः अतएव 'स्वाध्यः' शोभनध्यानाः 'स्वर्विदः' सर्वज्ञाः ।

"स्वानाः" "सुवानाः" इति पाठौ ॥ ४ ॥

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
अभी नो वाजसातमꣳ रयिमर्ष शतस्पृहम् ।
१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
इन्दो सहस्रभर्णसं तुविद्युम्नं विभासहम् ॥ ५ ॥

अथ पञ्चमी। अम्बरीष ऋजिश्वानौ द्वावृषी। हे "इन्दो!" दीप्यमान सोम! "वाजसातमम्" अत्यन्तं बलप्रदमन्नप्रदं वा धनं पुत्रं "नः" अस्माकम् "अभ्यर्ष" अभिगमय। कीदृशम्? "शतस्पृहं" बहुभिः स्पृहणीयम्। "सहस्रभर्णसं" बहुविधभरणम् अनेकपोषणयुक्तमित्यर्थः। "तुविद्युम्नं" द्युम्नं द्योततेर्यशो वान्नं वेति यास्कः बह्वन्नं बहुयशोयुक्तं वा। "विभासहं" महतः प्रकाशस्याभिभवितारम् अतितेजस्विनमित्यर्थः।

"शतस्पृहं" "पुरुस्पृहम्" इति, "विभासहं" "विश्वासहम्" इति च साम्न ऋचः पाठः॥ ५॥

३ १   २   ३ १ २   ३ १   २र ३ १ १
अभी नवन्ते अद्रुहः प्रियमिन्द्रस्य काम्यम्।
३ २उ   ३ १ २   ३ १   २   ३ १ २
वत्सं न पूर्व आयुनि जातꣳ रिहन्ति मातरः॥६॥

अथ षष्ठी। ऋभसूनू काश्यपौ द्वयोः। यथा 'मातरः' गावः 'पूर्वे' प्रथमे 'आयुनि' वयसि 'जातं' वत्सं 'रिहन्ति' लिहन्ति तथा 'अद्रुहः' अद्रोहाः वसतीवर्य्याख्या आपः इन्द्रस्य 'प्रियं' काम्यं सर्वैः काम्यमानं सोमम् 'अभि नवन्ते' अभिगच्छन्ति॥ ६॥

१   २ ३ १ २   ३ २ ३   १ २   ३ १   २
आ हर्य्यताय धृष्णवे धनुष्टन्वन्ति पौꣳस्यम्।
३ २उ   ३ १ २   ३ १ २ ३ १   २र   ३ १ २
शुक्रा वि यन्त्यसुराय निर्णिजे विपामग्रे महीयुवः॥७

अथ सप्तमी। छ० बृहती। 'हर्य्यताय' सर्वैः स्पृहणीयाय 'धृष्णवे' शत्रूणां धर्षणशीलाय सोमाय 'पौंस्यं' पुंस्त्वस्याभि-

व्यञ्जकं वरं 'धनुरातन्वन्ति' धनुषि ज्यां कुर्वन्तीति। सोमस्य धाराविसर्गार्थं वितायमानं पवित्रमभिधीयते। तदेव विवृणोति 'विपां' मेधाविनां 'अग्रे' पुरस्तात् 'महीयुवः' पूजाकामा अध्वर्यवः 'शुभ्रा' शुक्लवर्णानि गोपयांसि 'असुराय' बलवते 'निर्णिजे' स्वरूपाय शोधनार्थं 'वयन्ति' आच्छादयन्तीत्यर्थः।

"शुभ्रा वियन्त्यसुराय निर्णिजे" शुभ्रांवयन्त्यसुराय निर्णिजम्" इति साम्न ऋचः पाठौ ॥ ७ ॥

२ ३ १ २ ३१ २र ३ १ २ ३ १ २
परि त्यꣳ हर्य्यतꣳ हरिं बभ्रुं पुनन्ति वारेण।
२ ३ २उ ३ २उ ३ १२ ३ १ २र
यो देवान् विश्वाꣳ इत्परि मदेन सह गच्छति ॥८

अथ अष्टमी। ऋजिश्वाम्बरीषावृषी। 'हर्य्यतः' सर्वैः स्पृहणीयं हरिं हरितवर्णं 'बभ्रुं' बभ्रुवर्णं च 'त्यं' तं सोमं 'वारेण' वालेन पवित्रेण 'परि पुनन्ति' परिशोधयन्ति। 'यः' सोमः 'विश्वान्' सर्वानिन्द्रादीन् देवानित्' देवानेव 'मदेन' मदकरेण रसेन सह 'परि गच्छति' इति ॥ ८ ॥

१ २ ३ १ २र ३ २ ३ १ २३ १ २र
प्र सुन्वानायान्धसो मर्त्तो न वष्ट तद्वचः।
२ ३ १ २ ३ १२ ३ २ ३ १ २र
अप श्वानमराधसꣳ हता मखं न भृगवः ॥ ९ ॥

अथ षष्ठप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे प्रथम-दशति।

अथ नवमी। प्रजापतिर्ऋषिः। 'सुन्वानाय' अभिषूयमाणाय षष्ठ्यर्थे चतुर्थी। अभिषूयमाणस्य 'अन्धसः' सोमस्य 'तत्' प्रसिद्धं 'वचः' वचनं योऽयं 'मर्त्तो न' मर्त्य इव कर्मविघ्नकारी 'तवष्टन' कामयतां न शृणोत्विति यावत्। तथा हे स्तोतारः! 'अराधसं' साधककर्मरहितम्। 'श्वानम्' 'अपहत'। तत्र दृष्टान्तः, 'मखं न' यथा पुरा अराधसं मखम् एतन्नामानं भृगवोऽपहतवन्तः तथा अपहतेत्यर्थः।

"सुन्वानाय" "सुन्वानस्य" इति, "वष्ट" "इते" इति च साम्न ऋचः पाठौ॥ ९॥

इति सायणाचार्य्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने पञ्चमस्याध्यायस्य अष्टमः खण्डः।

इत्यानुष्टुभम्।

जगत्योऽभिप्रियाणीति मुख्या द्वादश सम्मताः।
आद्यास्तिस्र ऋचो दृष्टाः कवि नाम्ना महर्षिणा।
उत्तरा विप्रकीर्णत्वाद्वक्ष्यन्ते ऋषयः पृथक्॥

अथ षष्ठप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे द्वितीय दशति।

२ २ ३ १ २ ३ १ २ २
अभि प्रियाणि पवते चनोहितो
१ २ ३ २उ ३ २ ३ १ २
नामानि यह्वो अधि येषु वर्द्धते।
१ २र १ २ २ २उ २
आ सूर्य्यस्य बृहतो बृहन्नधि
२ ३ १ २ ३ २
रथं विश्वञ्चमरुहद्विचक्षणः॥ १॥

अथ नवमे खण्डे—सैषा प्रथमा। ऋ० कविः। छ० जगती। 'चनोहितः' चन इत्यन्ननाम चायतेरसुनि चन इत्यौणादिकसूत्रेण निपातितः चनसेऽन्नाय हितः। यद्वा, हितान्नः सोमः 'प्रियाणि' जगतः प्रीणयितॄणि नामानि नमनशीलानि तान्युदकानि 'अभिपवते' अभितः चरणं करोति। 'येषु' अन्तरिक्षस्थितेषु उदकेषु 'यह्वः' महानयं सोमः 'अधिवर्द्धते' अधिकं प्रवृद्धो भवति। अपां मध्ये सोमो वसति खलु। ततः 'वृहन्' महान् सोमः 'वृहतः' महतः परिवृढ़स्य 'सूर्य्यस्य' विष्वञ्चं विष्वग्गमनं रथम् 'अधि' उपरि 'विचक्षणः' विश्वस्य द्रष्टा सन् 'आरुहत्' आरोहति। 'अग्नौ प्रास्ताहुतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठते (म० ३,७६)' इति॥ १॥

२ १ २ ३ १ २३ २
अचोदसो नो धन्वन्त्विन्दवः प्र

३ १ २ ३ २३२३ १ २
स्वानासो वृहद्देवेषु हरयः।

१ २ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३
वि चिदश्नाना इषयो अरातयो-

१ २ ३ १ २ ३ १ २
ऽर्य्यो नः सन्तु सनिषन्तु नो धियः॥ २॥

अथ द्वितीया। 'अचोदसः' अचोदनाः अनन्यप्रेरिताः 'इन्दवः' सोमाः 'नः' अस्माकं 'प्रधन्वन्तु' प्रगच्छन्तु धन्वतिर्गतिकर्मा। कुत्र? 'वृहद्देवेषु हरयः' प्रभूतदेवयुक्तेषु यज्ञेषु यथा वा वृहद्देवकुलजेषु मध्ये ते इति सम्बन्धः कीदृशा इन्दवः? 'स्वनासः' सूयमानाः 'हरयः' हरितवर्णाः। किञ्च, 'अरातयः' धनादिदानरहिताः 'नः' अस्माकम् 'अर्य्यः' अरयः 'इषयः'

इषोऽन्नानि इच्छन्तः 'अश्नानाः'। अश्नेन भोजनेन वियुक्ता एव सन्तु। किञ्च, नोऽस्माकं 'धिया' कर्माणि देवविषयाणि स्तोत्राणि 'सनिषन्तु' देवान् सम्भजन्तु।

"देवेषु" "दिवेषु" इति पाठौ। "विचिदश्नाना इषयो अरातयोर्यो नः सन्तु सनिषन्तु नः धिया" इति छन्दोगाः। "विचिनशन्न इषो अरातयोर्यो नः सन्तु सनिषतनो धिया" इति बह्वृचाः॥ २॥

३ २उ   ३ १ २   ३
एष प्र कोशे मधुमाꣳ अचिक्रद-
१ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
दिन्द्रस्य वज्रो वपुषो वपुष्टमः।
३ २ १ २ ३ १ २ ३ १ २
अभ्यृ३तस्य सुदुघा घृतश्चुतो
३ १ २ ३ १ २   ३ १ २
वाश्रा अर्षन्ति पयसा च धेनवः॥ ३॥

अथ तृतीया। 'एषः' अयं सोमः 'मधुमान्' मधुररसः 'कोशे' द्रोणकलशे 'प्राचिक्रदत्' प्रकर्षेण शब्दायते। कीदृश एषः 'इन्द्रस्य' 'वज्रः' वज्रस्थानीयः बलकरत्वेन वज्रवत् प्रहरणसाधनत्वाद् वज्रत्वोपचारः। 'एषः' एव हि सोमः 'वपुषः' वीजानां वप्तुरन्यस्मात् 'वपुष्टमः' अतिशयेन वप्ता। वीजावापस्य सोमकर्त्तृकत्वात् सोमो वै रेतोधा इति श्रुतेः। 'ऋतस्य' सत्यफलस्य सोमस्य धारा इति शेषः। ता 'अभ्यर्षन्ति' अभिगच्छन्ति। कीदृश्यः? 'सुदुघः' सुष्ठु दोग्ध्र्यः फलानाम्। 'घृतश्चुतः' उदकस्य रसस्य वा चारयित्र्यः 'वाश्राः' शब्दयन्त्यः। पयसा युक्ता वाश्रा धेनवः इव लुप्तोपममेतत्।

"वपुष्टमः" "वपुष्टरः" इति, "अभ्यृतस्य" "अभीवृतस्य" इति, "पयसा च धेनवः" "पयसेव धेनवः" इति च छन्दोग-बह्वृचानां पाठाः ॥ ३ ॥

१ २ ३ २ ३ १ २ ३ २उ
प्रो अयासीदिन्दुरिन्द्रस्य निष्कृतꣳ

३ २ ३ १ २र ३ १ २
सखा सख्युर्न प्र मिनाति सङ्गिरम् ।

१ २ ३ २ ३ १ २ ३
मर्य्य इव युवतिभिः समर्षति

१ २ ३ १ २ ३१ २ ३ २
सोमः कलशे शतयामना पथा ॥ ४ ॥

अथ चतुर्थी। ऋषिगण ऋषिः। 'इन्दुः' सोमः 'इन्द्रस्य' "निष्कृतं" संस्कृतं स्थानमुदरं 'प्रो अयासीत्' प्रकर्षेणैव गच्छति। गत्वा च 'सखा' सखिभूतः सोमः 'सख्युः' इन्द्रस्य 'सङ्गिरं' सम्यक्गिरणाधारभूतमुदरं 'न प्रमिनाति' न हिनस्ति। किञ्च। सः 'मर्य्य इव' 'युवतिभिः' मर्त्यो यथा तरुणीभिः सह सङ्गतो भवति तद्वत् अयमपि सोमो युवतिभिर्मिश्रणशीलाभिर्वसतीवरीभिरद्भिः सह 'समर्षति' सङ्गच्छते अभिषवकाले। स च सोमः 'शतयामना' शतयाम्ना अनेकया मनसाधनच्छिद्रोपेतेन 'पथा' मार्गेण दशापवित्रसम्बन्धिना 'कलशे' द्रोणकलशे गच्छतीति शेषः। यद्वैकमेव वाक्यम्। यथा मर्यो युवतिभिः सह सङ्गच्छते एवं कलशो शतयाम्ना पथा सङ्गच्छतेऽद्भिः।

"शतयामना" "शतयाम्ना" इति पाठौ ॥ ४ ॥

२ २ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३
धर्त्ता दिवः पवते कृत्व्यो रसो
१ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २
दक्षो देवानामनुमाद्यो नृभिः ।
१ २ ३ २उ ३ १ २र ३
हरिः सृजानो अत्यो न सत्वभि-
२ ३ १ २ ३ २
र्वृथा पाजाꣳसि कृणुते नदीष्वा ॥ ५ ॥

अथ पञ्चमी। कविर्ऋषिः। 'धर्त्ता' सर्वस्य धारकः सोमः 'दिवः' अन्तरिक्षात् अन्तरिक्षस्थिताद्दशापवित्रात् 'पवते' पूयते। कीदृशः सोमः 'कृत्व्यः' कर्त्तव्यः शोध्य इत्यर्थः। 'रसः' रसात्मकः। 'देवानां' 'दक्षः' बलप्रदः। यद्वा। दक्षः प्रवर्द्धनीयो देवानामर्थाय। तथा 'नृभिः' नेतृभिर्ऋत्विग्भिः 'अनुमाद्यः' अनुमादनीयः स्तुत्यो वा। 'हरिः' हरितवर्णः। 'सत्वभिः' प्राणिभिः अस्मदादिभिः 'सृजानः' सृज्यमानः 'अत्यो न' अश्व इव स यथा अश्नोत्यनायासेन गच्छति तद्वत्। 'वृथा' अप्रयत्नेन 'पाजांसि' बलानि स्वीयान् वेगान् 'कृणुते' कुरुते 'नदीषु' वसतीवरीषु ताभिः सिक्त इत्यर्थः। अयमभिषवसमयाभिप्रायः ॥ ५ ॥

१ २ ३ १ २ ३ २उ
वृषा मतीनां पवते विचक्षणः
३ १ २ ३ १ २र ३ २
सोमो अह्नां प्रतरीतोषसां दिवः ।
३ १ २र ३ १ २ ३
प्राणा सिन्धूनां कलशाꣳ अचिक्रद-

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
रिन्द्रस्य हार्द्याविशन्मनीषिभिः ॥ ६ ॥

अथ षष्ठी। कविर्ऋषिः। अयं 'सोमः' 'पवते' अभिषूयते। कीदृशः सोमः? 'मतीनां' मतयः स्तोतारस्तेषां 'वृषा' वर्षकः कामानाम्। 'विचक्षणः' विद्रष्टा 'अह्नाम्' उषसां 'दिवः' द्युलोकस्यादित्यस्य वा 'प्रतरीता' प्रवर्द्धयिता। किञ्च। 'सिन्धूनां' स्यन्दमानानामुदकानां 'प्राणा' प्रकर्षेण अनिति चेष्टते इति प्राणा कर्त्ता सोमः 'कलशान्' 'अचिक्रदत्' धारया अध्वनयत् प्रवेष्टुम्। यद्वा। 'सिन्धूनां' तृतीयार्थे षष्ठी सिन्धुभिरद्भिः 'प्राणा' प्रा पूरणे (अ० प०) पूर्णः 'सोमः' कलशान् 'अभि' लक्ष्य क्रन्दते। किं कुर्वन्? इन्द्रस्य 'हार्दि' हृदयम् 'आविशन्' प्रविशन् 'मनीषिभिः' मनस ईशित्रीभिः स्तुतिभिः सदेति शेषः यद्वा। व्यवहितमपि मनीषिभिरित्येतत् पवत इत्यनेन सम्बध्यते।

"प्राणा" इति, "क्राणा" इति, "अचिक्रदत्" "अवीविशत्" इति पाठौ ॥ ६ ॥

१ २ ३ २ ३ १ २
त्रिरस्मै सप्त धेनवो दुदुह्निरे

३ २ ३ १ २ ३ १ २
सत्यामाशिरं परमे व्योमनि।

३ २ ३ १ २र ३ २ ३
चत्वार्य्यन्या भुवनानि निर्णिजे

१ २ ३ २ ३ १ २र
चारूणि चक्रे यहतैरवर्द्धत ॥ ७ ॥

अथ सप्तमी। रेणुर्ऋषिः। 'अस्मै' पवमानाय 'परमे'

उत्क्रष्टे 'व्योमनि' विविधम् व्योम अवनं गमनं देवाना-मत्रेति व्योमा यज्ञः तस्मिन् स्थिताय। यद्वा। परमे व्योम-न्यन्तरिक्षे वर्त्तमानाय 'त्रिः सप्त' एकविंशतिसङ्ख्याकाः 'धेनवः' प्रीणयित्र्यो गावः 'सत्याम्' यथार्थभूताम् 'आशिरम्' आश्रयणसाधनं क्षीरादि 'दुदुह्रिरे' दुहन्ति यद्वा। त्रिःसप्त द्वादशमासाः पञ्चर्त्तवः त्रय इमे लोकाः असावादित्य एक-विंश इति। एतैः सर्वैः सह गोषु पय उत्पाद्यते तद्भावो दुहन्तीति। किञ्च। अयं सोमः 'अन्या' अन्यानि चत्वारि 'भुवना' उदकानि वसतीवरीस्तिस्रश्चैकधना इति तानि चतुःसङ्ख्यानि 'चारूणि' कल्याणानि 'निर्णिजे' निर्णेजनाय परिशोधनाय परिपोषणाय वा 'चक्रे' तदा करोति। 'यद्' यदा अयम् 'ऋतैः' यज्ञैः 'अवर्द्धत' वर्द्धितवान् तदा करोति।

"दुदुह्रिरे" "दुदुह्रे" इति, 'परमे' 'पूर्वे' इति च पाठौ ॥ ७ ॥

१ २   ३ १ २ ३   १ २   ३ १

इन्द्राय सोम सुषुतः परि स्रवा-

२र   ३   १ २   ३ २

पामीवा भवतु रक्षसा सह।

२   ३ १ २   ३   २ ३

मा ते रसस्य मत्सत द्वयाविनो

१ २   ३ २ ३ १   २

द्रविणस्वन्त इह सन्त्विन्दवः ॥ ८ ॥

अथ अष्टमी। वेनोभार्गव ऋषिः। हे 'सोम!' त्वं 'सुषुतः' सन् 'इन्द्राय' तदर्थं 'परिस्रव' परितो गच्छ रसं मुञ्च। 'अमीवा' रोगः 'रक्षसा सह' 'मा ते रसस्य मत्सत द्वयाविनो

द्रविणस्वन्त इह' 'अप भवतु' अपगतो वियुक्तो भवतु 'ते' तव 'रसस्य' स्वांशं रसं पीत्वा 'मा मत्सत' मा मद्यन्तु। के? 'द्वयाविनः' द्वयं सत्यानृतं तेन युक्ताः पापिन इत्यर्थः। किञ्च 'इन्दवः' ते रसाः 'इह' अस्मिन् यज्ञे 'द्रविणस्वन्तः' अस्माकं धनवन्तः 'सन्तु' भवन्तु॥ ८॥

१ २ ३ १ २ ३ २उ ३ २३
असावि सोमो अरुषो वृषा हरी
१ २ ३ ३ २ ३ १ २र
राजेव दस्मो अभि गा अचिक्रदत्।
१ २उ ३ १ २ ३ १ २ ३ १
पुनानो वारमत्येष्यव्ययꣳ श्येनो
२र ३ १ २ ३ १ २
न योनिं घृतवन्तमासदत्॥ ९॥

अथ नवमी। भरद्वाजो वसुरृषिः। 'सोमः' 'असावि' अभिषुतोऽभूत्। कीदृशः सोमः? 'अरुषः' अरोचमानः 'वृषा' वर्षकः 'हरिः' हरितवर्णः। स च 'राजेव' 'दस्मः' दर्शनीयः सन् 'गाः' उदकानि 'अभि' लक्ष्य 'अचिक्रदत्' शब्दङ्करोति स्वरसनिर्गमसमये। पश्चात् 'पुनानः' पूयमानः 'अव्ययम्' अविभवं 'वारं' वालं पवित्रम् 'अत्येषि' हे सोम! अतिक्रम्य गच्छसि। ततः 'श्येनो न' श्येन इव 'योनिं' स्वीयं स्थानं 'घृतवन्तम्' उदकवन्तम् 'आसदत्' वसतीवरीष्वासीदतीत्यर्थः।

"अत्येषि" "पर्येति" इति, 'आसदत्' 'आसदम्' इति च पाठः॥ ९॥

२ ३ २उ ३ १ २ ३ २ ३ १
प्र देवमच्छा मधुमन्त इन्दवो-
२ ३ २ ३ २उ ३ १ २
ऽसिष्यन्दत गाव आ न धेनवः।
३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
बर्हिषदो वचनावन्त ऊधभिः
३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
परिस्रुतमुस्रिया निर्णिजं धिरे ॥ १० ॥

अथ दशमी। वत्सप्रीः ऋषिः। 'मधुमन्तः' मदकररसंयुक्ताः 'इन्दवः' सोमाः 'देवं' द्योतमानं सोमात्मकम् इन्द्रम् 'अच्छ' प्रति 'प्रासिष्यदन्त' परिस्यन्दन्ते ग्रहादिषु प्रचरन्ति। स्यन्दतेर्ण्यन्तस्य लुङि चङि रूपम् तत्र दृष्टान्तः। 'गाव आ न धेनवः' पयस्विन्यः प्रीणयित्र्यः गावो यथा वत्सं प्रति पयांसि प्रस्रवन्ति तद्वत्। किञ्च। 'बर्हिषदः' बर्हिषि सीदन्त्यः। 'वचनवन्तः' हम्भारवादिशब्दवन्तः उस्रियेति गोनाम ताहृश्यो गावः ऊधभिः पयआधारकैः स्वैः स्वैरूधोभिः तेभ्यः 'परिस्रुतम्' परितः स्रवणशीलं 'निर्णिजं' शुद्धं पयोभूतं सोमरसं 'धिरे' दधिरे इन्द्रार्थं धारयन्ति ॥ १० ॥

३ २ ३क २र ३ १ २ ३
अञ्जते व्यञ्जते समञ्जते
१ २ ३ २ ३क २र
क्रतुꣳ रिहन्ति मध्वाभ्यञ्जते।
१ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
सिन्धोरुच्छ्वासे पतयन्तमुक्षणꣳ

३ २ ३ २ ३ १ २
हिरण्यपावाः पशुमप्सु गृभ्णते ॥ ११ ॥

अथ एकादशी। अत्रिर्ऋषिः। सोमम् ऋत्विजः 'अञ्जते' गोभिः तथा 'व्यञ्जते' विविधमञ्जति 'समञ्जते' सम्यक् अञ्चति। स्तुत्यर्थत्वादपुनरुक्तिः तथा 'क्रतुं' बलकर्त्तारं 'रिहन्ति' लिहन्ति आस्वादयन्ति देवाः। तथा पुनः 'मध्वा' मधुना गव्येन अभ्यञ्जते। तमेव सोमं 'सिन्धोः' उदकस्य रसस्याधारभूते 'उच्छ्वासे' उच्छ्रिते देशे 'पतयन्तं' गच्छन्तं पतॢ गतावित्यस्मात् स्वार्थिके णिचि वृद्ध्यभावश्छान्दसः 'उक्षणं' सेक्तारम् 'हिरण्यपावाः' हिरण्येन पुनन्तः 'पशुं' द्रष्टारं पशुः पश्यतेरिति निरुक्तम् 'अप्सु' वसतीवरीषु 'गृभ्णते' गृह्णन्ति।

"मध्वा" "मधुना" इति, 'अप्सु' 'आप्सु' इति च पाठः ॥ ११ ॥

३ १ २ ३ १ २
पवित्रं ते विततं ब्रह्मणस्पते

३ १ २र ३ १ २ ३ १ २
प्रभुर्गात्राणि पर्य्येषि विश्वतः।

१ २ ३ २उ ३ १ २
अतप्ततनूर्न तदामो अश्नुते

३ २ ३ १ २र ३ १ २र
शृतास इद्वहन्तः सं तदाशत ॥ १२ ॥

इति षष्ठप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे द्वितीय-दशतिः।

अथ द्वादशी । पवित्र ऋषिः । हे 'ब्रह्मणस्पते' ! मन्त्रस्य स्वामिन् ! सोम ! 'ते' 'पवित्रं' शोभनमङ्गं 'विततं' सर्वत्र विस्तृतम् । स "प्रभुः" प्रभविता त्वं "गात्राणि" पातुरङ्गानि "पर्य्येषि" परि गच्छसि । "विश्वतः" सर्वतः तव तत्पवित्रम् "अतप्ततनूः" पयोव्रतादिना असन्तप्तगात्रः 'आमः' अपरिपक्वः "नाश्नुते" न व्याप्नोति । "शृतासः इत्" शृता एव परिपक्वा-एव "वहन्तः" यागं निर्वहन्तः तत् पवित्रं "समासत" व्याप्नुवन्ति ।

"सन्तदाशत" "तत्समासत" इति पाठौ ॥ १२ ॥

इति सायणाचार्य्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने पञ्चमस्याध्यायस्य नवमः खण्डः ।

अथ षष्ठप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे तृतीय-दशतिः ।

२ ३ १ २ ३ २ ३ १ २र ३ १ २
इन्द्रमच्छ सुता इमे वृषणं यन्तु हरयः ।
३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
श्रुष्टे जातास इन्दवः स्वर्विदः ॥ १ ॥

इन्द्रमच्छेति खण्डेऽस्मिन् ऋचो द्वादश संस्थिताः ।
सकला उष्णिहस्तत्र वक्ष्यन्ते ऋषयः पृथक् ॥

तत्र दशमे खण्डे—सैषा प्रथमा । अग्निश्चाक्षुष ऋषिः । 'श्रुष्टे' श्रुष्टी क्षिप्रं 'जातासः' जाताः 'इन्दवः' पात्रेषु चरन्तः 'स्वर्विदः' सर्वज्ञाः 'हरयः' हरितवर्णाः 'सुताः' अभिषुताः 'इमे' सोमाः 'वृषणं' कामानां सेक्तारमिन्द्रम् 'अच्छ यन्तु' अभि गच्छन्तु ॥ १ ॥

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
प्र धन्वा सोम जागृविरिन्द्रायेन्दो परि स्रव ।
३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
द्युमन्तꣳ शुष्ममा भर स्वर्विदम् ॥ २ ॥

अथ द्वितीया । चक्षुर्मानव ऋषिः । हे 'सोम !' 'जागृविः' जागरणशीलस्त्वं 'प्रधन्व' प्रचर । हे 'इन्दो' ! सोम ! 'इन्द्राय' 'परिस्रव' परितः पात्रेषु चर । किञ्च 'द्युमन्तं' दीप्तियुक्तम् । 'स्वर्विदं' सर्वस्य लम्भकं 'शुष्म' शत्रूणां शोषकं बलम् 'आभर' आहर ॥ २ ॥

१ २ ३ १ २र ३ २ ३ १ २
सखाय आ नि षीदत पुनानाय प्र गायत ।
२ ३ २ ३ १ २र ३ २
शिशुं न यज्ञैः परि भूषत श्रिये ॥ ३ ॥

अथ तृतीया । पर्वतनारदावृषी । हे 'सखायः' ! सखिभूताः ! 'स्तोतारः' ! ऋत्विजः ! 'आनिषीदत' स्तोतुमुपविशत । अथ 'पुनानाय' पूयमानाय सोमाय 'प्रगायत' प्रकर्षेण गायत तमभिष्टुत ततः अभिष्टुतं सोमं 'यज्ञैः' यजनीयैः हविर्भिः मिश्रितैः 'श्रिये' शोभार्थं 'परिभूषत' परितोऽलङ्कुरुत । तत्र दृष्टान्तः 'शिशुं न' यथा शिशुं बालं पुत्रं पितरः आभरणैरलङ्कुर्वन्ति तद्वत् ॥ ३ ॥

१ २ ३ १२ ३ २ ३ १ २
तं वः सखायो मदाय पुनानमभि गायत ।
२ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
शिशुं न हव्यैः स्वदयन्त गूर्तिभिः ॥ ४ ॥

अथ चतुर्थी। पर्वतनारदावृषी। हे 'सखायः!' ऋत्विजः! 'वः' यूयं 'मदाय' देवानां मदार्थं 'पुनानं' पूयमानं 'तं' सोमम् 'अभिगायत' अभिष्टुत। तस्मिं सोमं शिशुं न' शिशुमिवालङ्कारैः चीरादिभिश्चालङ्कुर्वन्ति तद्वत्। 'हव्यैः' हविर्भिर्मिश्रयद्भिः 'गूर्त्तिभिः' स्तुतिभिश्च 'स्वदयन्त' स्वादूकुरुत।

"हव्यैः" "यज्ञैः" इति पाठौ॥ ४॥

२ १ ३र २ १ २ २ १ २ २ ३ १ २
प्राणा शिशुर्महीनाꣳ हिन्वन्नृतस्य दीधितिम्।
२ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २
विश्वा परि प्रिया भुवदध द्विता॥ ५॥

अथ पञ्चमी। त्रित ऋषिः। 'प्राणा' यज्ञं कुर्वाणा इत्यर्थः। 'महीनां' महतीनां मंहनीयानां वा अपां 'शिशुः' शिशुस्थानीयः सोमः 'ऋतस्य' यज्ञस्य 'दीधितिं' दीप्तिमन्तं प्रकाशकं वा स्वीयं रसम् 'हिन्वन्' प्रेरयन्। 'विश्वा' सर्वाणि 'प्रिया' प्रियाणि हवींषि 'परि भुवत्' परिभवति व्याप्नोति। अपि च 'द्विता' द्विधा भवति। दिवि पृथिव्यां च वर्त्तत इत्यर्थः।

"प्राणा" "क्राणा" इति पाठः॥ ५॥

१ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
पवस्व देववीतय इन्दो धाराभिरोजसा।
२ ३ २ ३ १ २
आ कलशं मधुमांत्सोम नः सदः॥ ६॥

अथ षष्ठी। मनुर्ऋषिः। हे 'इन्दो'! सोम! 'देववीतये' देवानां भक्षणाय 'ओजसा' बलेन 'धाराभिः' आत्मीयाभिः

'पवस्व' चर। हे 'सोम' ! 'मधुमान्' मदकररसवांस्त्वं 'नः' अस्मदीयं 'कलशं' द्रोणाख्यम् 'आसद' आसीद। सदेर्लङि-रूपम् ॥ ६ ॥

१ २ ३ २ ३ २उ ३ २ ३ १ २
सोमः पुनान ऊर्मिणाव्यं वारं वि धावति ।
१ २ ३ १ २र ३ १ २
अग्रे वाचः पवमानः कनिक्रदत् ॥ ७ ॥

अथ सप्तमी। अग्निर्ऋषिः। 'पुनानः' पूयमानः 'सोमः' 'ऊर्मिणा' स्वीयया धारया 'अव्यम्' अविभवं 'वारं' बालं पवित्रं 'विधावति' विविधं गच्छति। कीदृशः ? 'पवमानः' पूतः 'वाचः' स्तोत्रस्य 'अग्रे' 'कनिक्रदत्' पुनः पुनः शब्दं कुर्वन् विधावति।

"अव्यम्" "अव्यः" इति साम्न ऋचः पाठः ॥ ७ ॥

१ २३ १ २ ३२३ १ २ ३ १ २
प्र पुनानाय वेधसे सोमाय वच उच्यते ।
३ १ २र ३ १ २ ३ १ २
भृतिं न भरा मतिभिर्जुजोषते ॥ ८ ॥

अथ अष्टमी। द्वितो नाम ऋषिः स्वात्मानं प्रत्याह। 'पुनानाय' पवित्रेण पूयमानाय 'वेधसे' कर्मणो विधात्रे सोमाय 'वचः' स्तोत्रलक्षणं 'प्रोच्यते' त्वया प्रोच्यताम्। किञ्च। 'मतिभिः' स्तुतिभिः 'जुजोषते' प्रीयमाणाय स्तुतिं 'प्रभर' प्रकर्षेण धारय। तत्र दृष्टान्तः। 'भृतिन्न' यथा भृतकाय भृतिं सम्पादयति तद्वत्।

"वच उच्यते" "वच उद्यते" इति साम्न ऋचः पाठौ। ॥ ८ ॥

१ २ ३ १ २ ३ १ २
गोमन्न इन्दो अश्ववत्सुतः सुदक्ष धनिव ।
१ २ ३ २ ३ २ ३ १ २
शुचिं च वर्णमधि गोषु धारय ॥ ९ ॥

अथ नवमी । पर्वतनारदावृषी । हे 'सुदक्ष' ! सुबल ! हे 'इन्दो' ! सोम ! 'सुतः' अभिषुतस्त्वं 'नः अस्माकम्' 'गोमत्' यज्ञसाधनगोयुक्तं धनं 'धनिव' धन्व वर्णविकारः गमय धन्वतिर्गत्यर्थः ततोऽहं 'शुचिं' पूतन्दीप्यमानं 'वर्णं' रसञ्च 'गोषु' क्षीरादिषु अधिधारय अधिकं प्रापयामि ।

"धनिव" "धन्व" इति, "धारय" "दीधरम्" इति च छन्दोगबह्वृचानां पाठभेदाः ॥ ९ ॥

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २र
अस्मभ्यं त्वा वसुविदमभि वाणीरनूषत ।
१ २ ३ १ २ ३ १ २
गोभिष्टे वर्णमभि वासयामसि ॥ १० ॥

अथ दशमी । पर्वतनारदावृषी । हे सोम ! 'वसुविदं' धनस्य दातारं 'त्वा' त्वाम् 'अस्मभ्यं' धनादिदानार्थं 'वाणीः' अस्मदीया वाचः 'अभ्यनूषत' अभिष्टुवन्ति नु स्तवने (अदा०प०) वयं 'ते' तव 'वर्णम्' आवरकं रसं 'गोभिः' गोविकारैः क्षीरादिभिः 'अभिवासयामसि' अभिवासयामः अभित आच्छादयामः ॥ १० ॥

१ २ ३ २उ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
पवते हर्य्यतो हरिरति ह्वराᳬसि रᳬह्या ।
३क २र ३ १ २ ३ २ ३ १ २
अभ्यर्ष स्तोतृभ्यो वीरवद्यशः ॥ ११ ॥

अथ एकादशी। अग्निश्चाक्षुष ऋषिः। 'हर्यतः' स्पृहणीयः 'हरिः' हरितवर्णः सोमः 'रंह्या' तृतीयाया आकारः साधु वेगेन 'ह्वरांसि' कुटिलानि अनृजूनि पवित्राणि 'अति पवते' अतीत्य गच्छति। अथ प्रत्यक्षस्तुतिः हे सोम! त्वं 'स्तोतृभ्यः' 'वीरवत्' पुत्रयुक्तं 'यशः' 'अभ्यर्ष' अभिगमय प्रयच्छेत्यर्थः।

"अभ्यर्ष" "अभ्यर्षन्" इति साम्न ऋचः पाठौ॥ ११॥

२ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
परि कोशं मधुश्चुतꣳ सोमः पुनानो अर्षति।
३ २उ ३ १ २ ३ १ २
अभि वाणीर्ऋषीणाꣳ सप्ता नूषत॥ १२॥

इति षष्ठप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे तृतीय-दशति।

अथ द्वादशी। द्वित ऋषिः। सः 'पुनानः' पूयमानः सोमः 'मधुश्चुतं' मधुररसस्य च्यावयितारं द्रोणकलशं प्रति आत्मीयं रसं 'पर्यर्षति' परि गमयति। तमिमं सोमम् 'ऋषीणां' 'सप्तवाणीः' सप्तच्छन्दांसि 'अभ्यनूषत' अभिष्टुवन्ति नू स्तवने कुटादिः (प०)।

"सोमः पुनानो अर्षति" "अव्यये वारे अर्षति" इति साम्न ऋचः पाठौ॥ १२॥

इति श्रीमत्सायणार्य्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने पञ्चमस्याध्यायस्य दशमः खण्डः।

इत्यौष्णिहम्॥

स्युः पवस्वेति खण्डेऽस्मिन्नृचोऽष्टौ ककुभोऽत्र तु।
"समुन्वे" इति गायत्री यवमध्येति केचन।
अक्षरव्यूहनादेषा ककुबेवेति केचन।
'एष धारयासृतः' प्रगाथः काकुभोऽन्तिमः।
ऋषीणां विप्रकीर्णत्वात् तत्र तत्राभिदध्महे॥

१ २३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३
पवस्व मधुमत्तम इन्द्राय सोम क्रतुवित्तमो
१ २ १ २ ३ १ २ ३ ३ १
मदः। महि द्युक्षतमो मदः॥ १॥

तत्र एकादशे खण्डे—सैषा प्रथमा। गौरिवीतिः ऋषिः। छ० ककुप्। हे 'सोम!' 'मधुमत्तमः' अतिशयेन माधुर्योपेतस्त्वम् 'इन्द्राय' इन्द्रार्थं 'मदः' मदकरः सन् 'पवस्व' क्षर। कीदृशः? 'क्रतुवित्तमः' अत्यन्तं प्रज्ञायाः कर्मणो वा लम्भकः 'महि' 'महान्' मंहनीयो वा 'द्युक्षतमः' अत्यन्तदीप्तः 'मदः' हृष्टः॥ १॥

३ २ ३ २ ३ २उ ३ १ २ ३ १ २
अभि द्युम्नं बृहद्यश इषस्पते दिदीहि देव
३ २ १ २र ३ १ २
देवयुम्। वि कोशं मध्यमं युव॥ २॥

अथ द्वितीया। ऊर्ध्वसद्मा ऋषिः। हे 'इषस्पते'! अन्नस्य पते! हे 'देव' स्तोतव्य सोम! 'देवकामं' त्वां वय मभिष्टुम इति शेषः। किञ्च। त्वं 'द्युम्नं' द्योतमानं 'बृहत्' प्रभूतं 'यशः' अन्नम् अस्मभ्यम् 'अभिदीदिहि' आभिमुख्येन प्रकाशय प्रयच्छेत्यर्थः आमन्त्रितस्याविद्यमानत्वेन पादादित्वान्न निघातः

किञ्च 'मध्यमस्' अतरिक्षस्थितं 'कोशं' मेघं 'वि युव' वृष्ट्यर्थं गमय विश्लेषय।

"देवयुम्" "देवयुः" इति पाठौ॥ २॥

१ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २र ३ १ २
आ सोता परि षिञ्चताश्वं न स्तोममप्तुरꣳ
३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
रजस्तुरम्। वनप्रक्षमुदप्रुतम्॥ ३॥

अथ तृतीया। ऋजिश्वा ऋषिः। हे ऋत्विजः! 'आ सोत' सोम मभिषुत षुञ् अभिषवे (स्वा०उ०) लोटि छान्दसो विकरणस्य लुक् 'तप्तनप्तनथनाश्च (पा०७,१,१४५)' इति तस्य तबादेशः। किं च। 'परि षिञ्चत' परितः वसतीवर्यादिभिः सिञ्चत। कीदृशम्? 'अश्वं न' अश्व मिव वेगिनम्। 'स्तोमं' स्तोतव्यम् 'अप्तुरम्' अन्तरिक्षस्थितानां मुदकानां प्रेरकं 'रजस्तुरं' तेजसां वा प्रेरकम्। 'वनप्रक्षम्' उदकैः सम्पृक्तम्। यद्वा। काष्ठेषु पात्रेषु क्षारकं प्रकीर्णम् 'उदप्रुतम्' उदकं गच्छन्तं प्लवमानं सोम मभिषुत अभिषिञ्चत।

"वनप्रक्षं" "वनक्रक्षम्" इति साम्न ऋचः पाठौ॥ ३॥

३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ ३
एतमु त्यं मदच्युतꣳ सहस्रधारं वृषभं दिवो-
१ २ २ ३ १ २ ३ १ २
दुहम्। विश्वा वसूनि बिभ्रतम्॥ ४॥

अथ चतुर्थी। कृतयशा ऋषिः। 'दिवः' देवान् कामयमाना ऋत्विजः। 'एतं' 'त्यमु' सोममेव 'दुहम्' अदुहन् दुहेर्लिङि रूपम् दुहन्ति स्म छान्दसो नकारस्य मकारः। 'ग्रावाणो वत्सा ऋत्विजो दुहन्तीति' तैत्तिरीयक ब्राह्मणम्

कीदृशं सोमम्? 'मदच्युतं' मदस्य प्रेरकं 'सहस्रधारं' बहु-धारम् 'वृषभं' कामानां वर्षकं 'विश्वा' सर्वाणि 'वसूनि' धनानि 'बिभ्रतं' धारयन्तम्।

"दिवोदुहम्" इति, "दिवं दुहम्" इति पाठौ॥ ४॥

१ २ ३ १ २र ३ २ ३ १ २ ३ १ २र
स सुन्वे यो वसूनां यो रायामानेता य इडानाम्।

२ ३ १ २ ३ २
सोमो यः सुक्षितीनाम्॥ ५॥

अथ पञ्चमी। ऋणव ऋषिः। छ० गायत्री। 'यः' 'सः' 'सोमः' 'सुन्वे' अभिसुषुवे ऋत्विग्भिः। यः सोमः 'वसूनां' धनानां 'आनेता' यश्च 'रायां' रान्ति प्रयच्छन्ति,क्षीरादिकमिति रायो गावस्तेषा मानेता विद्यते यश्च सोमः सुक्षितीनां शोभन-मनुष्याणां आनेता सोऽभिषुतोऽभूदिति॥ ५॥

२ १ २ ३ १२ ३ १ २ ३ १ २
त्वऽं ह्या३ङ्ग दैव्य पवमान जनिमानि द्युमत्तमः।

३ १ २ ३ १ २
अमृतत्वाय घोषयन्॥ ६॥

अथ षष्ठी। शक्तिः ऋषिः। छ० ककुप्। हे 'पवमान'! पूयमान! सोम्! 'द्युमत्तमः' अतिशयेन दीप्तिमान् 'त्वं हि' त्वमेव 'दैव्यं' देवसम्बन्धीनि 'जनिमानि' जन्मानि देवा-नित्यर्थः। जानासीति शेषः। तानभि लक्ष्य 'अमृतत्वाय' तेषाम् अमरणाय 'अङ्ग' क्षिप्रं 'घोषयन्' ऋत्विजो ग्रावाणीव शब्द मुदपादयन् उत्पादयन्ति हि योगादनिघातः।

"घोषयन्" "घोषः" इति पाठौ॥ ६॥

३ १ २र ३ २ ३ १ २ ३ १
एष स्य धारया सुतोऽव्या वारेभिः पवते मन्दि-
३ १ २ ३ २ ३ १ २
तमः। क्रीड़न्नूर्मिरपामिव ॥ ७ ॥

अथ सप्तमी। उरु ऋषिः। 'स्यः' सः 'एषः' 'सुतः' अभिषुतः सोमः 'अव्या वारेभिः' अवेर्वालैः कृते पवित्रे 'धारया' आत्मीयया 'पवते' कलश मभिलक्ष्य चरति। कीदृशः? 'मदिन्तमः' मादयितृतमः। 'अपामिव' उदकानाम् 'ऊर्मिः' सङ्घात इव 'क्रीड़न्' इतस्ततः सङ्क्रीड़मानः पवते।

"अव्यावारेभिः" "अव्योवारेभिः" इति साम्न ऋचः पाठभेदः ॥ ७ ॥

२ ३ २ ३ २ ३ २ ३ १
य उस्रिया अपि या अन्तर-
२र ३ १ २र ३ १ २
श्मनि निर्गा अकृन्तदोजसा।
३ २ ३ १ २ ३ २ ३
अभि व्रजं तत्निषे गव्य-
१ २ ३ १ २ ३ १ २
मश्व्यं वर्मीव धृष्णवा रुज।
१ ३ १ २ ३ १ २
ओ३म् वर्मीव धृष्णवा रुज ॥ ८ ॥

अथ अष्टमी। ऋजिश्वा ऋषिः। छ० ककुप्। 'यः' सोमः 'उस्रियाः' उत्सरणशीलाः 'अपियाः' अप्याः आप इत्यन्तरिक्षनाम (नै०१,३,८) अस्माद् 'भवे छन्दसि (पा०

४,४,११०)' इति यत् अन्तरिक्षस्थाः। अहिप्रभृतिभिरसुरैः अपहृत्य निहिता 'गाः' आपः 'अश्मनि' मेघे 'अन्तः' मध्ये स्थिता इत्यर्थः। 'ओजसा' बलेन 'निरकृन्तत्' निरच्छिनत् निरगमयत् अन्तरिक्षाद्वृष्टिं सकार्षीदित्यर्थः। स त्वम् असुरै अपहृतं 'गव्यम्' गोसम्बन्धि 'अश्व्यम्' अश्वेषु भवं 'व्रजं' समूहं 'अभि तत्निषे' अभितो व्याप्नोति तनु विस्तारे छान्दसे लिटि 'तनिपत्योश्छन्दसि (पा०६,४,९९)' इत्युपधालोपः। किञ्च। हे 'धृष्णो' शत्रुधर्षणशीलसोम! स त्वं 'वर्मीव' कवचीव 'आरुज' असुरान् जहि।

"अपिया अन्तरश्मनि" "अप्या अन्तरश्मनः" इति छन्दोगबह्वृचानां पाठभेदः॥ ८॥

इति श्रीमत्सायणाचार्य्यविरचिते सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने पञ्चमस्याध्यायस्यैकादशः खण्डः॥ ११॥

इति काकुभं समाप्तम्॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन्।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः॥ ५॥

इति श्रीमद्राजाधिराज-परमेश्वर-वैदिक-मार्ग-प्रवर्त्तक-श्रीवीर-बुक्क-भूपाल-साम्राज्य-धुरन्धरेण सायणाचार्य्येण विरचिते माधवीये सामवेदार्थ-प्रकाशे छन्दोव्याख्याने पञ्चमोऽध्यायः समाप्तः॥ ५॥

सौम्यं पावमानं वा पर्व काण्डं वा समाप्तम्।

इति तृतीयं पर्व॥

सामवेदसंहितायाः